

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

І БЕЗПЕКА

Науковий журнал
Scientific journal

№ 3 (62) 2016

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Науковий журнал посів II місце в конкурсі
на краще наукове періодичне видання
в системі МВС України у 2010 та 2012 роках,
III місце – у 2014 році

Харків 2016

Журнал «Право і Безпека» є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528) та із психологічних наук (спеціальність 19.00.06 «Юридична психологія») (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 10 від 29.09.2016

Головний редактор: *Бурдін М. Ю.*, канд. юрид. наук, доц.
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Відповідальний секретар редколегії: *Білоус П. О.* (ХНУВС)

Редакційна колегія журналу за галузями науки:

Юридичні: *Музичук О. М.*, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заст. гол. ред.

Йосеф Грудка, д-р юрид. наук, д-р філософії (Поліцейська академія Чеської Республіки в Празі)

Ємельянов В. П., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Маріанна Ключко, д-р філософії, доц. (Університет Огайо (Маріон Кампус), США)

Комзюк А. Т., д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС)

Марцеляк О. В., д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Мельник К. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Мічурін Є. О., д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

Синявська О. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Трубников В. М., д-р юрид. наук, проф. (ХНУ імені В. Н. Каразіна)

Юхно О. О., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Психологічні: *Балабанова Л. М.*, д-р психол. наук, проф. (ХНУВС) – заст. гол. ред.

Барко В. І., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Євдокімова О. О., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Землянська О. В., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Кузнєцов М. А., д-р психол. наук, проф. (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

Тімченко О. В., д-р психол. наук, проф. (Національний університет цивільного захисту України)

Федоренко О. І., д-р пед. наук, проф. (ХНУВС)

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за відповідними галузями науки. За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо, відповідають автори публікацій. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «**Index Copernicus International**», доступ до паспорту видання: http://journals.indexcopernicus.com/++_p24783657,3.html.
- ✓ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), у репозиторії Харківського національного університету внутрішніх справ KhNUAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/441>).
- ✓ Журнал зареєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти; доступ до паспорту видання: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/48136>.
- ✓ Журнал зареєстровано в «Research Bible» («ResearchBib») – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій; доступ до поточної інформації про видання: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу «Open Academic Journals Index» (OAJI); доступ до паспорту видання: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Журнал зареєстровано на порталі «Українські наукові журнали», де розміщуються основні відомості про наукові журнали України з різної тематики; доступ до паспорту видання: <http://usj.org.ua/content/pravo-i-bezpeka-0>.
- ✓ Доступ до профілю журналу в Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При передруку посилання на журнал «Право і Безпека» обов'язкове.
- ✓ **До уваги авторів!** На сторінках 165–167 розміщено оновлений порядок подання матеріалів для публікації.
- ✓ **Увага!** Періодичність виходу журналу змінено з 8 на 4 рази на рік.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

СОКУРЕНКО В. В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ
В УКРАЇНІ 6

МІЛОРАДОВА Н. Е., ДОЦЕНКО В. В.

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ ОСОБИСТІСНОГО
ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ 12

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ГРЕЧЕНКО В. А.

УКРАЇНІЗАЦІЯ МІЛІЦІЇ УСРР У 1920-ТІ РОКИ 18

КАЛЄНІЧЕНКО Л. І.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЯВИЩЕ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА 22

ОРТИНСЬКА Н. В.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ: ДО ПРОБЛЕМ ТЕОРЕТИЧНОГО РОЗУМІННЯ 28

ПРОНЕВИЧ О. С.

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE: СТАН ЛЕГАЛЬНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ 32

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БОТНАРЕНКО О. М.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЯК СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ 40

БРЮХОВЕЦЬКА М. С.

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ПОСМЕРТНОГО ДОНОРСТВА В УКРАЇНІ 47

КОБЗЄВА Т. А.

КОНТРОЛЮЮЧІ ОРГАНИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ 51

ПЕЧЕРСЬКИЙ О. В.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН
У СФЕРІ НАНОТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ 56

ПШИННИК О. В.

ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ЯК ОБ'ЄКТА
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ 60

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**ВІНЦУК В. В., ЧЕРХАВСЬКИЙ М. В.**

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАКРІПЛЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ)
ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ 66

КУЧЕРЕНКО В. А.

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З РОЗКРАДАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ
СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ БУДІВЕЛЬНИХ РОБІТ ЗА ДЕРЖАВНИМ ЗАМОВЛЕННЯМ 70

МОРОЗОВА Я. О.

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ
ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ
ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ 74

СЕРДЮК О. О.

КОРУПЦІЯ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ХАРКІВ'ЯН:
РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ 2013–2015 РОКІВ 80

УЗЛОВ Д. Ю., СТРУКОВ В. М.

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ ПОЛИЦИИ С НАСЕЛЕНИЕМ
НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ 86

ФЕЛИК В. І.

ОНТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА ПРОФІЛАКТИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 94

**КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО****МЕЛЬНИК К. Ю.**

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕВЕДЕНЬ
НА ІНШУ РОБОТУ В УКРАЇНІ 99

ШИНКАРЕНКО Н. В.

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 104

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО**НЕЧАСВА К. О.**

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВІДУМЕРЛОСТІ СПАДЩИНИ 108

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**БАРКО В. І., ОСТАПОВИЧ В. П., БАРКО В. В.**

ВИМОГИ ДО КЕРІВНИКА ЯК ДО СУБ'ЄКТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО
ЗДОРОВ'Я ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 113

БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю. Ю., ШВЕЦЬ Д. В.

УПРАВЛІНСЬКЕ РІШЕННЯ ЯК ПРОДУКТ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ
І ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ.....120

ВОРОБІЙОВА І. В., ЛАРІОНОВ С. О.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ125

КИСЛИНСЬКА Д. М.

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ РЕГУЛЯТОРІВ ПОВЕДІНКИ МАЙБУТНІХ
ПРАВООХОРОНЦІВ В УМОВАХ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....129

КУДАР К. В.

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ У СПІВРОБІТНИКІВ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІСЛЯ ВИКОНАННЯ
СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ133

НЕЖУТА А. В., ТОМАН Т. П.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ ПРАВООХОРОНЦЯМИ
НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ139

НІКОЛАСЬКО Т. Б.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ
ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В ПРОЦЕСІ ТРИМАННЯ
В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ БАТАЛЬЙОНІ.....143

ПОПОВА Г. В.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ПРІОРИТЕТІВ ПРАВООХОРОНЦІВ150

ХАРЧЕНКО С. В.

МЕТОДИ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....154

ЦІЛЬМАК О. М.

ГОЛОВНІ ОЗНАКИ ДРОМОМАНІЇ У ДІТЕЙ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ ДІАГНОСТИКИ
ПРАЦІВНИКАМИ ВІДДІЛУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ159

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ
ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»165

СТАТТЯ НОМЕРА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.56(477)

В. В. СОКУРЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент,

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Проаналізовано наукові погляди щодо реалізації заходів, пов'язаних із проведенням судово-правової реформи в Україні. Охарактеризовано національну судову систему за оновленими положеннями Конституції України та закону України «Про судоустрій і статус суддів». Розглянуто проблеми подальшого реформування судової системи в сучасних умовах та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *судова реформа, судова влада, судочинство, адміністративно-правове регулювання, європейські стандарти.*

Sokurenko, V.V. (2016), "Administrative and legal provision of the court reform in Ukraine" ["Адміністративно-правове забезпечення судово-правової реформи в Україні"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 6–11.

Постановка проблеми. В останні роки модернізація судової системи стала одним із ключових завдань української держави. Події, що відбулись у 2013–2014 роках в Україні та названі Революцією гідності, на жаль, загострили існуючі проблеми реалізації судово-правової реформи та уповільнили дієві реформаторські заходи в цій сфері. За таких умов виконавчі та законодавчі органи повинні були діяти в напрямку реформування й адаптації судової системи до загальноприйнятих європейських норм і стандартів. З того часу було схвалено низку кардинально прогресивних законів щодо судової влади та діяльності суддів, зокрема закони України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [1], «Про забезпечення права на справедливий суд» [2], а влітку 2016 року були суттєво змінені окремі положення Конституції України та закону України «Про судоустрій і статус суддів». Отже, продовження реалізації заходів щодо комплексного реформування вітчизняного судового устрою та судочинства в реаліях сьогодення є однією з найважливіших потреб країни та суспільства, адже справедливе судочинство й належний захист прав і свобод людини можливі за наявності не лише досконалого процесуального законодавства, а й досконалого судового адміністрування (внутрішньої та зовнішньої управлінської діяльності), тобто організації роботи

національної судової системи. Дотримання балансу між вимогою суспільства щодо очищення судової влади та незалежністю судової влади необхідне, насамперед, самому суспільству.

Судова влада в умовах сучасної демократії характеризується певними особливостями, які пов'язані з тим, що вона має існувати й функціонувати в інтересах права, зокрема його верховенства, та для захисту справедливості [3]. Так, у п. 40 висновку Консультативної ради європейських судів від 16 жовтня 2015 року № 18 (2015) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії» зазначено: «Судова влада як одна із трьох гілок державної влади є підзвітною суспільству, якому служить. Відповідно, пріоритетним питанням судової влади, як і в інших гілок влади, завжди має бути інтерес суспільства, оскільки це – основна цінність ...» [4].

На сучасному етапі розвитку та вдосконалення державної незалежності України не втрачає актуальності модернізація саме судової системи і судочинства, яка пов'язана із становленням суду як дійсно незалежної та самостійної гілки влади, що має забезпечувати правосуддя й гарантувати доступ до нього.

Наполеглива праця щодо вдосконалення законодавства у сфері судоустрою та судочинства залишається актуальною, оскільки перед

судовою системою ставляться нові завдання, головними з яких є вільний доступ до правосуддя, підвищення рівня захисту прав і законних інтересів осіб, якість відправлення правосуддя. При цьому однією з ключових гарантій справедливого й ефективного правосуддя є досконало організована система судів та органів, що забезпечують функціонування судової влади.

На жаль, рівень суспільної довіри до судової гілки влади в Україні поки що залишається низьким і, за деякими даними, найменшим серед усіх гілок державної влади. Відповідно до результатів опитування населення, яке було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру ім. О. Разумкова у грудні 2014 р., необхідність проведення судової реформи в Україні підтримує більшість українських громадян, причому 46 % вважають, що ця реформа є одним із нагальних завдань і має розпочатися якнайшвидше. Довіряють українським судам лише 9 % опитаних громадян, а недовіру їм вказують 81 %.

У березні 2015 р., за даними Центру ім. О. Разумкова, рівень довіри до судів знизився до критичних показників: лише 1,1 % опитаних повністю довіряють судам, 9,5 % – переважно довіряють [5].

Дещо покращує ситуацію той факт, що серед людей, які безпосередньо зверталися до суду, рівень такої довіри істотно більший. За даними проекту «Справедливе правосуддя», близько 16 % респондентів, які брали участь у судових засіданнях щонайменше один раз за останні три роки, довіряють судовій владі, а серед респондентів, які не брали участі в судових засіданнях, лише 4 % виявили довіру до суду (Національне опитування громадської думки щодо демократичних та економічних реформ, судової реформи та щодо впровадження закону України «Про очищення влади», проведене компанією GfK Ukraine у 2015 р.).

Можна з упевненістю констатувати, що організація правосуддя набуває особливого значення та отримує зовсім новий зміст, враховуючи останні події, які відбувалися навколо змін до положень закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6] та Конституції України в розділі 8 «Правосуддя» [7]. Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленою указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276 [8], визначено, що судова реформа включає в себе як оновлення законодавства, так і ухвалення змін до Конституції України.

Все це свідчить про те, що заходи щодо оновлення та вдосконалення судової системи залишаються одними з пріоритетних у суспільстві, оскільки справедливий, безсторонній та неупереджений суд є важливою гарантією ефективної боротьби з корупцією, надходження в Україну інвестицій, забезпечення прав і свобод кожного та побудови держави, керованої верховенством права.

Позитивно, що законодавчі трансформації у сфері судоустрою та судочинства були здійснені з метою практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом (шляхом деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, а також шляхом запровадження належних механізмів кадрового оновлення суддівського корпусу) та передбачають комплексне реформування судової системи відповідно до міжнародних стандартів, забезпечення незалежності суддів і спрощення процедури доступу громадян до правосуддя. Невипадково, що доступність правосуддя вважається однією з передумов утвердження судової гілки влади як повноцінного й самодостатнього механізму захисту прав і свобод людини та громадянина.

Це, у свою чергу, обумовлює актуальність дослідження механізму адміністративно-правового регулювання в судовій сфері та особливостей проведення судової реформи в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням теоретичних і практичних питань, пов'язаних з вивченням окремих аспектів судової реформи, особливо протягом останніх років, займалися В. Бринцев, В. Стефанюк, В. Шишкін, С. Ківалов, В. Нор, В. Сердюк, А. Селіванов, Т. Струс-Духнич, А. Закалюк, М. Коліушко, М. Коцюбра, Р. Куйбіда, В. Опришко, В. Опоненко, О. Святоцький, С. Обрусна та інші знані науковці, у працях яких аналізується зміст судової реформи в Україні, вказується на основні її напрями, звертається увага на механізм та особливості її проведення. Так, проблемні питання організації судоустрою, тенденції розвитку судової системи і судочинства в розрізі окремих інститутів правосуддя висвітлено в монографії Р. Куйбіди «Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи» [9]. У 2010 році вийшла друком монографія С. Обрусної «Адміністративно-правові засади судової реформи в Україні: теорія, історія, сучасність», в якій висвітлено теоретико-методологічні та правові засади управлінської діяльності у сфері судової влади України [10].

Однак сьогодні, враховуючи комплексний характер проведення судово-правової реформи, в судовій системі України залишається коло проблем як організаційного, так і адміністративно-правового характеру, які вимагають вирішення або суттєвого вдосконалення. Зокрема, невідкладного вирішення потребують такі проблеми, як місце та роль судової влади в суспільстві, її співвідношення з законодавчою та виконавчою гілками влади, гарантії та механізми забезпечення незалежності суду, раціональна побудова судової системи, вдосконалення відповідних судових процедур з метою забезпечення доступного, оперативного, неупередженого та якісного розгляду судових справ. Із цього приводу досить раціональними видаються погляди Р. Куйбіди, який наголошує, що досягнення якісних результатів судової реформи неможливе без цілеспрямованої та узгодженої роботи науковців над усіма її аспектами з метою вироблення цілісної доктрини судового реформування [9, с. 7].

З огляду на це **метою** нашої статті є встановлення сучасних тенденцій та особливостей адміністративно-правових засад діяльності у сфері судової системи в умовах проведення реформування інститутів судової влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Національна судова система в Україні від моменту набуття державою незалежності фактично перебуває у стані постійного реформування. Майже кожен реформаторський захід запроваджується під гаслами забезпечення незалежності судової влади, наближення вітчизняного судового устрою та судочинства до міжнародних та європейських стандартів і норм. Як правило, вирішення питань, пов'язаних зі змістом правосуддя та його місцем у системі захисту прав і свобод особистості, не обмежується окремою державою, а привертає увагу міжнародного співтовариства, тому можна говорити про інтернаціоналізацію стандартів у галузі судоустрою. Як відзначає І. Назаров, співробітництво України на міжнародній арені з органами й інститутами Ради Європи та Європейського Союзу з питань реформування судової влади не проходить безслідно [11, с. 63]. Це свідчить про те, що Україна як правова держава, прагнучи до реалізації світових стандартів у сфері здійснення правосуддя, прокладає «реформаторський шлях» у судовій системі з урахуванням європейських тенденцій розвитку функціонування судів загальної юрисдикції та тих прорахунків і недоліків, які мали місце під час формування зарубіжних систем судової влади.

На сьогодні міжнародно-правові акти передбачають право на справедливий суд і доступ до суду як неодмінний його елемент, підкреслюючи поряд із цим такі властивості суду, як незалежність, безсторонність і законність (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [12]. Посилання на обов'язок держави забезпечити особі реальний, а не формальний доступ до суду містяться в низці рішень Європейського суду з прав людини, а також рекомендаціях і резолюціях Комітету міністрів Ради Європи.

Не викликає сумніву, що правова природа суддівської влади, статусу суддів вимагає чіткого дотримання конституційних принципів і міжнародних стандартів забезпечення незалежності суддів, врахування рекомендацій відповідних органів Ради Європи та висновків Венеціанської комісії, а також правових позицій Конституційного Суду України з питань функціонування судової влади в Україні.

З іншого боку, дотримання європейських і міжнародних стандартів не повинно означати побудову судової системи за певним шаблоном. Як підкреслює М. Козюбра, європейські стандарти щодо судової влади – це не стільки єдиний еталон, за яким потрібно будувати судову систему, скільки певні цінності, на які потрібно орієнтуватися під час її реформування [13, с. 49]. Цим підкреслюється, що вирішення питань щодо належного та ефективного функціонування судової влади повинно відбуватися з урахуванням національних особливостей культури, традицій, правосвідомості та правового мислення суспільства в цілому.

У такому контексті цілком логічним є висновок З. Чуйко, що судова влада країни повинна мати законодавчу та матеріальну бази, які б забезпечували реальне втілення в життя всіх відомих у світовій практиці постулатів правової держави [14, с. 9].

Акцентуючи увагу на меті цієї статті, вважаємо за потрібне навести позицію С. Обрусної стосовно загальних принципів управління процесом реформування, яка, на наш погляд, не втрачає своєї актуальності. Учена підкреслює, що процес реформування повинен здійснюватися на основі певних засад, а саме: 1) судова реформа має здійснюватися в системному взаємозв'язку з іншими державними реформами, що зумовлюється принципом єдності державної влади; 2) реформування судової системи повинно здійснюватися на основі відповідних положень Конституції України та інших законодавчих актів; 3) у ході здійснення управління процесом реформування ва-

жливе значення має поєднання державних і самоврядних засад, що сприятиме процесу демократизації судової системи; 4) законодавство про судоустрій повинно бути чітким, однозначним за своїм тлумаченням, без наявності правових колізій; 5) розробка та здійснення судової реформи повинні мати наукове підґрунтя; 6) реформа має здійснюватися на основі чітко розподілених функцій і повноважень між органами судової влади, іншими державними органами, громадськими формуваннями, повноваження яких мають пряме відношення до судової діяльності [10, с. 50].

З метою реалізації нових положень Конституції України щодо правосуддя та поглиблення виконання запланованих заходів судової реформи внесено зміни до закону України «Про судоустрій і статус суддів», які передбачають створення більш ефективної моделі системи судоустрою, приведення у відповідність до конституційних змін повноважень органів суддівського врядування, залучення громадськості до їх роботи, вирішення проблемних питань кадрового забезпечення судів, створення передумов для забезпечення належного рівня матеріального забезпечення працівників судової гілки влади тощо. Слід відзначити, що всі зміни до наведеного Закону в повному обсязі враховують основні рекомендації Венеціанської Комісії, які стосуються відправлення правосуддя, судоустрою та статусу суддів.

Аналіз положень оновленого Закону дає підстави стверджувати, що завдання цього нормативно-правового акта передбачають імплементацію оновлених конституційних засад правосуддя на законодавчому рівні для забезпечення незалежності судової влади, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, оптимізацію системи судоустрою, а також запровадження нових засад формування та належних механізмів кадрового оновлення суддівського корпусу.

Зокрема, законом України «Про судоустрій і статус суддів», який залишається базовим у судовій реформі, передбачено:

– зміни в порядку призначення суддів на посади та звільнення їх з посад (вилучення повноважень політичних органів – парламенту та Президента України – у питаннях суддівської кар’єри, скасування п’ятирічного терміну призначення суддів і запровадження зайняття посад судьями лише безстроково, що дозволяє забезпечити стандарт незмінюваності суддів як однієї з гарантій незалежності);

– ліквідацію політичної складової у вирішенні питання щодо надання згоди на затри-

мання судді або утримання його під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом (відповідне повноваження Верховної Ради України передається до повноважень Вищої ради правосуддя). Таке положення яскраво свідчить про реалізацію принципу деполітизації – усунення політичних складових у питаннях забезпечення незалежності судової влади;

– запровадження інституту функціонального (обмеженого) імунітету судді, за якого забороняється притягнення судді до кримінальної відповідальності за викладену в судовому рішенні правову позицію, ухвалене ним судовим рішенням, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку, однак при цьому суддя нестиме юридичну відповідальність на загальних засадах за дії, вчинені поза професійною суддівською діяльністю. Такі нововведення закріплюють новий інститут функціонального імунітету судді замість того, що був передбачений старою редакцією Конституції України у вигляді абсолютного імунітету. Зокрема, суддівський імунітет забороняє притягати суддю до кримінальної відповідальності за його юридичну позицію, викладену в судовому рішенні, оскільки наявність такого унеможливує незалежність та безсторонність судді;

– зміни в системі судоустрою, зокрема утворення з метою оптимізації системи судоустрою нового Верховного Суду та інших судів, що створює передумови для розвантаження судів, ефективного розгляду справи в розумні строки. Систему судоустрою складатимуть місцеві суди, апеляційні суди і Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ у системі судоустрою будуть діяти вищі спеціалізовані суди. У складі Верховного Суду діятимуть п’ять структурних підрозділів: Велика Палата Верховного Суду, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд, а сам Верховний Суд буде створений на конкурсних засадах як новий найвищий суд у системі судоустрою України. Отже, функція забезпечення сталості та єдності судової практики відтепер буде зосереджена в одному найвищому суді. Строк для створення Верховного Суду України – 6 місяців із дня набуття чинності законом;

– удосконалення правового статусу відповідних органів у системі судоустрою (перерозподіл повноважень між Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (далі – ВККСУ) та новим конституційним органом – Вищою радою правосуддя). Так, ВККСУ відповідатиме

за добір на посади суддів, кваліфікаційне оцінювання, проведення конкурсів на зайняття вакантних посад суддів і суддівську освіту, а вичерпний перелік повноважень та порядок роботи Вищої ради правосуддя буде передбачено в законі України «Про Вищу раду правосуддя»;

– удосконалення порядку формування й оновлення суддівського корпусу, зокрема проведення кваліфікаційного оцінювання, яке проводитиметься за критеріями компетентності (професійної, особистої, соціальної тощо), зміни стосовно вимог до змісту суддівського дося, впровадження нових механізмів стимулювання забезпечення доброчесної поведінки суддів і залучення громадськості до таких процедур. Передбачено запровадження нових підстав для звільнення судді (наприклад, порушення суддею обов'язку підтвердити законність джерела походження майна), спрощення процедури звільнення судді та чітко визначаються підстави, за яких Вища рада правосуддя може ухвалити рішення про звільнення судді;

– покращення фінансування суддів і всієї системи правосуддя, зокрема підвищення розмірів посадового окладу судді до 30, 50 та 75 мінімальних заробітних плат залежно від рівня суду. До базового розміру посадового окладу судді додатково передбачено застосовувати регіональні коефіцієнти залежно від кількості мешканців населеного пункту, в якому знаходиться суд. Закладений механізм суддівської винагороди дасть можливість подолати корупційні ризики під час здійснення суддею правосуддя, створити здорове середовище для залучення до професії порядних і найбільш кваліфікованих правників та очистити судову систему від недоброчесних суддів;

– стимулювання забезпечення доброчесної поведінки суддів і залучення громадськості до таких процедур, створення Громадської ради доброчесності, яка покликана сприяти ВККСУ в установленні відповідності судді критеріям професійної етики та доброчесності, що відкриває широкі можливості безпосередньої участі громадськості в реалізації процедур кваліфікаційного оцінювання;

– моніторинг способу життя судді. Вперше закріплюється обов'язок судді подавати декларацію родинних зв'язків і декларацію доброчесності. Такі законодавчі трансформації дозволять уникнути корупційних ризиків і забезпечать реалізацію принципів відкритості та прозорості діяльності суддів.

Висновки. Як бачимо, закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає правовий статус судді, окреслює проведення порядку заміщення посади судді, статусу та порядку формування органів судової влади, гарантій судового захисту тощо, тим самим визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд.

Ухвалення закону України «Про судоустрій і статус суддів», на наш погляд, стало одним із вирішальних кроків судової реформи, яка дає можливість трансформації системи судоустрою й оновлення суддівського корпусу відповідно до суспільних очікувань та європейських стандартів, створює ефективну модель функціонування судової влади, яка покликана максимально задовольнити суспільний запит на справедливий суд.

Список бібліографічних посилань

1. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: закон України від 08.04.2014 № 1188-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 870.
2. Про забезпечення права на справедливий суд: закон України від 12.02.2015 № 192-VIII // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19> (дата звернення: 25.09.2016).
3. Крусян Р. А. Судова влада в Україні: характеристика етапів реформування. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 14–20.
4. Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії: висновок Консультативної ради європейських судів від 16.10.2015 № 18 (2015): неофіц. перекл. // Верховний Суд України: офіц. веб-сайт. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/d9be0b8c122d5268c2257f0d00419b55/\\$FILE/Висновок__№18_\(2015\).pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/d9be0b8c122d5268c2257f0d00419b55/$FILE/Висновок__№18_(2015).pdf) (дата звернення: 25.09.2016).
5. Україна 2015–2016: випробування реформами (аналітичні оцінки) // Центр Разумкова: сайт. URL: http://www.razumkov.org.ua/upload/Pidsumky_2016_FNL_A4.pdf (дата звернення: 25.04.2016).
6. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
7. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.09.2016).

8. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: схвал. указом Президента України від 20.05.2015 № 276/2015 // БД «Законодавство України»/Информ. агентство «ЛІГА:ЗАКОН». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U276_15.html (дата звернення: 25.09.2016).

9. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.

10. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади судової реформи в Україні: теорія, історія, сучасність: монографія/Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 304 с.

11. Назаров І. В. Судова реформа як частина правової реформи в Україні. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 63–76.

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.09.2016).

13. Козюбра М. І. Судова влада в Україні. *Право України*. 2009. № 12. С. 47–63.

14. Чуйко З. Д. Питання функціонування органів судової влади в Україні в аспекті забезпечення національної безпеки. *Право і Безпека*. 2010. № 2 (34). С. 6–10. URL: <http://pb.univd.edu.ua/index.php?controller=service&action=download&download=22463> (дата звернення: 25.09.2016).

Надійшла до редколегії 25.09.2016

СОКУРЕНКО В. В. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СУДЕБНО-ПРАВОВОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ

Проанализированы научные взгляды о реализации мер, связанных с проведением судебной реформы в Украине. Охарактеризована национальная судебная система по обновленным положениям Конституции Украины и закона Украины «О судостроительстве и статусе судей». Рассмотрены проблемы дальнейшего реформирования судебной системы в современных условиях и предложены пути их решения.

Ключевые слова: *судебная реформа, судебная власть, судопроизводство, административно-правовое регулирование, европейские стандарты.*

SOKURENKO V. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF THE COURT REFORM IN UKRAINE

Scientific points of view on the implementation of activities related to the conduction of judicial reform in Ukraine have been analyzed. The author has characterized national judicial system in accordance with the renewal provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On the Judicial System and Status of Judges”, in particular, it has been noted that the new law provides: changes in the procedure of appointing judges and their dismissal; elimination of the political component in deciding whether to sanction the arrest of a judge or his detention or the arrest until the court conviction; implementation of the functional (limited) immunity of a judge; changes in the judicial system, including the formation of the new Supreme Court and other courts in order to optimize the judicial system that creates conditions for off-loading the courts and effective proceedings within reasonable terms; improving the legal status of the relevant authorities within the judicial system; improvement of the procedure of forming and renewal of the judiciary; improvement of funding for judges and the entire judicial system; incitement to ensure fair behavior of judges and involvement of public to such procedures; monitoring of judges’ lifestyle. The problems of further reform of the judicial system in modern conditions have been considered and their solutions have been suggested.

It has been concluded that adoption of the Law of Ukraine “On the Judicial System and Status of Judges”, in our opinion, was one of the decisive steps of the judicial reform that enables the transformation of the judicial system and renewal of the judiciary in accordance with public expectations and European standards, creates an effective model of functioning of judicial power, which aims to meet the public demand for a fair trial.

Keywords: *court reform, judicial power, judicial proceedings, administrative and legal regulation, European standards.*

УДК [159.98:351.74](477)

Н. Е. МІЛОРАДОВА,*кандидат психологічних наук, доцент,**професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>;***В. В. ДОЦЕНКО,***кандидат психологічних наук, доцент,**доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7757-2793>*

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ ОСОБИСТІСНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Розглянуто особливості ціннісних орієнтацій як складових фундаменту особистісного та професійного становлення правоохоронців на етапі фахової підготовки.

На прикладі курсантів першого року навчання виокремлено, проаналізовано та надано змістовну інтерпретацію шістьом ціннісно-орієнтаційним факторам, що впливають на процес особистісного та професійного становлення майбутніх правоохоронців, до них віднесені: життєва активність; самовираження – емоційність у стосунках; самоконтроль – амбіційність; професійна активність – життєва ефективність; цілеспрямованість – саморозвиток; особистісна оригінальність – суспільне визнання.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, ціннісно-орієнтаційні фактори, особистісне становлення, професійне становлення, майбутні правоохоронці.

Miloradova, N.E. and Dotsenko, V.V. (2016), "Specific features of the personal and professional development of future law enforcement officers" ["Osoblyvosti tsinnisno-orientatsiinykh faktoriv osobystisnoho ta profesii-noho stanovlennia maibutnikh pravoookhorontsiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 12–17.

Постановка проблеми. Проблемі ціннісних орієнтацій як важливого психологічного конструкта особистості належить одне з провідних місць у дослідженні людської поведінки. Цінності спрямовують діяльність індивіда, а також істотно впливають на процес особистісного та професійного становлення особистості. Вони є багатоаспектним психологічним утворенням, яке системно характеризує культурний розвиток людини.

Професійна діяльність правоохоронців складна, багатопланова та іноді неоднозначна. Надання суспільством працівникам правоохоронної сфери різноманітних повноважень вимагає від них адекватного розуміння необхідності, можливості й рівня свого професіоналізму, який повинен ґрунтуватися на міцній ціннісно-смысловій основі. Ціннісний фундамент особистості закладається в дитинстві, однак розвитку та формуванню основних його конструктів сприяє цілеспрямоване фахове навчання та практична підготовка у профільному вузі. Тому вивчення особливостей ціннісних орієнта-

цій майбутніх правоохоронців є необхідним і доцільним у сучасних умовах розвитку правоохоронної сфери нашої держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій як одного з базових структурних компонентів особистості давно цікавить учених, про що свідчать праці з філософії, соціології та психології (І. Кант, Г. Лотц, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс, Г. Мюнстерберг, Е. Шпрангер, Г. Оллпорт, М. Рокіч та ін. [1]). Така ціннісна проблематика ґрунтовно розглядається в сучасній науковій літературі від дослідження сутності понять «цінність», «ціннісні орієнтації», аналізу динаміки ціннісних орієнтацій до сучасних досліджень структури ціннісних орієнтацій.

Під ціннісними орієнтаціями розуміють цілі, прагнення, бажання, життєві ідеали, систему певних норм (В. Ольшанський, А. Титаренко), установки на ті чи інші цінності матеріальної або духовної культури суспільства (А. Здравомислов, В. Ядов), вияв потреби

(В. Злотніков), ставлення до навколишнього середовища (В. Водзинська), детермінанти прийняття рішень (Ю. Жуков), складні узагальнені системи ціннісних уявлень (І. Попова, А. Ручка), основний канал перетворення культурних цінностей у стимули та мотиви практичної поведінки людини (В. Алексеева), типи пізнавальних реакцій людини (Е. Шпрангер). Таке розмаїття визначень свідчить, що поняття «ціннісні орієнтації» все ще потребує конкретизації, визначення структури, видів ціннісних орієнтацій та їх місця в загальній системі ціннісно-сміслових утворень особистості [3, с. 2].

Значна кількість наукових праць присвячена дослідженню особливостей морального розвитку особистості та механізмів формування моральних цінностей і ціннісних орієнтацій (І. Бех, В. Галузьяк, А. Донцов, Є. Научитель, Е. Помиткін, Л. Романюк, В. Тюріна та ін.).

У радянській психології та на сучасному пострадянському просторі ціннісні орієнтації розглядаються переважно через поняття ставлення до об'єктів навколишньої дійсності та настановлень (А. Лазурський, В. Мясіщев, Б. Ананьев, А. Бітуєва, А. Донцов, А. Здравомислов, О. Зотова, Д. Узнадзе, В. Ядов та ін.)

Активно розробляється ця проблематика і в Україні (М. Боришевський, П. Ігнатенко, Т. Кириленко, В. Клименко, С. Максименко, І. Маноха, В. Роменець, Т. Титаренко, В. Циба, Т. Яценко та ін.). Багато вчених (І. Бех, Т. Бутківська, Н. Логвінова, Л. Ломако, О. Светличний, О. Сухомлинська, О. Фанталова, А. Фролова та ін.) досліджують особливості становлення ціннісних орієнтацій у процесі навчання студентів [2].

Ефективність дій професіонала у правоохоронній сфері визначається спонуканням його працювати, вірити та цінувати головне. Важливою є проблема дослідження ціннісної сфери правоохоронців, які працюють в умовах суспільних змін, мають досвід змін цінностей, можливо, відчувають особисту кризу. Тому вивчення ціннісного фундаменту діяльності є необхідним і доцільним для визначення шляхів формування професіонала-правоохоронця.

Метою цієї статті є визначення особливостей ціннісно-орієнтаційних факторів особистісного та професійного становлення майбутніх правоохоронців на прикладі курсантів першого року навчання.

Виклад основного матеріалу. Під час дослідження ми враховували, що ціннісні орієн-

тації суттєво впливають на процес особистісного та професійного становлення майбутніх правоохоронців. Для уточнення та конкретизації наших припущень щодо з'ясування ціннісно-орієнтаційних факторів, які обумовлюють цей процес, нами був проведений факторний аналіз виділених раніше показників ціннісних орієнтацій майбутніх правоохоронців, які навчаються на першому курсі Харківського національного університету внутрішніх справ. За результатами попередніх досліджень (за допомогою опитувальника термінальних цінностей І. Сеніна, тесту сенсожиттєвих орієнтацій, адаптованого Д. Леонтєвим, та методики вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча) нами був виділений 81 показник ціннісних орієнтацій.

За результатами факторного аналізу з варімакс-обертанням нами виокремлені шість факторів, які на 60,65 % описують дисперсію показників ціннісних орієнтацій майбутніх правоохоронців першого року навчання, що слід вважати достатнім відсотком. Була здійснена спроба інтерпретації отриманих факторів, тобто якісний аналіз результатів. До складу факторів віднесено показники, кореляція яких із фактором складає $> 0,4$.

До складу першого фактора, який пояснює 20,99 % дисперсії показників, увійшли 24 показники ціннісних орієнтацій: активні соціальні контакти у сфері професійного життя ($r_s=0,875$), активні соціальні контакти у сфері суспільного життя ($r_s=0,868$), збереження власної індивідуальності у сфері професійного життя ($r_s=0,865$), збереження власної індивідуальності у сфері сімейного життя ($r_s=0,824$), креативність у сфері навчання та освіти ($r_s=0,822$), високе матеріальне положення у сфері сімейного життя ($r_s=0,816$), досягнення у сфері навчання та освіти ($r_s=0,812$), активні соціальні контакти у сфері навчання та освіти ($r_s=0,802$), високе матеріальне положення у сфері професійного життя ($r_s=0,793$), розвиток себе у сфері навчання та освіти ($r_s=0,773$), розвиток себе у сфері суспільного життя ($r_s=0,750$), креативність у сфері професійного життя ($r_s=0,738$), збереження власної індивідуальності у сфері суспільного життя ($r_s=0,702$), духовне задоволення у сфері навчання та освіти ($r_s=0,691$), високе матеріальне положення у сфері захоплень ($r_s=0,667$), креативність у сфері сімейного життя ($r_s=0,662$), духовне задоволення у сфері сімейного життя ($r_s=0,639$), духовне задоволення у сфері захоплень ($r_s=0,638$), активні соціальні контакти у сфері сімейного

життя ($r_s=0,630$), високе матеріальне положення у сфері навчання та освіти ($r_s=0,580$), досягнення у сфері сімейного життя ($r_s=0,571$), досягнення у сфері захоплень ($r_s=0,558$), активні соціальні контакти у сфері захоплень ($r_s=0,533$) та досягнення у сфері професійного життя ($r_s=0,528$).

Фактор № 1 є монополярним і отримав таку змістовну інтерпретацію. На позитивному полюсі знаходяться показники прагнення першоккурсників до встановлення дружніх стосунків з оточуючими в усіх сферах життя, підкреслення оригінальності та неповторності власної індивідуальності у сферах професійного і сімейного життя, творчий підхід до вирішення завдань у сферах навчання, професійного і сімейного життя, високе матеріальне становище, досягнення та отримання задоволення від процесу діяльності у сферах навчання, захоплень, сімейного і професійного життя, прагнення до самовдосконалення у сферах навчання та суспільного життя. Тому фактор отримав назву «*життєва активність*».

Другий фактор пояснює 8,63 % дисперсії показників ціннісних орієнтацій майбутніх правоохоронців першого року навчання. До його складу увійшли 11 показників ціннісних орієн-

тацій: незалежність (інструментальна цінність) ($r_s=0,797$), пізнання (термінальна цінність) ($r_s=0,797$), духовне задоволення у сфері суспільного життя ($r_s=0,649$), активне діяльнісне життя (термінальна цінність) ($r_s=-0,624$), ефективність у справах (інструментальна цінність) ($r_s=0,610$), кохання (термінальна цінність) ($r_s=-0,589$), розвиток себе у сфері сімейного життя ($r_s=0,566$), чуйність (інструментальна цінність) ($r_s=-0,519$), досягнення у сфері суспільного життя ($r_s=0,473$), власний престиж у сфері сімейного життя ($r_s=0,409$), щасливе сімейне життя (термінальна цінність) ($r_s=-0,405$).

Змістовно фактор № 2 був інтерпретований так. На позитивному полюсі знаходяться показники ціннісних орієнтацій, що обумовлюють прагнення до самостійності, саморозвитку, визнання суспільством їх ефективної діяльності й отримання високої оцінки власної особистості від родини. Водночас, на негативному полюсі зосереджені показники цінностей, пов'язані з емоційними проявами у близьких стосунках між людьми та у щасливому сімейному житті, активній життєдіяльності. Фактор отримав назву «*самовираження – емоційність у стосунках*». Він є біполярним, більш наочно виглядає так.

Позитивний	Негативний
Незалежність Ефективність у справах Пізнання Духовне задоволення і досягнення у сфері суспільного життя Розвиток себе у сфері сімейного життя Власний престиж у сфері сімейного життя	Активне діяльнісне життя Кохання Чуйність Щасливе сімейне життя

Третій фактор пояснює 8,36 % дисперсії показників досліджуваних ціннісних орієнтацій, до його складу увійшли 10 показників: самоконтроль (інструментальна цінність) ($r_s=0,828$), раціоналізм (інструментальна цінність) ($r_s=0,779$), акуратність (інструментальна цінність) ($r_s=-0,743$), широта поглядів (інструментальна цінність) ($r_s=0,715$), толерантність (інструментальна цінність) ($r_s=0,660$), вихованість (інструментальна цінність) ($r_s=-0,631$), високе матеріальне становище у сфері суспільного життя ($r_s=-0,588$), сміливість у відстоюванні власної думки (інструментальна цінність) ($r_s=0,541$), високі запити (інструментальна цінність) ($r_s=-0,539$), відповідальність (інструментальна цінність) ($r_s=0,530$).

Фактор № 3 отримав таку змістовну інтерпретацію. На позитивному полюсі знаходяться показники цінностей стриманості, вміння логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення, прощати іншим помилки та омани, почуття обов'язку, вміння тримати слово. Негативний полюс утворений показниками цінностей вміння тримати в порядку речі, чітко вести справи, мати гарні манери, поводити себе відповідно до норм культури поведінки і вимагати від життя якомога більше. Враховуючи викладене, фактор отримав назву «*самоконтроль – амбіційність*». Він є біполярним, більш наочно виглядає так.

Позитивний	Полюси фактора	Негативний
Самоконтроль Раціоналізм Широта поглядів Толерантність Сміливість у відстоюванні власної думки Відповідальність		Акуратність Вихованість Високе матеріальне становище у сфері суспільного життя Високі запити

Четвертий фактор пояснює 7,68 % дисперсії показників ціннісних орієнтацій і включає в себе 12 характеристик: тверда воля (інструментальна цінність) ($r_s = -0,698$), наявність гарних і вірних друзів (термінальна цінність) ($r_s = 0,682$), чесність (інструментальна цінність) ($r_s = -0,668$), освіченість (інструментальна цінність) ($r_s = 0,641$), власний престиж у сфері професійного життя ($r_s = 0,550$), задоволення (термінальна цінність) ($r_s = 0,521$), здоров'я (термінальна цінність) ($r_s = 0,498$), локус контролю – Я ($r_s = -0,450$), життєва мудрість (термінальна цінність) ($r_s = -0,417$), життєрадісність (інструментальна цінність) ($r_s = 0,409$), духовне задоволення у сфері професійного життя ($r_s = 0,404$).

Фактор № 4 отримав таку змістовну інтерпретацію. На позитивному полюсі перебувають цінності прагнення мати гарних і вірних друзів та цікаву, змістовну професію, яка соціально схвалюється, бути освіченим, оптимістичним, із гарним почуттям гумору, фізично і психічно здоровим. На негативному полюсі знаходяться цінності, які обумовлюють вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами, правдивість, зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються завдяки життєвому досвіду, максимально повне використання власних можливостей, сил і здібностей. Фактор отримав назву «*професійна активність – життєва ефективність*». Він є біполярним, більш наочно виглядає так.

Позитивний	Полюси фактора	Негативний
Наявність гарних і вірних друзів Освіченість Власний престиж у сфері професійного життя Духовне задоволення у сфері професійного життя Задоволення Життєрадісність Здоров'я		Тверда воля Чесність Локус контролю – Я Життєва мудрість Продуктивне життя

П'ятий фактор пояснює 7,54 % дисперсії показників ціннісних орієнтацій досліджуваної групи майбутніх правоохоронців першого року навчання. До його складу входять 10 показників ціннісних орієнтацій: цілі життя ($r_s = 0,740$), результат життя ($r_s = 0,691$), локус контролю – життя ($r_s = 0,668$), непримиримість до недоліків інших та власних (інструментальна цінність) ($r_s = 0,585$), матеріально забезпечене життя (термінальна цінність) ($r_s = 0,554$), творчість (термінальна цінність) ($r_s = -0,506$), розвиток (термінальна цінність) ($r_s = -0,478$), розвиток себе у сфері захоплення ($r_s = -0,466$), процес життя ($r_s = 0,434$).

Фактор № 5 отримав таку змістовну інтерпретацію. На позитивному полюсі зосереджуються показники цінностей контролю над власним життям, певних цілей першокурсників на майбутнє, які надають їх життю осмисленості, цікавий і наповнений змістом процес їх життя, прагнення до досконалості. Негативний полюс містить показники цінностей самовдосконалення й творчості. Враховуючи викладене, фактор отримав назву «*цілеспрямованість – саморозвиток*». Він є біполярним, більш наочно виглядає так.

Позитивний	Полюси фактора	Негативний
Цілі життя Результат життя Локус контролю – життя Непримиримість до недоліків інших і власних Матеріально забезпечене життя Процес життя Краса природи та мистецтва		Творчість Розвиток (термінальна цінність) Розвиток себе у сфері захоплень

Останній, шостий фактор пояснює 7,43 % дисперсії показників їх ціннісних орієнтацій і утворений сьома показниками: дисциплінованість (інструментальна цінність) ($r_s = -0,746$), збереження власної індивідуальності у сфері навчання та освіти ($r_s = 0,715$), збереження власної індивідуальності у сфері захоплень ($r_s = 0,669$), суспільне визнання (термінальна цінність) ($r_s = -0,667$), креативність у сфері суспільного життя ($r_s = 0,590$), свобода (термінальна цінність) ($r_s = 0,473$), впевненість у собі (термінальна цінність) ($r_s = 0,468$).

Фактор № 6 отримав таку змістовну інтерпретацію. На позитивному полюсі зосереджені показники цінностей власної індивідуальності, свободи і впевненості в собі. Негативний полюс утворений показниками цінностей дисципліни, самоконтролю та поваги оточуючих, колективу, колег. Враховуючи викладене, фактор отримав назву «*особистісна оригінальність – суспільне визнання*». Він є біполярним, більш наочно виглядає так.

Позитивний	Полюси фактора	Негативний
Збереження власної індивідуальності у сфері навчання та освіти Збереження власної індивідуальності у сфері захоплень Креативність у сфері суспільного життя Свобода Впевненість у собі		Дисциплінованість Суспільне визнання

Висновки. Досягнення людиною успіхів у професійній діяльності та особистому житті спирається на стійку особистісну конструкцію, основою якої є цілісно-смилова сфера. Система цінностей виступає стратегічною детермінантою діяльності індивідів, груп, співтовариств, суспільства.

За результатами дослідження нами було виокремлено шість ціннісно-орієнтаційних факторів (життєва активність; самовираження – емоційність у стосунках; самоконтроль – амбіційність; професійна активність – життєва ефек-

тивність; цілеспрямованість – саморозвиток; особистісна оригінальність – суспільне визнання), що обумовлюють особливості особистісного та професійного становлення майбутніх правоохоронців першого року навчання.

Перспективним, на наш погляд, буде визначення конкретних ціннісних орієнтацій та ціннісно-орієнтаційних факторів становлення майбутніх правоохоронців на всіх курсах навчання. Також цікавим є питання щодо особливостей змін ціннісної сфери особистості правоохоронців із плином часу служби.

Список бібліографічних посилань

1. Доценко В. В. Особливості спрямованості особистості працівника міліції під час переживання кризи середини життя. *Актуальні проблеми психології. Психологія особистості*. 2011. Т. 11, вип. 4, ч. 1. С. 246–254.
2. Мілорадова Н. Е., Попова Г. В. Ціннісна сфера працівників міліції громадської безпеки з різною тривалістю перебування на службі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2014. Вип. 15. С. 142–149.
3. Федух І. С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. Вип. 3. 11 с. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jm/e-journals/Vnadps/2011_3/11fispp.pdf (дата звернення 14.09.2016).

Надійшла до редколегії 16.09.2016

МИЛорадова Н. Э., Доценко В. В. ОСОБЕННОСТИ ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТАЦИОННЫХ ФАКТОРОВ ЛИЧНОСТНОГО И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ

Рассмотрены особенности ценностных ориентаций как составляющих фундамента личностного и профессионального становления правоохранителей на этапе профессиональной подготовки.

На примере курсантов первого года обучения выделено, проанализировано и дано содержательную интерпретацию шести ценностно-ориентационным факторам, влияющим на процесс личностного и профессионального становления будущих правоохранителей, к ним отнесены: жизненная активность, самовыражение – эмоциональность в отношениях; самоконтроль – амбициозность; профессиональная активность – жизненная эффективность; целеустремленность – саморазвитие; личностная оригинальность – общественное признание.

***Ключевые слова:** ценностные ориентации, ценностно-ориентационные факторы, личностное становление, профессиональное становление, будущие правоохранители.*

MILORADOVA N. E., DOTSENKO V. V. SPECIFIC FEATURES OF THE PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The authors underline that the main constructions of the set of life values of a personality are put in a childhood. Such values are formed and developed during the process of education in the higher educational establishment. Hence, the research is needed to define the ways of professional shaping of the law enforcement officer.

The article's analysis shows that the personality value-set question has been in the scope of many scientific philosophy, sociology and psychology schools.

The authors considered the following points: the set of life values of a personality features during the professional development; the first-year-related set of values was identified; their meaning in the professional development was determined.

The authors identified and interpreted six value set factors, which influence the personal and professional development of the future law enforcement officers: life activity, self-actualization – emotionality, self-control – ambitiousness, professional activity – life efficiency, goal-oriented mind – self-development; personal ingenuity – public recognition.

The authors underline that the above mentioned factors define the features of the personal and professional development of the future law enforcement officers during the first educational year.

***Keywords:** value orientation, personal development, professional development, future law enforcement officers.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК “1920”(477)

В. А. ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри українознавства факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

УКРАЇНІЗАЦІЯ МІЛІЦІЇ УСРР У 1920-ТІ РОКИ

Розглянуто основні аспекти українізації міліції протягом 1920-х років; проаналізовано, як відбувався цей процес, які мав тенденції та особливості.

Ключові слова: Україна, коренізація, українізація, міліція, нова економічна політика.

Grechenko, V.A. (2016), “Ukrainization of the police of Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1920s” [“Ukrainizatsiia militsii USRR u 1920-ti roky”], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 18–22.

Постановка проблеми. Незважаючи на 25-річне існування незалежної держави Україна, гострота мовного питання в ній не зникла й не зменшилася. І сьогодні ця проблема є дуже актуальною й такою, що викликає певне напруження в суспільстві. Політика українізації в республіці здійснюється не вперше й має свої історичні корені, що сягають 1920-х років. Тоді українізація запроваджувалася в різних сферах державного управління, в т. ч. і в міліції.

Стан дослідження. Проблема українізації в міліції в 1920-ті роки є недостатньо дослідженою. Деякі її аспекти знайшли певне висвітлення в роботі О. К. Міхєєвої [1], тому наше завдання ми вбачаємо в подальшій розробці цієї теми, розширенні наукових уявлень про процес українізації міліції в цей період та у виявленні його основних тенденцій і специфіки.

Виклад основного матеріалу. Політика коренізації у СРСР почала проводитися ще з 1923 р. Це була тимчасова політика компартії, яка здійснювалась із метою зміцнення радянської влади в Україні засобами поступок у вигляді запровадження української мови в школі, пресі й на інших ділянках культурного життя, а також в адміністрації – як державної мови республіки. Формально вона була спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, та врахування національних факторів під час формування партійного та державного апарату. За переписом 1926 р. в УСРР проживало 29 млн осіб, із них українці склали 23,2 млн, або 80 %, а росіяни – 2,7 млн, або 9,2 % [2, с. 128]; проте із 3702 відповідальних працівників губернского, окружного та районного масштабу українською мовою

володіли лише 797 осіб [3, с. 219]. Тому українізація державного апарату, серед іншого і міліції, була актуальним завданням.

Першим нормативно-правовим актом, який визначив вплив процесу коренізації на правовий статус працівника міліції, стала постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 1 вересня 1923 р. «Про заходи забезпечення рівноправності мов в УСРР та про сприяння розвитку української мови». У ній, зокрема, говорилося, що поки що не вдалося усунути «нерівність культур, що встановилася в результаті вікового гніту. Добитися знищення цієї нерівності і є найближчим завданням уряду в області національної культури, ... ще більшого наближення державного апарату до потреб, до побуту і до мови українського народу. Для цього вимагається посилити українізацію усього державного апарату...». У сфери судочинства передбачалося, що у центральних і губернських органах суду, слідства, дізнання та розшуку, нотаріату буде запроваджено змішане діловодство обома найбільш поширеними мовами – українською та російською. У районах діловодство мало вестися українською мовою; виняток становили ті ділянки, де переважала одна з нацменшин і де судочинство вело мовою цієї нацменшини. Судомовлення мало здійснюватися тією мовою, якою велося судочинство, проте за обвинуваченими, потерпілими, свідками, експертами й понятими зберігалася право говорити рідною мовою [4].

Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 30 квітня 1925 р. «Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату» передбачала заборону прийому на службу осіб, які не володіли українською мовою, та звільнення

осіб, які висловлювали негативне ставлення до українізації [5]. Також ця постанова вказувала на необхідність ведення документообігу в органах управління національних районів як українською мовою, так і мовою національних меншин. Згаданий законодавчий акт вимагав від державних службовців у районах проживання нацменшин знання мови відповідної національної меншини.

На засіданні колегії наркомату внутрішніх справ від 15 червня 1925 р. було постановлено негайно розпочати переведення апарату на українську мову. Повністю українізація апарату мала бути закінчена до 1 січня 1926 р. Дрібне листування українською мовою вводилося негайно. Протоколи нарад і засідань мали вестися українською мовою з дня публікування цієї постанови. Усі співробітники повинні були зайнятися опануванням мови не пізніше 1 січня 1926 р. Прийом на службу співробітників, що не володіли українською мовою, припинявся. Російськомовним залишалися листування із союзними республіками, організаціями й установами нацменшин та проекти постанов, що подавалися в найвищі органи Союзу тощо [6].

Наприкінці 1925 р. керівництво НКВС УСРР звернуло увагу місцевих органів комісаріату, зокрема міліції, на виявлені недоліки у проведенні українізації апарату. До відома керівництва губміськміліцій та розшуку було доведено декілька наказів, у яких вимагалось суворо дотримуватися курсу на поширення вживання української мови в офіційному діловодстві й вивчення її співробітниками міліції. 10 листопада 1925 р. було видано наказ НКВС УСРР «Про українізацію міліції» за підписом наркома внутрішніх справ В. А. Балицького. У ньому, зокрема, вказувалося: «Повідомлення місцевих органів і окремі відомості, що їх має НКВС, свідчать про те, що до справи українізації свого апарату місцеві органи НКВС ставились не скрізь однаково. В той час, як одні вживали тих, або інших заходів, щоб українізувати свій апарат, другі обмежувались лише самими наказами про українізацію, не вживаючи практичних заходів і не спонукаючи своїх співробітників вивчити українську мову. Разом з цим помічається, що деякі установи, а це переважно спостерігається між органами міліції й комунального господарства, українізують лише технічний канцелярський персонал або навіть заводять собі окремих перекладачів. Такий спосіб українізації листування спричиняється до надзвичайного переключення української мови, а часто й самого змісту написаного, що цілком підтверджує те листування, яке над-

ходить з місць до центру. Отже, беручи на увагу, що до 1 січня 1926 року залишилось вже небагато часу і що за цей час радянські установи мусять закінчити цілковиту українізацію свого апарату, пропонується всім округовим адмінвідділам та відділам місцевого й комунального господарства поглибити роботу щодо українізації як свого апарату, так і апарату підлеглих установ, звернувши особливу увагу на якість українізації та на охоплення нею всіх без винятку співробітників. Зокрема, адмінвідділам пропонується звернути особливу увагу на українізацію місцевих органів міліції, бо, за відомостями, що її має НКВС, в цьому напрямкові зроблено дуже мало. Разом з цим пропонується подбати про цілковите додержання арт. 7-го постанови РНК з 16/VII-1926 р. щодо переходу службовців при звертанні до людності на українську мову, а також збільшити застосування заходів дисциплінарного впливу до службовців, що ухиляються від вивчення української мови і взагалі вороже ставляться до справи українізації, маючи на увазі, що протоковою постановою РНК від 5 листопада б. р. керівникам установ надано право вже зараз, не чекаючи 1 січня 1926 року, звільнити з посади таких співробітників.

З метою посилити українізацію місцевого апарату та виконуючи згадану постанову РНК з 5/XI-1925 р. наказую:

а) Припинити прийом на службу співробітників, що не володіють цілком українською мовою, відступаючи від цього лише в разі, безумовної потреби і повідомляючи про це округову комісію в справі українізації при окрвиконкомі; причому відповідальність за прийом співробітників, що не знають цілком української мови, покладається персонально на керівника установи.

б) Під час скорочення штатів в першу чергу звільнити осіб, що не володіють українською мовою.

в) Дати наказ й стежити за тим, щоб всі співробітники, які володіють українською мовою, розмовляли під час виконання обов'язків виключно на цій мові» [7].

До відома керівництва губміськміліцій та розшуку також було доведено кілька наказів, у яких вимагалось суворо дотримуватися курсу на поширення вживання української мови в офіційному діловодстві й вивчення її співробітниками міліції. Так, у наказі начальника Харківської міліції від 19 червня 1925 р. всі керівники районів попереджались, що ігнорування їх підлеглими уроків з української мови, поперше, буде сприйнято як халатне ставлення

до державних грошей, що витрачаються на підготовку таких занять, а по-друге, поставив під велике питання власне сам факт проходження служби в міліції в умовах запланованої повної українізації держапарату [8].

Схожі вимоги містилися і в наказі НКВС по Донецькому округу від 10 листопада 1925 р., де також заборонявся прийом на службу працівників, «що зовсім не володіють українською мовою», а під час скорочення штатів у першу чергу слід було звільняти неукраїномовних осіб [9, с. 27]. І хоча місцеві керівники «втілювали в життя принцип прийому на роботу осіб, що знають українську мову, незалежно від їх корінного походження», політика «коренізації» у цьому випадку відіграла свою роль [1, с. 166]. Серед працівників правоохоронних органів України поступово збільшується частка українців (так, у 1926 р. їх було 56,2 %, у 1928 р. – 62,7 %, у 1929 р. – 64,8 %). Але в Донбасі цей процес проходив повільніше. На місцях із напругою переходили на корінну мову діловодства; міліціонерів примушували відвідувати вечірні курси з вивчення мови, погрожуючи звільненням [10]. Спостерігалися випадки, коли на запити з центру, написані українською мовою, на місцях або не реагували взагалі, або відповідали якусь нісенітницю, що свідчило про низький рівень володіння мовою [1, с. 166].

З 1925 р. почали діяти постійні комісії з попередньої перевірки знань співробітниками української мови, а у 1927 р. відповідно до постанови ВУЦВК та РНК УСРР від 6 липня 1927 р. «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» були запроваджені екзамени з української мови під час прийому на державну службу [11]. Проте реальні результати були не надто вражаючими. Так, за результатами інспекційної перевірки харківської міськмліції у березні – квітні 1928 р. було виявлено, що лише трохи більше 10 % керівного складу володіло українською мовою [12]. Це підтверджує і наявність величезної купи помилок у звітах, рапортах, обіжниках та інших офіційних документах українською мовою, що склалися у міліцейському середовищі.

У чому ж полягали причини повільного провадження українізації в міліції?

По-перше, загальний рівень освіти міліціонерів був низьким; хоча серед умов вступу до міліції згідно з Правилами проходження служби у робітничо-селянській червоній міліції та карному розшуку, затвердженими НКВС УСРР 1 грудня 1923 р., були вимоги «бути грамотним» і «знати українську та російську мови», у

складі міліції залишалися і неграмотні працівники. Взагалі освітній рівень був надзвичайно низьким. Так, станом на кінець 1923 р. у складі міліції працювало міліціонерів з вищою освітою 0,36 %, із середньою – 8,2 %, з нижчою – 89,64 %, неграмотних – 1,8 %; наприкінці 1925 р. міліціонерів з вищою освітою було 0,2 %, із середньою – 6,2 %, з нижчою – 68,7 %, без шкільної підготовки – 24,9 % [13, с. 19].

По-друге, у середовищі працівників НКВС, зокрема й міліції, особливо серед керівного складу, значним було представництво людей інших національностей, які взагалі не володіли українською мовою. Станом на кінець 1923 р. контингент міліції поділявся за національним складом так: українців – 55 %, росіян – 33 %, представників інших національностей – 12 %. Отже, 45 % особового складу були не українцями [13, с. 19].

За даними «Погубернской ведомости о количестве сотрудников милиции с обозначением их национальности и знания украинского языка», станом на другу половину 1923 р. знали українську мову 47 % працівників міліції, з них добре знали лише 11 %, а погано – 36 %. Отже, зовсім не володіли українською мовою 53 % працівників [13, с. 19].

24 липня 1928 р. була ухвалена постанова Всеукраїнської Центральної комісії українізації при Раді Народних Комісарів УСРР «Про допуск тимчасово провадити діловодство в державних установах українською та російською мовами». У ній, зокрема, вказувалося:

«1. Зважаючи на те, що важко підібрати висококваліфікованих співробітників, що знають українську мову, для роботи у державних установах і підприємствах Союзу РСР, що діють на території УСРР, допускається тимчасово провадити діловодство й рахівництво у зазначених установах й підприємствах поруч з українською й російською мовою.

2. Щоб полегшити притягнення на роботу в державні установи й підприємства висококваліфікованих фахівців, допустити приймання на роботу у державні установи й підприємства осіб, що не володіють українською мовою, а в національно-територіальних адміністративних одиницях – що не володіють мовою місцевої більшості людності. Приймати на роботу службовців таким порядком допускається з тією умовою, щоб вони протягом року з дня вступу на службу вивчили українську мову, – а в національно-територіальних адміністративних одиницях – мову місцевої більшості людності. Для окремих осіб і категорій осіб Всеукраїнська Центральна Комісія українізації при РНК

УСРР може встановити спеціальні реченці (строки. – В. Г.) для вивчення української мови або іншої мови місцевої більшості людності» [14]. Це було певним відходом від попередніх директив, вимушеним компромісом, який пояснювався як справжнім дефіцитом тих, хто володів українською мовою, так і опором українізації всередині республіки з боку російських чиновників та інших проросійськи налаштованих елементів. Разом із тим слід відзначити, що багато працівників, які не змогли оволодіти українською мовою, вимушені були виїжджати в інші республіки СРСР [13, с. 20], і це теж було враховано у цій постанові.

Проте процес українізації тривав. Про успіхи у справі українізації у Всеукраїнській школі комскладу міліції розповідалося в статті, надрукованій до 10-річчя міліції УСРР (1929 р.). Тут повідомлялося, що незважаючи на короткий термін упровадження українізації, «в цій справі є надзвичайні досягнення. Всі дисципліни в міліційних та розшукових класах викладаються укр. мовою, й лише в пенітенціарній класі деякі дисципліни викладаються російською мовою. На всіх зборах, нарадах та засіданнях жодної промови не чути російською мовою. Про офіційні розмови говорити й не доводиться, тепер і в побуті серед курсантів комскладу й решти робітників успішно прищеплюється українська мова. Все наше лихо в тому, що за відсутності коштів ми не можемо поповнити нашу загально-шкільну бібліотеку в такому розмірі, як це доводить нам попит на українську літературу, що дорівнює 80 %, а

читанка – 45 %. Тут ми хоч поволі, але все ж таки посуваємось вперед. Тепер Школа поставила собі за завдання не лише українізуватися, а розгорнути ширшу роботу, щоб вивчити українську культуру. Взагалі директиви вищих органів про українізацію, зокрема Колегії НКВС, Школа провадить найрішуче» [15].

Але повністю вирішити проблему не вдалося. Саме тому в резолюції щодо доповіді наркомів внутрішніх справ УСРР В. А. Балицького «Про чергові завдання НКВС та його місцевих органів», ухваленій на III Всеукраїнському з'їзді адміністративних працівників (1–4 червня 1927 р.), зазначалося: «Визнати необхідним рішуче поглиблення українізації всього адміністративного апарату, як в центрі, так і на місцях» [13, с. 704]. Відзначимо, що резолюція, як і звіт про згаданий з'їзд, була опублікована саме російською, а не українською мовою.

У 1929 р. ЦВК СРСР ухвалив постанову, згідно з якою підприємства й установи центрального підпорядкування з Москвою і між собою мали спілкуватися виключно російською мовою. Це значно призупинило процес опанування чиновниками народних комісаріатів та інших відомств УСРР української мови [13, с. 19–20].

Висновок. Слід зазначити, що період українізації був нетривалим, до того ж її проведення із самого початку було політично та ідеологічно обмежено. Уже наприкінці 1920-х років з'явився перший сигнал згорання українізації, а разом із цим і початок загального наступу на українську культуру.

Список бібліографічних посилань

1. Міхєєва О. К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УСРР (1921–1928 рр.): історичні аспекти: монографія. – Донецьк: Схід. видав. дім, 2011. 456 с.
2. Тарапон О. А. Демографічний, національний та соціальний склад населення УСРР-УРСР 1920–1930-х рр. у розрізі повсякденного життя. *Наукові записки з української історії*. 2012. Вип. 32. С. 126–137.
3. Панчук М. І. «Націонал-ухильництво». Анатомія проблеми // *Маршрутами історії/упоряд. Ю. І. Шаповал. Київ: Політвидав України, 1990. С. 215–243.*
4. Про заходи забезпечення рівноправності мов в УСРР та про сприяння розвитку української мови: постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР від 01.09.1923. *Збірник Указонень і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1923. № 29. Ст. 435.
5. Про заходи термінового проведення українізації радянського апарату: постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР від 30.04.1925. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1925. № 9 (24). С. 67–70.
6. Об украинизации центрального аппарата НКВД : решение коллегии НКВД УССР от 15.06.1925. *Сборник Указониваний и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины*. 1925. № 23. Ст. 170.
7. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади України). Ф. 5. Оп. 2. Спр. 631. Арк. 207–208 зв.
8. Держархів Харків. обл. Ф. Р.-563. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 94.
9. Михайленко П., Довбня В. Міліція УСРР як складова частина НКВС у період 1923–1930 рр. *Іменем закону*. 2007. № 29. С. 26–27.
10. ЦДАВО України. Ф. Р-5. Оп. 2. Спр. 2326. Арк. 9.
11. Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури: постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР від 06.07.1927. *Збірник Указонень і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1927. № 34. Ст. 182.
12. Держархів Харків. обл. Ф. Р.-564. Оп. 4. Спр. 42. Арк. 276.

13. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): у 6 т.: наук. вид./ М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко, В. О. Криволапчук, В. М. Чисніков, Т. А. Плугатар, В. А. Довбня, О. В. Кожухар; за заг. ред. А. Б. Авакова; ДНДІ МВС України. Т. 3: Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР (грудень 1922 р. – грудень 1930 р.). Київ, 2015. 940 с.

14. Про допуск тимчасово провадити діловодство в державних установах українською та російською мовами: постанова Всеукраїнської Центральної комісії українізації при Раді Народних Комісарів УСРР від 24.07.1928. *Збірник Указонень і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1928. № 14. Ст. 93.

15. Ряботенко О. Всеукраїнська школа комскладу міліції // Ювілейний бюлетень НКВС УСРР. 1929. С. 21–23.

Надійшла до редколегії 23.07.2016

ГРЕЧЕНКО В. А. УКРАЇНІЗАЦІЯ МИЛІЦІЇ УСРСР В 1920-БІЕ ГОДИ

Рассмотрены основные аспекты украинизации милиции в течение 1920-х годов; проанализировано, как происходил этот процесс, какие имел тенденции и особенности.

Ключевые слова: Украина, коренизація, українізація, міліція, нова економічна політика.

GRECHENKO V. A. UKRAINIZATION OF THE POLICE OF UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1920S

The main aspects of ukrainization of the police in 1920s have been determined. It has been proved that the policy of ukrainization in the Republic is not held for the first time and has its historical roots. Since 1923 the Soviet Union has started to implement the localization policy as the temporary policy of the Communist Party, which was carried out to strengthen the Soviet power in Ukraine by concessions in the form of implementing Ukrainian language in schools, media, cultural life and in state institutions. According to the decree of the board of the Commissariat of Internal Affairs dated from June 15, 1925 ukrainization of the system had to be completed by January 1, 1926. Minutes of meetings and sessions had to be in Ukrainian, all employees had to do language mastering, and those employees who didn't know Ukrainian were not recruited for the service. Correspondence with Soviet Republics, organizations and institutions of national minorities and the drafts of resolutions that were submitted to the highest authorities of the Soviet Union remained in Russian. There was an order to fire while personnel reduction primarily employees who didn't have skills in Ukrainian. Local authorities of People's Commissariat of Internal Affairs treated differently for the case of ukrainization of its staff; some authorities provided ukrainization only technical clerical staff or even hired translators that led to a distortion of Ukrainian language and often the content of the written text. It has been established that the share of Ukrainians gradually increased among the officers of law enforcement agencies, but this process was slower in Donbas. However, the period of ukrainization was not long, and its conduction was politically and ideologically limited. Coagulation of this process took shape in 1929.

Keywords: Ukraine, localization policy, ukrainization, militia, new economic policy.

УДК 340.0:340.1

Л. І. КАЛЕНІЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4068-4729>

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЯВИЩЕ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА

Проаналізовано особливості конституційно-правової, кримінальної, адміністративної, цивільно-правової відповідальності як явищ суб'єктивного права. Встановлено основні риси юридичної відповідальності як явища суб'єктивного права, сформульовано її дефініцію.

Ключові слова: юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, форми (види) відповідальності, обов'язок, правові відносини.

Kalenichenko, L.I. (2016), "Legal liability as a phenomenon of subjective law" ["Yurydychna vidpovidalnist yak yavyshech subiektyvnoho prava"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 22–27.

Постановка проблеми. Юридична відповідальність і право є взаємопов'язаними правовими категоріями. Категорія юридичної відповідальності є інститутом будь-якої правової системи, однією з основних ознак права, необхідним елементом механізму його дії [1, с. 2].

У зв'язку з тим, що в загальній теорії права вчені-правознавці традиційно розрізняють поняття права в об'єктивному і суб'єктивному значеннях, обґрунтованим, на нашу думку, є погляд стосовно дуалістичного підходу до розуміння сутності юридичної відповідальності у двох площинах – як явища об'єктивного та суб'єктивного права.

Стан дослідження. У загальнотеоретичній науковій літературі проблема визначення сутності юридичної відповідальності була предметом досліджень таких учених, як Н. А. Берлач, В. К. Гришук, О. В. Іваненко, В. А. Кожухар, Д. А. Ліпінський, М. Б. Мироненко, Н. М. Оніщенко, І. А. Сердюк, А. С. Шабуров, М. Д. Шиндяпіна, Л. С. Явич та ін. Особливості галузевих форм юридичної відповідальності неодноразово досліджували у своїх працях Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. Л. Бородін, В. А. Гуменюк, Г. В. Джагупов, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, А. Ф. Мота, Ю. А. Пономаренко, С. Н. Приступа, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. В. Ткаченко та інші.

Незважаючи на актуальність проблеми сутності юридичної відповідальності в юридичній науковій літературі, її категорія як явище суб'єктивного права не була в центрі наукової уваги жодного з теоретико-правових досліджень.

Аналіз особливостей юридичної відповідальності як явища суб'єктивного права, на нашу думку, дозволить певною мірою впорядкувати знання та уявлення щодо її сутності й усунути термінологічну плутанину і неточність під час формулювання її дефініції.

У зв'язку з тим у цій статті ми поставили за **мету** на підставі аналізу особливостей форм юридичної відповідальності як явищ суб'єктивного права дослідити її специфічні риси, сформулювати її дефініцію.

Виклад основного матеріалу. У загальнотеоретичній науковій літературі існують різні підходи до розуміння сутності негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності.

Зважаючи на результати дослідження особливостей галузевих форм юридичної відповідальності, на наш погляд, узагальнюючою та повною є класифікація найпоширеніших підходів щодо визначення поняття «юридична відповідальність» та її сутності колективу ав-

торів під керівництвом І. А. Безклубого. Серед різних поглядів щодо сутності юридичної відповідальності, висловлених у юридичній літературі, вчені виокремлюють такі: а) є видом державного примусу; б) є обов'язком порушника зазнати негативних наслідків учиненого ним правопорушення; в) є специфічним правовим відношенням; г) є покаранням за правопорушення; ґ) є системою цивільно-правових засобів захисту цивільних прав та інтересів і здійснення карально-виховного впливу на правопорушників [2, с. 346].

Як вид державного (державно-правового) примусу юридичну відповідальність (в ретроспективному аспекті) розуміють О. Ф. Скакун, М. Н. Марченко, О. В. Малько, Р. Т. Мухаєв та інші.

Так, О. Ф. Скакун визначає юридичну відповідальність як вид державного (державно-правового) примусу, який пов'язаний із позбавленням правопорушника благ особистого, організаційного, майнового характеру [3, с. 696].

На думку М. М. Марченка, юридична відповідальність – це застосування до особи, яка скоїла правопорушення, засобів державного примусу, які передбачені санкцією порушеної норми, в установленому для цього процесуальному порядку [4, с. 655].

У свою чергу, Р. Т. Мухаєв розуміє юридичну відповідальність як застосування засобів державного примусу до порушника за скоєним ним протиправне діяння, пов'язане з тим, що винний зобов'язаний перетерпіти особисте чи майнове позбавлення [5, с. 489].

Звернімо увагу на те, що є позиції, згідно з якими юридична відповідальність розглядається як санкція за правопорушення, покарання за правопорушення. Зокрема, М. С. Малєїн зазначає, що «будь-яка юридична відповідальність є покаранням як реакція на порушення інтересів, що охороняються правом будь-якої галузі» [6, с. 30; 7, с. 19]. Натомість, на думку Л. С. Явича, юридична відповідальність у спрощеному розумінні являє собою застосування відповідної санкції порушеної норми права [8, с. 136]. Зазначені теорії розуміння сутності юридичної відповідальності (юридична відповідальність є санкцією за правопорушення, юридична відповідальність є покаранням за правопорушення) колектив авторів на чолі з І. А. Безклубим пропонує вважати різновидами підходу до сутності юридичної відповідальності, у межах якої ця правова категорія визначається через державний (державно-правовий) примус [2, с. 346]. Разом із тим автори відносно відокремленим підходом до розуміння сутності юридичної

відповідальності визнають позицію, згідно з якою вона є покаранням.

У зв'язку з тим, що юридична відповідальність тісно пов'язана з правом і державним примусом, деякі вчені розглядають її як «правовідносини, у котрих держава має право застосувати певні заходи примусу до суб'єктів, які вчинили правопорушення і зобов'язані зазнавати втрат чи обмежень, передбачених санкціями норм права» [9, с. 247]. У межах зазначеної позиції юридична відповідальність являє собою регульовані нормами права суспільні відносини між державою в особі її спеціальних органів і правопорушником [10, с. 590; 11, с. 543].

Існує і вужчий підхід до розуміння сутності юридичної відповідальності у ретроспективному аспекті. Прихильники такого підходу інтерпретують юридичну відповідальність як установлений у процесуальному порядку обов'язок суб'єкта, який скоїв правопорушення, перетерпіти адекватні особисті, майнові чи організаційні позбавлення, передбачені санкцією юридичної норми [12, с. 322].

Зважаючи на зміст понять юридичної відповідальності у межах зазначених точок зору до розуміння її сутності, маємо підстави погодитися з думкою вчених, які стверджують, що концепції «юридична відповідальність – правове відношення», «юридична відповідальність – правовий обов'язок» є різновидами одного й того самого підходу, який зводиться до розгляду її в контексті теорії правовідносин [2, с. 347].

Таким чином, найпоширеніші підходи до визначення поняття «юридична відповідальність» та її сутності можуть бути об'єднані у дві групи: 1) ті, що розуміють юридичну відповідальність у контексті теорії державного (державно-правового) примусу; 2) ті, що розглядають юридичну відповідальність у контексті теорії правовідносин [2, с. 347]. При цьому підхід, у межах якого юридична відповідальність розуміється як система цивільно-правових засобів захисту цивільних прав та інтересів і здійснення карально-виховного впливу на правопорушників, зводиться до двох зазначених груп підходів стосовно з'ясування сутності цього правового явища. Такий висновок дає змогу зробити праця І. С. Канзафарової, в якій учена-цивіліст характеризує юридичну відповідальність як засоби державно-правового примусу, в подальшому аналізуючи її як правові відносини [13, с. 102].

У контексті двох груп підходів до з'ясування сутності юридичної відповідальності маємо підстави розглядати це правове явище у двох

площинах: юридичну відповідальність як явище об'єктивного права – у контексті теорії державного (державно-правового) примусу; у свою чергу, юридичну відповідальність як явище суб'єктивного права – у контексті теорії правовідносин.

Зважаючи на мету цієї наукової статті, вважаємо за доцільне зупинитися на аналізі особливостей юридичної відповідальності як явища суб'єктивного права.

Загальнотеоретична характеристика юридичної відповідальності як явища суб'єктивного права у контексті теорії правових відносин тісно пов'язана з категоріями суб'єктивного права, юридичного обов'язку, правових відносин, правового статусу. Такий стан речей, на нашу думку, пояснюється тим, що поняття суб'єктивного права та юридичного обов'язку у загальнотеоретичній науковій і навчальній літературі визнаються парними, взаємопов'язаними категоріями. І вчені-правознавці, досліджуючи структуру юридичного обов'язку, традиційно виходять із того, що вона є зворотною стороною структури суб'єктивного права [14, с. 338; 3, с. 531]. Відповідно одним із елементів структури юридичного обов'язку є необхідність «нести юридичну відповідальність за невиконання вимог» [14, с. 338], «нести юридичну відповідальність (зазнати позбавлення особистих майнових чи організаційних прав) у разі відмови від виконання юридичних обов'язків або несумлінного їх виконання, якщо це суперечить вимогам правової норми» [3, с. 531].

Враховуючи те, що «немає суб'єктивного права без обов'язку, суб'єктивного права поза правовими відносинами» [15, с. 190], на нашу думку, в розрізі визначення юридичної відповідальності як явища суб'єктивного права обґрунтованою є позиція вчених, які визначають останню, використовуючи категорію правових відносин [9, с. 247], або вчених, котрі зазначають, що «правове відношення, яке виникає з факту правопорушення, реалізується в напрямку виникнення можливості зазнання винною особою організаційних, особистих чи матеріальних обтяжень та в напрямку виникнення можливості застосування примусу для здійснення обов'язку» [2, с. 349].

Формулюючи визначення галузевих форм юридичної відповідальності, вчені-правознавці часто пов'язують її зміст з указаними категоріями (категорією обов'язку і правових відносин).

Так, А. О. Червяцова визначає конституційно-правову відповідальність як передбачений конституційно-правовими нормами вид

юридичної відповідальності, який полягає в обов'язку суб'єкта конституційно-правових відносин відповідати за юридично значущу поведінку (дію або бездіяльність). Авторка залежно від характеру – правомірності чи неправомірності – поведінки виокремлює позитивну і негативну форми конституційно-правової відповідальності [16, с. 11].

Зі своїх позицій, В. О. Виноградов розуміє під конституційно-правовою відповідальністю обов'язок суб'єкта конституційно-правових відносин, який закріплений конституційно-правовими нормами, відповідати за невідповідність своєї юридичнозначущої поведінки тій, яка приписана йому цими нормами, забезпечуючи це можливістю застосування заходів державного (чи прирівняного до нього громадського) впливу [17, с. 102].

Як зазначає В. О. Серьогін, конституційно-правова відповідальність – обов'язок суб'єкта, винного у вчиненні конституційного правопорушення (делікта), зазнати засудження своєї поведінки і негативних наслідків (санкцій) з боку держави [18, с. 68].

В адміністративно-правовій науковій літературі деякі вчені визначають адміністративну відповідальність як певний стан (етап) суспільних відносин, який виникає внаслідок неправомірної поведінки осіб і передбачає застосування уповноваженим на те органом (посадовою особою) до таких осіб обмежень їхніх прав і свобод або покладання на них додаткових обов'язків у порядку і на умовах, передбачених нормами адміністративного законодавства [19, с. 23]. Тобто пов'язують зміст адміністративної відповідальності з категоріями правових відносин та обов'язку особи. Зокрема, Н. В. Хорошак сутність адміністративної відповідальності також визначає через категорію правових відносин. На думку вченої, адміністративна відповідальність – це правові відносини, що утворюються під час застосування уповноваженими органами до винної особи покарання, передбаченого санкцією правової норми, що порушена, або норми, що забезпечує її захист, з метою покарання суб'єкта неправомірної поведінки, попередження та профілактичного впливу на правопорушника [20, с. 24].

У кримінально-правовій науковій літературі деякі вчені зазначають, що кримінальна відповідальність є обов'язком учасника правових зв'язків нести покарання за свою неправомірну поведінку, тобто обов'язком (необхідністю) правопорушника зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організацій-

ного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм [21–23].

На думку Ю. М. Ткачевського, кримінальна відповідальність є обов'язком особи, яка вчинила злочин, зазнати заходів державного примусу, а також несприятливі каральні наслідки, що зазнаються особою, засудженою судом за вчинення злочину [24, с. 318].

Що стосується цивільно-правової відповідальності, то В. В. Вітрянський визначає цивільно-правову відповідальність як «відповідальність одного учасника майнового обороту перед іншим, відповідальність порушника перед потерпілим...» (цит. за: [25, с. 17]).

На думку Х. А. Джавадова, цивільно-правова відповідальність є обов'язком особи, яка заподіяла шкоду, зазнати передбачених нормами права негативних наслідків учинення правопорушення, що має примусовий характер незалежно від того, виконується він добровільно чи в судовому порядку [26, с. 289].

На підставі дослідження основних суттєвих ознак правової відповідальності В. Д. Примак зазначає, що цивільно-правова відповідальність є новим, додатковим юридичним обов'язком, який у цивільному праві має майновий, компенсаційний характер [27, с. 75].

З огляду на викладені поняття конституційно-правової, кримінальної, адміністративної, цивільно-правової відповідальності маємо підстави стверджувати, що зміст їх дефініцій як явищ суб'єктивного права тісно пов'язаний з конкретною особою (правопорушником), її суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, конкретним вчинком юридичнозначущої поведінки, конкретною санкцією норми права тощо. Тобто юридична відповідальність як явище суб'єктивного права виникає на основі юридичної відповідальності як явища об'єктивного права і має конкретну форму, суб'єкта права, підстави настання, негативні наслідки відповідного характеру та ін.

У загальнотеоретичній літературі деякі вчені також пов'язують зміст юридичної відповідальності з категоріями правових відносин та обов'язку особи. Наприклад, О. В. Іваненко визначає ретроспективну юридичну відповідальність як специфічні правовідносини між державою і правопорушником унаслідок застосування державно-правового примусу, що характеризується осудом протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на нього обов'язку зазнавати позбавлень і несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за скоєння правопорушення [28, с. 260].

Учені Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва негативну ретроспективну юридичну відповідальність розуміють як здійснюваний в особливому процесуальному порядку додатковий обов'язок суб'єкта правопорушення зазнати співмірних позбавлень особистого, майнового або організаційного характеру, передбачених санкцією юридичної норми [29, с. 469–470].

На думку О. Ф. Скакун, юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра обов'язку правопорушника потерпати від примусового державно-владного позбавлення благ психологічного, організаційного або майнового характеру у правовідносинах, що виникають між ним і державою з факту правопорушення [30, с. 471].

Висновки. З огляду на зазначене, а також беручи до уваги суттєві риси суб'єктивного права, маємо підстави зазначити, що юридична відповідальність як явище суб'єктивного права має такі ознаки: 1) має конкретну форму; 2) відображає «динаміку» юридичної форми

цього явища, безпосередньо пов'язана з людською діяльністю [30, с. 231]; 3) тісно пов'язана з суб'єктом права, його поведінкою, свідомістю, волею [31, с. 151], є персоніфікованою; 4) виражається в конкретному обов'язку суб'єкта правопорушення зазнати негативних наслідків особистого, майнового або організаційного характеру; 5) реалізується через правові відносини, які виникають з факту порушення суб'єктивних прав (правопорушення); 6) має індивідуалізовану процесуальну форму залежно від кожного конкретного випадку.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, маємо підстави сформулювати дефініцію юридичної відповідальності як явища суб'єктивного права як передбачені санкціями норм права вид і міра обов'язку суб'єкта порушення суб'єктивних прав (правопорушення) зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах, що виникають з факту порушення суб'єктивних прав (правопорушення).

Список бібліографічних посилань

1. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности. М.: Норма, 2009. 259 с.
2. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: монографія/І. Безклубий, С. Бобровник, І. Грищенко та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. Київ: Грамота, 2014. 448 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
4. Общая теория государства и права: академический курс: учеб. для вузов: в 3 т./отв. ред. М. Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2007. Т. 3. Государство, право, общество. 698 с.
5. Мухаев Р. Т. Теория государства и права: учебник. 2-е изд., перераб и доп. М.: Юнити-Дана, 2005. 543 с.
6. Малейн Н. С. Об институте юридической ответственности // Юридическая ответственность: проблемы и перспективы: сб. науч. тр. Тарту, 1989. С. 30–38.
7. Малейн Н. С. Юридическая ответственность и справедливость. М.: Манускрипт, 1992. 204 с.
8. Явич Л. С. Право и социализм. М.: Юрид лит, 1982. 175 с.
9. Загальна теорія держави і права: навч. посіб./А. М. Колодй, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
10. Теория государства и права/под ред. С. А. Комарова, Л. А. Морозова, В. А. Смирнова. М.: Юрид. лит., 1987. 621 с.
11. Теория государства и права. Курс лекций/под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М.: Юрист, 1997. 672 с.
12. Кулапов В. Л., Малько А. В. Теория государства и права: учебник. М.: Норма, 2008. 354 с.
13. Кантафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 264 с.
14. Комаров С. А., Малько А. В. Теория государства и права: учеб.-метод. пособие; крат. учеб. для вузов. М.: Норма – Инфра-М, 1999. 448 с.
15. Иванов Э. И. Понятие субъективного права. *Марийский юридический вестник*. 2011. Вып. 8. С. 182–190.
16. Червяцова А. О. Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2004. 17 с.
17. Васильева С. В., Виноградов В. А., Мазаев В. Д. Конституционное право России: учебник. М.: Эксмо, 2010. 767 с.
18. Серьогін В. О. Конституційне право України: навч. посіб./МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2010. 368 с.
19. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Хмельницький, 2001. 171 с.
20. Хорошак Н. В. Адміністративні стягнення за законодавством України: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 172 с.
21. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія. Харків: Право, 2008. 220 с.

22. Червяцова А. О. «Позитивний» аспект конституційної відповідальності: визначення змісту. *Право України*. 2000. № 12. С. 93–97.
23. Загальна теорія держави та права: навч. посіб./за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком, 1997. 320 с.
24. Ткачевский Ю. М. Уголовная ответственность и ее принципы // Ученые-юристы МГУ о современном праве/под ред. М. К. Треушников. М.: Городец, 2005. 309–339.
25. Відповідальність у приватному праві: монографія/І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. Київ: Грамота, 2014. 416 с.
26. Джавадов Х. А. Ответственность в новом Гражданском кодексе Азербайджанской Республики: нововведения, недостатки. *Держава і право*. 2006. Вип. 31. С. 289–294.
27. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 432 с.
28. Теорія держави і права: навч. посіб./С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко та ін. Київ: Академія, 2013. 346 с.
29. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: підручник; практикум; тести. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
30. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ: Алерта, 2014. 524 с.
31. Теорія держави і права: навч. посіб. для студентів, які навчаються за напрямом підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров та ін.; за ред. А. М. Шульги. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. 464 с.

Надійшла до редколегії 06.06.2016

КАЛЕНИЧЕНКО Л. И. ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК ЯВЛЕНИЕ СУБЪЕКТИВНОГО ПРАВА

Проанализированы особенности конституционно-правовой, уголовной, административной, гражданско-правовой ответственности как явлений субъективного права. Установлены основные черты юридической ответственности как явления субъективного права, сформулирована её дефиниция.

Ключевые слова: юридическая ответственность, конституционно-правовая ответственность, уголовная ответственность, административная ответственность, гражданско-правовая ответственность, формы (виды) ответственности, обязанность, правовые отношения.

KALENICHENKO L. I. LEGAL LIABILITY AS A PHENOMENON OF SUBJECTIVE LAW

The features of constitutional and legal, criminal, administrative, civil and legal liability as phenomena of subjective law have been analyzed.

It has been established that legal liability as a phenomenon of subjective law is characterized by the following features: 1) has a specific form; 2) reflects the “dynamics” of the legal form of this phenomenon is directly related to human activity; 3) is closely related to the subject of law, the behavior, consciousness, will, is personified; 4) is expressed in a particular duty of a subject of the offense to experience the negative effects of personal, property or organizational nature; 5) is implemented through the legal relations arising from the fact of violation of subjective rights (offense); 6) has an individualized procedural form depending on each case.

The author has formulated the definition of legal liability as a phenomenon of subjective law – it is a type and degree of responsibilities of a subject of the offense of subjective rights (offenses) stipulated by the sanctions of law norms to suffer deprivation of personal, property, organizational nature within legal relations arising from the fact of violation of subjective rights (offense).

Keywords: legal liability, constitutional and legal liability, criminal liability, administrative liability, civil and legal liability, forms (types) of liability, duty, legal relations.

УДК 340.12:342.726

Н. В. ОРТИНСЬКА,*кандидат юридичних наук,**асистент кафедри адміністративного та інформаційного права**інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ: ДО ПРОБЛЕМ ТЕОРЕТИЧНОГО РОЗУМІННЯ

Проаналізовано наукові позиції фахівців у галузі права з приводу розуміння такої категорії, як «правовий статус людини». Після дослідження широкої низки різних поглядів це поняття зведено до наступних трактувань: правовий статус узагальнюють з роллю й значенням людини в державі та суспільстві; правовий статус сприймають як нормативно визначену систему прав та обов'язків людини; правовий статус розуміють як систему прав та обов'язків, а також інших правових елементів, що сприяють механізму захисту й охорони людини у державі. Указується на необхідність розширення трактування правового статусу. Зроблено висновок про те, що правовий статус людини – це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, нерозривно пов'язана із соціально-класовою структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності та природою людини. Чим глибше відображаються в нормах права інтереси особистості та суспільства, тим ширшою є їхня соціальна база й ефективнішими правові засоби захисту громадян у державі.

Ключові слова: *правовий статус, людина, держава, суспільство.*

Ortynska, N.V. (2016), "Legal status of a human being: regarding the problems of theoretical understanding" ["Pravovyi status liudyny: do problem teoretichnoho rozuminnia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 28–32.

Постановка проблеми. Видається, що в праві існують певні категорії, які є сталими та науково обґрунтованими доволі давно. Однією з них мала б виступати така категорія, як правовий статус, оскільки про роль права у житті людини й місце людини в праві, про людину як центр політичного та правового життя тощо наукові дискусії точаться вже століттями від початку існування самого права, а можливо й філософії. Перші згадки про юридичний (правовий) статус зустрічаються ще в працях давньоримських учених. За допомогою цього терміна тодішні дослідники сформулювали категорії, що відбивають окремі аспекти правового становища людини: стан свободи – *status libertatus*, стан громадянства – *status civitatus*, сімейний стан – *status familiae* [1, с. 98].

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проте все ж таки мусимо категорично заперечити думку про широку наукову розробленість цих питань на сучасному етапі розвитку правової доктрини. На сьогодні однією з найсуттєвіших прогалин у правознавстві, й не тільки вітчизняному, є відсутність чіткого розуміння такої категорії, як «правовий статус». Пояснюється це тим, що в певний проміжок розвитку правової думки законодавче закріплення стандартів правового статусу окремої особи, а тим більше – тих чи інших груп населення заперечувалося. Лише в середині ХХ століття

з'являються перші комплексні теоретичні дослідження правових статусів.

Дореволюційні науковці заклали первинні основи дослідження цієї категорії, здебільшого у контексті поняття людини у праві та прав людини як суспільної категорії (М. М. Ковалевський, О. А. Рождественський, Є. М. Трубецькой).

Тривалий час радянські дослідники не розвивали правові категорії, що індивідуалізували особу. Вони ототожнювали правовий статус із дієздатністю та правоздатністю й не розглядали його як окрему категорію у праві. С. Н. Братусь («Юридичні особи в радянському цивільному праві», 1947 [2]), визнаючи окрему людину або колективне утворення особою, тим самим визнає за ними правоздатність. Правоздатність, – стверджує він, – це право бути суб'єктом прав та обов'язків.

Правосуб'єктність – це властивість, якість суб'єкта, його здатність мати та самостійно здійснювати права й обов'язки, тоді як правовий статус – це не властивість, не якість, а положення, стан особи (громадянина). Проте не слід стверджувати, що вказані поняття є зовсім різними. Будучи складовою частиною правового статусу, правосуб'єктність не може не характеризувати правового становища громадян, проте це все ж таки різні категорії. Ця думка, вперше висловлена в середині 60-х років ХХ століття, з часом отримала широке визнання в юридичній літературі.

Уже в 70-х роках категорія «правовий статус» стала предметом самостійного дослідження й отримала досить широку розробку в працях учених-правознавців (зокрема у В. А. Пятюліна в роботі «Держава і особистість в СРСР», 1974 [3]), які встановили, що правоздатність і правовий статус – різні явища й категорії, що вони співвідносяться як частина та ціле.

На сьогодні є суттєвими загальні правові вимоги до правового статусу кожної людини у правовій державі, що характеризується закріпленням і захистом широкого кола політичних прав, які забезпечують особі можливість бути учасником правотворчого та державотворчого процесів, посилена увага до особистих прав людини, визнання її життя та свободи правовою цінністю, забезпечення організаційних та інституційно-процесуальних гарантій судового й іншого способів захисту, створення міжнародних судових інстанцій, широка можливість у сфері приватної власності та права займатися підприємницькою діяльністю, увага до трудових прав громадян тощо. Водночас в умовах періоду переходу до нового суспільного ладу й до нової епохи як ніколи раніше вимагають осмислення проблеми співвідношення та взаємодії держави з правами та свободами людини під кутом зору процесу, що відбувається органічного сполучення універсальних, загальнолюдських цінностей. У сучасних умовах постійно виникають нові явища, які потребують глибокого осмислення та узагальнення. Це стосується і потенційних можливостей політико-правових інститутів, їх значущості, ефективності, ступеня впливу на розвиток суспільства, значимість яких значно зросла в умовах правової реформи пострадянського періоду, що сприяло актуалізації цієї проблеми та появи цілої низки досліджень, зокрема пов'язаних із спеціальними правовими статусами деяких категорій осіб, як-то жінки, діти, державні службовці, працівники, пенсіонери, інваліди тощо.

Отже, така правова категорія, як правовий статус, у теоретичному розумінні є не повною мірою сформованою й науково дискусійною, тому метою цієї статті є аналіз наукових підходів до визначення правового статусу та формулювання авторської позиції щодо розуміння правового статусу людини в сучасних умовах розвитку державно-правової науки.

Виклад основного матеріалу. Значення та роль людини у праві виражаються через поняття правового статусу. Дослідження особливостей місця певної категорії суб'єктів права, зумовлює необхідність дослідження категорії «правовий статус». Як зазначає М. І. Матузов,

багатоманітні зв'язки права й особи можуть бути охарактеризовані через поняття правового статусу, в якому відображаються всі основні сторони юридичного буття індивіда, його інтереси, потреби, відносини з державою, трудова та громадська діяльність, соціальні потреби та їх задоволення [4, с. 264]. Це комплексна категорія, яка інтегрує багато чинників, що в сукупності надають можливість узагальнити місце людини у праві, державі та суспільстві.

Багатогранність категорії «правовий статус» зумовила широкі наукові дискусії також у контексті дефініції цієї категорії. На сьогодні відсутнє стале, класичне визначення цього поняття. У цьому контексті маємо не погодитись із Д. О. Єрмоленком [5], який говорить про однаковість юридичної спільноти у своїх поглядах на сутність та природу правового статусу людини.

Дослідивши широку низку позицій авторів, зведемо це поняття до таких трактувань.

По-перше, правовий статус узагальнюється з роллю та значенням людини в державі та суспільстві. Першим мотивував таке розуміння М. С. Строгович [6]. В унісон йому В. М. Корельський та В. Д. Перевалов стверджують, що правовий статус особистості – це «правовий стан людини, що відображає її фактичний стан у взаємовідносинах із суспільством та державою» [7, с. 503]. На переконання Ю. М. Тодики та О. Ю. Тодики, правовий статус особи – це правове положення індивіда, що відображає його фактичний стан у відносинах із суспільством, державою, іншими людьми [8, с. 186]. О. Ф. Скакун звертає увагу на його роль у суспільстві, вказуючи, що правовий статус особи – юридично закріплене становище людини в суспільстві, відповідно до якого особа як суб'єкт права вступає у правовідносини, координує свою діяльність і поведінку у суспільстві [9, с. 57]. Схожу позицію обстоюють С. С. Алексєєв [10] та М. В. Кравчук [11].

У цілому ми поділяємо позицію згаданих авторів. На нашу думку, правовий статус людини висвітлює проблем ролі та значення людини у суспільстві, її ролі у правовідносинах, у суспільній діяльності та соціальному розвитку, ілюструє взаємодію та взаємовплив у парадигмі системи «людина – держава – суспільство». Як динамічна категорія правової реальності правовий статус виступає найважливішим способом ефективного задоволення потреб та інтересів кожної людини. Як серцевина нормативного вираження основних принципів взаємовідносин між особою та державою правовий статус, по суті, являє собою систему еталонів,

зразків поведінки людей, що заохочуються та захищаються від порушення державою і, як правило, схвалюються суспільством. Правовий статус – комплексна, інтеграційна категорія, що відображає відносини людини і суспільства, громадянина та держави, індивіда й колективу, інші соціальні зв'язки.

Фіксуєчи взаємозв'язки в державі, правовий статус відображає демократичність суспільства та реальний стан відносин, що в ньому панують. У свою чергу, М. М. Марченко доводить, що правовий статус виступає складовою частиною системи прав, існує як відносно самостійний регулятор суспільних відносин [12, с. 267]. Правовий статус відображає реальний рівень демократії, захищеність прав та свобод людини, відносини між особою та публічно-правовими органами та рівень захищеності людини у суспільстві.

Таким чином, категорія «правовий статус» не є чимось постійним, статичним. Навпаки, її зміст є динамічним, він змінюється разом із розвитком реальних суспільних відносин і зі зміною обстановки в суспільстві. Однак тут необхідно враховувати, що правовий статус людини – це не «дар» держави, а соціальні можливості, що забезпечують людині певний стандарт життя.

По-друге, правовий статус – це нормативно визначена система прав та обов'язків особи. На думку широкого кола науковців, правовий статус людини та громадянина можна охарактеризувати як систему прав та обов'язків, що законодавчо закріплюються державою в конституціях та інших нормативно-правових актах (О. О. Лукашева [13, с. 91]), або закріплену в нормах права (Т. В. Кашаніна, А. В. Кашанін [14], А. О. Піголкін [15]). До цієї групи можна віднести позиції як представників радянської школи права Б. Б. Камінського [16, с. 23], П. О. Недбайла [17, с. 12], М. С. Строговича [18, с. 176], О. Ф. Черданцева [19, с. 294] та Ц. А. Ямпольської [20, с. 159], так і визнаних метрів сучасної юриспруденції П. М. Рабіновича [21, с. 32], Ю. М. Шемшученка, В. Д. Бабкіна [22, с. 400].

Статус може передбачатися сукупністю певних можливостей і зобов'язань, тобто вчені звертають увагу на значення цієї категорії у вимірі особистості. Для людини правовий статус відображається в парадигмах «що я можу робити» та «що я не можу робити», тому багато науковців визначає правовий статус саме через систему прав та обов'язків людини. Такий вузький підхід до проблеми змісту правового статусу особи має право на існування й

посідає своє певне місце в системі понятійного апарата теорії права.

Все ж таки ми не схилиємося до такої позиції, оскільки правовий статус не може ґрунтуватися виключно на законодавчих нормах, що регулюють права та обов'язки, це – ширша система, яка в демократичному суспільстві повинна містити весь комплекс правових явищ щодо гарантування високого рівня захищеності та значущості людини. Не дивлячись на те, що сьогодні відбувається значне збагачення прав людини через імплементацію міжнародних стандартів у цій сфері, практика реалізації прав людини на державному рівні лишається далекою від ідеалу. Посилення механізму державних гарантій реалізації прав людини й механізмів їх охорони та захисту повинні виступати елементами правового статусу. У такий спосіб усувається проблема декларативності, й водночас невідомості, неефективності правової політики держави у сфері прав людини. Тому більш аргументованою ми вважаємо іншу групу наукових поглядів.

Відповідно до третьої позиції правовий статус розуміють як систему прав та обов'язків, а також інших правових елементів, що сприяють механізму захисту й охорони людини у державі. Вихідним вважається положення М. І. Матузова, відповідно до якого до правового статусу необхідно відносити «все те, що так або інакше, з правової точки зору, визначає, гарантує, характеризує, оформлює становище громадян у державі» [23, с. 87].

Л. Д. Воєводін підкреслює, що саме права та свободи утворюють ядро правового статусу. Однак, як слушно зазначає науковець, правовий статус – це складний комплексний інститут, який містить у собі низку інших інститутів [24, с. 3]. С. В. Лаврентьев у цьому контексті також стверджує, що статус особистості став тією конкретною та юридично значущою формою, в якій знайшли своє вираження права й свободи людини і які зумовили та багато в чому продовжують виступати найважливішою причиною справді демократичних змін у житті нашого суспільства [25, с. 27–28]. У свою чергу, М. В. Вітрук визначає правовий статус як систему юридичних прав, свобод, обов'язків і законних інтересів у їх єдності, основу чи ядро правового становища [26, с. 31].

Сучасна концепція основних прав і свобод людини проголошує гарантованість із боку держави прав і свобод людини та громадянина, проголошується право на їх захист та пріоритет відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також положення

про те, що безпосередньо діючі права й свободи людини та громадянина визначають як сенс, зміст і застосування законів, і водночас як діяльність органів законодавчої й виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Отож, тим самим правовий статус особи створює пріоритет діяльності держави та її органів для захисту прав і свобод людини.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок про те, що правовий статус людини – це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, нерозривно пов'язана із соціально-класовою структурою суспільства, рівнем де-

мократії, станом законності та природою людини. Чим глибше відображено в нормах права інтереси особистості та суспільства, тим ширшою є їх соціальна база й ефективнішими правові засоби захисту громадян у державі.

Перспективним напрямком дослідження вважаємо науковий аналіз структури правового статусу, оскільки щодо його елементів також відсутня одностайна наукова думка та відмічається широкий перелік елементів, що у доктрині пропонують включати до складу правового статусу.

Список бібліографічних посилань

1. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. 200 с.
2. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве. М.: Юриздат, 1947. 363 с.
3. Патюлин В. А. Государство и личность в СССР (Правовые аспекты взаимоотношений). М.: Наука, 1974. 246 с.
4. Матузов Н. И. Правовой статус личности: понятие, структура, виды // Теория государства и права: курс лекций/под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд, перераб. и доп. М.: Юристъ, 2000. С. 263–269.
5. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальної державі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 176 с.
6. Строгович М. С. Правовое положение личности. Конституция общественного государства. Вопросы теории. М.: Наука, 1979. 448 с.
7. Теория государства и права: учебник/под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. М.: Инфра-М – Норма, 1997. 570 с.
8. Тодька Ю. Н., Тодька О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев: Ин Юре, 2004. 367 с.
9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.
10. Теория государства и права: учеб. для вузов/под ред. С. С. Алексеева. М.: Инфра-М – Норма, 2000. 595 с.
11. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. 3-тє вид., змін. і допов. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247с.
12. Общая теория государства и права/отв.ред. М. Н. Марченко. М.: Зерцало, 2000. 416 с.
13. Лукашева Е. А. Правовой статус человека и гражданина // Права человека: учеб. для вузов/отв. ред. Е. А. Лукашева. М.: Инфра-М, 1999. С. 91–102.
14. Кашанина Т. В., Кашанин А. В. Основы российского права: учеб. для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2003. 784 с.
15. Общая теория права: учеб. для юрид. вузов/под общ. ред. А. С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана. 384 с.
16. Каминский Б. Б. Индивидуальный правовой статус личности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Свердловск, 1986. 179 с.
17. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М.: Госюриздат, 1960. 511 с.
18. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. М.: Наука, 1966. 189 с.
19. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник. М.: Юрайт, 2000. 432 с.
20. Ямпольская Ц. А. О субъективных правах советских граждан и их гарантиях // Вопросы советского государственного права. М.: Изд-во АН СССР, 1959. С. 145–226.
21. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5-тє вид., зі змін. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
22. Політичний енциклопедичний словник: навч. посіб./за ред. Ю. М. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. Київ: Генеза, 1997. 628 с.
23. Матузов Н. И. Юридические обязанности и ответственность как элементы правового статуса личности // Конституция СССР и правовое положение личности. М.: Ин-т государства и права, 1979. С. 81–88.
24. Воеводин Л. Д. Индивидуальное и коллективное в конституционном статусе личности. *Вестник Московского университета. Серия 11: Право.* 1997. № 5. С. 3–20.
25. Лаврентьев С. В. Основные принципы конституционного статуса личности (теоретико-конституционный анализ): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Волгоград, 2005. 157 с.
26. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Наука, 1979. 227 с.

Надійшла до редколегії 22.09.2016

ОРТЫНСКАЯ Н. В. ПРАВОВОЙ СТАТУС ЛИЧНОСТИ: К ПРОБЛЕМАМ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ПОНИМАНИЯ

Проанализированы научные позиции специалистов в области права по поводу понимания такой категории, как «правовой статус личности». После исследования широкого ряда позиций разных авторов это понятие было сведено к следующим трактовкам: правовой статус обобщается с ролью и значением человека в государстве и обществе; правовой статус воспринимается как определенная нормативная система прав и обязанностей человека; правовой статус воспринимается как система прав и обязанностей, а также других правовых элементов, способствующих механизму защиты и охраны человека в государстве. Указывается на необходимость расширения трактовки правового статуса. Сделан вывод о том, что правовой статус человека – это одна из важнейших политико-юридических категорий, которая неразрывно связана с социально-классовой структурой общества, уровнем демократии, состоянием законности и природой человека. Чем глубже отражены в нормах права интересы личности и общества, тем шире их социальная база и эффективнее правовые средства для защиты граждан в государстве.

Ключевые слова: правовой статус, человек, государство, общество.

ORTYNSKA N. V. LEGAL STATUS OF A HUMAN BEING: REGARDING THE PROBLEMS OF THEORETICAL UNDERSTANDING

Scientific points of view of experts in the field of law regarding the understanding such a category as “legal status of a human being” have been analyzed. Having researched a wide range of positions of different authors, this concept is reduced to such interpretations: legal status is generalized with the role and significance of a human being within the state and society; legal status is perceived as regulatory determined system of rights and duties of a human being; legal status is understood as a system of rights and duties, as well as other legal elements that contribute to the mechanism of protecting a human being in the country. The author has stated on the need of expanding the interpretation of legal status, since this category can not be based solely on the regulations governing the rights and duties. It is broader system that must include the full range of legal phenomena of a democratic society to guarantee a high level of security and the importance of a person. Strengthening the mechanism of state guarantees of human rights and mechanisms for their protection must serve as the elements of legal status. Thus the problem of both declarative and ineffectiveness, inefficiency of legal policy of the state in the sphere of human rights is eliminated.

Special attention is paid to the fact that legal status of a human being highlights the problem of the role and importance of a person in the society, the role in legal relations, in social work and social development, illustrates the interaction and interplay in the paradigm of the system of “a human being – state – society”.

It has been concluded that legal status of a human being – is one of the most important political and legal categories, which is inextricably linked to social-class structure of the society, the level of democracy, state of legality and a human being’s nature. The deeper interests of a human being and the society are reflected in the law norms, the broader is their social basis and effective legal protection of citizens in the state.

Keywords: legal status, human being, state, society.

УДК 340.132.2(477)

О. С. ПРОНЕВИЧ,

доктор юридичних наук, професор,

головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації

законодавства України до законодавства ЄС юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE: СТАН ЛЕГАЛЬНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

В рамках осмислення інституційних засад адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* особливу увагу приділено ретроспективному аналізу еволюції інституційного механізму адаптації законодавства впродовж останніх двох десятиліть, з’ясуванню інституційної спроможності ключових суб’єктів адаптаційної діяльності, а також формулюванню пропозицій щодо оптимальних шляхів модернізації чинної моделі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Ключові слова: європейська інтеграція, адаптація законодавства, *acquis communautaire*, інституційний механізм адаптації законодавства, Урядовий офіс з питань європейської інтеграції.

Pronevych, O.S. (2016), "Institutional principles of adaptation of Ukrainian legislation to the *acquis communautaire*: the state of legal consolidation and perspectives of improvement" ["Instytutsiini zasady adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do *acquis communautaire*: stan lehalnoho zakriplennia ta perspektyvy vdoskonalennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 32–39.

Постановка проблеми. Євроінтеграція є вибором українського народу, що ґрунтується на усвідомленні європейської ідентичності та спільності історичної долі з європейськими народами. Євроінтеграція як зовнішньополітичний пріоритет і ключова мета Української держави зумовлює необхідність утвердження верховенства права, закріплення примату прав і свобод людини, реформування системи органів публічної на основі концепції належного врядування, поглиблення ринкових перетворень та інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності. Ефективність реалізації євроінтеграційних прагнень значною мірою залежить від виконання Україною зобов'язань щодо адаптації вітчизняного законодавства до *acquis communautaire* («надбання Співтовариства»), тобто планомірного узгодження (зближення, пристосування) нормативно-правових актів з європейськими стандартами (ідеалами) правового регулювання окремих видів суспільних відносин (правової регламентації пріоритетних сфер). Оскільки адаптація законодавства потребує консолідації зусиль широкого спектра уповноважених суб'єктів, особлива увага традиційно приділяється збалансованості відповідного інституційного механізму.

Стан дослідження. Останнім часом у вітчизняній науці окреслилася тенденція дослідження проблеми інституційно-правового забезпечення адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* (законодавства Європейського Союзу). Окремі аспекти зазначеної проблеми висвітлювались у працях правників і фахівців у галузі державного управління (Т. М. Анакіної, Т. О. Білозерської, А. М. Круглашова та О. В. Ревуцької, Н. М. Пархоменка, В. В. Трюхана, І. В. Яковюка та ін.). Водночас аналіз їх наукового доробку дає підстави стверджувати про відсутність комплексного підходу до осмислення специфіки функціонування інституційного механізму адаптації законодавства, превалювання формально-правового методу опрацювання ключових питань і використання переважно архаїчної нормативно унеможливує формування цілісного й об'єктивного уявлення про сучасний стан інституційного забезпечення адаптації законодавства

України до *acquis communautaire* та перспектив удосконалення чинного інституційного механізму.

Метою статті є комплексний аналіз інституційних засад адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* з акцентуацією уваги на специфіці організації діяльності ключових уповноважених суб'єктів під час виконання завдань щодо «горизонтальної адаптації» актів Європейського Союзу у сферах, що потребують нормативно-правового наближення, а також на з'ясуванні перспектив удосконалення євроадаптаційного інституційного механізму.

Виклад основного матеріалу. Розбудова інституційного механізму адаптації законодавства України до *acquis communautaire* була зумовлена укладенням Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року (набула чинності 1 березня 1998 року). Відповідно до ч. 1 ст. 51 Угоди вперше актуалізовано проблему зближення того, що існує, та майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства шляхом установлення «приблизної адекватності законів» (щоправда, без визначення прогнозованого ступеня сумісності законодавства) у 16 пріоритетних для зміцнення економічних зав'язків сферах [1]. Постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» у 1998 році Міністерство юстиції України було уповноважене здійснювати координацію діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, а також передбачалося створення при Мін'юсті Міжвідомчої координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС [2] і Центру порівняльного права [3] (у травні 2003 року на базі цього органу та Центру перекладів актів європейського права [4] було створено Центр європейського та порівняльного права [5], який у грудні 2004 року трансформувався в урядовий орган державного управління у складі Мін'юсту –

Державний департамент з питань адаптації законодавства [6]). Зазначимо, що цим документом значною мірою було імплементовано польську інституційну адаптаційну модель, що передбачала покладання відповідальності за адаптацію законодавства на галузеві міністерства та інші центральні органи виконавчої влади й запровадження системи планування, координації та контролю за реалізацією відповідних заходів. Як наслідок, із липня 1999 року підготовка проектів нормативно-правових актів центральними органами виконавчої влади в обов'язковому порядку здійснювалася з урахуванням основних положень *acquis communautaire*, якщо предмет правового регулювання належить до пріоритетних сфер адаптації законодавства.

Наступними кроками в інституційному забезпеченні адаптації вітчизняного законодавства до *acquis communautaire* було заснування Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС як консультативно-дорадчого органу при Президенті України [7] та Державної ради з питань європейської та євроатлантичної інтеграції [8], а також запровадження інституту Уповноваженого України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції [9]. Зазначені органи не забезпечили очікуваної інтенсифікації адаптаційної нормотворчої діяльності у зв'язку з відсутністю чіткого стратегічного бачення цілей, пріоритетів і перспектив адаптації, низькою інституційною спроможністю центральних органів виконавчої влади, недофінансуванням, неритмічністю діяльності, недостатнім розмежуванням компетенції зазначених вище спеціалізованих інституцій і фактичною відсутністю у них владних повноважень, неналежним науковим супроводом адаптаційної діяльності, відсутністю необхідної кількості україномовних перекладів актів європейського права тощо. Наявність зазначеного спектра проблем зумовила необхідність перегляду підходів до організації адаптації законодавства України до *acquis communautaire* й коригування відповідного інституційного механізму (адміністративних структур і правових процедур).

Легітимізація оновленого інституційного механізму адаптації законодавства була здійснена шляхом ухвалення закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», який на сьогодні зберігає чинність. Відповідно до розділу VIII «Інституційний механізм» цього Закону повноваженнями у сфері адаптації законодавства наділено Верхо-

вну Раду України, Кабінет Міністрів України, уповноважений центральний орган виконавчої влади та Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [10]. Як наслідок, в Україні було створено ґрунтований на нормах зазначеного закону збалансований та легальний інституційний механізм адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, який фактично функціонував до 2014 року. Кожен суб'єкт адаптаційної діяльності функціонував у межах законодавчо визначеної компетенції.

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні уповноважена забезпечувати ухвалення законів на виконання зобов'язань України у сфері адаптації законодавства, а також правову експертизу на відповідність *acquis communautaire* внесених суб'єктами законодавчої ініціативи законопроектів на всіх етапах їх розгляду. Координацію парламентської діяльності у сфері адаптації законодавства здійснює профільний Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, до предметів відання якого серед іншого належать «участь України в міжнародних інтеграційних процесах, пов'язаних з діяльністю Європейського Союзу; адаптація українського законодавства до законодавства Європейського Союзу, забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи; оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції; державна політика у сфері європейської інтеграції» [11]. Процедuru розгляду законопроектів та інших нормативно-правових актів, що належать за предметом правового регулювання до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу, закріплено у розділі IX закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Передбачено, що кожен внесений до Верховної Ради України законопроект упродовж семи днів надходить до Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції для з'ясування його належності за предметом правового регулювання до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу. Законопроекти, які відповідно до висновку Комітету належать за предметом правового регулювання до сфер, відносини в яких регулюються правом ЄС, крім розроблених на виконання згаданої вище Загальнодержавної програми, протягом трьох днів передаються до уповноваженого

центрального органу виконавчої влади для підготовки експертного висновку щодо їх відповідності *acquis communautaire*. Перспектива розгляду законопроекту Верховною Радою України залежить від наданого у двадцятиденний термін експертного висновку уповноваженого центрального органу виконавчої влади щодо його відповідності *acquis communautaire* та пропозиції Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції щодо доцільності його прийняття і термінів набрання ним чинності [10].

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечував виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу у межах законодавчо визначеної компетенції, затверджував щорічні плани заходів після погодження з Комітетом Верховної Ради України з питань європейської інтеграції та передбачав у проектах Державного бюджету України витрати на фінансування заходів з виконання Загальнодержавної програми. Відповідно до п. 2 § 66 Регламенту Кабінету Міністрів України прямо передбачено, що перспективний план законопроектних робіт строком на п'ять років розробляється з урахуванням Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [12].

Міністерство юстиції України було визначено спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [13]. Це зумовило покладання на Мін'юст завдань із забезпечення реалізації політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства України, надання Міністерству фінансів на стадії підготовки проекту Державного бюджету України пропозицій щодо фінансування заходів з адаптації законодавства, здійснення моніторингу, науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методичного забезпечення виконання Загальнодержавної програми, перекладу актів *acquis communautaire* на українську мову й підготовки глосарія термінів *acquis communautaire* [14]. До березня 2011 року у складі Мін'юсту функціонував Державний департамент з питань адаптації законодавства, наділений статусом урядового органу державного управління [15]. Після ліквідації цього органу адаптаційна діяльність була віднесена до компетенції спеціалізованих структурних підрозділів центрального апарату Міністерства юстиції України.

Координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу запрацювала в жовтні 2004 року замість Міжвідомчої координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, що функціонувала при Мін'юсті з листопада 1998 року як очолюваний Міністром юстиції України «координаційний орган із забезпечення адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», рішення якого мали імперативний характер для міністерств, інших центральних органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Відповідно до п. 1 Положення про Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу метою діяльності цього органу є «забезпечення взаємодії органів державної влади та недержавних інституцій під час виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Слід зауважити, що, на нашу думку, визначення взаємодії як мети діяльності координуючого органу є недостатньо обґрунтованим, оскільки взаємодія полягає лише в узгодженні діяльності не підпорядкованих один одному організаційно відокремлених і відособлених суб'єктів, а координація містить елемент субординації (підпорядкування), оскільки передбачає виокремлення суб'єкта управлінської діяльності, наділеного окремими управлінськими повноваженнями щодо налагодження горизонтальних (міжсистемних) зв'язків і упорядкування дій інших суб'єктів з метою досягнення соціально значущої легальної мети. Координаційна рада очолюється Прем'єр-міністром України [16]. Відповідно до закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» вона формулює пропозиції щодо розвитку співробітництва з Європейським Союзом у сфері адаптації законодавства, забезпечує уніфікований підхід до реалізації адаптаційних заходів, визначає перелік відповідальних за організацію роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС органів виконавчої влади, розробляє проект плану адаптаційних заходів та здійснює підготовку до розгляду Верховною Радою України щорічної доповіді про стан виконання Загальнодержавної програми. Рішення Координаційної ради, ухвалені у межах її компетенції, є обов'язковими «для розгляду центральними та місцевими органами виконавчої влади». Забезпечення роботи Координаційної ради здійснює структурний підрозділ Секретаріату Кабінету Міністрів України [17].

Незважаючи на збереження чинності закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», упродовж 2014–2016 років національний інституційний механізм адаптації законодавства було суттєво скориговано. Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України була здійснена «ревiзiя» законодавчих положень щодо компетенції уряду та Міністерства юстиції України у сфері адаптації законодавства, внаслідок чого Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади сконцентрував увесь спектр повноважень, а Міністерство юстиції України фактично було позбавлено статусу уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Йдеться про вжиття низки взаємопов'язаних організаційних заходів, а саме:

– закріплення за Кабінетом Міністрів України повноважень щодо спрямування, координації та контролю у сфері європейської інтеграції з питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [18];

– віднесення до компетенції віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України питання «адаптації законодавства України до законодавства ЄС в Кабінеті Міністрів України, організації проведення моніторингу результатів роботи з такої адаптації», координації виконання Україною зобов'язань за Угодою про асоціацію Україна – ЄС та іншими міжнародними угодами й домовленостями між Україною та ЄС, а також представлення за рішенням Кабінету Міністрів України у Верховній Раді України позиції уряду щодо законопроектів, предмет правового регулювання яких спрямовано на виконання зобов'язань України у рамках зазначеної Угоди або може істотно вплинути на виконання таких зобов'язань [19];

– інституціоналізації Урядового офісу з питань європейської інтеграції як окремого структурного підрозділу Секретаріату Кабінету Міністрів України, підпорядкованого Прем'єр-міністру України, віце-прем'єр-міністру з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, а також Міністру Кабінету Міністрів України [18]. Урядовий офіс готує й подає Прем'єр-міністру України та віце-прем'єр-міністру з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України пропозиції щодо підвищення ефективності здійснення заходів з адаптації законодавства України до права ЄС. Із лютого 2016 року цей орган уповноважено

проводити в установленому порядку експертизу відповідності проектів нормативно-правових актів, які вносяться на розгляд Кабінету Міністрів України, міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, а також урахування права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), і крім цього він має забезпечувати здійснення перекладу *acquis* ЄС на українську мову й оновлення глосарія термінів *acquis* ЄС [20];

– закріплення у § 35 «Опрацювання на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС)» чинного Регламенту Кабінету Міністрів України правового алгоритму підготовки проекту постанови Кабінету Міністрів, а також проекту розпорядження Кабінету Міністрів про схвалення концепції реалізації державної політики у відповідній сфері, концепції державної цільової програми та концепції закону, що за предметом правового регулювання належить до сфери, правовідносини в якій регулюються правом Європейського Союзу (зокрема, передбачено, що під час опрацювання проекту акта Кабінету Міністрів України розробник має визначити сферу правового регулювання, до якої належить проект; джерела *acquis communautaire*, що регулюють правовідносини у зазначеній сфері, та положення джерел *acquis communautaire*, які мають бути враховані в проекті. У разі необхідності він обґрунтовує недоцільність урахування положень джерел *acquis communautaire* та передбачає в проекті акта строк його дії) [12].

За зазначених обставин Міністерство юстиції України *de facto* позбавлено суттєвих повноважень у сфері адаптації законодавства. Певну роль у забезпеченні євроадаптаційної правової діяльності відіграє Департамент міжнародного права Міністерства юстиції України, до основних завдань якого серед іншого віднесено: здійснення правової експертизи проектів нормативно-правових актів щодо відповідності Конституції, законам та іншим нормативно-правовим актам України, а також міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; забезпечення співробітництва з міжнародними організаціями, членом яких є Україна та відповідальність за виконання зобов'язань перед якими покладено на Мін'юст; здійснення експертизи щодо відповідності зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу відомчих нормативно-правових актів; здійснення перекладів з англійської мови на українську та з української

на англійську документів, необхідних для забезпечення виконання завдань, покладених на Департамент та інші структурні підрозділи Мін'юсту [21]. Крім того, на міністра юстиції України покладаються обов'язки заступника голови Координаційної з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (доречно зауважити, що раніше саме міністр юстиції України за посадою очолював прообраз Координаційної ради – Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства ЄС). Наголосимо, що проблема визначення правосуб'єктності Міністерства юстиції України потребує додаткового поглибленого дослідження. Особливу увагу слід звернути на одночасне збереження чинності двома положеннями про це міністерство. У затвердженому 2011 року указом Президента України положенні закріплено широкі «євроадаптаційні» повноваження міністерства як спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [14], натомість у відповідній постанові Кабінету Міністрів України повноваження Мін'юсту зведено до здійснення науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методологічного забезпечення виконання першого етапу реалізації Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [21]. Фактично йдеться про правову колізію, яка має вирішуватися з урахуванням юридичної сили нормативно-правових актів.

На нашу думку, перспектива вдосконалення інституційного механізму адаптації законодавства полягає у вжитті таких заходів:

- в усуненні існуючих правових колізій в інституційному забезпеченні адаптації національного законодавства до законодавства ЄС (у першу чергу йдеться про визнання таким, що втратив чинність, або ж про його новелізацію закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» шляхом легітимізації сучасної євроадаптаційної моделі, а також про усунення наслідків конкуруючої компетенції Президента України та Кабінету Міністрів України під час затвердження Положення про Міністерство юстиції України);

- у посиленні євроадаптаційної правосуб'єктності віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України шляхом включення до складу Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, делегу-

вання йому повноважень щодо забезпечення взаємодії уповноважених інституцій, здійснення зовнішньої комунікації з питань адаптації законодавства тощо;

- у підвищенні інституційної спроможності Мін'юсту шляхом повернення йому статусу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України та делегування широких «євроадаптаційних» повноважень, що об'єктивно зумовлюється усвідомленням виняткової важливості адаптації законодавства для реалізації євроінтеграційного курсу Української держави, необхідності системного вирішення завдань у сфері адаптації законодавства та наявності у Мін'юсту потужного інтелектуального ресурсу, відповідної «інституційної пам'яті» та позитивного досвіду реалізації системних заходів у цій сфері. Аналіз практики адаптаційної діяльності дає підстави стверджувати щодо доцільності делегування цих повноважень спеціалізованому структурному підрозділу Мін'юсту (можливо, відокремленому). Вважаємо, що Урядовий офіс з питань європейської інтеграції в умовах переважності за обмеженої штатної чисельності неспроможний якісно забезпечити виконання широкого спектру завдань у сфері адаптації законодавства. Натомість у взаємодії з Мін'юстом цей інститут може забезпечувати підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів щодо шляхів підвищення ефективності здійснення заходів з адаптації законодавства України до права ЄС, виправдовуючи таким чином належність до складу Секретаріату Кабінету Міністрів України як постійно діючого органу, що забезпечує діяльність Кабінету Міністру України;

- в активізації спеціалізованих недержавних суб'єктів у сфері адаптації законодавства;

- в оптимізації роботи Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу шляхом інтенсифікації її діяльності, коригування мети діяльності, підвищення якості підготовки засідань та обґрунтованості ухвалюваних рішень, забезпечення імперативності її рішень для органів місцевого самоврядування, покладання на структурний підрозділ Мін'юсту обов'язку організаційно-технічного забезпечення її діяльності, розширення складу за рахунок залучення представників профільних науково-дослідницьких і навчальних установ, інститутів громадянського суспільства й авторитетних зарубіжних експертів;

– у запровадженні практики проведення науково-практичних конференцій і репрезентативних круглих столів (семінарів, тренінгів тощо) з метою публічного обговорення актуальних проблем адаптації законодавства, а також реалізації загальнонаціональних інформаційно-просвітницьких заходів, присвячених з'ясуванню стану, проблем і перспектив адаптаційної діяльності тощо.

Висновки. Зазначимо, що інституційний механізм адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС постійно еволюціонує. Упродовж останніх двох десятиліть він тричі суттєво коригувався. Сучасний стан інститу-

ційного забезпечення адаптації законодавства характеризується наявністю низки правових колізій, фактичною монополізацією Кабінетом Міністрів України євроадаптаційних повноважень і втратою Мін'юстом інституційної спроможності у сфері адаптації законодавства. Такі зрушення зумовлюються прагненням забезпечити ефективне виконання зобов'язань, закріплених у Додатку XVII Угоди про асоціацію ЄС – Україна. Перспектива модернізації інституційного механізму полягає в його децентралізації та активнішому залученні недержавних інституцій до реалізації адаптаційних заходів.

Список бібліографічних посилань

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: від 14.06.1994 // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (дата звернення: 23.08.2016).
2. Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.1998 № 1773 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-п> (дата звернення: 23.08.2016).
3. Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.1998 № 852 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-98-п> (дата звернення: 23.08.2016).
4. Про Центр перекладів актів європейського права: постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.1999 № 1353 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-99-п> (дата звернення: 23.08.2016).
5. Про утворення Центру європейського та порівняльного права: постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2003 № 716 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-2003-п> (дата звернення: 23.08.2016).
6. Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства: постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2004 № 1742 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1742-2004-п> (дата звернення: 23.08.2016).
7. Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС: указ Президента України від 30.08.2000 № 1033 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/2000> (дата звернення: 23.08.2016).
8. Про Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції: указ Президента України від 30.08.2002 № 791 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791/2002> (дата звернення: 23.08.2016).
9. Питання Уповноваженого України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції: указ Президента України від 26.11.2001 № 1146 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146/2001> (дата звернення: 23.08.2016).
10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: закон України від 18.03.2004 № 1624-IV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 23.08.2016).
11. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: постанова Верховної Ради України від 04.12.2014 № 22-VIII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/22-viii> (дата звернення: 23.08.2016).
12. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 № 950 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-п> (дата звернення: 23.08.2016).
13. Питання організації виконання Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»: постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2004 № 965 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/965/2004> (дата звернення: 23.08.2016).
14. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: указ Президента України від 06.04.2011 № 395 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/395/2011> (дата звернення: 23.08.2016).

15. Про ліквідацію урядових органів: постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2011 № 346 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2011-п> (дата звернення: 23.08.2016).

16. Про затвердження нового складу Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2013 № 156 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-2013-п> (дата звернення: 23.08.2016).

17. Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 № 1365 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1365-2004-п> (дата звернення: 23.08.2016).

18. Про Урядовий офіс з питань європейської інтеграції: постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 № 346 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2014-п> (дата звернення: 23.08.2016).

19. Про визначення питань, що належать до компетенції Першого віце-прем'єр-міністра України та віце-прем'єр-міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2016 № 296 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2016-п> (дата звернення: 23.08.2016).

20. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо наближення законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС): постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 160 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2016-п> (дата звернення: 23.08.2016).

21. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п> (дата звернення: 23.08.2016).

Надійшла до редколегії 23.08.2016

ПРОНЕВИЧ А. С. ИНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ АДАПТАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ К ACQUIS COMMUNAUTAIRE: СОСТОЯНИЕ ЛЕГАЛЬНОГО ЗАКРЕПЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

В рамках осмысления институционных основ адаптации национального законодательства к *acquis communautaire* особое внимание уделено ретроспективному анализу эволюции институционального механизма адаптации законодательства в течение последних двух десятилетий, выяснению институционной состоятельности ключевых субъектов адаптационной деятельности, а также формулированию предложений об оптимальных путях модернизации существующей модели адаптации законодательства к законодательству Европейского Союза.

Ключевые слова: *европейская интеграция, адаптация законодательства, *acquis communautaire*, институциональный механизм, Правительственный офис по вопросам европейской интеграции.*

PRONEVYCH O. S. INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO THE ACQUIS COMMUNAUTAIRE: THE STATE OF LEGAL CONSOLIDATION AND PERSPECTIVES OF IMPROVEMENT

Special attention, in the frames of understanding the institutional principles of adaptation of the national legislation to the *acquis communautaire*, has been paid to the retrospective analysis of the evolution of the institutional mechanism of adaptation of the legislation of the last two decades, to clarifying the institutional capacity of key subjects of adaptation activities, and to formulation of propositions concerning the best ways of modernization of the existing model of adaptation of Ukrainian legislation to the European Union laws.

It has been emphasized that the current state of institutional provision for adaptation of legislation is characterized by a number of legal collisions, by the actual monopolization of European adaptation authorities by the Cabinet of Ministers of Ukraine as the highest agency in the system of executive power and by the loss of the institutional capacity in the field of adaptation of legislation by the Ministry of Justice of Ukraine. These changes are caused by the desire to ensure the effective implementation of the obligations enshrined in the Annex XVII of the Association Agreement of EU – Ukraine. The perspective of modernization of the institutional mechanism is in its decentralization and the most active involvement of non-governmental institutions to the implementation of adaptation measures.

Keywords: *European integration, adaptation of legislation, *acquis communautaire*, institutional mechanism for adaptation of legislation, Government Office for European Integration Issues.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

О. М. БОТНАРЕНКО,*кандидат юридичних наук, доцент,**начальник відділу професійної підготовки управління професійної освіти і науки**Департаменту персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС України (м. Київ)*

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Розглянуто сутність і особливості термінів «державне управління», «суб'єкт державного управління». Досліджено завдання та повноваження Міністерства внутрішніх справ України як провідного носія владних повноважень в адміністративно-політичній сфері. Особливу увагу приділено сучасній розбудові Міністерства внутрішніх справ України як демілітаризованого, демократичного, цивільного органу формування та реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ.

Ключові слова: державне управління, суб'єкт державного управління, Міністерство внутрішніх справ України, компетенція МВС, напрями реформування МВС.

Botnarenko, O.M. (2016), "The Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a subject of public administration" ["Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy yak subiekt derzhavnoho upravlinnia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 40–46.

Постановка проблеми. Одним із найбільш вагомих і значущих показників розвитку української державності, прогресивних та ефективних соціально-економічних і політичних перетворень є забезпечення ефективного функціонування суб'єктів державного управління, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини й громадянина та їх ефективний захист. Однак слід розуміти, що ефективне функціонування суб'єктів державного управління на сьогодні є неможливим без упровадження низки послідовних змін і перетворень, які повинні торкнутися не лише нормативного забезпечення їх діяльності, але й організаційного, кадрового, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення.

Міністерство внутрішніх справ України посідає центральне місце в державному механізмі реформ. Від його належної роботи великою мірою залежать публічна безпека держави та стан публічного порядку, забезпечення прав і свобод громадян та зниження рівня злочинності. Зважаючи на вищевикладене, сьогодні перед науковою спільнотою та практиками постають завдання щодо вдосконалення структури й управлінської діяльності цього органу, пошуку оптимального переліку повноважень і вироблення належного механізму взаємодії з іншими суб'єктами державного управління, особливо в

адміністративно-політичній сфері, що надає нашому дослідженню актуальності та своєчасності.

Стан дослідження. Теоретичним аспектам дослідження проблем державного управління, зокрема у сфері внутрішніх справ, присвячено праці українських та зарубіжних учених В. Б. Авер'янова, Г. В. Атаманчука, О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, Н. Р. Нижник, М. П. Орзіха, В. М. Селіванова, В. В. Цветкова та інших. Однак наразі бракує робіт, у яких було б виокремлено та досліджено місце й роль сучасного Міністерства внутрішніх справ України у системі суб'єктів державного управління, з'ясовано його призначення, порядок організації, реорганізації та побудови діяльності в умовах Європейської інтеграції нашої держави.

Метою цієї статті є аналіз останніх змін і перетворень, які відбулись у системі Міністерства внутрішніх справ України, та визначення ролі й місця цього відомства в системі суб'єктів державного управління.

На нашу думку, для досягнення цієї мети, по-перше, необхідно визначитися з етимологією таких понять, як «державне управління», «суб'єкти державного управління», «система суб'єктів державного управління» та деяких інших. По-друге, необхідно дослідити останні трансформації відомства, визначити роль і місце

МВС України в системі суб'єктів державного управління та проаналізувати завдання, які покладаються законодавцем на Міністерство внутрішніх справ України.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі немає загально визнаного підходу до тлумачення поняття «державне управління». Як правило, в адміністративно-правовій науці найпоширенішим є поняття державного управління як самостійного виду державної діяльності, що має організуючий, виконавчо-розпорядчий і підзаконний характер, особливої групи державних органів (посадових осіб) щодо практичної реалізації функцій і завдань держави в процесі повсякденного й безпосереднього керівництва економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом [1, с. 8]. Н. Р. Нижник і О. А. Машков, характеризуючи державне управління, зазначають, що це «підзаконна діяльність органів виконавчої влади, спрямована на практичну організацію нормального життя суспільства і забезпечення особистої безпеки громадян, створення умов їх матеріального, духовного та культурного та духовного розвитку» [2, с. 6]. Ю. В. Ковбасюк і В. Д. Бакуменко визначають поняття «державне управління» як діяльність держави (органів державної влади), спрямовану на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою та суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами [3, с. 157].

Як бачимо, незважаючи на деякі відмінності, всі автори відзначають організуючий і виконавчо-розпорядчий характер управлінської діяльності, спрямований на реалізацію основних прав і свобод громадян, виконання завдань і функцій держави.

У науковій літературі також немає однозначного трактування цього поняття, а тому для усвідомлення його сутності розглянемо декілька теоретичних підходів до цієї проблематики. Наприклад, В. Д. Бакуменко вважає, що «суб'єктом державного управління є система державної влади у вигляді спеціально утворених органів влади, що взаємодіють, між якими розподілені певні функції державного управління» [4, с. 13]. В. Г. Афанасьєв наголошує, що суб'єктом управління є складна система державних і недержавних організацій [5, с. 160]. Ю. О. Тихомиров указує, що суб'єкти, які управляють суспільством, – це або народ у цілому, або окремі його верстви, об'єднання чи колективи, оформ-

лені відповідним чином у політико-правових формах через систему державних і громадських організацій та інститути безпосередньої демократії [6, с. 8–9]. Також існує точка зору, відповідно до якої суб'єкт управління – це система, наділена певною компетенцією та державно-владними повноваженнями, що дозволяють їй втілювати свою волю у форму керівних команд чи рішень, обов'язкових для виконання, тобто це система, що управляє [7, с. 161].

Таким чином, головною рисою суб'єкта державного управління є наявність у нього певної компетенції та владних повноважень, які дають змогу втілювати свою волю у формі управлінських рішень і керівних команд, обов'язкових до виконання.

З'ясуємо, що ж являє собою «система суб'єктів державного управління». Саме по собі поняття «система» належить до найбільш загальних і універсальних дефініцій. Воно використовується стосовно різних предметів, явищ і процесів. Невипадково існує кілька десятків визначень цього поняття – від вузькоспеціальних до філософських, наприклад: 1) система (з грецьк. *systema* – ціле, складене з частин) – це множина елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, утворюють певну цілісність, цілість, єдність [8]; 2) система – дещо ціле, що являє собою єдність закономірно розташованих частин, які перебувають у певному зв'язку [9]; 3) система – відмежована множина взаємодіючих елементів [10, с. 26].

Очевидно, що державне управління реалізується за допомогою великої кількості суб'єктів з різними правовим статусом, структурою, компетенцією та іншими властивостями. Але цілісність системи таких різних за призначенням, правовим статусом і власною структурною будовою органів обумовлюється наявністю спільної мети – комплексного соціально-економічного й культурного розвитку держави та її окремих територій, забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, створення умов для реалізації громадянами їх прав і свобод, забезпечення особистої безпеки громадян і створення умов для їх матеріального, духовного та культурного розвитку.

Однією зі складових системи суб'єктів державного управління в Україні є міністерства, які відіграють провідну роль у забезпеченні здійснення державної політики у різноманітних сферах політичного та соціально-економічного розвитку держави. Відповідно, Міністерство внутрішніх справ України є одним із таких «ланцюгів» системи суб'єктів державного управління.

Перш ніж визначитися з компетенцією Міністерства внутрішніх справ України проаналізуємо останні зміни та перетворення, які відбулись у нормативному забезпеченні діяльності цього міністерства, у структурі самого відомства у зв'язку із внутрішньо- та зовнішньополітичними подіями в Україні, а також, визначимося з відправною точкою та подальшими кроками реформи системи МВС України, які послугували формуванню тих статусу та компетенції, які має МВС України на сьогодні.

Відправною точкою реформи сучасної системи МВС України слід вважати 2014 рік. Насправді причин і факторів, що сприяли якнайшвидшому початку реформ, дуже багато, всі вони детально викладені у розроблених Міністерством внутрішніх справ разом з Експертною громадською радою Концепції першочергових заходів реформування системи МВС [11] та відповідній Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України [12].

Концепція першочергових заходів реформування системи МВС передбачає вирішення низки проблем і виконання умов європейської інтеграції шляхом забезпечення ефективного функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини та громадянина та їх ефективний захист. Одним із головних завдань Концепції є підвищення ролі інститутів громадянського суспільства й органів місцевого самоврядування в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина, а також налагодження ефективної співпраці з населенням та місцевими громадами.

У свою чергу, Стратегія розвитку ОВС України отримала позитивні відгуки європейських експертів, що дозволяє не лише розраховувати на фахову підтримку з боку міжнародних інституцій, але й вибудовувати узгоджену політику дій національного процесу реформаторських змін.

Ми вважаємо, що найпершим кроком, який мав дуже важливе та позитивне значення для успішної реалізації запланованих реформ, стала критична оцінка Міністерством результатів своєї роботи та спроба ініціативно й практично самотужки визначити необхідність і напрямки реформування, а ухвалення вищезазначених програмних документів, розроблених експертами правозахисних організацій спільно з МВС України, вперше відкриває для громадянського суспільства перспективу довгострокової реформаторської діяльності правоохоронної сфери [13].

Слід звернути увагу і на такий документ, як Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [14]. Нею визначена необхідність здійснення

функціональних та організаційних перетворень у системі Міністерства внутрішніх справ України, чіткого розподілу функції із формування політики, що має здійснюватися Міністерством, та реалізації політики, що має здійснюватися окремим центральним органом виконавчої влади в системі Міністерства внутрішніх справ України, зокрема Національною поліцією. Зазначено, що політичне управління та професійне керівництво у сфері правопорядку мають бути чітко розмежовані, як це передбачено Європейським кодексом поліцейської етики [14].

Угодою про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [15] також було визначено формування нової системи Міністерства внутрішніх справ як цивільного органу, що формує державну політику у сферах протидії злочинності та забезпечення громадського порядку, комплексного управління державним кордоном, протидії нелегальній міграції, цивільного захисту, пожежної безпеки та протидії надзвичайним ситуаціям. В угоді передбачено забезпечення інституційної спроможності МВС щодо формування державної політики в зазначених сферах шляхом створення профільних департаментів. Ще одним пунктом передбачається утворення Національної поліції – центрального органу виконавчої влади в системі МВС, що реалізує державну політику у сфері протидії злочинності та забезпечення громадського порядку. Окрім того, зазначеними нормативно-правовими актами передбачалося включення до структури МВС України таких органів виконавчої влади:

1) Державної прикордонної служби – як центрального органу виконавчої влади в системі МВС, що реалізує державну політику у сфері комплексного управління державним кордоном;

2) Державної міграційної служби – як центрального органу виконавчої влади в системі МВС, що реалізує державну політику у сфері протидії нелегальній міграції;

3) Державної служби з надзвичайних ситуацій – як центрального органу виконавчої влади в системі МВС, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, пожежної безпеки та захисту від надзвичайних ситуацій;

4) Національної гвардії – як військового формування в системі МВС із функціями забезпечення правопорядку.

При цьому, державна політика у сфері громадянства та внутрішньої міграції переходить у відання Державної реєстраційної служби Міністерства юстиції України [11; 15].

Отже, сутність реформи органів внутрішніх справ України полягає в перетворенні МВС на

правоохоронне багатопрофільне цивільне відомство європейського зразка. Першочерговими цілями, спрямованими на досягнення цієї мети, визначено такі: демілітаризація Міністерства внутрішніх справ; скорочення значної кількості органів, підрозділів і служб зі спорідненими завданнями та функціями; забезпечення ефективною координації діяльності та злагодженої взаємодії Національної поліції, Національної гвардії, прикордонної та міграційної служб, а також служби з надзвичайних ситуацій під політичним керівництвом МВС; законодавче визначення оновленої загальної структури МВС, структури й чисельності, завдань та повноважень органів внутрішніх справ та інших умов їх діяльності, пріоритетами якої є виконання соціально-сервісних функцій; деполітизація діяльності органів і служб, підконтрольних МВС, їх автономізація та оптимізація; усунення дублювання функцій апаратів, відомчих підприємств, установ та організацій тощо [11].

Проаналізувавши сутність реформи, слід згадати про один із найважливіших документів, який саме і визначає специфічні завдання, функції та методи діяльності МВС України, – це Положення про Міністерство внутрішніх справ України.

Протягом усього періоду незалежності України Положення про Міністерство внутрішніх справ неодноразово змінювалося та перезатверджувалося. Так, Положення про Міністерство внутрішніх справ України, що було затверджене розпорядженням Президента України від 7 жовтня 1992 р. № 157, втратило свою чинність на підставі указу Президента України від 17 жовтня 2000 р. № 1138/2000, який затвердив нову редакцію Положення про Міністерство внутрішніх справ України.

Наступні зміни відбулися через 11 років, і указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 383/2011 було затверджене нове Положення, однак вже у 2014 р. постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 401 затверджувалася чергова редакція Положення, яка була чинною до ухвалення постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» [16]. Саме цим Положенням визначається місце МВС України як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Також закріплюється його статус як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах забезпечення охорони

прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку, надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Крім того, відповідним нормативним документом закріплено значний обсяг повноважень МВС України, які воно має на сьогодні. Ми не будемо перераховувати всі, зупинимось лише на деяких найбільш значущих. Відповідно до покладених на нього завдань МВС України:

1) розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції;

2) розробляє проекти державних програм з питань забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху, охорони державного кордону, захисту об'єктів і територій на випадок виникнення надзвичайних ситуацій, а також з питань міграції;

3) забезпечує міжнародне співробітництво, бере участь у розробленні проектів та укладенні міжнародних договорів України з питань, що належать до його компетенції, забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання укладених міжнародних договорів України;

4) забезпечує ведення обліку знарядь кримінального правопорушення та інших речових доказів, отриманих відповідно до закону від судів, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, та органів досудового розслідування, а також натурних зразків або каталогів продукції, технічної документації та іншої інформації, необхідної для створення й оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи;

5) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, державне регулювання у сфері поводження з вибуховими матеріалами;

6) організовує у випадках, передбачених законом, надання адміністративних та інших платних послуг;

7) організовує та забезпечує високу бойову і мобілізаційну готовність та мобілізацію Національної гвардії;

8) взаємодіє в межах повноважень, передбачених законом, з органами державної влади з питань соціального захисту та пенсійного забезпечення працівників МВС, військовослужбовців Національної гвардії та членів їх сімей, а також працівників центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує міністр внутрішніх справ;

9) організовує розроблення нових видів засобів спеціальної техніки, озброєння, засобів зв'язку, технічних засобів захисту інформації, спеціальних технічних засобів для оперативної діяльності, спеціального транспорту, пожежної та бронетанкової техніки, спеціальних засобів самозахисту та активної оборони, засобів індивідуального бронезахисту, криміналістичної та комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, форменого одягу тощо;

10) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, захист інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом;

11) у межах повноважень, передбачених законом, надає правову допомогу громадянам, сприяє державним органам, закладам, установам та підприємствам у виконанні покладених на них законом обов'язків;

12) забезпечує формування пропозицій до обсягів державного замовлення на підготовку, перепідготовку та післядипломну освіту фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів для МВС, Національної гвардії та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує міністр внутрішніх справ;

13) проводить моніторинг стану публічної безпеки та правопорядку в державі; вивчає, аналізує та узагальнює результати й ефективність реалізації центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує міністр внутрішніх справ, державної політики у відповідних сферах.

Окрім того, МВС із метою організації своєї діяльності:

1) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання та протидії корупції, контроль за їх реалізацією в апараті МВС, територіальних органах, закладах, установах і на підприємствах, що належать до сфери управління МВС;

2) здійснює добір кадрів в апарат МВС, територіальні органи, заклади, установи і на під-

приємства, що належать до сфери управління МВС, організовує роботу з підготовки та професійного навчання працівників МВС, поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії;

3) контролює діяльність територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС;

4) організовує планово-фінансову роботу в апараті МВС, територіальних органах, закладах, установах і на підприємствах, що належать до сфери його управління, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку;

5) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, захист інформації з обмеженим доступом, а також технічний захист інформації, контроль за її збереженням в апараті Міністерства, закладах, установах і на підприємствах, що належать до сфери його управління, тощо.

Для виконання покладених на нього завдань МВС має право:

1) залучати в установленому порядку спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), вчених і представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) до розгляду питань, що належать до компетенції МВС;

2) отримувати в установленому порядку безоплатно від міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування необхідні для виконання покладених на нього завдань інформацію, документи й матеріали;

3) скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції та семінари з питань, що належать до його компетенції;

4) користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами [16].

Проведене дослідження дозволяє сформулювати певні **висновки та узагальнення**.

1. Міністерство внутрішніх справ України є провідним суб'єктом управління у сфері адміністративно-політичної діяльності нашої держави, зокрема у сфері внутрішніх справ.

2. Ця сфера як об'єкт управління є сукупністю правових відносин, що складаються в процесі забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії

злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб і гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

3. Правовий статус Міністерства внутрішніх справ України характеризується тим, що воно є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України, а також забезпечує формування державної політики у сфері внутрішніх справ.

4. Міністерство внутрішніх справ України є багатопрофільним державним органом. Зокрема, через міністра внутрішніх справ України спрямовується та координується діяльність Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України; Державної служби України з надзвичайних ситуацій і Національної поліції України. Він також здійснює військово-політичне й адміністративне керівництво Національною гвардією України.

5. Як суб'єкт управління у сфері внутрішніх справ, що має державно-владні повноваження, МВС України на основі й на виконання Конституції та законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України

й актів Кабінету Міністрів України видає накази і здійснює організацію та контроль за їх виконанням. Зазначені накази є обов'язковими для виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими державними адміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями незалежно від форми власності та громадянами.

6. Основними напрямами реформування організації та діяльності Міністерства внутрішніх справ України на цьому етапі розвитку правоохоронної системи в контексті здійснення формування та реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ можна визнати такі:

- скорочення значної кількості органів, підрозділів і служб зі спорідненими завданнями та функціями;

- забезпечення ефективної координації діяльності та злагодженої взаємодії Національної поліції, Національної гвардії, прикордонної та міграційної служб, а також служби з надзвичайних ситуацій під політичним керівництвом МВС;

- усунення дублювання функцій апаратів, відомчих підприємств, установ та організацій;

- створення сприятливих правових умов для максимально широкого залучення населення та інститутів громадянського суспільства до ухвалення управлінських рішень, а також розвитку форм демократичного цивільного контролю.

Перспективними напрямами подальших досліджень визначимо аналіз форм і методів діяльності Міністерства внутрішніх справ України щодо управління у сфері внутрішніх справ.

Список бібліографічних посилань

1. Битяк Ю. П., Гарашук В. М., Дьяченко О. В. та ін. Адміністративне право України: підручник/за ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
2. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління: навч. посіб./за заг. ред. Н. Р. Нижник. Київ: Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.
3. Енциклопедія державного управління: у 8 т./Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 1: Теорія державного управління/наук.-ред. колегія: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпугенко (співголова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. 748 с.
4. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Київ: Вид-во УАДУ, 2000. 328 с.
5. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом: опыт системного исследования. М.: Мысль, 1968. 312 с.
6. Тихомиров Ю. А. Управленческое решение. М.: Наука, 1972. 286 с.
7. Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. та перероб. Київ: Атіка, 2003. 576 с.
8. Большая советская энциклопедия/под ред. А. М. Прохорова. 3-е изд. М. URL: <http://bse.sci-lib.com/article102619.html> (дата звернення: 26.09.2016).
9. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 22-е изд. 1992. URL: http://www.lib.ru/DIC/OZHEGOW/ozhegow_s_q.txt (дата звернення: 26.09.2016).

10. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. М.: Политиздат, 1985. 263 с.
11. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ // Національна поліція: тимчас. веб-сайт. 10.11.2014. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1221414> (дата звернення: 26.09.2016).
12. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України // Національна поліція: тимчас. веб-сайт. 10.11.2014. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1221365> (дата звернення: 26.09.2016).
13. Регламент Національної громадської платформи «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність» // Національна громадська платформа «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність»: офіц. сайт. URL: <http://police-reform.org/index.php?id=1425583614> (дата звернення: 26.09.2016).
14. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/tu/5/2015> (дата звернення: 26.09.2016).
15. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна»: підпис. 27.11.2014 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (дата звернення: 26.09.2016).
16. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п> (дата звернення: 26.09.2016).

Надійшла до редколегії 26.09.2016

БОТНАРЕНКО А. Н. МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ КАК СУБЪЕКТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Рассмотрены сущность и особенности терминов «государственное управление», «субъект государственного управления». Исследованы задачи и полномочия Министерства внутренних дел Украины как ведущего носителя властных полномочий в административно-политической сфере. Особое внимание уделено современному развитию Министерства внутренних дел Украины как демилитаризованного, демократического, гражданского органа формирования и реализации государственной политики в сфере внутренних дел.

Ключевые слова: государственное управление, субъект государственного управления, Министерство внутренних дел Украины, компетенция МВД, направления реформирования МВД.

BOTNARENKO O. M. THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE AS A SUBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

The author of the article has studied the nature and characteristics of the terms of “public administration”, “subject of public administration”. Public administration has been researched as an independent kind of state activity that has organizing, executive and administrative, subordinate nature, a special group of state authorities (executive authorities), and the presence of a particular jurisdiction and powers, which make it possible to implement their will in the form of administrative decisions, management demands binding for execution have been determined as the main feature of the subject of public administration.

It has been concluded that the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as the central executive agency is the key subject of the formation and implementation of state policy in the field of internal affairs. This area as the object of management is a set of legal relations that arise in the process of ensuring the protection of human rights and freedoms, interests of the society and the state, fighting against crime, keeping public security and order, as well as providing police services; protection of the state border; civil protection of population and territories from emergency situations; migration (immigration and emigration), including combating illegal (illicit) migration.

The author has defined the following main directions of reforming the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: reducing the significant number of agencies, departments and services with the related objectives and functions; ensuring effective and coherence coordination of the agencies, which are included in the managing sphere of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; creation of favorable legal conditions for the possible widest involvement of the public and civil society organizations into managing decision-making and the development of forms of democratic civilian control.

Keywords: public administration, subject of public administration, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, jurisdiction of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, reform directions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

УДК 179:347.151(477)

М. С. БРЮХОВЕЦЬКА,аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0153-4613>**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОСМЕРТНОГО
ДОНОРСТВА В УКРАЇНІ**

Розкрито суть проблем посмертного донорства в Україні. Проаналізовано підстави його виникнення, які розділено на окремі групи. Обґрунтовано необхідність пошуків шляхів вирішення проблем. На основі проведеного дослідження запропоновано внесення змін до законодавства та створення ефективних умов для інформування населення. Також розглянуто можливість застосування презумпції згоди як одного з головних способів вирішення проблем посмертного донорства.

Ключові слова: посмертне донорство, трансплантація, проблеми посмертного донорства, дефіцит донорських органів, правове регулювання, презумпція згоди, інформування населення.

Briukhovetska, M.S. (2016), "Ethical and legal issues of posthumous donorship in Ukraine" ["Moralno-etychni ta yurydychni problemy posmertnoho donorstva v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 47–50.

Постановка проблеми. Розвиток посмертного донорства – одне із соціально важливих завдань людства, яка викликає безліч питань не лише в медичній, а й у правовій та етичній сферах. Проблеми донорства та трансплантації – одні з найскладніших в обговоренні серед інших проблем суспільства. Вирішення цих проблем дозволить успішно використовувати практику пересадки органів від донора-трупа, що збільшить кількість врятованих життів.

Стан дослідження. Проблеми донорства та трансплантації вивчали як вітчизняні науковці (Т. Г. Аболіна, Г. А. Білецька, Я. О. Ковальова, А. В. Мусієнко, Б. Ю. Пипченко, І. Р. Пташник, С. Г. Стеценко, Г. В. Чоботарьова), так і зарубіжні (І. В. Логінов, М. Г. Мініна, А. В. Семінова). Враховуючи напрацювання цих науковців, слід зазначити, що були досліджені деякі проблеми трансплантації та донорства, проте основна їх частина так і залишилася не розкритою. Тому метою статті є встановлення та дослідження проблем, що впливають на розвиток посмертного донорства в Україні, а також пошук перспектив їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В Україні проблеми посмертного донорства почали обговорювати порівняно нещодавно, на відміну від європейських країн, де воно розвивається на високому рівні. Відповідно до наданої Міністерством охорони здоров'я України інформації (у листі-відповіді на наш особистий запит) більшість трансплантацій у нашій державі виконується від живого родинного донора. Від донора-трупа виконуються лише поодинокі операції з трансплантації нирок, печінки та серця. Наприклад, крім трансплантації нирки у

центрах трансплантації виконано трансплантацій печінки: у 2010–2014 рр. – 66 операцій (лише 4 з яких від донора-трупа); у 2015 р. – 10 операцій. Операцій із трансплантації серця у 2011 р. – 1. За останні 5 років кількість донорського матеріалу помітно зменшилася. Якщо у 2013 р. з 142 операцій із пересадки нирки 22 було від донора-трупа, то у 2015 р. – лише 6 зі 125.

Я. О. Ковальова та Г. А. Білецька виокремлюють медичні, етичні та правові проблеми трансплантації та вказують на взаємозв'язок між ними: «моральні проблеми забору органів від живої людини та пересадки трансплантатів від трупа; етичні проблеми, що пов'язані з незаконною торгівлею людськими органами та тканинами, забором у донора фрагмента непарного органа, аспекти ксенотрансплантації; науково-медичні критерії настання біологічної смерті, моральні питання трансплантації фетальних органів та тканин; соціально економічні фактори: спроможність держави до оплати оперативних втручань такого роду; моральні принципи розподілу органів для трансплантації; вдосконалення правових аспектів трансплантації та ін.» [1, с. 105].

Кандидат медичних наук І. В. Логінов основною причиною незадовільного стану посмертного донорства називає невідповідність наукового прогресу та сприйняття проблеми трупного донорства у свідомості суспільства. Тобто суспільство не може сприймати посмертне донорство як невід'ємну частину індивіда [2, с. 13].

Цікавою є думка І. Р. Пташник, яка стверджує, що головною проблемою, яка виникає, є доцільність використання трансплантації та

виправданість її розвитку взагалі. Також дослідниця наголошує, що використання органів від донора-трупа тягне за собою низку проблем, які вона поділяє на моральні, етичні та проблеми справедливості розподілу донорських органів [3, с. 46]. Ми погоджуємось з такою класифікацією, однак пропонуємо об'єднати моральні й етичні проблеми в одну групу, тому що вони тісно взаємопов'язані, також виокремити ще дві групи – проблему дефіциту донорських органів і проблеми правового регулювання.

Вважаємо за необхідне в першу чергу розглянути проблему дефіциту донорських органів. Нестача донорського матеріалу, на нашу думку, є головною проблемою посмертного донорства. Потреба в донорських органах постійно збільшується, не зважаючи на те, що в середньому кількість померлих донорів у світі коливається від десяти до тридцяти на мільйон населення. Такі показники спричинені різними факторами: віком донорів, кількістю автомобільних травм, рівнем розвитку трансплантації та медицини в цілому.

Г. В. Чеботарьова найгострішою проблемою називає нестачу донорських органів, що, на нашу думку, є достатньо аргументованим. Учена наголошує, що отримання органів від донора-трупа є доцільнішим і набагато ефективнішим, і стверджує, що прижиттєва згода особи – оптимальне рішення проблеми браку органів. Ми погоджуємось із думкою Г. В. Чеботарьової, що етично важливо, щоб особа, яка надає згоду на посмертне донорство, мала можливість від нього відмовитися [4, с. 57].

Деякі американські вчені причину нестачі донорських органів убачають в існуванні інформативної згоди, тому що велика кількість сімей відмовляються від надання згоди на використання їх тіла після смерті. Також посилаються на опитування Геллапа, проведене в 1993 р., що досі являє собою найточнішу оцінку ставлення американців до донорства органів. Результати опитування показують, що 85 % американців виступають за пожертвування органів, 69 % хотіли б пожертвувати свої органи після смерті та лише 28 % оформили свою згоду на водійських правах. Для вирішення проблеми нестачі органів учені пропонують використати методи фінансового стимулу населення, а також ксенотрансплантацію (пересадку органів від різних видів тварин) [5, р. 617]. Ми не можемо погодитися з такою думкою, адже цей вид трансплантації є небезпечним, тому що може відбуватися відторгнення органів тварини людським організмом та існує ризик зараження інфекціями.

До основних причин дефіциту донорських органів від донора-трупа в Україні ми пропонуємо віднести:

- відсутність правової регламентації;
- непоінформованість населення та несприйняття проблеми посмертного донорства свідомістю людей;
- недостатність знань у медичного персоналу;
- невіра в концепцію смерті мозку;
- у зв'язку з воєнними діями на сході України кількість хворих, які потребують пересадки, збільшується швидше, ніж кількість можливих донорських органів.

А. В. Мусієнко, провівши статистичне спостереження, зазначає, що основною проблемою дефіциту органів в Україні є бездіяльність державної політики в галузі трансплантації [6, с. 62]. Аналізуючи правову базу, а також статистичні показники проведених операцій, рівень фінансування та обговорення проблем трансплантації й донорства в країні, слід підтримати таку точку зору.

Наступна проблема посмертного донорства знаходиться на зіткненні етики та права, тому що частини тіла людини пов'язані із самою людиною, яка є суб'єктом права. Ключовими морально-етичними проблемами посмертного донорства є:

- купівля-продаж донорських органів, що забороняється вітчизняним і міжнародним законодавством. У багатьох країнах органи можуть бути пересажені громадянам інших країн на комерційній основі. Поняття «комерційна основа» означає платність операції (оплата діяльності лікарів, медикаментів). Саме значення «донор» не передбачає іншого значення крім дару, добровільного пожертвування заради порятунку життя іншої людини;
- отримання згоди на вилучення органів у померлого. Важливим морально-етичним питанням, яке виникає, є отримання медичними працівниками згоди у рідних померлого на вилучення органів;
- розподілення донорських органів, яке має проводитися за принципом черговості в листі очікування (списку людей, яким необхідна пересадка органів) незалежно від расової належності, віросповідання або матеріального статусу.

На нашу думку, у зв'язку зі стрімким розвитком трансплантації актуальною морально-етичною проблемою, яка потребує особливої уваги, стало використання дитячого посмертного донорства. В українському законодавстві воно не передбачено, проте в інших країнах уже використовують таку практику, рятуючи

життя дітей. Головним питанням постає обов'язкова згода батьків, що являє собою не лише юридичну, а й етичну проблему трансплантації.

Б. Ю. Пипченко також наголошує, що вилучення в особи органів без її дозволу за життя є етичною проблемою в наданні згоди на посмертне донорство [7, с. 235].

Третьою проблемою, що стримує розвиток посмертного донорства, є правове регулювання та участь держави у розвитку механізму його запровадження. С. Г. Стеценко визначає, що правове регулювання є основною проблемою трансплантації, оскільки існує безліч нерегульованих питань, не зважаючи на існуючу законодавчу базу. Він виокремлює такі проблеми вилучення органів у донорів-трупів:

- 1) право медичного персоналу на відключення засобів підтримання життя людини, яка помирає та розглядається як потенційний донор;
- 2) тривалість проведення реанімаційних заходів під час очевидного, з медичної точки зору, летального результату;
- 3) проблеми правомірності забору трупоно анатомічного матеріалу [8, с. 212].

За словами В. І. Грищенка, для розвитку трансплантації необхідно не лише державне фінансування, а й повне спрямування державної політики на розвиток такої форми лікування хворих [9, с. 29].

Т. Г. Аболіна стверджує, що суспільство ставиться до трансплантації неоднозначно. Воно або позитивно оцінює, або категорично не сприймає подібне явище. «Це є свідченням того, що трансплантація органів максимально концентрує моральне, правове, психологічне, соціальне напруження, оскільки в цьому процесі пов'язані два надзвичайно важливих моменти людського життєвого шляху: 1) імовірна смерть хворого в разі відсутності змоги замінити нежиттєздатний орган; 2) смерть людини, тіло якої може стати донором якогось органу, або загроза втрати фізичного здоров'я живого донора», – стверджує вчена [10, с. 77].

Влучно висловив свою думку С. Готьє: «Донорство органів – ключевая проблема отечественной трансплантологии». Учений звертає увагу, що всім країнам у першу чергу необхідна правова база для врегулювання питань донорства та трансплантації [11, с. 43]. В Україні чинним є закон «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини», проте застарілість його норм не відповідає

міжнародній практиці, а також гальмує розвиток посмертного донорства в державі. Для вирішення проблеми правового регулювання потрібно ухвалити кардинально новий спеціальний закон, що буде регулювати виключно питання донорства і тим самим не створюватиме колізій та прогалин у законодавстві.

Стосовно пошуку рішення слід погодитися з думкою Р. Л. Розенталя, що проблеми посмертного донорства можливо розв'язати лише таким чином:

- створити централізовану систему для реєстрації потенційних донорів, зацікавити державні установи;
- повністю перейти до використання презумпції згоди;
- забезпечити активну роботу трансплантаційних координаторів;
- використовувати субоптимальних донорів;
- працювати із засобами масової інформації;
- навчати [12, с. 19].

На наш погляд, необхідно інформувати молодь не лише через засоби масової інформації, а й через соціальні мережі. Так, наприклад, Марк Цукерберг, один із засновників соціальної мережі Facebook, запровадив додаток, що дозволяє американським і британським користувачам зареєструватися як донори органів. На його думку, користування мільйонами людей цим додатком надасть змогу швидше поширювати інформацію та буде прикладом для інших [13].

Схожу практику можна використовувати й у нашій державі. Ознайомлювати населення з умовами посмертного донорства, його необхідністю та ефективністю, з правами й обов'язками донора та реципієнта.

Висновки. Проблеми посмертного донорства тісно взаємопов'язані. Їх вирішення потребує комплексного ефективного підходу. Тому, керуючись викладеним, ми пропонуємо: використовувати презумпцію згоди; створити механізм чіткого правового регулювання; привернути увагу не лише населення, а й державних органів; організувати обговорення існуючих питань не тільки серед спеціалістів, а й серед широкої аудиторії – юристів, державних діячів, активістів, потенційних донорів; створити соціальні програми для бажаючих стати донором посмертно (наприклад, надавати пільги на сплату податків близьким родичам); відкрити гарячу лінію для отримання консультацій з питань посмертного донорства, а також попередження правопорушень.

Список бібліографічних посилань

1. Білецька Г. А., Ковальова Я. О. Трансплантологія в Україні: медичні та юридичні аспекти проблеми. *Медичне право*. 2013. № 3. С. 103–110.
2. Логинов И. В. Анализ причин дефицита доноров органов и основные направления его преодоления: дис. ... канд. мед. наук: 14.01.24. М., 2011. 130 с.

3. Пташник І. Р. Цивільно-правове регулювання трансплантації в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 211 с.
4. Чеботарьова Г. В. Проблема правового регулювання донорства органів в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2002. № 4. С. 54–59.
5. Abadie A., Gay S. The Impact of Presumed Consent Legislation on Cadaveric Organ. *Journal of Health Economics*. 2006. No. 25. P. 599–620.
6. Мусієнко А. Теоретичні аспекти правового регулювання вилучення донорських органів та тканин людини в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2012. Вип. 93. С. 61–63.
7. Пипченко Б. Ю. Дискусійні аспекти надання згоди на донорство органів та тканин для трансплантації // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (17–18 квіт. 2008 р., м. Львів)/упоряд.: Сенюта І. Я., Терешко Х. Я. Львів: Медицина і право, 2008. С. 234–239.
8. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: підручник/за заг. ред. С. Г. Стеценка. Київ: Прав. єдність, 2008. 507 с.
9. Грищенко В. Етичні питання клітинної і тканинної трансплантації. *Вісник Національної академії наук України*. 2002. № 1. С. 26–32.
10. Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д., Маслікова І. І., Шинкаренко О. В. Прикладна етика: навч. посіб. для студентів ВНЗ/ред.: В. І. Панченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: ЦУЛ, 2012. 391 с.
11. Трансплантология: итоги и перспективы. Т. 4. 2012 год/авт. и сост.: С. В. Готье, О. П. Шевченко, О. М. Цирульниковая, Я. Г. Мойсюк, С. М. Хомяков, О. В. Орлова, Е. В. Яновская, О. Н. Щетинина; под ред. С. В. Готье. М.; Тверь: Триада, 2013. 304 с.: ил.
12. Минана М. Г. Комплексный подход в обеспечении эффективного донорства органов для трансплантации: дис. ... канд. мед. наук: 14.00.41. М., 2008. 169 с.
13. Facebook pomožet statʹ donorom organov // ZN.UA: сайт/Зеркало недели. Украина; по материалам: Голос Америки. 03.05.2012. URL: http://zn.ua/HEALTH/facebook_pomozhet_stat_donorom_organov.html (дата звернення: 27.09.2016).

Надійшла до редколегії 27.09.2016

БРЮХОВЕЦКАЯ М. С. МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОСМЕРТНОГО ДОНОРСТВА В УКРАИНЕ

Раскрыта суть проблем посмертного донорства в Украине. Проанализированы основания его возникновения, которые разделены на отдельные группы. Аргументирована необходимость поиска путей решения проблем. На основании проведенного исследования предложено внесение изменений в законодательство и создание эффективных методов информирования населения. Также рассмотрена возможность использования презумпции согласия как одного из главных способов решения проблем посмертного донорства.

Ключевые слова: посмертное донорство, трансплантация, проблемы посмертного донорства, дефицит донорских органов, правовое регулирование, презумпция согласия, информирование населения.

BRIUKHOVETSKA M. S. ETHICAL AND LEGAL ISSUES OF POSTHUMOUS DONORSHIP IN UKRAINE

The essence of the problems of posthumous donorship in Ukraine has been revealed. It has been emphasized that donation of organs – is a charitable act or a gift of an organ to help someone who needs a transplant. The grounds of posthumous donorship origin, which are divided into separate groups, have been analyzed.

All problems concerning posthumous donorship are divided into groups: ethical issues, the shortage of donor organs, problems of legal regulation. Ethical issues include: the purchase and sale of donor organs, obtaining the consent for organ removal and distribution of donor organs. The lack of legal regulation and the uninformedness of the population are indicated as the basic problems of the shortage of donor organs. The last group of problems – is legal regulation.

The results of the analysis of the provisions of current legislation regulating organ transplants in Ukraine as the main problems of organ donorship and transplantation have been provided. The author has offered to implement a presumption of consent as one of the main ways of solving the problems of posthumous donorship. Presumption of consent means that a wide range of the public that is well informed about transplantation of organs does not express objections to registering their consent. It has been emphasized that there is a need of a new law to be close to the ethical requirements of voluntariness and freedom in making decisions in the sphere of organ donation. The author has also suggested to create effective conditions for informing the public about the posthumous donorship.

Keywords: posthumous donorship, transplantation, problems of posthumous donorship, shortage of donor organs, legal regulation, presumption of consent, informing the public.

УДК 342.5(477)

Т. А. КОБЗЕВА,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки**Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету*

КОНТРОЛЮЮЧІ ОРГАНИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

На основі аналізу чинного законодавства України охарактеризовано контролюючі суб'єкти в системі державних органів управління фінансовою системою України. Доведено, що одним з таких контролюючих суб'єктів є Рахункова палата. Зазначено, що суб'єкти управління фінансовою системою здійснюють контрольну діяльність у всіх складових такої сфери: бюджетній та кредитній системах, загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні та фінансах підприємств.

Ключові слова: *контроль, контролюючі органи, державні органи, управління, фінансова система України.*

Kobzieva, T.A. (2016), "Regulatory agencies in the system of state managing subjects of the financial system of Ukraine" ["Kontroluiuchi orhany v systemi derzhavnykh subiektiv upravlinnia finansovoiu systemoiu Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 51–55.

Постановка проблеми. Фінансова система України є невід'ємною частиною економічної функції держави, тобто це система, за допомогою якої держава здійснює економічні процеси. Вона є основою, базисом для здійснення цих процесів, жодна інша система в країні не має такого важливого значення.

Сьогодні в Україні формується новий тип державності. Успішне реформування української економіки, крім усього іншого, передбачає ще й облік теорії та практики щодо основних функцій системи державного управління на всіх його рівнях. Наприклад, одні з основних функцій державного управління – створення та підтримання ефективної фінансової системи і, відповідно, адекватної системи державного контролю за цією сферою.

Стан дослідження. Дослідженню системи державних суб'єктів управління фінансовою системою України приділяли увагу у своїх працях такі вчені, як М. Г. Белов, М. Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, Е. А. Вознесенський, Т. І. Єфіменко, Є. В. Калюга, Л. М. Крамаровський, М. В. Кужельний, В. М. Митрофанов, В. М. Мурашко, Н. І. Рубан та інші. Проте, на нашу думку, невиправдано мало уваги приділено саме дослідженню діяльності контролюючих органів у системі державних суб'єктів управління фінансовою системою України

Тому **метою** цієї статті є охарактеризувати контролюючі органи в системі державних суб'єктів управління фінансовою системою України.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу чинного національного законодавства,

що визначає адміністративно-правовий статус суб'єктів управління фінансовою діяльністю, ми охарактеризували та визначили сутність контролюючих суб'єктів у системі державних органів управління фінансовою системою України. Так, одним з основних контролюючих суб'єктів управління фінансовою системою є Рахункова палата. Зокрема, відповідно до ст. 1 закону України «Про Рахункову палату» Рахункова палата від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням. Про значущість та особливе призначення Рахункової палати в системі державних суб'єктів управління фінансовою системою свідчить аналіз ст. 7 зазначеного нормативно-правового акта, що визначає повноваження цього органу, серед яких варто назвати такі: здійснення фінансового аудиту та аудиту ефективності; проведення експертизи поданого до Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України та підготовка відповідних висновків; аналіз виконання Державного бюджету України та підготовка відповідних висновків, а також пропозицій щодо усунення виявлених відхилень і порушень; аналіз річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України, поданого Кабінетом Міністрів України, та підготовка відповідних висновків з оцінкою ефективності управління коштами державного бюджету, а також пропозицій щодо усунення виявлених порушень і вдосконалення бюджетного законодавства; аналіз ефективності використання суб'єктами господарювання пільг із сплати до

державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів, доцільності функціонування пільгових режимів оподаткування та їх впливу на загальний стан надходжень до державного бюджету; відправлення за результатами заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) обов'язкові для розгляду рішення Рахункової палати [1].

Крім наведеного серед державних суб'єктів управління фінансовою системою, на які покладено здійснення контрольних функцій у цій сфері, варто назвати Національний банк України. Так, аналіз закону України «Про Національний банк України» свідчить, що цей суб'єкт управління фінансовою системою здійснює контрольну діяльність шляхом: встановлення для банків правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку та звітності, захисту інформації, коштів і майна; контролю створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; ліцензування банківської діяльності й операцій у передбачених законом випадках; ведення Державного реєстру банків, Реєстру аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків; ведення офіційного реєстру ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем; здійснення попередньої кваліфікації осіб, які можуть брати участь у виведенні неплатоспроможних банків із ринку, та складання переліку таких осіб; здійснення відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютного регулювання, визначення порядку здійснення операцій в іноземній валюті, організації та здійснення валютного контролю за банками й іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій; організації інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей; видачі ліцензій на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей; забезпечення обліку переданих йому цінних паперів та інших коштовностей, що конфісковані (заарештовані) на користь держави та/або таких, які визнані безхазяйними; видачі ліцензій небанківським фінансовим установам, які мають намір стати учасниками платіжних систем, на переказ коштів без відкриття рахунків і відкликання їх відповідно до законодавства; ведення реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури; здійснення нагляду (оверсайту) платіжних систем і систем розрахунків; здійснення нагляду у сфері

запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення за небанківськими фінансовими установами-резидентами, які є платіжними організаціями та/або членами/учасниками платіжних систем у частині надання ними фінансової послуги щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій, зокрема Національного банку України (крім операторів поштового зв'язку в частині здійснення ними переказу коштів) [2, ст. 7].

Також важливе місце серед контролюючих державних суб'єктів управління фінансовою системою посідають відповідні центральні органи виконавчої влади. Зокрема, аналіз адміністративно-правового статусу зазначених суб'єктів дозволив виокремити деякі з них.

1. Державна казначейська служба, яка відповідно до Положення про Державну казначейську службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 року № 215, наділена широкими контролюючими повноваженнями у сфері управління фінансовою системою. Зокрема, вона: формує та веде єдиний реєстр розпорядників та одержувачів бюджетних коштів і базу даних мережі розпорядників та одержувачів бюджетних коштів; здійснює реєстрацію й облік бюджетних зобов'язань розпорядників та одержувачів бюджетних коштів; веде бухгалтерський облік операцій із виконання державного та місцевих бюджетів; встановлює графіки подання квартальної та річної зведеної бюджетної та фінансової звітності головним розпорядникам коштів державного бюджету; зводить і складає звітність про виконання державного, місцевих, зведених місцевих і зведеного бюджетів, подає звітність органам законодавчої, виконавчої влади, місцевим фінансовим органам; розміщує на офіційному веб-сайті Казначейства звітність про виконання державного бюджету та інформацію про виконання місцевих бюджетів; здійснює контроль за бюджетними повноваженнями під час зарахування надходжень бюджету, за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету, за дотриманням правил за операціями з бюджетними коштами в іноземній валюті, за дотриманням розпорядниками й одержувачами бюджетних коштів, іншими клієнтами вимог законодавства у сфері закупівель стосовно наявності, відповідності та правильності оформлення документів [3].

2. Державна фіскальна служба України, яка відповідно до Положення про Державну

фіскальну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 року № 236, здійснює контроль у сфері управління фінансовою системою шляхом: розробки форми податкових декларацій (розрахунків), звітності й інших документів; забезпечення контролю за своєчасністю, достовірністю, повнотою їх нарахування та сплати до бюджету й відповідних позабюджетних фондів; контролю своєчасності подання платниками податків та єдиного внеску передбаченої законом звітності, своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податків і зборів, єдиного внеску, митних та інших платежів; здійснення контролю за дотриманням податкового та митного законодавства, законодавства щодо трансфертного ціноутворення, законодавства щодо адміністрування єдиного внеску й іншого законодавства, контроль за дотриманням якого законом покладено на цей орган; здійснення обліку платників податків та єдиного внеску, осіб, які здійснюють операції з товарами, що перебувають під митним контролем, об'єктів оподаткування й об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням; забезпечення ведення обліку податків і зборів, платежів; контролю за проведенням роботи з відстрочення, розстрочення та реструктуризації грошових зобов'язань та/або податкового боргу, а також недоїмки зі сплати єдиного внеску; контролю за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами установленого законодавством порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; контролю за застосуванням відповідно до закону заходів тарифного та нетарифного регулювання під час переміщення товарів через митний кордон України й після завершення операцій митного контролю та митного оформлення; контролю за правильністю визначення митної вартості товарів відповідно до закону, а також за правильністю визначення країни походження та класифікації згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності товарів, що переміщуються через митний кордон України; здійснення митного контролю [4].

3. Державна фінансова інспекція України, яка відповідно до Положення про Державну фінансову інспекцію України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 310, реалізує контрольну діяльність у сфері управління фінансовою системою в таких напрямках: здійснює державний фінансовий контроль за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, не-

оборотних та інших активів, за правильністю визначення потреби в бюджетних коштах і взяттям зобов'язань, за ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку та фінансової звітності в міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектора економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували в період, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів і фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували в період, який перевіряється) державне чи комунальне майно, за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного та місцевих бюджетів; здійснює державний фінансовий контроль за дотриманням законодавства про державні закупівлі; здійснює державний фінансовий контроль за діяльністю суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за рішенням суду, ухваленим на підставі клопотання слідчого, прокурора для забезпечення розслідування під час кримінального провадження; здійснює контроль за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності; здійснює контроль за цільовим використанням коштів державного та місцевих бюджетів; здійснює контроль за цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), отриманих під державні (місцеві) гарантії; здійснює контроль за складенням бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм і звітів про їх виконання (в разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету; здійснює контроль за станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в розпорядників бюджетних коштів; здійснює контроль за усуненням виявлених недоліків і порушень [5].

4. Державна служба фінансового моніторингу України, яка відповідно до Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 року № 537, реалізує контрольну діяльність у сфері управління фінансовою системою в таких напрямках: проводить аналіз методів і фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування

тероризму чи розповсюдження зброї масового знищення; забезпечує взяття на облік і зняття в установленому порядку з обліку суб'єктів первинного фінансового моніторингу; забезпечує ведення обліку інформації про фінансові операції, що стали об'єктом фінансового моніторингу; забезпечує ведення обліку узагальнених матеріалів і додаткових узагальнених матеріалів, наданих правоохоронним або розвідувальним органам, а також ухвалених за результатами їх розгляду процесуальних рішень; забезпечує ведення обліку інформації про результати досудового розслідування й ухвалені судові рішення у кримінальних провадженнях, в яких використовувалися (використовуються) надані узагальнені матеріали, та про кількість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення або підозрюються в їх вчиненні, а також осіб, засуджених за вчинення злочинів; забезпечує ведення обліку інформації про конфісковані активи й активи, на які накладено арешт у кримінальних провадженнях, в яких використовувалися (використовуються) надані узагальнені матеріали, та про кількість осіб, стосовно яких судом ухвалено рішення про конфіскацію активів та на активи яких накладено арешт; забезпечує ведення обліку надісланих і виконаних міжнародних запитів про співробітництво у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення; забезпечує ведення обліку суб'єктів первинного фінансового моніторингу; здійснює нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу [4].

5. Державна регуляторна служба України, яка відповідно до Положення про Державну регуляторну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2014 року № 724, у сфері управління фінансовою системою здійснює контрольну діяльність у таких напрямках: здійснює заходи щодо оптимізації кількості функцій державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, які виконуються органами виконавчої влади, вносить в установленому порядку пропозиції щодо їх скорочення й усунення дублювання; проводить експертизу проектів законів України, інших нормативно-правових актів, які регулюють господарські й адміністративні відносини між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; проводить аналіз проектів регуляторних актів, що подаються на погодження, й аналіз їх регуляторного впливу, ухвалює рі-

шення про погодження таких проектів або про відмову в їх погодженні; проводить експертизу регуляторних актів центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади; проводить аналіз звітів про відстеження результативності регуляторних актів, ухвалених центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади; розробляє основні напрями розвитку ліцензування; здійснює нагляд за дотриманням органами ліцензування законодавства у сфері ліцензування та надає роз'яснення щодо його застосування; веде Єдиний ліцензійний реєстр; видає розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування [6].

6. Пенсійний фонд України, який відповідно до Положення про Пенсійний фонд України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2014 року № 280, є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. При цьому цей суб'єкт здійснює контрольну діяльність у сфері управління фінансовою системою у таких напрямках: аналізує ситуацію у сфері пенсійного забезпечення, забезпечує проведення щорічних актуарних розрахунків фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування; здійснює контроль за додержанням вимог законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, за правильністю нарахування, обчислення, повнотою та своєчасністю сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування й інших платежів, за достовірністю поданих відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, за призначенням (перерахунком) і виплатою пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці й іншими виплатами, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, інших джерел, визначених законодавством; здійснює облік коштів Пенсійного фонду України, ведення статистичної та бухгалтерської звітності [7].

Висновок. Таким чином, цивілізований економічний розвиток можливий тільки у випадку дотримання встановлених державою законів і норм щодо захисту інтересів громадян. Дотримання економічними суб'єктами чинного законодавства, ефективне управління фінансовою системою обов'язково потребує належного кон-

тролю. Проведений аналіз свідчить, що зазначені державні суб'єкти управління фінансовою системою здійснюють контрольну діяльність у всіх складових такої сфери: бюджетній та кредитній системою, загальнообов'язковому державному страхуванні та фінансах підприємств.

Список бібліографічних посилань

1. Про Рахункову палату: закон України від 02.07.2015 № 576-VIII // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 07.07.2016).
2. Про Національний банк України: закон України від 20.05.1999 № 679-XIV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (дата звернення: 07.07.2016).
3. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 215 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-п> (дата звернення: 07.07.2016).
4. Про Державну фіскальну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-п> (дата звернення: 07.07.2016).
5. Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України: постанова Кабінету Міністрів України від 6.08.2014 № 330 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2014-п> (дата звернення: 07.07.2016).
6. Деякі питання Державної регуляторної служби України: постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2014 № 724 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-п> (дата звернення: 07.07.2016).
7. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-п> (дата звернення: 07.07.2016).

Надійшла до редколегії 07.07.2016

КОБЗЕВА Т. А. КОНТРОЛИРУЮЩИЕ ОРГАНЫ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СУБЪЕКТОВ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМОЙ УКРАИНЫ

На основе анализа действующего законодательства Украины охарактеризованы контролирующие субъекты в системе государственных органов управления финансовой системой Украины. Доказано, что одним из таких контролирующих субъектов выступает Счётная палата. Отмечено, что субъекты управления финансовой системой осуществляют контрольную деятельность во всех составляющих такой сферы: бюджетной и кредитной системах, общеобязательном государственном социальном страховании и финансах предприятий.

Ключевые слова: контроль, контролирующие органы, государственные органы, управления, финансовая система Украины.

KOBZIEVA T. A. REGULATORY AGENCIES IN THE SYSTEM OF STATE MANAGING SUBJECTS OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE

Based on the analysis of the current legislation of Ukraine the author has characterized and determined the essence of control subjects in the system of state managing agencies of the financial system of Ukraine. It has been emphasized that the successful reforming of Ukrainian economy, among other things, also provides synthesis of theory and practice on basic functions of the state managing system at all its levels. Classification of control subjects in the system of the state managing agencies of the financial system of Ukraine has been realized. It has been proved that one of such supervisory subjects is the Accounting Chamber. It has been emphasized that the subjects of managing financial system accomplish supervisory activities in all components of such area: budget and credit systems, statutory state insurance and financial companies. It has been found out that civilized economic development is only possible in case of adhering to the laws and regulations established by the state to protect the interests of citizens. It has been grounded that compliance with the current laws by economic subjects, effective management of the financial system necessarily requires proper control.

Keywords: control, regulatory agencies, state agencies, management, financial system of Ukraine.

УДК 35.078.3:343.451:044(477)(075.8)

О. В. ПЕЧЕРСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАНОТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

Дано поняття нанотехнологій та визначено сферу їх використання. Звернуто увагу на негативні сторони цієї новації, а саме вказано на прогалини в українському законодавстві щодо забезпечення безпеки використання нанотехнологій.

Ключові слова: нанотехнології, наноматеріали, Україна, державна програма, наноіндустрія.

Pecherskyi, O.V. (2016), "Problems of legal regulation of relations in the sphere of nanotechnologies in Ukraine" ["Problemy pravovoho rehuliuвання vidnosyn u sferi nanotekhnolohii v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 56–60.

Постановка проблеми. Показовим результатом розвитку науково-технічного прогресу сьогоднішні стають розробка та використання нанотехнологій. Водночас, процес створення законодавчих засобів контролю цієї галузі на сьогодні відстає від її інтенсивного розвитку.

Стан дослідження. Серед українських правників публікації з пропозиціями щодо нормативно-правового забезпечення галузі нанотехнологій є поки що поодинокими. Зокрема, дослідження цих питань на комплексному рівні зустрічаємо в наукових розвідках професора Я. О. Триньової та доцента О. В. Синєокого. Їхні дослідження викликають повагу завдяки здатності науковців до багатовимірного підходу до проблеми та конструктивній критиці законодавчої влади, втім для держави, де високі технології посідають далеко не останнє місце в економічному потенціалі розвитку, цього не достатньо.

Метою статті є визначення стану нормативно-правового забезпечення у сфері нанотехнологій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на той факт, що в Україні наномолекулярні технології в медицині та промисловості використовуються не менше 20 років, процес правового регулювання впровадження відповідними суб'єктами цих технологій бажає кращого. При цьому окремими науковцями (зокрема професором Я. О. Триньовою) відмічається, що така тенденція притаманна не лише Україні; правового забезпечення в цій сфері вимагають і інші правові системи, не тільки національна [1].

Нанотехнологіями, або наномолекулярними технологіями, називають таку сферу науки, що має і фундаментальне, і прикладне значення, в якій вивчаються закономірності фізичних і хі-

мічних систем протяжністю порядку декількох нанометрів або часток нанометра. При цьому розмірність нанометра – це одна мільярдна частка метра, або одна мільйонна частка міліметра. Для прикладу, діаметр людської волосини становить близько 80 тис. нанометрів [2].

Нанотехнології – це технології роботи з речовиною на рівні окремих атомів. Нанотехнологіями вважаються міждисциплінарні технології, розроблені для об'єктів розмірами менше одного мікрона, що дають змогу здійснювати дослідження, маніпуляції й обробку речовин у діапазоні розмірів від 0,1 до 100 нанометрів [3].

Будь-яка технологія, як-то обробка матеріалу на макро-, мікро- або нанорівні, не може обходитися без засобів вимірювання відповідних величин [4, с. 141]. У перекладі з грецької слово «нано» означає «карлик». Більшість атомів мають діаметр від 0,1 до 0,2 нм, а товщина ниток ДНК – близько 2 нм. Діаметр еритроцитів – 7000 нм [4, с. 139].

Одними з перших інструментів, які допомогли ініціювати нанотехнологічну революцію, були створені в 80-х рр. ХХ ст. так звані сканувальні зонди. Пізніше на основі технології таких зондів були розроблені перші тунельні мікроскопи. Сьогодні нанотехнологія стає символом науково-технічного прогресу ХХІ ст., оскільки вона визначає майбутнє науки й усього соціального буття, що активно проголошується в новітніх науково-практичних і фундаментально-теоретичних дослідженнях [5–12].

Водночас нанонауку слід розглядати і як один із важливих аспектів соціально-цивілізаційного розвитку, що торкається значного кола інформаційно-правових питань. З урахуванням особливих властивостей наноматеріалів їх використання є дуже заманливим, проте

водночас з їх позитивними властивостями та можливостями вони наділені також і значними негативними якостями – можуть сприяти виникненню онкозахворювань, ускладнюють очищення довкілля від них, негативно впливають на мікроклімат тієї місцевості, де їх використовують. Незважаючи на цей далеко не повний перелік негативних властивостей, правове регулювання процесу і відносин щодо використання нанотехнологій, зокрема в Україні, є практично незначним [13, с. 389]. Точніше, цей нормативно-правовий процес поки що не вийшов за межі концептуально-декларативних актів.

Детально ознайомившись із ситуацією, що склалася з правовим забезпеченням використання нанотехнологій в Україні, ми виявили таке:

Перш за все, треба назвати Концепцію Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2009 р. № 331-р [3]. Одночасно у стадії проектів перебувають закон України «Про високі (прогресивні) технології» та закон України «Про нанотехнології і наноматеріали». Втім, урахувавши, що на момент 2014 року, коли перші варіанти та концепти цих актів потрапили до відповідних комісій Верховної Ради України, у державі склалася дуже вразлива ситуація в Криму та на Донбасі – фактично військовий стан із проведенням антитерористичної операції, то все це затримало законотворчий процес і загальмувало прагнення України до цивілізованого впровадження відносин у сфері нанотехнологій.

Однак хоча правове регулювання у сфері нанотехнологій і перебуває на початковій стадії, як і два роки тому, але затверджені концептуальні акти все ж таки декларативно визнають потребу в правовому регулюванні цієї сфери, мотивуючи її саме аспектами технічного прогресу й прагненням України перетворитися на високотехнологічне інформаційне суспільство. Так, зокрема в Концепції Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 роки йдеться про те, що доцільність використання наноматеріалів, які виготовляються із застосуванням нанотехнологій, зумовлюється тим, що в таких розмірах об'єктів речовина має властивості, не притаманні їй макрокількості.

«У найближчі десять років саме розвиток нанотехнологій та виготовлення нових наноматеріалів стане одним з основних рушіїв стимулювання істотних змін у таких галузях промисловості, як машинобудування, оптоелектроніка, мікроелектроніка, автомобільна

промисловість, а також сільське господарство, медицина та екологія.

У розвинутих країнах світу з метою координації науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, здобуття передових позицій на світовому ринку високотехнологічної продукції, а також забезпечення конкурентоспроможності та безпеки країни захист і розвиток найбільш перспективних, пріоритетних, так званих критично важливих технологій, до яких належать нанотехнології та виготовлення нових наноматеріалів, виділяються в окремий напрям. За аналітичними прогнозами інноваційний розвиток і рівень економіки у XXI столітті визначатимуть саме нанотехнології, що викличе істотні зміни в усіх сферах діяльності.

У Сполучених Штатах Америки бюджетне фінансування розвитку нанотехнологій та виготовлення нових наноматеріалів становить більш як 1 млрд доларів США на рік. В Японії на розроблення у цій галузі у 2005–2008 роках було виділено 3 млрд доларів США. Відповідно до 6-ї Рамкової програми ЄС (2002–2006 роки) на фінансування досліджень і розроблень у галузі нанотехнологій та виготовлення нових наноматеріалів протягом п'яти років витрачено 1,3 млрд євро. У 7-й Рамковій програмі ЄС (2007–2013 роки) на фінансування цього напрямку передбачено вже 3,5 млрд євро. Загальний обсяг бюджетних витрат у рамках виконання федеральної програми розвитку нанопромисловості у Російській Федерації до 2006 року становив близько 6 млрд рублів. Для сприяння реалізації державної політики у цій сфері створена Російська корпорація нанотехнологій «Роснанотех», яка у 2007 році отримала з федерального бюджету близько 1 млрд доларів США. Основна частина інформації, що накопичується під час виконання цих програм, є комерційною таємницею компаній, за рахунок яких фінансуються дослідження, і лише деякі дані та загальні відомості про такі дослідження відкриті для широкого кола громадськості» [3, с. 28].

В Україні Державна цільова науково-технічна програма «Нанотехнології та наноматеріали» розроблялася відповідно до нормативно-правової бази, яка регулює функціонування науково-технологічної та інноваційної сфери, зокрема до законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність» і «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». Але знову ж таки і зазначені акти законодавства містять переважно концептуально-декларативні положення, мало ефективні в практичному застосуванні в процесі регулювання конкретних відносин у сфері нанотехнологій.

Більш того, сьогоднішня ситуація з використанням нанотехнологій, на думку професора Я. О. Триньової, нагадує використання позитивного потенціалу радіації на початку XX століття. Неважко екстраполювати тодішні наслідки в сучасність [13, с. 389].

Відповідно до Концепції Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 роки, що вже мала бути практично втілена в життя для забезпечення створення сучасної національної нааноіндустрії, можливими були такі варіанти вирішення проблеми.

Перший варіант передбачав створення умов для залучення зовнішнього інвестора та позабюджетних коштів для розвитку нааноіндустрії. У такому разі інвестиційна активність приватного капіталу буде спрямована головним чином на досягнення її найвищої рентабельності та забезпеченості її гарантованими ринками збуту. Однак законодавець доходить висновку, що інтереси інвесторів можуть не збігатися з державними, внаслідок чого роботи за напрямками, в яких Україна має істотний доробок або які є необхідними для сталого розвитку економіки країни, залишаться без інвестиційної підтримки й практично не будуть розвиватися.

У другому варіанті депутати розглядали можливість залучення державних кредитів до закупівлі необхідного обладнання для виготовлення нових наноматеріалів. Однак без державної цільової програми цей традиційний шлях технічного переоснащення підприємств не зміг би дати економічного ефекту, оскільки в ньому відсутній системний підхід.

І, нарешті, третій варіант передбачав створення системи державного фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у рамках державної цільової програми та залучення позабюджетних коштів для реконструкції існуючих і створення нових промислових потужностей. Цей підхід мав забезпечити тісну взаємодію держави та бізнесу для проведення робіт, пов'язаних зі створенням нанотехнологій і виготовленням нових наноматеріалів на рівні, який відповідатиме світовому. При цьому може бути істотно зменшене використання бюджетних коштів за рахунок зростаючого фінансування з позабюджетних джерел.

Аналіз цих варіантів дозволив зробити висновок, що найбільш ефективним є саме третій варіант. Але таке бачення шляху досягнення поставленої в Концепції мети мало місце у 2010 році і до цього часу так і не стало реальністю. Тому сьогодні постає питання оцінювання нинішньої ситуації у сфері нанотехнологічних

відносин і, отже, питання про реальну оцінку виконання попередніх концепцій і програм.

Низький рівень ефективності організаційно-інституційного забезпечення нанотехнологічної діяльності в Україні, зумовлений фрагментарністю державно-правового регулювання й підтримки, відсутністю спеціально уповноваженого органу з питань розвитку нанотехнологій і недосконалістю якісного наповнення існуючого масиву правових норм, які де-факто регулюють нанотехнологічну діяльність, унеможливує здійснення істотного якісно позитивного впливу на перебіг процесів становлення вітчизняної нааноіндустрії. Незважаючи на те, що Україна ще володіє досить високим науково-технологічним потенціалом у сфері нанотехнологій, проблеми, притаманні сучасній наноауці, становлять потенційну загрозу для подальшої успішної реалізації наукових досліджень нанотехнологічного спрямування. Недосконалість державної кадрової політики та слабкість законодавчого, адміністративного й маркетингового забезпечення розвитку нанотехнологій в Україні також негативно впливають на розбудову вітчизняної нааноіндустрії. Таким чином, українська законодавча політика розвитку наноауки та нанотехнологій має на меті лише формальне слідування світовим тенденціям розвитку інноваційної високотехнологічної сфери.

На жаль, сьогодні Україна, на думку експертів економічної наукової сфери, зокрема О. А. Ткачової в її роботі «Економічна оцінка перспектив розвитку нанотехнологічної сфери», перебуває у «мертвій» зоні, яка характеризується як низьким рівнем продукування нанотехнологій, так і низьким рівнем їх абсорбції промисловістю та населенням [14, с. 207–209].

Реалізація песимістичного сценарію у сфері розвитку нанотехнологічної сфери в Україні у короткостроковій перспективі залишається найбільш імовірною, а подальше дотримання теперішнього курсу законодавчої політики затягування питання щодо ухвалення нагально потрібних законодавчих актів у нанотехнологічній сфері може призвести до активізації процесів витоку нанотехнологічних розробок і наукових кадрів за кордон, зменшення кількості підприємств в Україні, які здійснюють нанотехнологічну діяльність, звуження номенклатури нанотехнологічних товарів вітчизняного виробництва тощо. З метою недопущення такої ситуації вкрай важливими є розроблення й ухвалення нормативно-правового акта, який би передбачав створення сприятливих умов для розвитку нанотехнологічної діяльності в Україні попри кризовий стан національної економіки.

Висновок. Тільки комплексний підхід до використання методів державного регулювання сфери нанотехнологій в Україні зможе забезпечити стабільне зростання нанотехнологічного виробництва та формування наноіндустрії в цілому. Головним кроком на шляху розбудови нанотехнологічної індустрії мають стати затвердження на законодавчому рівні стратегії розвитку зазначеної сфери, визначення мети й завдань, їх інтеграція з національними планами розвитку

та встановлення пріоритетних напрямів розвитку нанотехнологій. Окрім того, пропозиції щодо вдосконалення державного регулювання нанотехнологічної діяльності стосуються формування єдиної державної інституції, відповідальної за розбудову нанотехнологічної сфери в Україні, впровадження інструмента державного замовлення, використання важелів бюджетної, податкової й грошово-кредитної державної політики та активізації інформаційно-комунікаційних заходів.

Список бібліографічних посилань

1. Тринева Я. Нанотехнологии – «tabula rasa» в сфере нормативного обеспечения. *Legea și viața = Закон и Жизнь*. 2013. № 12/3 (264). С. 207–211.
2. Нанотехнології // Вікіпедія: віл. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Нанотехнології> (дата звернення: 25.09.2016).
3. Концепція Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 роки: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.04.2009 № 331-р. *Вісник Національної академії наук України*. 2009. № 6. С. 27–31.
4. Синєкокий О. В. Нанонаука – розвитку судово-експертних технологій // *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2009. № 2. С. 137–142. URL: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/urist-2-2009/files/law-2009-2_21.pdf (дата звернення: 25.09.2016).
5. Нанотехнологии. Азбука для всех: монография/Н. С. Абрамчук и др.; под ред. Ю. Д. Третьякова. М.: Физматлит, 2009. 367 с.
6. Балабанов В. Нанотехнологии. Наука будущего: фантастические возможности ближайшего будущего. М.: Эксмо, 2009. 246 с.
7. Волков С. В., Ковальчук С. П., Огенько В. М., Решетняк О. В. Нанохімія. Наносистеми. Наноматеріали: монографія/НАН України; Ін-т загаль. та неорганіч. хімії ім. В. І. Вернадського; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ: Наук. думка, 2008. 423 с.
8. Годунов И. В. Транснациональная организованная преступность в России: пути и формы противодействия: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 2002. 604 с.
9. Котляр В. В. Нанофотоника – манипулирование светом с помощью наноструктур. *Компьютерная оптика*. 2008. Т. 32, № 2. С. 119–135.
10. Пастухов О. М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2002. 173 с.
11. Погосов В. В. Введение в физику зарядовых и размерных эффектов. Поверхность, кластеры, низко-размерные системы: учеб. пособие. М.: Физматлит, 2006. 328 с.
12. Фостер Л. Нанотехнологии. Наука, инновации и возможности/пер. с англ. А. Хачояна. М.: Техносфера, 2008. 349 с.
13. Триньова Я. Правова політика держави в сфері генної інженерії та нанотехнологій // *Правова політика в Україні: питання теорії та практики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовт. 2014 р.): в 2 т./ Ген. прокуратура України; Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2014. Т. 2. С. 387–389.*
14. Ткачова О. А. Економічна оцінка перспектив розвитку нанотехнологічної сфери: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Київ, 2016. 260 с.

Надійшла до редколегії 25.09.2016

ПЕЧЕРСКИЙ О. В. ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ НАНОТЕХНОЛОГИЙ В УКРАИНЕ

Дано понятие нанотехнологий и определена сфера их использования. Обращено внимание на негативные стороны этой новации, а именно указано на пробелы в украинском законодательстве в отношении обеспечения безопасности использования нанотехнологий.

Ключевые слова: нанотехнологии, наноматериалы, Украина, государственная программа, наноиндустрия.

PECHERSKYI O. V. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF RELATIONS IN THE SPHERE OF NANOTECHNOLOGIES IN UKRAINE

The concept of nanotechnologies has been provided; and the range of their use has been determined. The author defines that the future development of nanotechnology sphere in Ukraine today is in a blanking zone, thus, it is at a low level of production of nanotechnologies and low level of their implementation by the industry and population. The reason for this is the further tightening of the issue of concerning the adoption of the urgent need of legislative acts in the field of nanotechnology. This has led to the leakage of nanotechnology developments and scientific personnel abroad and a decrease in

the number of nanotechnology companies in Ukraine and narrowing of the nomenclature of nanotechnology domestically produced goods. The author of this paper offers the adoption of a normative and legal act, which would stimulate the development of nanotechnology activities in Ukraine, despite the crisis state of the national economy.

The main steps towards the development of the nanotechnology industry should be legislative approval of the development strategy of the specified nanotechnological sphere; the formation of a single state institution responsible for the development of the nanotechnology sphere in Ukraine, the implementation of the instrument of the state order, use of leverage of budget, tax and monetary state policy and the intensification of the information and communication activities.

Keywords: nanotechnologies, nanomaterials, Ukraine, the state program, nanoindustry.

УДК 342.5(477)

О. В. ПШИННИК,

викладач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 (кібербезпеки)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2976-6566>

ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ

Визначено поняття та сутність економічних злочинів як об'єкта адміністративно-правової протидії. Проаналізовано сучасне розуміння адміністративно-правової та кримінально-правової протидії економічним злочинам. Проаналізовано зміст основних нормативно-правових актів, які регламентують діяльність суб'єктів протидії економічним злочинам, а також наукові праці вчених із цієї проблематики.

Ключові слова: економічні злочини, злочини у сфері економіки, адміністративно-правова протидія, види економічної діяльності.

Pshynnik, O.V. (2016), "The concept of economic crimes as the object of administrative and legal counteraction" ["Poniattia ekonomichnykh zlochyniv yak obiekta administratyvno-pravovoi protyidii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 60–65.

Постановка проблеми. Визначення понять відіграє дуже важливу роль у науці. Нині не існує загальноприйнятого адміністративного чи кримінального поняття «економічна злочинність», незважаючи на те, що його постійно використовують у наукових та нормативних джерелах, що є свідченням того, що наукова спільнота зацікавлена проблематикою економічних злочинів. Особливе значення має розробка поняття економічної злочинності як об'єкта адміністративно-правової протидії, за допомогою якого можна було б з'ясувати межі та зміст цього явища, яке є небезпечним як для суспільства, так і для економічної безпеки країни в цілому, визначити його закономірності та стан, з'ясувати можливі шляхи подолання. Однак хотілося б зауважити, що визначення поняття економічних злочинів як об'єкта адміністративно-правової протидії являє собою досить складну наукову проблему, вирішенню якої заважає їх багатоаспектний характер. В юридичній літературі існують різні синоніми цього антисоціального явища: «злочини у сфері економіки», «економічна злочинність»,

«злочини у сфері підприємницької діяльності» та ін. Таким чином, є необхідність уточнити ці поняття.

Стан дослідження. Визначення поняття економічної злочинності розглядалось у працях таких відомих вітчизняних та зарубіжних учених, як О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, О. П. Гетманець, Б. М. Головкін, С. М. Гусаров, С. Ф. Денисюк, Р. А. Калюжний, О. М. Ключев, А. Т. Комзюк, М. В. Корнієнко, Л. Т. Кривенко, М. П. Кучерявенко, С. І. Лекарь, А. Ф. Мельник, О. І. Миколенко, О. М. Музичук, О. В. Негодченко, І. А. Петрова, А. М. Подоляка, Т. О. Проценко, С. В. Симов'ян, О. Ю. Синявська, А. А. Стародубцев, О. П. Угровецький, В. К. Шкарупа та інших. Окремі аспекти визначення поняття економічної злочинності розглядалися у працях І. М. Даньшина, В. І. Ремінного, О. В. Синьова, С. Слюсаренка, І. Федорчака, Ю. Чиж та інших правників.

Але слід зауважити, що адміністративна та правоохоронна реформи, які відбуваються наразі в Україні, а також високий рівень економічної злочинності в Україні вимагають перегляду

й уточнення категоріального апарату. Сказане стосується і поняття економічної злочинності як об'єкта адміністративно-правової протидії і, в першу чергу, аналізу змісту нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії економічній злочинності.

Метою цієї статті є уточнення поняття економічних злочинів як об'єкта адміністративно-правової протидії, що передбачає визначення особливостей адміністративної відповідальності у сфері економічних і ринкових відносин та аналіз законодавства, що регулює питання протидії економічній злочинності.

Виклад основного матеріалу. Одним із заходів протидії економічним правопорушенням є адміністративна відповідальність, яка сприяє попередженню багатьох порушень у сфері економіки.

Сьогодні економічна злочинність має новий зміст. У результаті реформування економічних відносин, переходу від державної до ринкової економіки виникли нові групи небезпечних суспільних діянь, незаконні механізми та способи їх реалізації й схеми прикриття в галузях економіки. Важливою складовою цих злочинів є високий рівень їх латентності. До поля зору державних органів, відповідальних за протидію економічним злочинам, не потрапляє дуже велика частина цих злочинів, унаслідок чого не розслідуються кримінальні справи.

К. М. Гуцалова зазначає, що дослідники за радянських часів застосовували різні терміни: «злочини у сфері економіки», «економічна злочинність», «злочини економічного характеру» тощо. Але до цього складу більшість учених відносила загальні господарські злочини (серед них екологічні), злочини у сфері промисловості, сільського господарства, торгівлі та побутового обслуговування [1]. Учена пропонує рівнозначно застосовувати такі поняття, як «економічна злочинність» і «злочини у сфері економіки», оскільки ці явища є однаковими за змістом.

Наукова спільнота постійно сперечається про однорідність словосполучень, пов'язаних з економічною злочинністю. До них відносять поняття «злочини у сфері економіки», «тіньова економіка», «господарська злочинність», «кримінальна економіка» та інші. Дехто з учених вважає їх синонімами, а дехто каже, що вони є різними поняттями.

Економічна злочинність як окреме явище вперше почала досліджуватися зарубіжними вченими. Першим дослідником теорії економічної злочинності був американський кримінолог Едвін Сатерленд (Edwin Sutherland), який

ввів поняття «білокомірцевої» злочинності ще у 1939 році на щорічній зустрічі Американської асоціації соціологів (American Sociological Society). Головними ознаками цього явища він назвав обман та зловживання довірою. Його послідовники Г. Кайзер і О. Терстеген дали більш конкретне визначення білокомірцевої злочинності: «це антисуспільна, спрямована на збагачення поведінка осіб, які займають соціально престижне місце в суспільстві та в рамках своєї професійної діяльності діють таким чином, що при одночасній законослухняній поведінці решти осіб вони зловживають суспільною довірою, якою користується їхня група» [2, с. 9].

Економічна злочинність (злочини у сфері економіки) – це насамперед усі діяння, в яких прямим мотивом є економічна вигода суб'єкта, тобто мають корисливий характер, а метою таких злочинних посягань є привласнення недозволеного. Для того щоб злочин вважався економічним, він повинен мати тривалий, неодноразовий характер, скоюватися систематично і в рамках економічної чи господарської діяльності, які не є примітивними [2, с. 10]. Є. В. Невмеженський пропонує такі ознаки економічного злочину: протиправність, систематичність, корисливість, скоєння злочину в рамках звичайної господарської діяльності.

В. М. Попович під економічною злочинністю розуміє сукупність економічних злочинів, учинених у сфері цивільного обігу прав, речей та дій за певний проміжок часу з протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій фінансово-господарських і цивільно-господарських інструментів організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських повноважень і прав [3, с. 116]. Дуже цікаве визначення поняття економічної злочинності дав О. М. Яковлев. Він визначив економічну злочинність як сукупність корисливих посягань на власність і порядок управління народним господарством. Але йдеться лише про такі випадки умисного заподіяння шкоди державному або колективному майну чи економічним інтересам окремих громадян та народного господарства, коли ці діяння пов'язані з конкретним становищем злочинця у сфері народного господарства та характером економічних відносин, учасником котрих він є, чи з його соціальною роллю, соціальною ситуацією та позицією, характерними для функціонування окремих елементів господарського механізму [4, с. 50–51]. Н. Ф. Кузнєцова, як і О. М. Яковлев, вважає, що економічна злочинність складається з посягань на власність і підприємницьких

злочинів (розуміючи під ними всі злочини у сфері господарської діяльності, які вчиняються у державному та приватному секторах економіки країни) [5, с. 12].

О. В. Скворцова визначає злочини у сфері економіки як вид суспільно небезпечних, протиправних, кримінально караних, винних діянь, які посягають на однорідні економічні стосунки, завдають шкоди економічним інтересам держави, що охороняються законом, інтересам фізичних та юридичних осіб унаслідок скоєння злочинів проти власності, злочинів у сфері господарської діяльності, а також злочинів у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Зазначені діяння знаходять свою реалізацію в єдиній сфері скоєння злочинів, а саме в економіці, і, відповідно, переважний збиток злочинними посяганнями заподіюється саме їй [6, с. 224].

В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко та С. В. Логін вважають, що економічна злочинність – це сукупність передбачених Кримінальним кодексом України економічних злочинів, здійснених у сфері цивільного обігу речей, прав і дій за певний період часу з протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-господарських і цивільно-правових інструментів, організаційно-регулятивних, контрольно-управлінських прав і повноважень [7, с. 187].

Економічні злочини – це умисні корисливі злочини проти економічних відносин власності, умисні корисливі господарсько-економічні злочини, злочини посадових осіб, пов'язані із заподіянням істотної шкоди економічній діяльності; злочини, які вчиняються злочинними організованими групами та злочинними організаціями і завдають шкоду економічним відносинам власності, а також комерційній, фінансовій, банківській та іншій господарсько-економічній діяльності [8, с. 69]. Водночас О. М. Литвак звертає увагу, що це сукупність умисних корисливих злочинів, які вчиняються посадовими особами й іншими працівниками установ та підприємств незалежно від форм власності шляхом використання службового становища та місця роботи, а також злочинних промислів, здійснення яких не має зв'язку з використанням службового становища [9, с. 222–227]. В. В. Коваленко змістовно охарактеризував поняття економічних злочинів як кримінально карні винні і суспільно небезпечні діяння, при вчиненні яких для одержання матеріальної вигоди використовуються легальні економічні

інститути (форми, правила, процедури, механізми економічної діяльності) [10, с. 11].

О. Г. Кальман вважає, що економічна злочинність має негативний вплив, першочергово, на державу. Економічна злочинність – це деструктивне для економіки соціально-економічне явище, яке проявляється у вчиненні особами умисних корисливих злочинів у сфері легальної й нелегальної господарської діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких виступають відносини у сфері виробництва та відносини власності, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг з метою отримання доходу [11, с. 5].

О. В. Дмитрієв дає узагальнене визначення економічній злочинності. На його думку, економічна злочинність – це сукупність суспільно небезпечних посягань на економічну безпеку держави, суспільства та особи [12, с. 32]. У цьому визначенні відсутнє розуміння економічних злочинів, хоча автор пропонує класифікацію видів економічної злочинності, з якої стає зрозуміло, що до цього поняття входять злочини у сфері господарської діяльності та злочини у сфері службової діяльності [12, с. 34–36].

А. Л. Дудніков вважає, що злочини у сфері економічної діяльності – складне системне поняття, яке охоплює злочини, що не обмежуються посяганням на лише один об'єкт, який охороняється кримінальним законом. Основою для таких злочинів є товари, власність, гроші, валюта, господарська діяльність та ін. [13].

А. П. Закалюк писав про методологічну коректність використання терміна «економічних злочинів» і робив на цьому наголос, тому що так визначається місце вчинення злочинів і підкреслюється предметна сутність злочину – порушення цілей та інтересів легальних учасників економічних відносин. Це отримання у неправомірний спосіб доданої вартості, прибутку [14, с. 97–100].

Дуже важливим для цього дослідження є розуміння економічної злочинності як об'єкта адміністративно-правової протидії, оскільки для того, щоб здійснювати регулювання, треба зрозуміти суть характеристики цього явища і, що є досить важливим, – дати визначення його характерних особливостей.

Головною особливістю економічної злочинності як об'єкта адміністративно-правової протидії є необхідність державного впливу на це небезпечне суспільне явище. Відповідно до тлумачного словника української мови «протидіяти» – це спрямовувати дію проти іншої дії; спрямовувати дію проти кого-небудь,

чого-небудь, діяти всупереч комусь, чомусь; діяти всупереч [15, с. 58].

Відмітимо, що «Новий тлумачний словник української мови» дає декілька визначень «об'єкта»:

1) предмет, явище, на які спрямована певна увага, діяльність та інше;

2) певна одиниця господарського значення;

3) пізнавана дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї [16, с. 392].

В. В. Копейчиков, досліджуючи поняття, структуру й види правовідносин, зазначає, що об'єкти правовідносин – це ті соціальні блага, які задовольняють потреби та інтереси людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються юридичні обов'язки та суб'єктивні права [17, с. 107].

Як відомо, процес протидії являє собою систему дій, пов'язаних між собою, що є виконуються в певному порядку та послідовності.

Існує чітко окреслена система суб'єктів протидії економічній злочинності: а) спеціально створені для протидії економічній злочинності державні органи; б) державні органи, які беруть участь у протидії економічній злочинності у межах виконання покладених на них функцій та завдань.

До державних органів, спеціально створених для протидії економічній злочинності, належать такі: а) Національний антикорупційний комітет при Президенті України; б) спеціальні підрозділи по боротьбі з економічною злочинністю Національної поліції України; в) спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією Служби безпеки України; г) підрозділи Національного антикорупційного бюро України. У разі необхідності Верховною Радою України на постійній або тимчасовій основі можуть бути створені інші спеціальні органи для протидії економічній злочинності.

До державних органів, які беруть участь у протидії економічній злочинності, належать такі: а) органи Національної поліції України та Служби безпеки України; б) органи Прокуратури України; в) митні органи й органи Державної прикордонної служби України; г) органи Державної фіскальної служби та Державної контрольно-ревізійної служби; г) органи й установи виконання покарань; д) розвідувальний орган Міністерства оборони України; е) Служба зовнішньої розвідки України; е) Національне анти-

корупційне бюро України; ж) Державне бюро розслідувань.

Основні напрями адміністративно-правової протидії економічній злочинності повинні бути спрямовані на:

– виконання в рамках закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» завдань суб'єктів протидії;

– вдосконалення системи органів державної влади, які є суб'єктами протидії економічній злочинності;

– надання всебічної державної підтримки підрозділам, що протидіють економічній злочинності та корупції;

– запровадження механізмів централізованого контролю, взаємодії та координації суб'єктів протидії економічній злочинності та забезпечення державного управління.

Задля реалізації визначених нами напрямів адміністративно-правової протидії економічній злочинності важливими є:

– розробка й удосконалення нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері протидії економічній злочинності;

– забезпечення відповідного матеріально-технічного рівня діяльності органів виконавчої влади у сфері протидії економічній злочинності;

– здійснення професійного прозорого відбору та навчання кандидатів для роботи в органах, на які покладено завдання з протидії економічній злочинності.

Висновки. На підставі аналізу поняття економічних злочинів пропонуємо виділяти такі ознаки економічної злочинності як об'єкта адміністративно-правової протидії:

- 1) корисливий характер;
- 2) високоінтелектуальний характер;
- 3) використання службового становища, корупційний аспект;
- 4) латентність;
- 5) посягання на порядок управління економікою;
- 6) тривалість та систематичність;
- 7) тісний зв'язок з організованою злочинністю;
- 8) застосування досягнень науково-технічного прогресу;
- 9) комплексний характер (тобто поєднання способів протидії);
- 10) небезпечність для суспільства й держави в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Гуцалова К. Поняття та ознаки економічної злочинності: огляд літератури та проблемні питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 10. С. 87–89.

2. Невмеженський С. В. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією: навч. посіб. Київ: АПСВ, 2005. 415 с.
3. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь: Акад. держ. податк. служби України, 2001. 524 с.
4. Яковлев А. М. Социология экономической преступности. М.: Наука, 1988. 256 с.
5. Кузнецова Н. Ф. Кодификация норм о хозяйственных преступлениях. *Вестник Московского университета. Серия 11: Право*. 1993. № 4. С. 12–21.
6. Скворцова О. В. Поняття злочинів у сфері економіки. *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2012. Т. 25 (64), № 2. С. 221–224.
7. Актуальні проблеми кримінального права: навч. посіб./В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 256 с.
8. Кримінологія. Особлива частина: навч. посіб./Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; ред. І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман. Харків: Право, 1999. 232 с.
9. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 280 с.
10. Коваленко В. В. Організація профілактики економічної злочинності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 398 с.
11. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 48 с.
12. Дмитриев О. В. Экономическая преступность и противодействие ей в условиях рыночной системы хозяйствования/отв. ред. М. П. Клейменов. Минск: Юристъ, 2005. 396 с.
13. Дудніков А. Л. Криміналістичне поняття та структура способу злочину у сфері економічної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 69–77.
14. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Ін Юре, 2007. 712 с.
15. Новий словник української мови: у 3 т./уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2008. Т. 3: П–Я. 862 с.
16. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Т 2/В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 1998. 910 с.
17. Правознавство: підручник/С. Є. Демський, В. С. Ковальський, А. М. Колодій та ін.; за ред. В. В. Копейчикова. 6-те вид., стер. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 736 с.

Надійшла до редколегії 13.06.2016

ПШИННИК А. В. ПОНЯТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ КАК ОБЪЕКТА АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ

Определены понятие и сущность экономических преступлений как объекта административно-правового противодействия. Проанализировано современное понимание административно-правового и уголовно-правового противодействия экономическим преступлениям. Проанализировано содержание основных нормативно-правовых актов, регламентирующих деятельность субъектов противодействия экономическим преступлениям, а также научные труды учёных по этой проблематике.

Ключевые слова: *экономические преступления, преступления в сфере экономики, административно-правовое противодействие, виды экономической деятельности.*

PSHYNNIK O. V. THE CONCEPT OF ECONOMIC CRIMES AS THE OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL COUNTERACTION

The objective of this article was to determine the general concept of economic crimes as the object of administrative and legal counteraction, which involves determining the characteristics of administrative liability in the sphere of economic and market relations.

It has been noted that nowadays there is no universal administrative and legal or criminal and legal concept of “economic crime”, despite the fact that it is constantly used in scientific and regulatory sources, which is an evidence that the scientific community is interested in the problem of economic crimes. By analyzing legal literature, it has been found out that there are the following synonyms of this antisocial phenomenon: “crimes in the sphere of economy”, “economic crime”, “crimes in the field of entrepreneurship” and others. The author has analyzed these definitions and has determined their identity.

The domestic and global laws regulating the issue of combating economic crimes have been analyzed. The basic concepts and content of the term of “counteraction economic crimes” have been defined. The concept of economic crime as the object of administrative and legal counteraction has been elaborated; boundaries and content of this phenomenon, which is dangerous both for the society and for economic security of the country in general have been clarified with its assistance; its regularities and state have

been defined, possibilities and ways of overcoming have been found out. The features of economic crime as the object of administrative and legal counteraction have been established.

Determined by the author basic subjects of administrative and legal counteraction economic crimes and the ways of combating economic crimes make it possible to improve normative and legal acts regulating relations in the sphere of combating economic crime, ensuring appropriate logistics level of the activities of executive authorities in the field of combating economic crime, realizing professionally transparent selection and training of candidates for the agencies entrusted with the task of combating economic crime.

Keywords: *economic crimes, crimes in the sphere of economy, administrative and legal counteraction, types of economic activities.*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 344.65

В. В. ВІНЦУК,*кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2 (кримінальної поліції)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4241-4474>;***М. В. ЧЕРХАВСЬКИЙ,***курсант факультету № 1 (слідства)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7922-4901>*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАКРІПЛЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

З метою підвищення ефективності виконання завдань кримінального судочинства розглянуто актуальні питання щодо правозастосування окремих положень інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Проблему законодавчого закріплення НСРД розглянуто у двох аспектах: по-перше, як метод реалізації державного і суспільного контролю за діяльністю працівників поліції; по-друге, як ефективний засіб отримання доказів у випадку вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів. Крізь призму буквальної інтерпретації положень Кримінального процесуального кодексу України проаналізовано проблему неможливості проведення НСРД з метою попередження вчинення злочину, зокрема в таких сферах, як національна безпека та національна оборона, а також досліджено доцільність закріплення окремих положень глави 21 КПК України як публічно доступної інформації.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, попередження вчинення злочину, публічно доступна інформація, отримання доказів, оперативно-розшукова діяльність.

Vintsuk, V.V. and Cherkhavskiy, M.V. (2016), "Some issues of consolidating secret investigative (search) actions in the Criminal Procedural Code of Ukraine" ["Okremi problemy zakriplennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii u Kryminalnomu protsesualnomu kodeksi Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 66–70.

Постановка проблеми. Упродовж усього історичного розвитку інститут кримінальної юстиції намагався надати суспільству найбільш оптимальні засоби виявлення, викриття і протидії злочинності. Зі здобуттям незалежності в українському суспільстві відбулася кардинальна переоцінка значення та співвідношення таких категорій, як «людина», «держава», «право». В рамках вітчизняного державотворення людина, її права і свободи визнаються вищою цінністю, про що свідчить ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; більш того, Основний Закон України визначає захист прав і свобод людини основним обов'язком держави [1].

Важливою подією в механізмі забезпечення прав і свобод людини стало прийняття Кримінального процесуального кодексу України, що докорінно змінило на ідеологічному рівні підходи до розуміння у кримінальному судочинс-

тві таких правових категорій, як «принцип верховенства права», «недоторканність житла чи іншого володіння особи», «таємниця спілкування», «невтручання у приватне життя» та «недоторканність права власності».

Поряд з тим, незважаючи на низку прогресивних положень у сфері гарантій конституційних прав і свобод, запропонованих КПК, деякі новели, запроваджені в рамках реформи кримінального судочинства, являють собою проблемне поле, на якому присутні питання принципового характеру, зокрема щодо закріплення у главі 21 КПК України негласних слідчих (розшукових) дій [2].

Стан дослідження. Науковий доробок вітчизняної юриспруденції висвітлює поняття та значення негласних слідчих (розшукових) дій, їхню правову природу, а також, що більш важливо, їх співвідношення з оперативно-розшуковими заходами. Проте, варто сказати, останній пункт носить вельми дискусійний характер і, на наш погляд, потребує додаткового

дослідження та обґрунтування. Питання визначення процесуального статусу негласних слідчих (розшукових) дій було покладено у предмет наукового дослідження вчених В. Д. Берназа, С. О. Гриненка, Є. О. Дідоренка, Є. А. Долі, І. М. Дороніна, В. І. Зажицького, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, В. Т. Нора, О. В. Капліної, І. М. Козьякова, Є. Д. Скулиша, О. Ю. Татарева, Л. Д. Удаलोвої та інших.

Метою нашої статті є висвітлення недоліків законодавчого закріплення окремих положень негласних слідчих (розшукових) дій та розкриття власного бачення вирішення відповідної проблеми.

Виклад основного матеріалу. У межах порушеної проблематики варто зауважити, що українська наукова спільнота не дає однозначної відповіді щодо закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі негласних слідчих (розшукових) дій (далі також – НСРД). Узагальнюючи думки науковців стосовно цієї проблеми, можна виділити декілька найбільш важливих напрямків вирішення даного питання.

Перша точка зору повністю збігається з концепцією реформування кримінальної юстиції України, що на правотворчому рівні була затверджена указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008. Ключова теза цього нормативно-правового акта відповідає духу непорушності прав і свобод людини та громадянина, при цьому, слід зауважити, увага акцентується на недопустимості посягання на конституційні права особи з боку органів державної влади, їх посадових осіб тощо. Так, серед пріоритетних завдань реформування кримінальної юстиції України є запровадження нової, позбавленої обвинувального ухилу процедури досудового розслідування, під час якої гласними і негласними методами, встановленими законом, здійснюватиметься збирання фактичних даних, що мають значення для кримінального судочинства [3].

На нашу думку, в рамках висвітлення відповідної тематики слід звернути увагу на словосполучення (з авторської точки зору, програмну категорію) «гласними і негласними методами, встановленими законом», оскільки саме ця категорія визначила подальший напрямок правового регулювання. Саме закріплення на законодавчому рівні у главі 21 КПК негласних слідчих (розшукових) дій стало логічним виконанням відповідних програмних положень, згаданих вище.

Причиною таких новацій, на думку багатьох вітчизняних науковців, стали систематичні порушення правоохоронними органами ос-

новоположних природних прав людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Більш того, працівників правоохоронних органів часто сприймають не як захисників закону і правопорядку, а як фактор небезпеки (у 2012 р. на питання, як ви сприймаєте зустріч з міліціонером, 31,2 % опитаних відповіли, що сприйняли б його як фактор небезпеки, і лише 20,7 % оцінили б це як гарантію безпеки [4]).

Розглядаючи проблему з точки зору порушень працівниками поліції таких прав, як право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України, ст. 3 Загальної декларації прав людини 1948 р.), а також право на повагу до її гідності (ст. 28 Конституції України і ст. 5 Загальної декларації прав людини 1948 р., відповідно до якої ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [5]), варто зауважити, що в Україні працівниками правоохоронних органів до останнього часу систематично і безкарно застосовувалися катування, нелюдське та жорстоке поводження з людьми.

Дані, які отримані в рамках дослідження Харківським національним університетом внутрішніх справ у 2004–2005 рр., указують, що 84 % осіб, затриманих правоохоронними органами, зазнавали психічного чи фізичного насильства, більше половини опитаних вказували на те, що під час слідства їх били, а 13 % вказували на піддавання катуванням із застосуванням спецзасобів (дослідження проводилося в Харківській, Одеській, Донецькій, Київській, Львівській областях. Кількість респондентів – 2200, у тому числі 200 тих, хто утримувався в ПТТ) [6]. Такі дані свідчать про грубі порушення прав людини, які проголошує Конституція України та Загальна декларація прав людини 1948 р.

Доречно в нашому випадку надати думку М. А. Погорецького, який, досліджуючи цю проблематику, зауважив, що негласні слідчі (розшукові) дії можуть бути як ефективним засобом отримання доказів у кримінальному процесі, так і засобом грубого порушення прав, свобод і законних інтересів. При цьому вчений підкреслює, що застосування таких засобів у кримінальному процесі потребує як постійного вдосконалення їх оперативності, так і процесуальних гарантій законності [7, с. 271].

Досліджуючи цю тему, О. І. Богатирьова та С. Р. Тагієв зауважили, що КПК, прийнятий у 2012 р., суттєво розширив коло слідчих (розшукових) дій, зокрема тих слідчих (розшукових) дій, які за своїм характером відрізняються від інших, що обумовлюється негласністю їх

проведення. При цьому науковці, підсумовуючи закріплення негласних слідчих дій у КПК, відзначили, що таким чином відбулася процесуалізація їх (НСРД) провадження [8, с. 17].

Розглядаючи такий підхід, повністю з цією точкою зору погодитися неможливо, оскільки б це означало, що оперативно-розшукові заходи (які внаслідок прийняття Кримінального процесуального кодексу набули форми НСРД) проводилися поза рамками кримінального процесу. На наш погляд, це не стільки процесуалізація провадження (НСРД), скільки формальна зміна (доповнення) рівня правового регулювання з метою забезпечення недоторканності прав і свобод людини та громадянина.

Варто зауважити, що таке бачення проблеми закріплення НСРД у Кримінальному процесуальному кодексі України – не єдине в українській науковій думці. Аналізуючи ситуацію щодо ефективності й оперативності правозастосування (оскільки норми права виконують також охоронну функцію, так звана превенція злочину), слід сказати, що відповідне нововведення, на думку багатьох науковців, містить низку невирішених питань.

Так, І. В. Іваненко, досліджуючи проблему закріплення негласних слідчих (розшукових) дій, звертає увагу на низку суперечностей, які виникли в процесі правозастосування глави 21 КПК України. Вивчаючи питання правових основ проведення НСРД, науковець – суддя апеляційного суду зауважив, що підстави застосування НСРД «зазначені у ч. 2 ст. 246 КПК надто загально. Так, НСРД проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Якщо буквально тлумачити це положення закону, то з його змісту випливає, що НСРД можуть проводитися лише тоді, коли певний злочин (закінчений чи незакінчений) вже був вчинений, й окремі НСРД проводяться з метою конкретизації даних про цей злочин та отримання відомостей про особу, яка його вчинила» [9, с. 65]. Таким чином, науковець робить висновок про неможливість згідно з КПК проведення НСРД, коли в ініціатора клопотання є лише підозри, що невдовзі може бути вчинений певний злочин, що, у свою чергу, фактично унеможливує застосування НСРД з профілактичною чи запобіжною метою [9, с. 65–66].

Розглядаючи дану проблематику з боку ефективності й оперативності захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, на наш погляд, варто підкреслити, що негласні слідчі (розшукові) дії виступають

одним з найефективніших засобів отримання доказів у кримінальному судочинстві. Використовуючи НСРД, правоохоронні органи розкривають і розслідують понад 85 % тяжких й особливо тяжких злочинів, а вчинених в умовах неочевидності, організованими злочинними угрупованнями, проти основ національної безпеки – 100 %. Тут доречно зауважити, що фактична втрата попереджувальної функції щодо злочинів проти основ національної безпеки може призвести до непоправних наслідків для особи, суспільства і держави в цілому [7, с. 271].

Більш того, досить проблемними, на нашу думку, є положення ч. 2 ст. 271 КПК України, відповідно до якої контроль за вчиненням злочину не проводиться, якщо внаслідок таких дій неможливо повністю запобігти: 1) посягання на життя або заповідянню особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень; 2) поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей; 3) втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини; 4) екологічній або техногенній катастрофі [2].

Закріплення відповідних положень у КПК, з нашої точки зору, практично надає можливість без всяких обмежень щодо доступу до інформації дослідити випадки неможливості проведення відповідних НСРД, чим фактично дозволяється виробити тактику протидії правоохоронним органам з боку криміналітету. Проаналізувавши цю проблему, ми пропонуємо виключити відповідні положення з КПК України і віднести їх до інформації, що становить державну таємницю, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 8 закону України «Про державну таємницю» як інформацію у сфері державної безпеки та охорони правопорядку, а саме дані про засоби, зміст, плани, організацію, форми, методи і результати оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності [10].

Характеризуючи розділ 21 КПК України, варто відзначити, що наданий вітчизняним законодавцем перелік негласних (слідчих) розшукових дій є набагато більшим від закріпленого у законодавстві зарубіжних країн, зокрема ФРН та Грузії [11, с. 113].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що, незважаючи на свою прогресивність у сфері захисту прав і свобод людини, інститут негласних слідчих (розшукових) дій як ефективний засіб кримінально-процесуального доказування, носить вельми проблемний характер і потребує як удосконалення процесуальної форми, так і узгодження організаційно-тактичних аспектів їх практичного застосування.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.09.2016).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.09.2016).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (дата звернення: 03.09.2016).
4. Мельник М. А. Ставлення населення України до правоохоронних органів та судів в Україні. *Громадська думка*. 2012. № 4. С. 6.
5. Загальна декларація прав людини: прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10.12.1948 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 26.08.2016).
6. Доповідь Голови Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Г. Й. Удовенка на конференції «Українські реалії та стандарти Європейського комітету із запобігання катувань». 09.01.2006. *Права Людини*. 2005. № 35. URL: <http://khp.org/index.php?do=print&id=1136812119> (дата звернення: 28.08.2016).
7. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 270–276.
8. Богатирьова О., Тагієв С. Особливості провадження окремих негласних слідчих (розшукових) дій // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 1. С. 17–24. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.ua/chasopys/ua/pdf/5-2015/bogatyrova.pdf> (дата звернення: 03.09.2016).
9. Іваненко І. Негласні слідчі (розшукові) дії: окремі аспекти правозастосування. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3 (4). С. 64–70.
10. Про державну таємницю: закон України від 21.01.1994 № 3855-XII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 03.09.2016).
11. Скулиш Є. Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2012. № 618. С. 108–114.

Надійшла до редколегії 19.09.2016

ВИНЦУК В. В., ЧЕРХАВСЬКИЙ М. В. ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАКРЕПЛЕНИЯ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССУАЛЬНОМ КОДЕКСЕ УКРАИНЫ

С целью повышения эффективности выполнения задач уголовного судопроизводства рассмотрены актуальные вопросы правоприменения отдельных положений института негласных следственных (розыскных) действий (далее – НСРД). Проблема законодательного закрепления НСРД рассмотрена в двух аспектах: во-первых, как метод реализации государственного и общественного контроля за деятельностью сотрудников полиции; во-вторых, как эффективное средство получения доказательств в случае совершения тяжких или особо тяжких преступлений. Через призму буквальной интерпретации положений Уголовного процессуального кодекса Украины проанализирована проблема невозможности проведения НСРД с целью предупреждения совершения преступления, в частности в таких сферах как национальная безопасность и национальная оборона, а также исследована целесообразность закрепления отдельных положений главы 21 УПК Украины как публично доступной информации.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, предупреждение совершения преступления, публично доступная информация, получение доказательств, оперативно-розыскная деятельность.

VINTSUK V. V., CHERKHAVSKYI M. V. SOME ISSUES OF CONSOLIDATING SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN THE CRIMINAL PROCEDURAL CODE OF UKRAINE

In order to improve the efficiency of fulfilling the tasks of criminal justice the authors have studied the urgent issues concerning enforcement of certain provisions of the institution of secret investigative (search) actions (hereinafter – SISA). The problem of legislative consolidation of SISA has been considered in the light of two issues: first, taking into account the implementation of the state and public control over the activities of police officers regarding the possibility to violate human rights and freedoms during the SISA; secondly, as an effective mean of obtaining evidence in case of committing serious or especially serious crimes. It has been noted that the literal interpretation of the

provisions of the Criminal Procedural Code indicates a problem of inability to conduct SISA in order to prevent crime commission, particularly in such areas of social activities as national security and national defense. The authors have also studied the feasibility of consolidating certain provisions of the Chapter 21 of the Criminal Procedural Code of Ukraine as openly available information; special attention has been focused on the relevant provisions of p. 2, the Art. 271 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which are reasonably offered to excluded from the Code and refer them to information that is the state secret as information in the field of national security and law enforcement, namely the data on means, content, planning, organization, forms, methods and results of operative and search, intelligence and counterintelligence activities.

Keywords: *secret investigative (search) actions, prevention of crime commission, openly available information, obtaining evidence, operative and search activities.*

УДК 343.985/37

В. А. КУЧЕРЕНКО,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З РОЗКРАДАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ БУДІВЕЛЬНИХ РОБІТ ЗА ДЕРЖАВНИМ ЗАМОВЛЕННЯМ

У результаті аналізу наукових праць та практичного досвіду виділено й охарактеризовано такі складові оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням: кримінально-правову (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону), кримінологічну (стан, динаміку, форми прояву злочину, особу злочинця, причини й умови, які сприяють вчиненню злочину), криміналістичну (типові та оригінальні способи вчинення та маскування злочину, сліди вчинення злочину).

Ключові слова: *оперативно-розшукова характеристика, бюджетні кошти, ремонт, будівництво, спеціалізовані будівельні роботи, розкрадання, злочин.*

Kucherenko, V.A. (2016), "Operative and search characteristics of crimes related to embezzlement of budgetary funds while specialized construction works under the state order" ["Operatyvno-rozshukova kharakterystyka zlochyv, pov'iazanykh z rozkradanniam biudzhetykh koshtiv pid chas provedennia spetsializovanykh budivelnnykh robot za derzhavnym zamovlenniam"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 70–74.

Постановка проблеми. Криміналізація сфери будівельних підрядів, що здійснюються за рахунок державних коштів, набуває загрозливих масштабів. Бюджет України щороку втрачає сотні мільйонів гривень у зв'язку з наявністю в таких процесах корупційних схем. В окремих випадках така діяльність загрожує не тільки економіці країни але, й нормальному функціонуванню інших сфер діяльності держави (наприклад, медичної або оборонної).

Так, у січні цього року співробітники СБУ попередили спробу розкрадання бюджетних коштів, виділених на будівництво фортифікаційних споруд у зоні АТО. У вересні – грудні 2015 року підрядник надав акти виконаних робіт, які свідчили про виконання замовлення. На підставі цих документів комерсанти розраховували отримати майже одинадцять мільйонів гривень. Співробітники спецслужби встановили, що частина вказаних в актах робіт була ви-

конана раніше субпідрядними організаціями, за які здійснено повний розрахунок. Деякі роботи, зазначені в документації, взагалі не виконувалися [1]. Крім того, в липні цього року співробітники СБУ викрили незаконну діяльність чиновників і підприємців, які вкрали понад 9 млн гривень на постачанні та будівництві дитячої лікарні Охматдит [2].

Тому сьогодні існує гостра необхідність розроблення та впровадження ефективних механізмів протидії таким злочинним намірам, серед іншого шляхом використання наявних можливостей оперативних підрозділів Національної поліції.

Стан дослідження. Аналіз наукових досліджень авторів, які займалися питанням оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері економіки, показав, що питання оперативно-розшукової характеристики окремих видів злочинів у сфері економіки вивчали

Є. В. Айдемський, Д. К. Антонов, Р. К. Антонов, С. Г. Бевзенко, Л. С. Белік, О. І. Бутович, В. В. Вінцук, В. С. Гаркуша, В. М. Давидюк, Р. Д. Дарага, В. В. Дараган, Ю. І. Дмитрик, П. Т. Дорошенко, В. О. Єлісеєв, П. С. Єпринцев, В. В. Єфімов, О. Ю. Заблоцька, І. М. Зубач, Ю. А. Казанцев, О. М. Кардаш, С. В. Карташов, А. І. Коваленко, О. О. Коломієць, А. А. Конюшков, В. В. Коряк, А. І. Круглий, В. П. Кушпіт, А. М. Лисенко, С. В. Нагачевський, І. М. Ніщета, С. О. Павленко, І. Ю. Потлов, Є. П. Приндак, Г. В. Прокопович, С. М. Рогозін, О. О. Руденко, М. С. Рябченко, О. О. Савченко, В. А. Сандул, О. Ю. Секереш, А. Г. Семчук, Д. М. Серета, В. Л. Сливенко, І. В. Стельмахович, О. С. Тарасенко, О. В. Тарнапольський, М. Д. Твердовський, Л. Л. Тимченко, Р. П. Томма, М. С. Удовік, Д. В. Фальшовик, Р. Л. Яцків та ін. Але на сьогодні жоден з авторів не досліджував питання оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт.

Метою статті є визначення змісту оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт.

Виклад основного матеріалу. Ефективність діяльності оперативних підрозділів Департаменту захисту економіки Національної поліції з протидії злочинам у сфері економіки здебільшого визначається повнотою знань окремих елементів, які у своїй сукупності характеризують те або інше протиправне діяння. Вони ж, у свою чергу, з позиції оперативно-розшукової діяльності розглядаються як елементи оперативно-розшукової характеристики.

Ураховуючи те, що цей вид характеристики злочинів з'явився нещодавно, щодо його визначення, сутності, використання його положень та елементів у практичній діяльності оперативних підрозділів існують різні точки зору.

Оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, є, так би мовити, інформаційною моделлю, елементи якої всебічно характеризують зазначений вид протиправної діяльності. Ця інформаційна модель покликана зорієнтувати оперативного працівника Департаменту захисту економіки Національної поліції на можливі напрями попередження, пошуку та фіксації інформації про готування або вчинення цього виду злочинів за допомогою наявних в оперативному підрозділі сил та засобів.

Ми поділяємо погляди тих науковців, які до структури елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері економіки відносять сукупність кримінально-правових, криміналістичних та кримінологічних ознак таких злочинів.

На нашу думку, для висвітлення елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, доцільно здійснювати на основі загальних елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів, запропонованих К. В. Антоновим, оскільки вони нададуть змогу повною мірою надати оперативно-розшукову характеристику злочинів, які вивчаються. Даючи оперативно-розшукову характеристику злочинних посягань на економічну безпеку, К. В. Антонов виділяє такі її складові [3, с. 5]:

- кримінально-правова (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона);

- кримінологічна (стан, динаміка, форми прояву злочину, особа злочинця, причини й умови, які сприяють скоєнню злочину);

- криміналістична (типові й оригінальні способи скоєння та маскування злочину, сліди скоєння злочину).

Кримінально-правова складова.

Предмет злочинного посягання. Предметом злочинного посягання у злочинах, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, є бюджетні кошти.

Об'єкт злочину. Як показали результати дослідження, злочини, пов'язані з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, як і більшість злочинів, скоєних у сфері економіки, вчиняються у сукупності декількох складів – як правило, це привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом використання службового становища, яке супроводжується різними службовими злочинами. Крім того, це злочини, що вчиняються в бюджетній сфері. Виходячи із зазначеного, можна виділити родові об'єкти злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, а саме суспільні відносини у сфері власності, господарської діяльності, забезпечення авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, службової діяльності та професійної

діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Об'єктивна сторона. Виходячи з положень Кримінального кодексу України (ст. 191), об'єктивною стороною таких злочинів є привласнення чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні; розтрата такого майна такою особою (ч. 1 ст. 191); привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191).

Суб'єкт злочину. Виходячи з окремих складів злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, суб'єкт таких злочинів може бути як загальним (осудна приватна особа, яка досягла 16-річного віку), так і спеціальним (службова особа).

Суб'єктивна сторона. Виходячи з окремих складів злочинів, що вивчаються, їх суб'єктивною стороною можуть бути прямиї умисел, прямиї умисел та корисливий мотив, а також непрямиї умисел (шляхом недбалого ставлення до покладених на службову особу обов'язків).

Кримінологічна складова.

Стан. За даними статистики МВС України, оперативними підрозділами Національної поліції щороку виявляється понад 1 000 злочинів (2014 – 1014, 2015 – 1278), пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням. Збитки від таких злочинних посягань становлять сотні мільйонів гривень на рік.

Динаміка. Аналіз статистичних даних МВС України за останні три роки показав, що кожного року відбувається збільшення кількості виявлених злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням (2013 – 923; 2014 – 1014; 2015 – 1278). Найбільша частка виявлення таких злочинів була зафіксована в Дніпропетровській та Харківській областях (близько 7 % від загальної кількості), найменшу частку таких злочинів виявлено в Вінницькій, Донецькій, Закарпатській, Луганській та Київській областях (близько 1,1 % від загальної кількості).

Особа злочинця. Специфіка вчинення злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, характеризується їх певною організацією та наявністю корупційних зв'язків між замовником робіт і їх виконавцем. Виходячи із зазначеного, особою злочинця може бути як посадова особа

державної установи, підприємства чи організації, так і представник організації, що здійснює (повинна здійснювати) будівельні роботи.

Серед представників замовника можна виділити такі категорії осіб: керівники; особи, відповідальні за здійснення технічного нагляду за об'єктом будівництва; особи, які здійснюють приймання виконаних робіт; працівники бухгалтерії тощо.

Серед представників організації, що здійснює (повинна здійснювати) будівельні роботи, можна виділити таких осіб: керівники; особи, які підписують акти виконаних робіт; особи, які складають проектно-кошторисну документацію, тощо.

Аналіз справ кримінального провадження за злочинами зазначеної категорії показав, що останні, як правило, вчиняють чоловіки (82 % злочинців) віком від 29 до 46 років (73 % злочинців), які мають вищу освіту (81 % злочинців).

Причини й умови, які сприяють вчиненню злочину. Як показали результати дослідження, до детермінантів учинення злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, можна віднести такі:

- наявність корупційних зв'язків між замовником будівельних робіт та їх виконавцем;
- занадто ускладнений процес виявлення та документування таких злочинів;
- відсутність спеціальної підготовки працівників правоохоронних органів щодо протидії таким злочинним явищам;
- відсутність розроблених методик виявлення, документування та розслідування таких злочинів.

Звісно, зазначений перелік не є вичерпним, однак виділені нами фактори прямо або опосередковано впливають на рівень злочинності в цій сфері.

Криміналістична складова.

Типові й оригінальні способи вчинення та маскування злочину. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, умовно можна поділити на дві групи.

- З боку замовника будівельних робіт ними є:
- підписання завідомо фіктивних актів виконаних робіт;
 - невиконання обов'язків щодо прийняття обсягу виконаних робіт;
 - отримання неправомірної вигоди.

З боку підрядної організації використовуються такі способи:

- підробка проектно-кошторисної документації;

- завищення обсяг виконаних робіт;
- завищення вартості виконаних робіт;
- завищення витрат, пов'язаних з виконанням будівельних робіт;
- підробка актів виконаних робіт;
- підробка документів, що підтверджують відповідність матеріалів, які використовувались під час будівництва, специфікації, визначеній умовами договору.

Способи маскування злочину. Як правило, маскування злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, здійснюється шляхом підробки документів, пов'язаних з виконанням таких робіт. Крім того, трапляються випадки укладання між замовником та виконавцем робіт фіктивних угод.

Сліди вчинення злочину. Як показали результати дослідження, сліди вчинення таких злочинів прямо залежать від способу їх учинення, але в переважній більшості випадків такі сліди містяться як на самих об'єктах будівництва, так і в документах, що складаються під час розробки проекту, виконання робіт або після виконання таких робіт.

Знання оперативним працівником Департаменту захисту економіки Національної поліції виділених нами елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, надасть можливість визначити напрями попередження, пошуку та фіксації інформації про готування або вчинення цього виду злочинів та розробити ефективну модель оперативно-розшукової протидії їм.

Таким чином, можна дійти **висновку**, що оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням, являє собою систему впорядкованих і взаємозалежних кримінально-правових, кримінологічних та криміналістичних параметрів, які акумулюють у собі окремі ознаки (елементи) вказаного виду протиправної діяльності, що у сукупності складають інформаційну модель, елементи якої всебічно характеризують зазначений вид протиправної діяльності та є основою для розробки моделі оперативно-розшукової протидії таким злочинам.

Список бібліографічних посилань

1. Головастов А. В Запорожье украли деньги, выделенные на фортификацию в зоне АТО // Комсомольская правда в Украине: сайт/ЧАО «КП в Украине». 27.01.2016. URL: <http://kp.ua/incidents/527490-v-zarozozhe-ukraly-denhy-vydelennye-na-fortyfykatsyui-v-zone-ato> (дата звернення: 23.09.2016).
2. СБУ викрила схему розкрадання бюджетних коштів на будівництві лікарні Охматдит // Новое время: сайт/Видав. дім «МЕДІА-ДК». 21.07.2016. URL: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/sbu-spijmalachinovnikiv-narozkradannja-bjudzhetnih-koshtiv-pri-dobudovi-likami-ohmatdit-177561.html> (дата звернення: 23.09.2016).
3. Антонов К. В. Особливості оперативно-розшукової характеристики економічних злочинів. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2003. № 3. С. 3–14.

Надійшла до редколегії 26.09.2016

КУЧЕРЕНКО В. А. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ХИЩЕНИЕМ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ СТРОИТЕЛЬНЫХ РАБОТ ПО ГОСУДАРСТВЕННОМУ ЗАКАЗУ

В результате анализа научных работ и практического опыта выделены и охарактеризованы следующие составляющие оперативно-розыскной характеристики преступлений, связанных с хищением бюджетных средств при проведении специализированных строительных работ по государственному заказу: уголовно-правовая (предмет преступного посягательства, объект, объективная сторона, субъект, субъективная сторона), криминологическая (состояние, динамика, формы проявления преступления, личность преступника, причины и условия, способствующие совершению преступления), криминалистическая (типичные и оригинальные способы совершения и маскировки преступления, следы совершения преступления).

Ключевые слова: оперативно-розыскная характеристика, бюджетные средства, ремонт, строительство, специализированные строительные работы, хищение, преступление.

KUCHERENKO V. A. OPERATIVE AND SEARCH CHARACTERISTICS OF CRIMES RELATED TO EMBEZZLEMENT OF BUDGETARY FUNDS WHILE SPECIALIZED CONSTRUCTION WORKS UNDER THE STATE ORDER

In the course of the analysis of research papers and practical experience the author has distinguished and characterized the following components of operative and search characteristics of crimes related to embezzlement of budgetary funds during specialized construction works under the state order: criminal and legal (the object of criminal assault, object, objective aspect, subject, subjective aspect),

criminological (state, dynamics, forms of a crime, offender's personality, causes and conditions that facilitate the commission of a crime) forensic (typical and original ways of committing and masking crimes, crime traces).

It has been emphasized that the knowledge of the outlined elements of operative and search characteristics of crimes related to embezzlement of budgetary funds during the specialized construction works under the state order by operative officers of the Department of Protecting Economics of the National Police will provide an opportunity to determine the areas of preventing, finding and recording information about planning or commission of this type of crimes and to develop an effective model of their operative and search counteraction.

It has been concluded that the operative and search characteristics of crimes related to embezzlement of budgetary funds during specialized construction works under the state order is the system of ordered and interrelated criminal and legal, criminological and forensic settings that accumulate certain features (elements) of the indicated type of illegal activity that all together make up the information model, which elements comprehensively characterize the specified type of illegal activities and is the basis for the development of operative and search counteracting such crimes.

Keywords: *operative and search characteristics, budgetary funds, repair, construction, specialized construction works, embezzlement, a crime.*

УДК 343.31

Я. О. МОРОЗОВА,

кандидат юридичних наук,

докторант Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7437-1993>

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Наукові праці з різних галузей права, що присвячені різним аспектам протидії організованій злочинності, умовно розподілено на три групи. У результаті проведеного дослідження констатовано, що, незважаючи на значний науковий внесок вчених, сьогодні існують питання, які вимагають термінового вивчення та окреслення можливих шляхів їх удосконалення.

Ключові слова: *організована злочинність, злочини загальнокримінальної спрямованості, протидія, підрозділи кримінальної поліції, наукова розробленість.*

Morozova, Y.O. (2016), "Scientific development of operative and search counteracting organized crime of generally criminal orientation by criminal police departments" ["Naukova rozroblenist operatyvno-rozshukovoi protydyii pidrozdiliv kryminalnoi politsii orhanizovanii zlochynnosti zahalnokryminalnoi spriamovanosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 74–79.

Постановка проблеми. Проблема організованої злочинності загально-кримінальної спрямованості не нова для нашої держави, однак у зв'язку з останніми соціально-політичними, економічними та військовими подіями вона стала одним із чинників, що найбільше ускладнюють оперативну обстановку та негативно впливають на національну безпеку України. Відповідно до статистичних даних правоохоронних органів число зареєстрованих злочинів, учинених організованими групами і злочинними організаціями (таких, як убивства на замовлення, захоплення заручників, тероризм, застосування зброї та вибухових пристроїв, незаконне заволодіння транспортними засобами та ін.), за останні чотири роки відчутно збільшилося та все ще тримається на достатньо високому рівні

[1]. Це, з одного боку, негативно впливає на основи національної безпеки та міжнародний імідж держави, а з іншого, підриває довіру населення до правоохоронної системи взагалі та Національної поліції в особі оперативних підрозділів зокрема. Таким чином, створюються передумови для підриву авторитету держави на міжнародній арені та державних органів усередині країни, що може призвести до негативних наслідків для країни і кожного громадянина.

Водночас, аналізуючи сучасний стан правоохоронної системи України, науковці та практики перш за все відмічають триваюче реформування усіх складових вказаної системи, зокрема трансформацію органів міліції в органи Національної поліції, створення нових

суб'єктів правоохоронної діяльності. Вказаний процес можна охарактеризувати як позитивними, так і негативними явищами. Так, зокрема до реалій сьогодення можна віднести ліквідацію у квітні 2015 року підрозділів щодо боротьби з організованою злочинністю МВС України та надання повноважень по протидії вказаному виду злочинної діяльності різним підрозділам Національної поліції (окремі функції надані підрозділам карного розшуку, інші – підрозділам захисту економіки) [2], Національному антикорупційному бюро тощо. Водночас статистичні дані свідчать про те, що кількість злочинів, які вчиняються суб'єктами з явними ознаками організованої злочинності (ієрархічність, довгий період існування, наявність стійких зв'язків, згуртованість, виражена спрямованість злочинних посягань, системність вчинення злочинів), із кожним роком здобуває позитивну до зростання тенденцію. Вказане пов'язане з тим, що адаптовані до сучасних суспільно-економічних умов суб'єкти організованої злочинності стають практично недосяжними для правоохоронних органів у цілому та кримінальної поліції зокрема через налагодження корумпованих зв'язків у різних гілках регіональної та місцевої влади, а також у правоохоронних органах, що ускладнює, а іноді й унеможливує їх викриття та притягнення до кримінальної відповідальності.

У теорії оперативно-розшукової діяльності загально визнано, що якісна протидія злочинності, зокрема організованій, можлива лише за умови використання та оптимізації правоохоронними органами всіх наявних оперативно-розшукових можливостей (сил, заходів і засобів), запровадження інноваційних методів роботи.

Стан дослідження. Серед вітчизняних науковців у сфері ОРД різні аспекти протидії організованій злочинності досліджували такі вчені: О. М. Бандурка, С. М. Гусаров, В. Д. Гвоздецький, О. Г. Кальман, М. В. Корнієнко, О. М. Литвинов, Є. К. Марчук, В. Т. Нор, Р. Л. Степанюк, В. Б. Харченко, О. Ю. Шостко та ін. Сучасна теорія оперативно-розшукової діяльності налічує чимало цікавих і ґрунтовних праць, присвячених окресленій тематиці, авторами яких є Л. Ф. Гула, В. І. Василичук, О. Ф. Долженков, А. М. Кислий, О. І. Козаченко, В. В. Лисенко, Д. Й. Никифорчук, В. Д. Пчолкін, В. В. Шендрик, О. М. Юрченко, О. О. Юхно та ін. Проте, незважаючи на значний науковий внесок цих учених у розроблення вказаної тематики, доводиться констатувати, що сьогодні, на жаль, існує ряд не вирішених раніше і

новітніх проблем теоретично-концептуального, правового та організаційно-тактичного характеру в досліджуваній сфері.

Метою статті є визначити стан наукової розробленості оперативно-розшукової протидії підрозділів кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості та окреслити питання, що потребують подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. В теорії оперативно-розшукової діяльності існує декілька різних підходів до розгляду та визначення стану наукової розробленості того чи іншого питання. Так, аналізуючи наукові праці в указаній сфері юридичної науки, можна виділити, що здебільшого генезис наукових праць здійснюється шляхом їх класифікації за галузями права, рівнем наукового вивчення, часом проведення досліджень або іншими ознаками, що надають змогу їх згрупувати та провести детальний аналіз. Разом з тим, аналізуючи наукові праці, що присвячені вивченню різних аспектів, пов'язаних із протидією організованій злочинності, слід відмітити, що в більшості випадків зазначені праці доцільніше згрупувати залежно від того, чи досліджувались загальні аспекти протидії організованій злочинності, або залежно від різновиду організованої злочинності (організованих груп та організацій).

Першу групу становлять наукові дослідження, що присвячені вивченню загальних аспектів протидії організованій злочинності без урахування об'єкта злочинного посягання. Так, окреслена тематика була предметом вивчення:

1) на рівні докторських дисертацій, зокрема в дослідженнях:

– В. Л. Грохольського «Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю»;

– М. В. Корнієнка «Сучасні правові та організаційні засади протидії спеціалізованих підрозділів ОВС організованій злочинності»;

– В. В. Топчія «Теоретичні та практичні засади взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами в розкритті та розслідуванні злочинів»;

– В. Ф. Ущаровського «Протидія організованій злочинності: теоретичні та соціально-правові проблеми»;

2) на рівні кандидатських дисертацій у дослідженнях:

– В. Д. Гвоздецького «Організована злочинність як об'єкт соціально-філософського аналізу»;

– В. Б. Школьного «Тактика викриття організатора злочинного угруповання»;

– Б. В. Лизогуба «Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії»;

– М. К. Гнетнева «Кримінальна відповідальність за сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності»;

– Ю. Ю. Сорочика «Адміністративно-правове забезпечення протидії організованій злочинності в Україні»;

– В. О. Тюніна «Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності: кримінально-правова, кримінологічна характеристика та запобігання»;

– А. В. Єсенкова «Кримінально-правове забезпечення протидії сприянню учасникам злочинних організацій та укриттю їх злочинної діяльності»;

– Х. П. Ф. Хайнекера «Правове співробітництво держав-членів Євросоюзу у боротьбі з організованою злочинністю»;

– В. Т. Контемирова «Криміналістична характеристика груп у сфері організованої злочинності»;

– В. М. Цимбалюка «Діяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю по подоланню протидії з боку злочинних формувань»;

– В. І. Литвиненка «Правові та організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю»;

– В. Ю. Журавльова «Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю»;

– А. В. Коваленка «Правові та організаційно-тактичні основи застосування оперативно-технічних засобів підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю»;

– В. В. Ноніка «Організаційно-тактичні засади протидії організованій злочинній діяльності на регіональному рівні»;

– В. Є. Ткаліча «Тактика використання інформаційних технологій і засобів масової інформації при розкритті і розслідуванні злочинів, вчинених ОЗУ»;

– О. О. Толкаченка «Тактика виявлення організаторів злочинних груп»;

– А. Ф. Іскендерова «Організаційно-тактичні основи використання засобів масової інформації при виявленні та розслідуванні організованої злочинної діяльності»;

– В. А. Ситника «Організаційно-тактичні засади підготовки та проведення спеціальних операцій органами внутрішніх справ у боротьбі з організованою злочинністю»;

– Б. В. Щура «Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами»;

– Ю. В. Абакумової «Кримінальна відповідальність особи за вчинення злочину при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації»;

– А. А. Вознюка «Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій»;

– А. Д. Семикопного «Боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики (1921–1929 рр.)».

Безумовно, вказані вчені внесли вагомий внесок у розвиток оперативно-розшукової протидії організованій злочинності, причому з точок зору різних галузей права. Аналізуючи положення вказаних робіт, проведених у сфері оперативно-розшукової діяльності, можна дійти висновку, що в них були досліджені такі питання:

1) організаційно-правові засади протидії організованій злочинності;

2) тактичні особливості виявлення та попередження злочинів, що вчиняються представниками організованої злочинності;

3) тактика отримання первинної оперативно-розшукової інформації про злочини, що вчиняються представниками організованої злочинності;

4) інформаційно-аналітичне забезпечення процесу протидії організованій злочинності;

5) використання негласних позаштатних працівників у процесі протидії організованій злочинності та багато інших.

Однак вказані дослідження були проведені до квітня 2015 року, тобто до набуття чинності законом України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів щодо реформування органів внутрішніх справ України» [3]. Зважаючи на це, у дослідженнях вказаних авторів як основний суб'єкт протидії організованій злочинності розглядалися підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, які були розформовані у 2015 році. В той же час, враховуючи те, що сьогодні суб'єктом протидії організованій злочинності є також підрозділи кримінальної поліції, можна резюмувати, що окремі положення названих вище робіт заслуговують на інтерес.

Другу групу становлять наукові дослідження, проведені в різних галузях права та предметом яких була протидія вчиненню представниками організованої злочинності конкретних

видів злочинних діянь. Питання цієї тематики, зокрема, розроблялись:

1) на рівні докторських дисертацій у дослідженнях:

– В. П. Корж «Теоретичні основи методики розслідування злочинів, скоюваних організованими злочинними утвореннями у сфері економічної діяльності»;

– В. Т. Білоуса «Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект)»;

– В. В. Коваленка «Організація профілактики економічної злочинності в Україні»;

– О. О. Подобного «Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю»;

2) на рівні кандидатських дисертацій у працях:

– В. В. Василевича «Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування»;

– Г. П. Пожидаєва «Адміністративно-правові засади протидії організованій транснаціональній злочинності»;

– А. П. Сакаля «Розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями»;

– М. О. Маркіна «Організаційно-правові засади здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів у сфері боротьби з організованою злочинністю»;

– М. Г. Богуславського «Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування (за матеріалами підрозділів ГУБОЗ МВС України)»;

– І. І. Сидорука «Організаційно-правові і тактичні основи документування економічних злочинів, вчинених організованими злочинними формуваннями»;

– І. С. Стіхарної «Основи протидії етнічним організованим злочинним групам криміналістичними та оперативно-розшуковими засобами»;

– М. М. Андреева «Оперативно-розшукова протидія органів внутрішніх справ організованим злочинним формуванням у сфері незаконного обігу наркотиків»;

– В. П. Кушпіта «Правові та організаційно-тактичні особливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів боротьби з організованою злочинністю у сфері економіки»;

– Є. Є. Гречина «Викриття та припинення діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань (за матеріалами ГУ «К» СБ України)»;

– О. М. Ємеця «Протидія оперативними підрозділами МВС України торгівлі людьми, вчиненої організованою групою»;

– В. В. Плукаря «Тактичні основи розкриття розбоїв, вчинюваних організованими групами»;

– О. С. Сомика «Запобігання злочинам в сфері економіки, що вчинюються організованими групами»;

– І. А. Грабазія «Оперативна розробка організованих груп, які займаються торгівлею людьми»;

– Я. С. Ленюка «Оперативно-розшукове документування діяльності організованих груп, що здійснюють незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів»;

– В. М. Бабенка «Кримінально-правова характеристика та запобігання умисним вбивствам, вчиненим організованими групами та злочинними організаціями»;

– А. М. Мисюри «Подолання протидії здійсненню кримінального провадження з боку злочинних угруповань, причетних до торгівлі людьми»;

– М. І. Паславського «Убезпечення діяльності співробітників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з протидії організованим злочинним угрупованням»;

– О. О. Ганжі «Протидія оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян»;

– Д. Б. Матохнюка «Організаційно-правові засади забезпечення безпеки органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю»;

– О. М. Міщанинця «Кримінологічні та кримінально-правові засоби протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюється організованими групами»;

– М. В. Шамоти «Виявлення та розслідування вимагань, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями»;

– Т. В. Мельничука «Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження»;

– С. Ф. Здоровка «Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями»;

– С. С. Мірошниченка «Головні напрямки діяльності органів прокуратури України з попередження організованої злочинності»;

– В. М. Всеволодова «Індивідуальна кримінологічна профілактика відносно організованих злочинних груп».

Аналізуючи положення досліджень зазначеної групи, можна дійти висновку, що переліченими вченими у різних галузях права розглядалися здебільшого питання протидії вчиненню представниками організованої злочинності злочинів у сфері економіки, проти особи та проти власності, а також пов'язаних із незаконним обігом зброї та наркотичних речовин. Однак у більшості робіт знову ж суб'єктом такої протидії визначались спеціалізовані підрозділи – підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю МВС України. Водночас слід відмітити, що після реформування правоохоронної системи, переходу від міліції до поліції досліджень, які б у загальному вигляді визначали організаційно-правові й тактичні засади оперативно-розшукової протидії підрозділів кримінальної поліції організованих злочинності, ще не проводилось.

Третю групу становлять дослідження, в яких обрана тематика розглядалась фрагментарно, зокрема:

1) на рівні докторських дисертацій можна виділити праці:

– М. М. Биргеу «Організація діяльності поліції Республіки Молдова з профілактики злочинів»;

– В. Д. Пчолкіна «Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи розкриття злочинів у харчовій промисловості»;

– Т. В. Корнякової «Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля»;

– О. П. Снігерьова «Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо боротьби з організованими злочинними групами»;

2) на рівні кандидатських дисертацій можна виділити роботи:

– О. Б. Сахарова «Попередження органами внутрішніх справ злочинів, що вчиняються на ринку цінних паперів»;

– С. М. Алфьорова «Діяльність органів внутрішніх справ по протидії злочинності у курортних регіонах (кримінологічне дослідження на матеріалах Запорізької області)»;

– О. І. Тарасенка «Криміналістична характеристика бандитизму та основні положення розкриття і розслідування».

У роботах названих вчених обрана проблематика оперативно-розшукової протидії організованих злочинності розглядалась у контексті другорядного питання.

Водночас, проаналізувавши всі вказані роботи й визначивши основні положення, які знайшли своє відображення в них, а також співвідносячи вказане з аналізом результатів опитування працівників підрозділів кримінальної поліції, можна резюмувати, що сьогодні залишаються не повністю науково обґрунтованими і розробленими такі питання, як:

– генезис організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості в Україні;

– зміст і оперативно-розшукова характеристика організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості;

– зарубіжний досвід оперативно-розшукової протидії організованих злочинності загальнокримінальної спрямованості;

– зміст і елементи оперативно-розшукової протидії підрозділів кримінальної поліції організованих злочинності загальнокримінальної спрямованості;

– інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової протидії підрозділів кримінальної поліції організованих злочинності загальнокримінальної спрямованості;

– організація використання та розстановки сил, засобів та заходів ОРД у процесі оперативно-розшукової протидії підрозділів кримінальної поліції організованих злочинності загальнокримінальної спрямованості;

– тактика оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації про організовану злочинність загальнокримінальної спрямованості;

– тактика здійснення агентурної роботи у процесі оперативно-розшукової протидії організованих злочинності загальнокримінальної спрямованості;

– тактика оперативно-розшукового попередження діяльності організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості;

– тактика оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження щодо злочинів загальнокримінальної спрямованості з ознаками організованості;

– зміст і співвідношення взаємодії суб'єктів під час оперативно-розшукової протидії організованих злочинності загальнокримінальної спрямованості з координацією та співпрацею;

– внутрішня взаємодія підрозділів кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії підрозділів кримінальної поліції організованих злочинності загальнокримінальної спрямованості;

– напрями зовнішньої взаємодії підрозділів кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії організованих злочинності.

Висновки. Отже, слід констатувати, що, незважаючи на значний науковий внесок учених різних галузей права в розробку різних аспектів оперативно-розшукової прогидії підрозділів кримінальної поліції організований злочин-

ності загальнокримінальної спрямованості, сьогодні існують питання, що вимагають від науковців термінового вивчення та окреслення можливих шляхів їх удосконалення.

Список бібліографічних посилань

1. Статистична інформація Генеральної прокуратури України // Генеральна прокуратура України: офіц. сайт. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 23.09.2016).
2. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 23.09.2016).
3. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів щодо реформування органів внутрішніх справ України: закон України від 12.02.2015 № 193-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-19> (дата звернення: 23.09.2016).

Надійшла до редколегії 23.09.2016

МОРОЗОВА Я. А. НАУЧНАЯ РАЗРАБОТАННОСТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ КРИМИНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ ОБЩЕУГОЛОВНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Научные труды по различным отраслям права, посвященные различным аспектам противодействия организованной преступности, условно распределены на три группы. В результате проведенного исследования констатируется, что, несмотря на значительный научный вклад ученых, сегодня существуют вопросы, требующие срочного изучения и определения возможных путей их совершенствования.

Ключевые слова: *организованная преступность, преступления общекриминальной направленности, противодействие, подразделения криминальной полиции, научная разработанность.*

MOROZOVA Y. O. SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF OPERATIVE AND SEARCH COUNTERACTING ORGANIZED CRIME OF GENERALLY CRIMINAL ORIENTATION BY CRIMINAL POLICE DEPARTMENTS

Research papers in different branches of law focused on the coverage of various aspects of combating organized crime, are conventionally divided into three groups.

The first group includes research devoted to studying the general aspects of combating organized crime excluding the object of a criminal assault (V. L. Groholskyi, M. V. Kornienko, V. V. Topchiy, V. F. Ushchapovskiy in doctoral dissertations; V. D. Hvozdettskyi, V. B. Shkolnyi, B. V. Lyzohub, M. K. Hnietniev, Y. Y. Sorochyk, V. O. Tiunin and others in candidate's dissertations).

The second group consists of research conducted in different branches of law and where the subject was counteracting the commission of specific types of criminal acts by the representatives of organized crime (V. P. Korzh, V. T. Bilous, V. V. Kovalenko, O. O. Podobnyi; V. V. Vasylevych, H. P. Pozhydaiev, A. P. Sakal, M. O. Markin, M. H. Bohuslavskiy, I. I. Sydoruk, I. S. Stikharna and others).

The third group consists of studies, where the chosen topic was considered fragmentarily. Here we can distinguish the works of (M. M. Byrgeu, V. D. Pcholkin, T. V. Kornyakova, A. P. Snigeryov; S. M. Alfiorov, O. B. Sakharov, O. I. Tarasenko and others).

Having conducted certain analysis, the author concludes that nowadays there are not fully developed and scientifically based the following issues: the genesis of organized crime of generally criminal orientation in Ukraine; content, operative and search characteristics of organized crime of generally criminal orientation; international experience of operative and search combating organized crime of generally criminal orientation; content and elements of operative and search counteracting organized crime of generally criminal orientation by criminal police departments, etc.

Keywords: *organized crime, crimes of generally criminal orientation, counteraction, criminal police departments, scientific development.*

УДК 316.624

О. О. СЕРДЮК,

кандидат соціологічних наук, доцент,

заступник завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5733-6432>

КОРУПЦІЯ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ХАРКІВ'ЯН: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ 2013–2015 РОКІВ

Подано результати моніторингового дослідження «Корупція в повсякденному житті харків'ян», яке щорічно проводиться соціологами Харківського національного університету внутрішніх справ. Проаналізовано динаміку корупційного досвіду, хабарів на вимогу, добровільних хабарів, використання «зв'язків» та оскарження корупції. Розглянуто суб'єктивні особливості сприйняття корупції харків'янами, такі як: оцінка гостроти проблеми корупції, оцінка рівня корупції та сприйняття його зміни, оцінка шкідливості корупції та готовності до корупційних практик. Проаналізовано особисту «політику» харків'ян щодо хабарів, їхню думку про значення корупції та заходи боротьби з нею.

Ключові слова: корупція, сприйняття корупції, моніторинг, хабарі на вимогу, добровільні хабарі, протидія корупції.

Serdyuk, A.A. (2016), "Corruption in the everyday life of Kharkiv citizens: results of sociological monitoring in 2013–2015" ["Корупція в повсякденному житті харків'ян: результати соціологічного моніторингу 2013–2015 років"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 80–85.

Постановка проблеми. Серед сучасних проблем, які стоять перед українською державою та суспільством, особливе місце посідає проблема корупції. Такий стан справ посилюється латентним, прихованим характером цієї проблеми. Оскільки кримінальна корупція займає не більше 1 % від усієї кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, дослідити її зміни за статистичними даними вкрай важко [1–3]. Кількість кримінальних корупційних правопорушень, кримінальні провадження за якими закінчено розслідуванням, у 2013 році становила 2381, у 2014 році – 2412, у 2015 році – 2493. Ці дані не тільки показують повільне

зростання корупції, але і свідчать про високу латентність корупції. За даними Transparency International, Україна у 2015 році посіла 130 місце за індексом сприйняття корупції серед 167 країн світу, і така ситуація зберігається тривалий час (рис. 1) [4]. Дані Київського міжнародного інституту соціології свідчать, що за останні роки рівень корупції не знижується – 70,7 % опитаних мали корупційний досвід протягом 2015 року [5]. Саме це зумовлює необхідність застосування соціологічних методів дослідження корупції, здатних викрити реальні масштаби її розповсюдження.

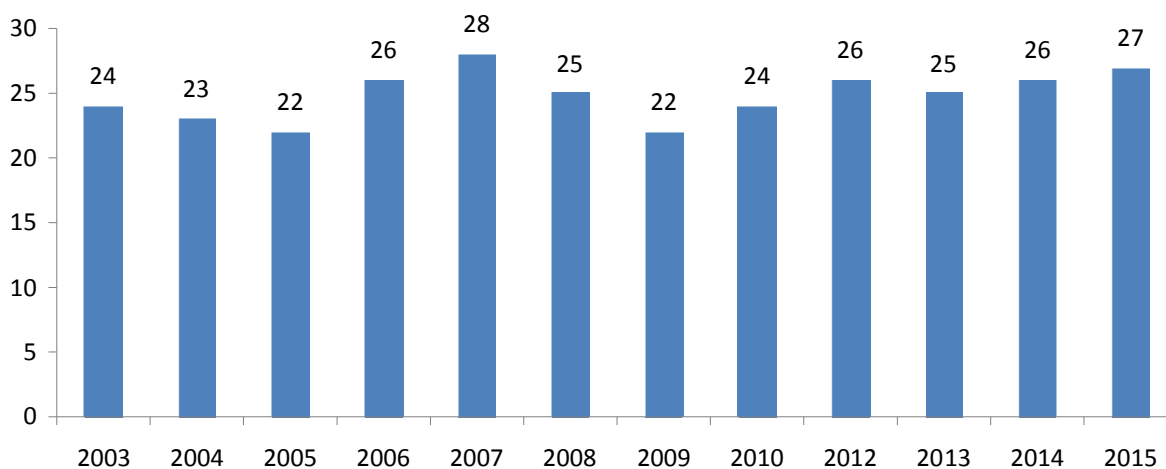

Рис. 1. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні (порівняльні дані за 2003–2015 роки). Оцінювання відбувається за 100-бальною шкалою, чим більше показник – тим меншою є корупція [4]

Метою цієї статті є презентація результатів щорічного дослідження корупції, яке здійснюється під керівництвом автора з 2013 року.

Виклад основного матеріалу. У рамках Регіональної програми запобігання і протидії корупції в Харківській області на 2013–2015 роки та регіональної Програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2016–2017 роки соціологами Харківського національного університету внутрішніх справ здійснюється моніторинг рівня сприйняття корупції й ефективності заходів із протидії та запобігання корупційним проявам із метою розроблення додаткових заходів із протидії корупції в Харківській області «Корупція в повсякденному житті харків'ян».

Перше опитування проводилось у грудні 2013 року, друге – у жовтні 2014 року, третє – у жовтні 2015 року й тривало 2 дні. В опитуванні були задіяні 50 інтерв'юєрів. Опитування здійснювалось методом структурованого особистого інтерв'ю «віч-на-віч» (face-to-face). Тривалість інтерв'ю становила 15–20 хвилин. Отримані дані описують громадську думку мешканців м. Харкова щодо питання корупції

станом на жовтень 2015 року. Обсяг вибіркової сукупності складає 640 респондентів – мешканців м. Харкова у віці 16 і більше років. Параметри вибіркової сукупності в цілому відображають модель генеральної сукупності, обсяг якої – 1 450 871 чол. (01.03.2015), похибка результатів (за довірчої вірогідності 95 %) становить: для показників, близьких до 50 %, – $\pm 3,87$ %; для показників, близьких до 20 %, – $\pm 3,1$ %; для показників, близьких до 5 %, – $\pm 1,69$ %.

Центральним показником моніторингу є досвід харків'ян щодо корупції. Респондентам ставилося питання «Чи доводилось Вам або членам Вашої родини за останні 12 місяців стикатися з будь-якими проявами корупції з боку представників державних органів, у тому числі освітніх, медичних чи інших організацій?», процентний розподіл відповідей на яке подано на рисунку 2 (% від тих, хто відповів). Із рисунку видно, що половина харків'ян (53,3 %) за останні 12 місяців стикалася з проявами корупції. Процент харків'ян, які стикалися з будь-якими проявами корупції, за останній рік зменшився на 12,7 % до – рівня 2013 року.

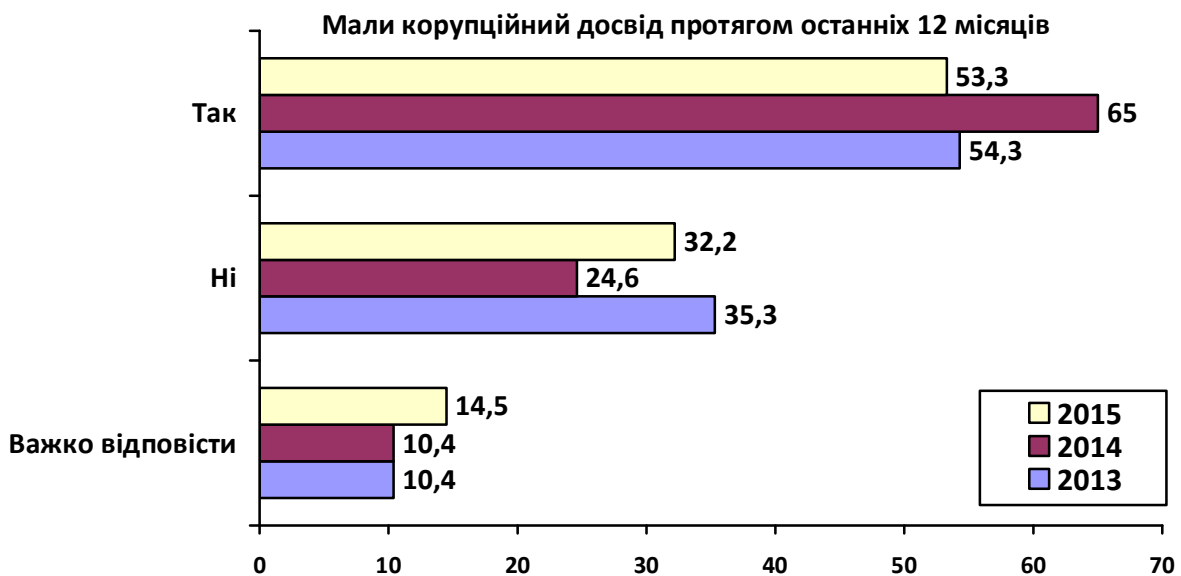

Рис. 2. Динаміка проявів корупції серед мешканців м. Харкова (порівняльні дані за 2013, 2014 та 2015 роки)

Інформацію щодо досвіду корупції подано в таблиці 1 у вигляді процентного розподілу відповідей на запитання «Якщо Ви контактували з державною установою, чи відбувалось наступне ... У Вас вимагали хабара (грошей, подарунка, послуги); Ви самі пропонували хабара (грошей, подарунка, послуги); Ви використовували “зв’язки” (знайомство, протекцію,

“блат”»). Запитання щодо конкретного корупційного досвіду ставились тільки респондентам, які мали контакти з певними державними установами.

За кількістю хабарів на вимогу «лідують» Державна автомобільна інспекція (57,1 %), вищі навчальні заклади (56,7 %) та державні медичні заклади (53,6 %).

Таблиця 1

Досвід харків'ян щодо корупції (% від тих, хто мав контакти з певними державними установами). Порівняльні дані за 2013, 2014 та 2015 роки

Установа	Від них вимагали хабар			Самі пропонували хабар			Використовували «зв'язки»		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Приватизація, володіння та користування землею	88,9	63,4	51,8	7,4	18,3	16,9	3,7	18,3	31,3
Проходження митного контролю, оформлення митних документів	81,0	68,8	36,2	4,8	18,8	27,5	14,3	12,5	36,2
Регламентация підприємницької діяльності	60,9	79,1	36,7	17,4	11,6	26,7	21,7	9,3	36,7
Судова система	68,8	72,9	42,5	12,5	16,7	30,0	18,8	10,4	27,5
Державні загальноосвітні школи	39,5	72,4	49,5	42,1	22,4	32,7	18,4	5,2	17,8
Податкові служби	71,4	74,5	36,1	19,0	19,1	40,3	9,5	6,4	23,6
Міліція (не рахуючи ДАІ)	54,5	67,4	51,9	31,8	18,9	29,6	13,6	13,7	18,5
ДАІ	61,7	63,7	57,1	30,0	32,3	30,5	8,3	4,0	12,4
Прокуратура	66,7	55,6	35,7	8,3	25,9	44,6	25,0	18,5	19,6
Вищі навчальні заклади	59,8	59,1	56,7	21,8	26,4	24,7	18,4	14,5	18,7
Влаштування на роботу до державної установи	64,7	44,7	48,9	7,8	17,1	31,9	27,5	38,2	19,1
Підключення чи ремонт комунальних послуг або зв'язку	59,5	57,5	41,4	18,9	30,1	36,8	21,6	12,4	21,8
Оформлення чи отримання соціальних виплат	53,8	51,0	43,1	15,4	27,0	25,0	30,8	22,0	31,9
Отримання різних дозволів в органах влади	58,1	57,5	44,4	25,8	32,2	28,4	16,1	10,3	27,2
Державні нотаріуси	60,0	58,3	30,4	26,7	21,7	42,9	13,3	20,0	26,8
Державні медичні заклади	44,5	41,6	53,6	28,0	36,4	28,4	27,4	22,0	18,0
Отримання державного житла	37,5	61,8	37,5	50,0	32,4	42,9	12,5	5,9	19,6
Реєстрація або приватизація об'єктів нерухомості	64,3	60,5	43,1	17,9	23,3	18,1	17,9	16,3	38,9
Отримання кредиту (позики) в державній установі	29,4	64,2	28,3	29,4	18,9	36,7	41,2	17,0	35,0
Середнє значення	59,2	61,8	43,4	21,8	23,7	31,3	18,9	14,6	25,3

Ситуація з хабарництвом на вимогу порівняно з 2014 роком суттєво покращилась. У 2015 році середній відсоток хабарів на вимогу в державних установах і закладах становив 43,4 %, у 2014 році – 62 %, у 2013 році – 59,2 %.

За кількістю добровільних хабарів «лідують» прокуратура (44,6 %), державні нотаріуси та отримання державного житла (42,9 %).

Порівняно з 2013 та 2014 роками частина «добровільного» хабарництва зросла (з 21,8 % у 2013 році та 23,7 % у 2014 році до 31,3 % у 2015 році).

Але найбільш суттєво протягом 2015 року серед харків'ян збільшилося використання «зв'язків». Четверть опитаних (25,3 %) зізнається в тому, що вони отримували бажане за допо-

могою «блата». Більш за все «зв'язки» використовують під час реєстрації або приватизації об'єктів нерухомості (38,9 %), регламентації підприємницької діяльності (36,7 %) та оформлення митних документів (36,2 %).

Більшість харків'ян (63 %), як і раніше, не скаржиться на випадки корупції, але процент осіб, що скаржились на випадки корупції, суттєво збільшився – з 12 % (у 2013–2014 роки) до 37 % у 2015 році. Це означає, що харків'яни стали менш толерантно ставитись до корупції.

Причини неоскарження корупції залишились практично без змін. Головна причина – тому, що люди вважають це безперспективною справою. Слід зауважити, що процент осіб, які вважають, що це небезпечно, зріс із 9 % у 2013–2014 роках до 13 % у 2015 році.

Щодо сприйняття корупції харків'янами слід відмітити таку низку тенденцій.

Протягом 2015 року суб'єктивна оцінка гостроти проблеми корупції в українському суспільстві зменшилась. При цьому харків'яни схильні, як і раніше, оцінювати рівень хабарництва в своєму рідному місті як нижчий, ніж у країні.

Суб'єктивна оцінка рівня корупції відбиває дві тенденції: 1) її загальний рівень в Україні сприймається вищим, ніж у Харкові; 2) у 2015 році рівень корупції зменшився до рівня 2013 року. Суб'єктивне сприйняття зміни рівня корупції – темпи зростання зменшились (показник зменшився вдвічі).

Суб'єктивна оцінка шкоди від корупції є важливим показником, прямо пов'язаним із мотивацією на здійснення корупційних діянь.

Серед харків'ян є розповсюдженою думка, що корупція більше шкодить якимось іншим громадянам, ніж їм самим. Майже кожен четвертий респондент вважає, що корупція у суспільстві особисто йому не шкодить. Кількість респондентів, які вважають, що корупція їм особисто не шкодить, у 2015 році зросла до 23,6 % (з 15,3 % у 2013 р.).

Процентний розподіл відповідей респондентів стосовно шкоди від корупції був перерахований в індекс (рис. 3), який коливається від +1 – «так, шкодить» до -1 – «ні, не шкодить». Значення індексу значно зменшились навіть порівняно з докризовим 2013 роком. Зменшення цього показника свідчить про процес нормалізації корупції в суспільній свідомості. Це є дуже тривожним симптомом.

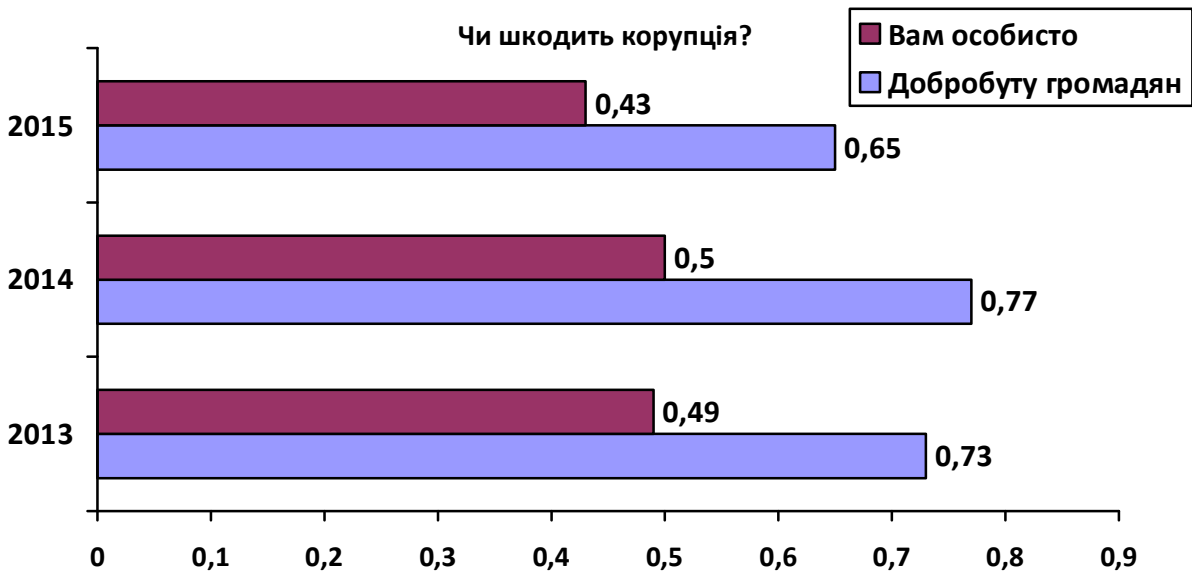

Рис. 3. Суб'єктивне сприйняття шкоди від корупції. Процентний розподіл відповідей респондентів перераховано в індекс, який коливається від +1 – «так, (корупція) шкодить» до -1 – «ні, (корупція) не шкодить». Порівняльні дані за 2013, 2014 та 2015 роки

Суб'єктивна готовність до корупції є такою (рис. 4). Порівняно з 2014 роком у 2015 році збільшився відсоток респондентів, які завжди виправдовують корупційні практики. Частка тих, хто категорично заперечує корупційні практики, також трохи зросла. Три чверті опитаних суб'єктивно готові до корупційних практик.

Особиста «політика» харків'ян щодо хабарів є такою. Третина респондентів схильна особисто виправдовувати хабарництво, коли для них складається безвихідна (з їхньої точки зору) ситуація або їм «дуже потрібен результат». Майже кожен третій вважає, що без корупції не обійтися. Лише чверть опитаних по-

вністю заперечує корупцію та вважає, що давати хабарі не можна ніколи та за жодних обставин.

Значення корупції для громадян – це образ корупції в суспільній свідомості. 40 % респондентів відмічають у першу чергу негативні значення корупції й демонструють усвідомлення того, що корупція є чинником, що чинить руйнівний вплив на суспільство та державні інститути. Кожен третій респондент відзначає, що «Корупція є швидким шляхом вирішення складних проблем без бюрократії та тяганини». Кожен четвертий згадує прислів'я «Не підмажеш – не поїдеш» і вказує, що «Це є давня традиція,

і, можливо, в чомусь вона виправдана». Перед з усвідомленням негативного впливу корупції на суспільний устрій респонденти вказують на

функціональний характер корупції, на її спроможність «вирішувати питання».

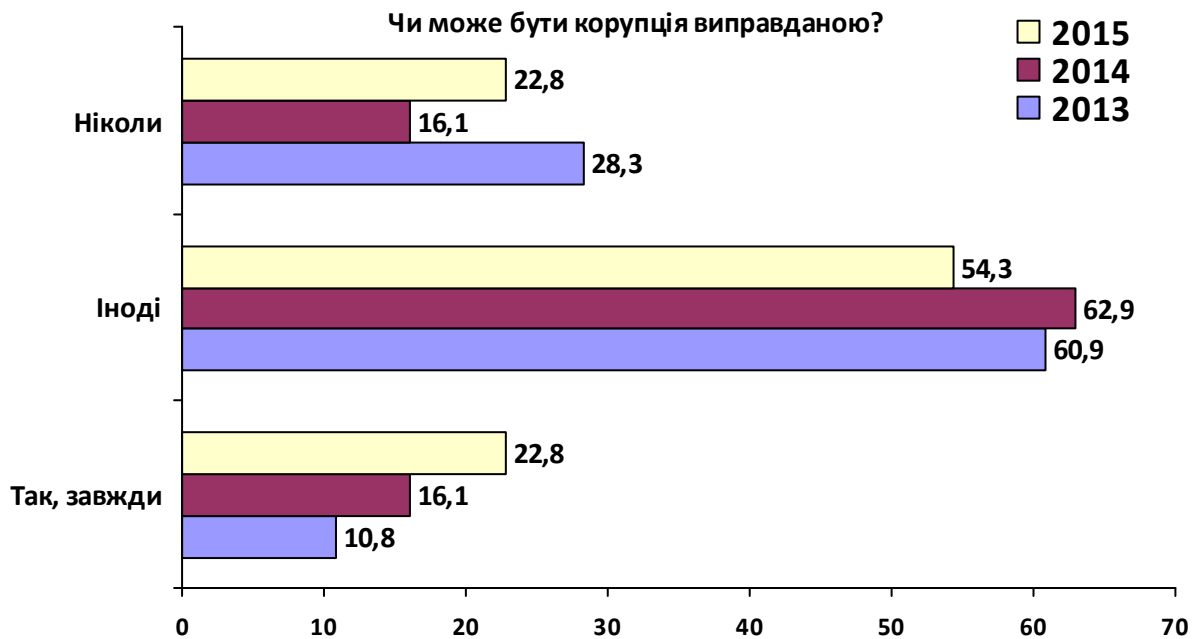

Рис. 4. Процентний розподіл відповідей на запитання «На Вашу думку, чи може надання хабара, неофіційних послуг або подарунка бути виправданим, якщо це необхідно для вирішення важливої для Вас справи?» (% від тих, хто відповів). Порівняльні дані за 2013, 2014 та 2015 роки

У респондентів відсутня єдина свідома позиція щодо шляхів подолання корупції в суспільстві та державі. У 2015 році більше третини, як і в попередній рік, вважали, що перемогти корупцію взагалі неможливо (36,2 % у 2015 році і 38,4 % у 2014 році). Серед заходів боротьби найбільш ефективними респонденти вважали репресивні заходи, але кількість прихильників люстрації чиновників суттєво зменшилась (з 26 % у 2014 році до 18,4 % у 2015 році), менш популярними залишалися заходи економічного впливу, а виховання населення в антикорупційному дусі ефективним вважала ще менша кількість респондентів, ніж у 2014 році (14,4 % у 2015 році порівняно з 21,2 % у 2014 році).

Висновки. Взагалі дослідження показує подвійне ставлення харків'ян до явища корупції. З одного боку, вони формально показують добре розуміння негативних наслідків цього

явища, вважають його шкідливим для суспільства й держави. З іншого боку, водночас вони схильні виправдовувати корупцію та миритися з нею за принципом «такою є природа речей, і нічого з цим зробити неможливо».

Дослідження 2013–2015 років не показали суттєвих змін у ставленні до корупції. Більшість громадян на індивідуальному рівні схвалює корупцію, бо вона є «функціональною» для них під час вирішення конкретних життєвих питань. На суспільному рівні, «взагалі», громадяни корупцію засуджують. Для подолання цього явища пропонують карати «когось іншого», а змінювати власну поведінку не вважають за потрібне.

Така ситуація свідчить про важливість і необхідність просвітницької та виховної роботи серед населення, яка має своєю метою зниження цінності корупційних практик у свідомості українців.

Список бібліографічних посилань

1. Markovska A., Serdyuk A. Analysing media representation of corruption in the Ukraine: who is panicking? // Corruption, greed and crime-money. Sleaze and shady economy in Europe and beyond/Petrus C. van Duynе, Jackie Harvey, Georgios A. Antonopoulos, Klaus von Lampe, Almir Maljević, Anna Markovska (eds.). Wolf Legal Publishers (WLP), 2014. P. 121–138.
2. Markovska A. A., Serdyuk A. A. Corruption as a pet monster: analysing the results of corruption monitoring in Ukraine // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної

юстиції: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 22 трав. 2015 р./МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2015. С. 182–183.

3. Markovska A., Serdyuk A. Black, grey or white? Finding the new shade of corruption in Ukraine // *The Relativity of Wrongdoing: Corruption, Organised Crime, Fraud and Money Laundering in Perspective*/Petrus C. van Duynе, Almir Maljevic, Georgios A. Antonopoulos, Jackie Harvey, Klaus von Lampe (eds.). Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2015. P. 21–42.

4. Індекс корупції CPI-2015 // Transparency International Україна: офіц. сайт. URL: <http://ti-ukraine.org/%D0%A1PI-2015> (дата звернення: 01.09.2016).

5. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015/Київ. міжнар. ін-т соціології. Київ, 2015. 68 с. URL: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (дата звернення: 01.09.2016).

Надійшла до редколегії 27.09.2016

СЕРДЮК А. А. КОРРУПЦИЯ В ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ХАРЬКОВЧАН: РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО МОНИТОРИНГА 2013–2015 ГОДОВ

Представлены результаты мониторингового исследования «Коррупция в повседневной жизни харьковчан», которое ежегодно проводится социологами Харьковского национального университета внутренних дел. Проанализированы динамика коррупционного опыта, взятки по требованию, добровольных взяток, использование «связей» и обжалования коррупции. Рассмотрены субъективные особенности восприятия коррупции харьковчанами, такие как: оценка остроты проблемы коррупции, оценка уровня коррупции и восприятие его изменения, оценка ущерба от коррупции и готовности к коррупционным практикам. Проанализирована личная «политика» харьковчан относительно взяток, их мнение о значении коррупции и мерах борьбы с ней.

Ключевые слова: коррупция, восприятие коррупции, мониторинг, взятки по требованию, добровольные взятки, противодействие коррупции.

SERDYUK A. A. CORRUPTION IN THE EVERYDAY LIFE OF KHARKIV CITIZENS: RESULTS OF SOCIOLOGICAL MONITORING IN 2013–2015

The results of the monitoring study “Corruption in the everyday life of Kharkiv citizens”, which is annually held by sociologists of Kharkiv National University of Internal Affairs have been provided. The dynamics of corrupt practices, on-demand bribes, voluntary bribes, usage of “relations” and corruption’s appeal have been analyzed. The results show a decrease of corruption’s experience in 2015 to 2013. “On-demand” bribery has declined, but “voluntary” bribery and usage of relations have increased. Most of Kharkiv citizens still do not complain of corruption, but the percentage of people who complained about corruption manifestations has significantly increased. The main reason of not appealing corruption – is that respondents consider it futile and sometimes dangerous thing.

The author has presented subjective features of corruption’s perception by Kharkiv citizens. Kharkiv citizens are inclined, as before, to assess the level of bribery in their hometown as lower than in the country. The growth rate of corruption fell twice. There is a widespread perception among Kharkiv citizens that corruption is more harmful to some other citizens than themselves. Nearly every fourth respondent believes that corruption in the society is not harmful for him personally. The percentage of respondents who always justify corrupt practices has increased. Three-quarters of respondents subjectively are ready to corrupt practices. A third of respondents is personally inclined to justify bribery, when there is hopeless situation for them, from their point of view, or if they “need a result”. Almost every third believes that we cannot avoid corruption. Only a quarter of respondents fully rejects corruption and believes that one cannot ever give bribes under any circumstances. Along with the awareness of the negative impact of corruption on the social structure respondents indicate functional nature of corruption, its ability to “solve problems”. Respondents have no single aware position on ways to combat corruption in the society and the state. To overcome this phenomenon the author offers to punish “someone else” and change own behavior is not consider necessary.

Keywords: corruption, perception of corruption, monitoring, on-demand bribes, voluntary bribes, combating corruption.

УДК [351.741:004.89](477)

Д. Ю. УЗЛОВ,

кандидат технических наук,
начальник управления информационного обеспечения
Главного управления национальной полиции в Харьковской области;

В. М. СТРУКОВ,

кандидат технических наук, доцент,
заведующий кафедрой информационных технологий и защиты информации
факультета № 6 (права и массовых коммуникаций)
Харьковского национального университета внутренних дел;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4722-3159>

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ ПОЛИЦИИ С НАСЕЛЕНИЕМ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Исследована проблема перехода полиции к новым формам и методам взаимодействия с населением на основе современных информационных технологий. Проанализировано состояние этого вопроса в мире и в Украине. Выполнен обзор зарубежных автоматизированных средств взаимодействия полиции с населением. Сформулированы принципы современной организации взаимодействия полиции с населением. Разработан инновационный подход к решению исследуемой проблемы, основанный на современных информационных технологиях, и представлен веб-портал, реализующий новый подход. Описаны его основные функции, возможности и характерные особенности, а также перспективы дальнейшего развития.

Ключевые слова: взаимодействие полиции с населением, инновационный подход, современные информационные технологии, информирование населения, веб-портал, географическая карта местности, отображение в реальном времени.

Uzlov, D.Y. and Strukov, V.M. (2016), "Innovative approach to community policing based on modern information technologies" ["Innovacionnyj podhod k vzaimodejstvuju policij s naseleniem na osnove sovremennyh informacionnyh tehnologij"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 86–94.

Постановка проблемы. Много лет специалисты активно обсуждают проблемы эффективности взаимодействия полиции с населением и, в связи с этим, оценки качества деятельности отдельно взятых полицейских, категорий правоохранителей, полицейских подразделений и служб различного территориального уровня, включая центральный. Особенно остро эти вопросы встали после того, как Украина взяла курс на вхождение в Европейский Союз и, соответственно, приверженность демократическим принципам работы правоохранительных органов и европейским подходам к взаимодействию с населением и оценке деятельности полиции, учитывая то, что основная функция полиции – сервисная – обеспечение и защита прав и свобод граждан. Буквально до недавнего времени обе эти проблемы в Украине решались неудовлетворительно, что и явилось одной из причин первоочередного реформирования именно правоохранительных органов, в первую очередь, милиции, её преобразования в полицию. Взаимодействие подразделений полиции с населением осуществлялось путём: приёма заявлений граждан в письменном виде в дежурной

части или у участкового инспектора, приёма телефонных сообщений и заявлений в службу 102 и на телефоны доверия, а также посредством передачи письменных сообщений через почтовый ящик доверия. Качество работы подразделений милиции оценивалось по количественным показателям, таким, как раскрываемость преступлений, общее количество преступлений различного вида, количество преступлений на душу населения и другим, которые не всегда отражают реальное состояние преступности в регионе и эффективность деятельности полиции по выполнению своих основных социальных функций. К тому же эта информация, как правило, доступна лишь узкому кругу руководителей. Вместе с тем много и часто говорилось о том, что назрела необходимость переходить к другим способам и механизмам взаимодействия с населением и к оценке деятельности милиции с упором на мнение населения. Источниками информации для населения о деятельности милиции в основном были СМИ и в последние годы – интернет-источники, которые в основном предоставляют информацию в том же стиле, что и

периодическая печать, радио, телевидение. Степень информированности населения о деятельности милиции, а теперь уже и полиции – на уровне популизма, т. е. минимальна, и говорить о какой-то даже возможности объективной или субъективной оценки деятельности полиции со стороны населения не приходилось.

С точки зрения оценки деятельности полиции населением (поскольку оно является главным и основным потребителем полицейских услуг) важнейшую роль имеет информированность населения о самой деятельности правоохранительных органов вплоть до отдельных полицейских (например, участковых инспекторов), в противном случае, т. е. при отсутствии полной и объективной информации о работе полиции, граждане просто не имеют возможности давать такую оценку. Здесь представляет несомненный интерес опыт полиции Грузии с прозрачными стенами и перегородками в зданиях и помещениях полицейских подразделений.

Вторым важнейшим моментом в контексте рассматриваемой проблемы является сама возможность осуществить такую оценку и донести её до потребителя, т. е. до руководства конкретного полицейского подразделения или ведомства о качестве работы конкретного полицейского, полицейского подразделения или службы. Причём такая возможность должна обеспечиваться как можно более простым, легким и доступным способом, допускающим автоматизированную регистрацию, обратную связь с обратившимся и последующую обработку, в противном случае она не будет востребована.

Состояние разработанности проблемы.

Авторам не известны существующие до настоящего времени средства и технологии взаимодействия полиции с населением, которые в полной мере удовлетворяют перечисленным условиям [1–3]. Целью настоящей статьи является исследование проблемы взаимодействия полиции с населением в современных условиях.

Изложение основного материала. Оценку работы сервисных служб потребителями давно используют многие руководители банковских учреждений, операторы мобильной связи, опрашивая своих клиентов после каждой операции по обслуживанию, что обеспечивает им возможность постоянно мониторить качество предоставленных услуг, опираясь именно на оценку клиентов, и держать своих сотрудников «в тонусе».

Анализ существующих подходов к решению очерченной проблемы в мире говорит о том, что в отдельных странах, в частности, в США, Англии и Германии, используются современные технологические средства, которые, как правило, только информируют население о состоянии преступности в регионе. К тому же они обслуживают только определённый регион и никак не скоординированы с остальными. Отсутствуют такого рода системы на центральном уровне, которые были бы скоординированы с работой региональных систем. Из проанализированных систем некоторые можно выделить.

My Neighborhood Map System используется в городе Сиэтл (Вашингтон). Основное назначение – визуализация поступающих сообщений о преступлениях и отчётов полиции (рис. 1).

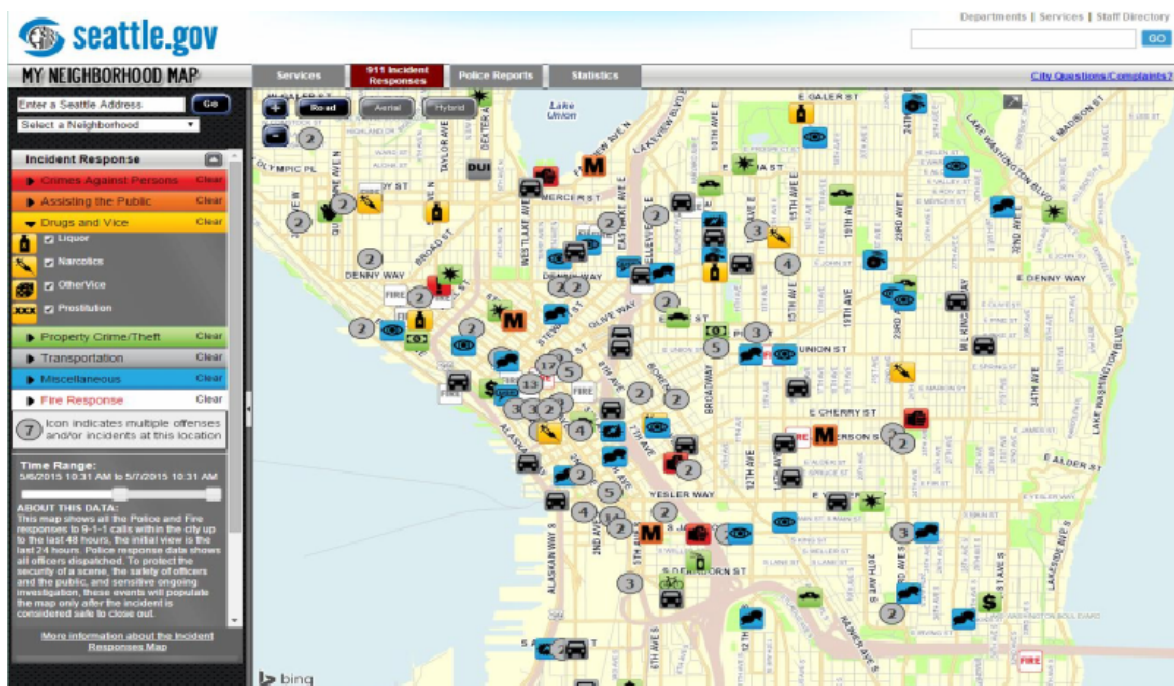

Рис. 1

Система **CRIMEDC** используется в полицейском департаменте города Вашингтон. Основное

назначение – предоставление общественности данных о совершённых преступлениях (рис. 2).

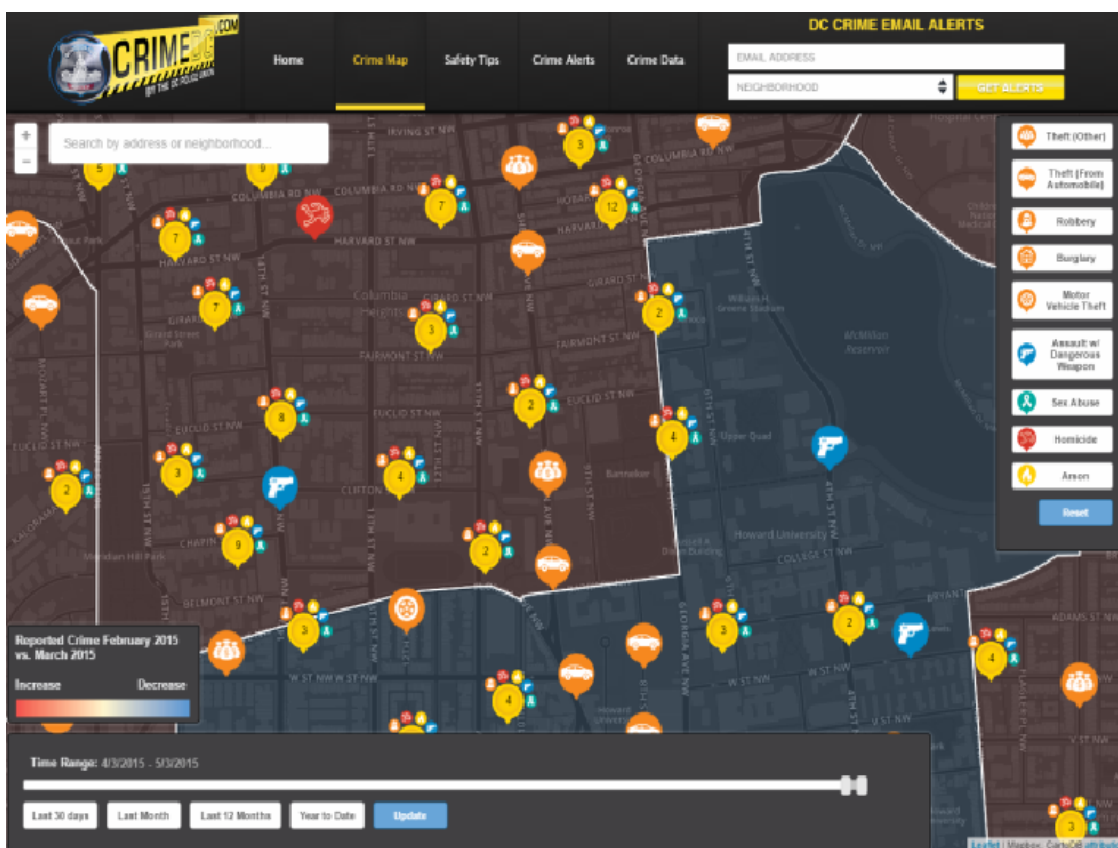

Рис. 2

Ежегодно в Германии совершается около 150 тысяч квартирных краж. Согласно данным страховых фирм, за последние пять лет этот показатель увеличился на 35%. Средняя сумма выплат пострадавшим составляет 3250 евро. Часто кра-

жи совершаются сериями, за которыми стоят организованные группировки. Чтобы лучше информировать общественность, полиция Дюссельдорфа приступила к публикации оперативных сведений о кражах на карте в Интернете (рис. 3).

Рис. 3

Для решения рассматриваемых проблем IT-специалистами Харькова совместно с сотрудниками Управления информационного обеспечения Главного управления Национальной полиции в Харьковской области разработан инновационный подход, реализованный на современных веб-технологиях, в виде веб-портала

www.police.kh.ua, который обеспечивает возможность перехода полиции к взаимодействию с населением на совершенно новых, современных, отвечающих европейским требованиям принципах.

Стартовая страница имеет следующий вид (рис. 4):

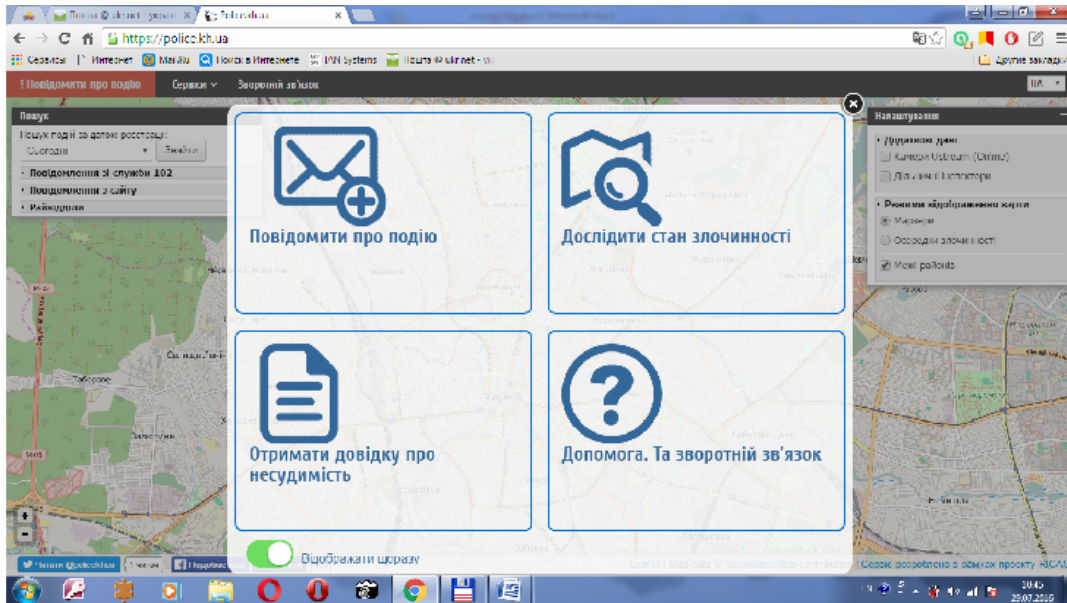

Рис. 4

Портал обеспечивает выполнение трёх групп функций: 1) информирование общественности о состоянии преступности в обслуживаемом регионе (в данном случае – в Харьковской области), 2) реализацию обратной связи с населением и 3) предоставление сервисных услуг.

К первой группе функций относятся следующие:

- отображение на географической карте местности всех регистрируемых полицией преступлений, включая раскрытые и нераскрытые, с обеспечением возможности выбора: а) одного или нескольких видов преступлений; б) интересующего района (или районов) Харькова или Харьковской области; в) интересующего промежутка времени (за последний день, неделю, месяц и др.) (рис. 5);

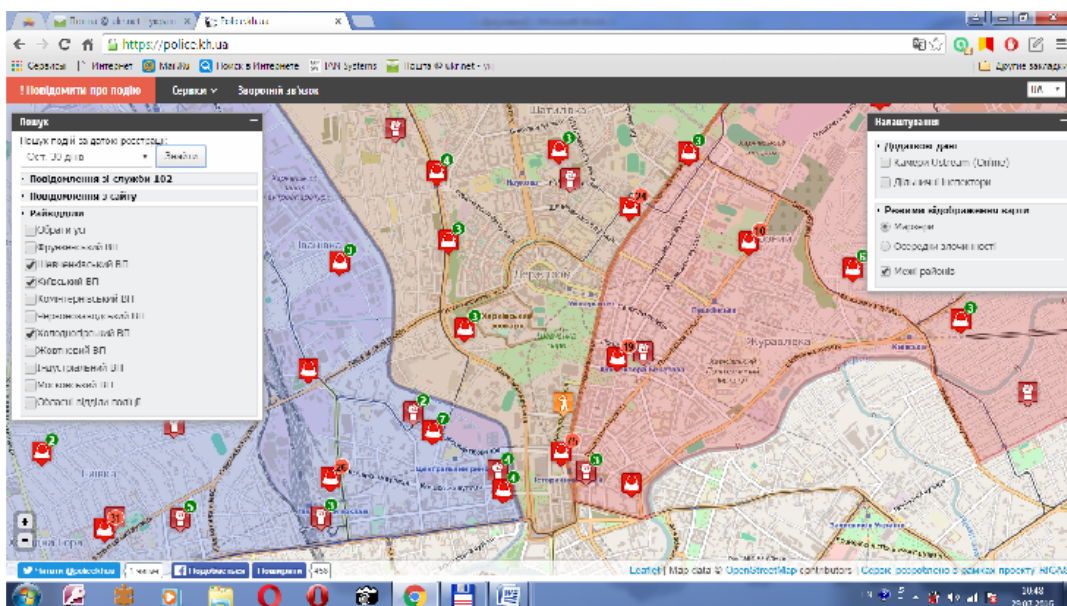

Рис. 5

• отображение на географической карте местности участков концентрации всех регистрируемых полицией преступлений с обеспечением возможности выбора: а) одного или нескольких

видов преступлений; б) интересующего района (или районов) Харькова или Харьковской области; в) интересующего промежутка времени (за последний день, неделю, месяц и др.) (рис. 6);

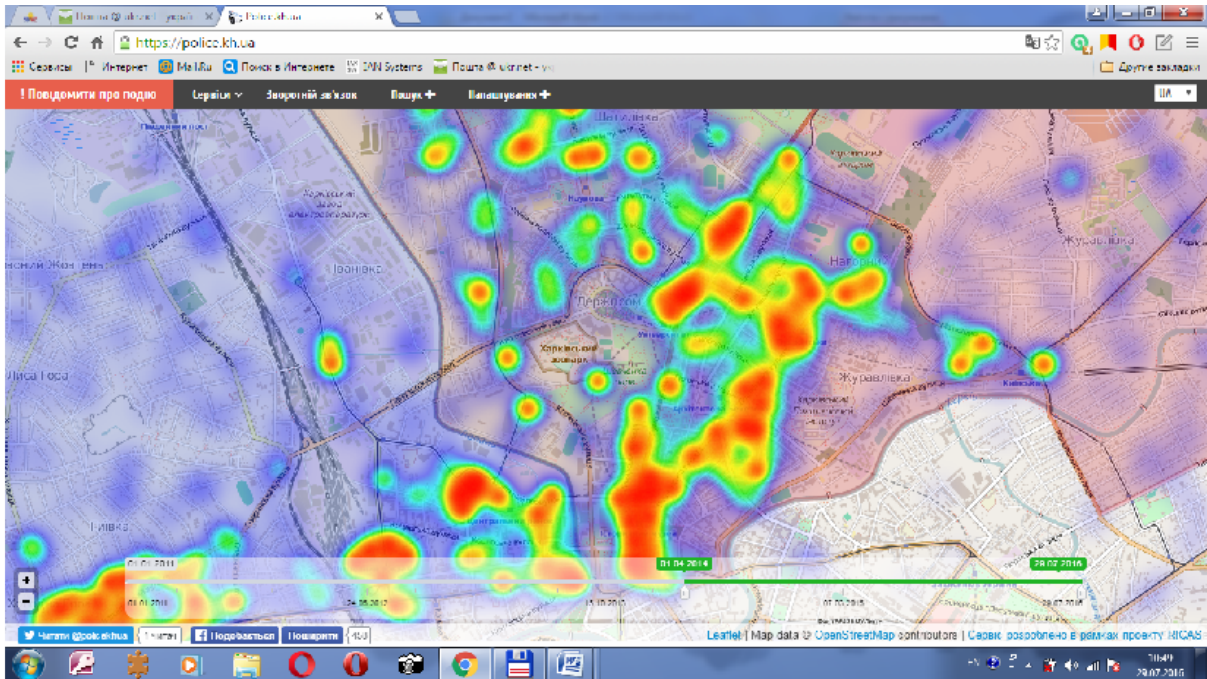

Рис. 6

• отображение на географической карте местности всех доступных видеокamer с возможностью просмотра в on-line-режиме ситуа-

ции в наблюдаемом данной видеокamerой (или несколькими видеокameraми одновременно) участке местности (рис. 7, 8);

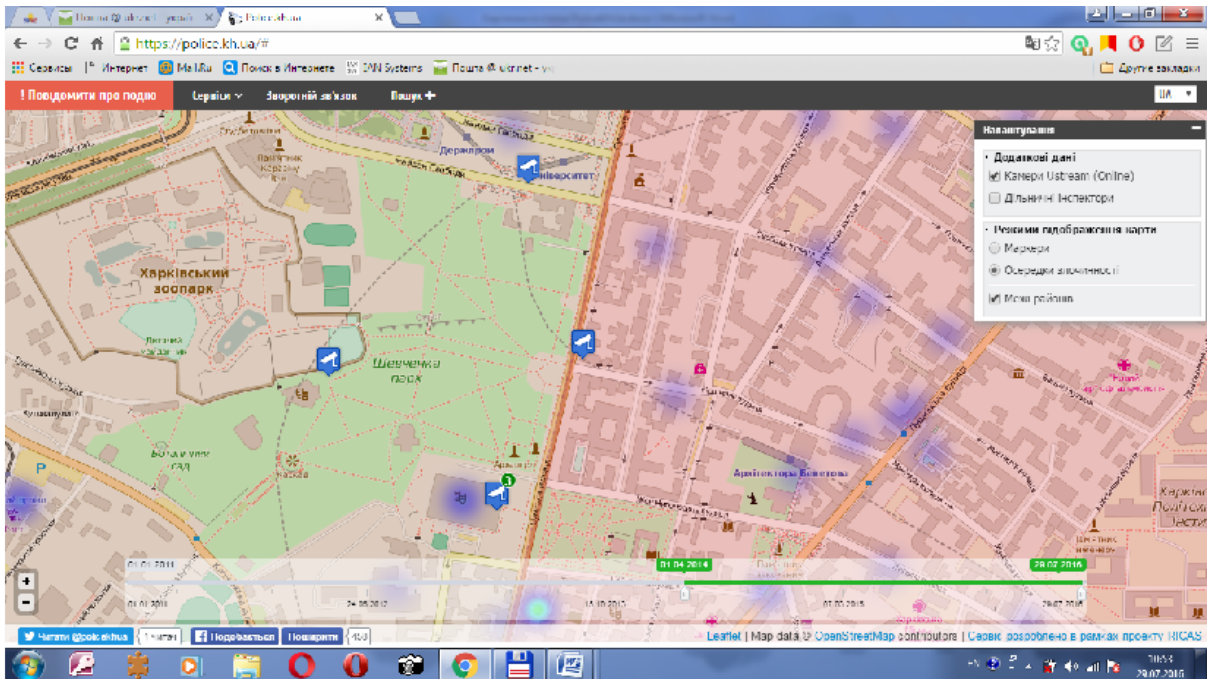

Рис. 7

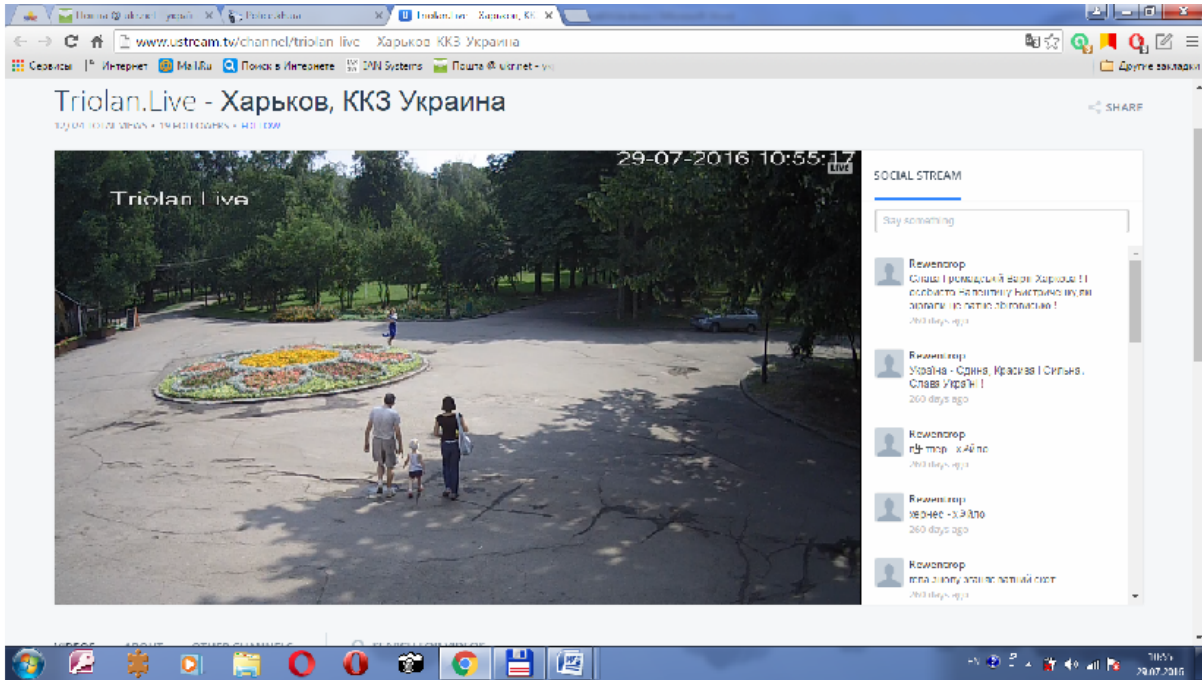

Рис. 8

Ета можливість інтересна тем, що дозволяє: а) наблюдать развитие ситуации во время массовых мероприятий в реальном времени; б) заинтересованным лицам (например, родственникам) наблюдать ситуацию в реальном времени в месте нахождения наблюдаемых лиц (например, детей или других

близких родственников);

- отображение на географической карте местности расположения всех участковых инспекторов с возможностью просмотра их контактной информации и зон их обслуживания (списка домов) (рис. 9);

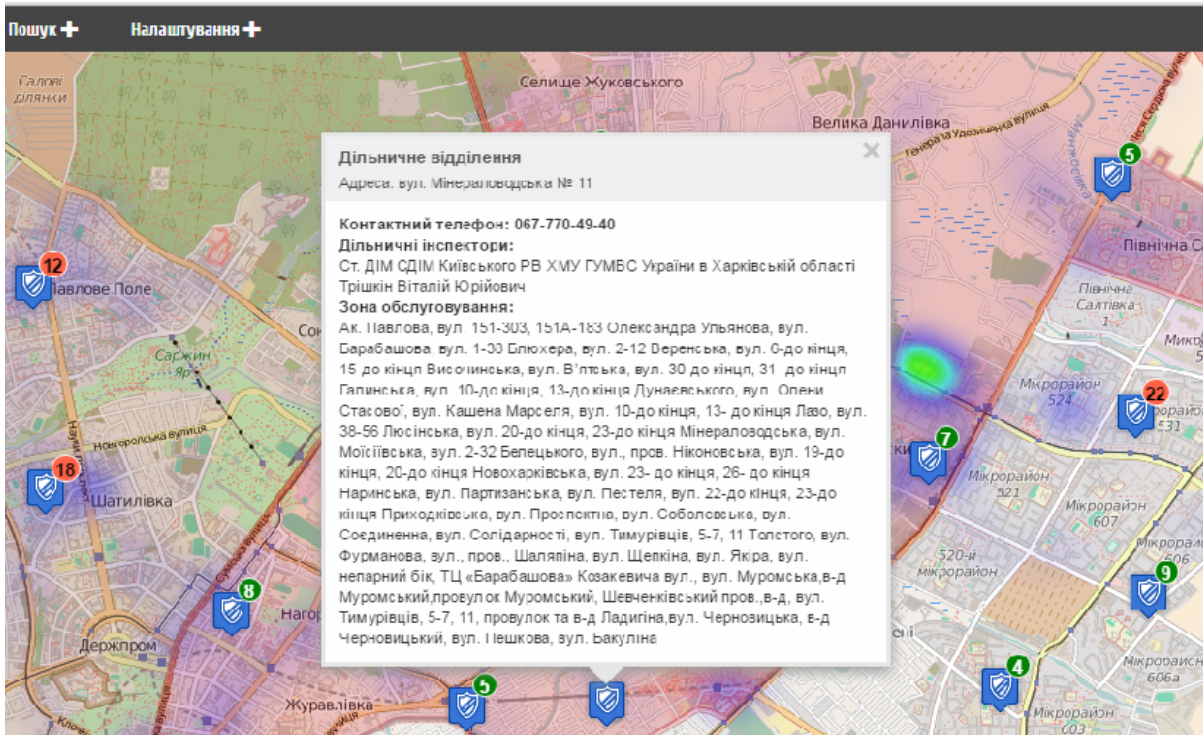

Рис. 9

- можливість просмотра списка всех преступников, находящихся в данный момент в розыске, а также лиц, пропавших без вести (рис. 10).

Рис. 10

К функциям реализации обратной связи (интерактивного взаимодействия) относятся:

- возможность любому гражданину отправить сообщение о правонарушении, о каком-либо опасном предмете и др. по Интернету с прикреплением файла с фотоизображением

или видео описываемого события или предмета (рис. 11) – реализована в данной версии;

- возможность оценки эффективности деятельности полиции в режиме интерактивного опроса (в перспективе).

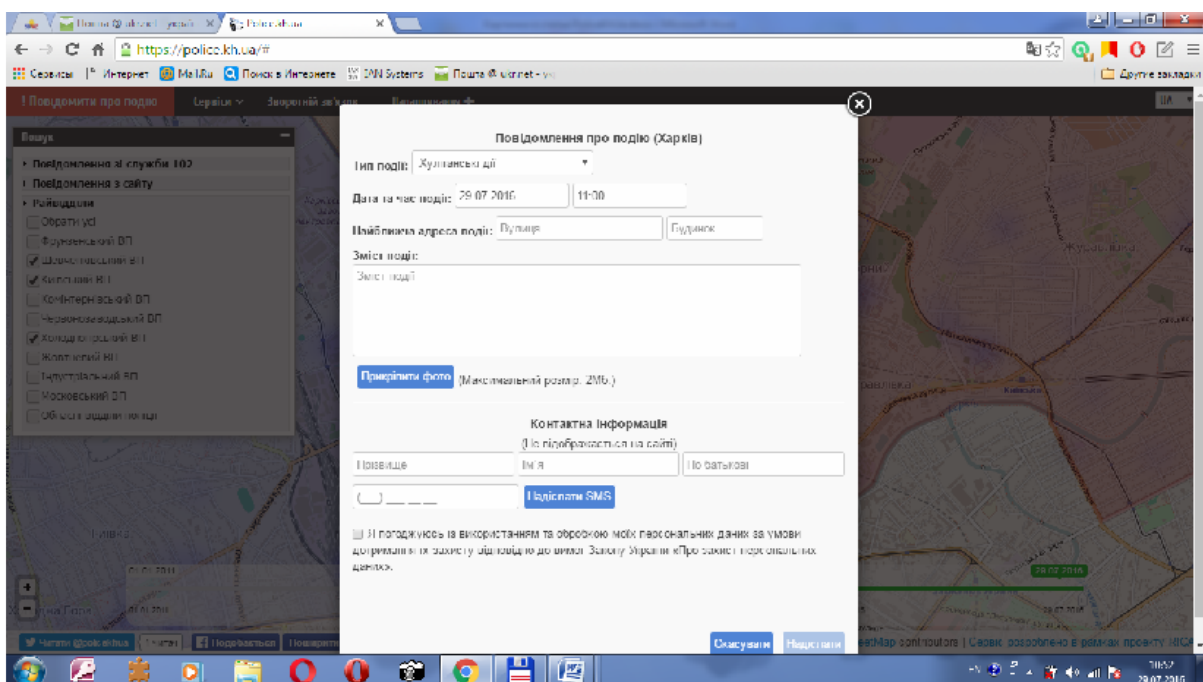

Рис. 11

К сервисным функциям в настоящей версии относится одна из наиболее часто востребованных населением возможностей заказать на портале справку о судимости (рис. 12).

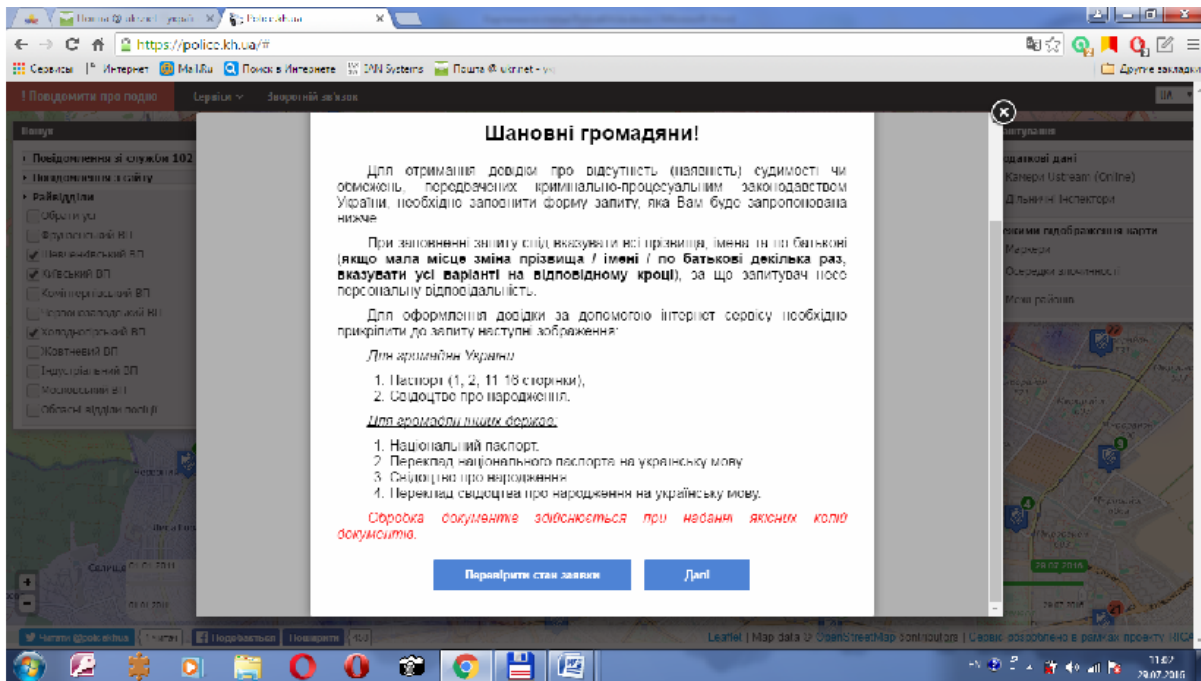

Рис. 12

Выводы. Нами было принято участие в разработке и этой статье представлен инновационный подход к взаимодействию полиции с населением, основанный на современных веб-технологиях, позволяющий информировать население о состоянии преступности и разыскиваемых преступниках в регионе в режиме реального времени, осуществлять возможность обратной связи – сообщать в полицию с любого гаджета, имеющего доступ к Интернету, о правонарушении либо подозрительном событии или предмете, а также выполнять некоторые сервисные функции по удовлетворению потребностей населения в юридических услугах. Таким образом, сформулированы основ-

ные принципы, на которых должна строиться система публичных взаимоотношений полиции с населением, и создан уникальный, инструментальный механизм, позволяющий перевести эти отношения на совершенно новую современную технологическую платформу. В перспективе предусмотрено расширение сервисных функций путём добавления модуля оценки эффективности деятельности полиции посредством интерактивного опроса и расширения функции информирования населения добавлением модуля анализа динамики развития преступности по различным категориям преступлений за различные промежутки времени.

Список библиографических ссылок

1. Узлов Д. Ю. Використання методів і моделей інтелектуальної обробки неструктурованої криміналістичної інформації // Інтелектуальні системи та прикладна лінгвістика: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: НТУ «ХПІ», 2014. С. 13–15.
2. Manning C. D., Raghavan P., Schütze H. Introduction to Information Retrieval. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 544 p.
3. Westphal C. Data Mining for Intelligence, Fraud and Criminal Detection. Advanced Analytic & Information Sharing Technologies. N.Y.: CRC Press Taylor & Francis Group, 2009. 440 p.

Надійшла до редколегії 23.08.2016

УЗЛОВ Д. Ю., СТРУКОВ В. М. ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З НАСЕЛЕННЯМ НА ОСНОВІ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Досліджено проблему переходу поліції до нових форм і методів взаємодії з населенням на основі сучасних інформаційних технологій. Проаналізовано стан цього питання у світі і в Україні. Здійснено огляд зарубіжних автоматизованих засобів взаємодії поліції з населенням. Сформульовано принципи сучасної організації взаємодії поліції з населенням. Розроблено

інноваційний підхід до розв'язання досліджуваної проблеми, оснований на сучасних інформаційних технологіях, і представлено веб-портал, що реалізує новий підхід. Описано його основні функції, можливості і характерні особливості, а також перспективи подальшого розвитку.

Ключові слова: взаємодія поліції з населенням, інноваційний підхід, сучасні інформаційні технології, інформування населення, веб-портал, географічна карта місцевості, відображення в реальному часі.

UZLOV D. Y., STRUKOV V. M. INNOVATIVE APPROACH TO COMMUNITY POLICING BASED ON MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES

The problem of the police transition to new forms and methods of interaction with the population based on modern information technologies has been studied. The state of this issue in the world and in Ukraine has been analyzed. The review of international automated means of community policing has been accomplished. The authors have formulated the principles, which should be the basis for modern system of public relations between police and public, in the context of the fact that Ukraine took a step to join the European Union and, therefore, the commitment to democratic principles of law enforcement agencies' activities and European approaches to interaction with the population and assessment of police activities.

The authors have stated in details that an innovative approach implemented on modern web technologies, in the form of a web portal www.police.kh.ua, which allows the police to interact with the public on a completely new, modern, principles meeting the European requirements developed the solution of the considered issues by Kharkiv IT-specialists together with the employees of the Department of information support of the Chief department of the National Police in Kharkiv region. The portal ensures the fulfillment of three groups of functions: 1) to inform the public on the crime rate in the attended area (in this case – Kharkiv region), 2) the implementation of the feedback from the public and 3) the provision of services. The paper describes all the basic functions, features and characteristics of the instruments. It has been indicated that in the future there will be an expansion of the service functions provided by the addition of a module to assess the effectiveness of the police through an interactive survey and expanding public awareness function by adding a module of analysis of the dynamics of crime for different categories of crimes for different time intervals. Thus, a unique and unparalleled in the world instrumental mechanism making it possible to transfer the police relationship with the population on a completely new and modern technological platform has been created.

Keywords: community policing, innovative approach, modern information technologies, public awareness, web portal, geographical map of the area, real-time display.

УДК 342.9

В. І. ФЕЛИК,

кандидат юридичних наук, доцент,

директор Прикарпатського юридичного інституту

Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Івано-Франківськ)

ОНТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджено поняття та сутність об'єкта профілактичної діяльності Національної поліції України. На підставі аналізу різних наукових концепцій сформульовано авторське визначення поняття об'єкта профілактичної діяльності Національної поліції, виявлено співвідношення об'єкта та предмета профілактичної діяльності Національної поліції, охарактеризовано сутність об'єкта профілактичної діяльності поліції.

Ключові слова: Національна поліція України, профілактична діяльність, онтологічна характеристика, об'єкт діяльності, предмет діяльності, об'єкт управління.

Felyk, V.I. (2016), "Ontological characteristics of the object of preventive activities of the National Police of Ukraine" ["Ontologichna kharakterystyka obiekta profilaktychnoi diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 94–98.

Постановка проблеми. Профілактична діяльність посідає одне із центральних місць серед функцій Національної поліції України.

Вона спрямована на попередження вчинення правопорушень та злочинів шляхом ужиття різноманітних превентивних заходів. Можна

стверджувати, що профілактична діяльність відрізняється багатооб'єктністю, оскільки для досягнення високого рівня ефективності в цій сфері необхідно впливати на різні явища та умови, що сприяють вчиненню правопорушень. Поряд із цим варто зауважити, що в науковій літературі не склалося єдиного концептуального підходу до розуміння сутності об'єкта профілактичної діяльності, а враховуючи факт ухвалення нового закону України «Про Національну поліцію», проблема визначення об'єктів профілактичної діяльності Національної поліції потребує проведення сучасних досліджень. У зв'язку з цим виникає необхідність у наданні онтологічної характеристики об'єктів профілактичної діяльності Національної поліції України.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатньою кількістю наукових робіт, що ґрунтуються на сучасних підходах і положеннях нового Закону України «Про Національну поліцію», присвячених визначенню сутності об'єктів профілактичної діяльності Національної поліції, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу цього питання обумовлює важливість і своєчасність цієї статті.

Стан дослідження. Окремі аспекти профілактичної діяльності правоохоронних органів, а також об'єктів цієї діяльності досліджували такі вчені, як О. Б. Андреева, В. М. Бабакін, С. Г. Братель, К. Л. Бугайчук, Є. В. Додін, С. М. Кавун, О. М. Клюєв, І. І. Комарницька, М. І. Корнієнко, В. І. Мельник, Д. М. Овсянко, С. Д. Подлінев, О. В. Руденко, С. В. Шестаков та багато інших. Однак на сьогодні відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню сутності об'єктів профілактичної діяльності Національної поліції України, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Метою статті є визначення поняття та сутності об'єктів профілактичної діяльності Національної поліції України. Для досягнення поставленої мети планується виконати такі завдання: сформулювати авторське визначення поняття об'єкта профілактичної діяльності Національної поліції, виявити співвідношення об'єкта та предмета профілактичної діяльності Національної поліції, охарактеризувати сутність об'єктів профілактичної діяльності поліції.

Виклад основного матеріалу. Традиційно в правовій науці об'єктом правовідносин називають те, на що спрямовано відповідні правовідносини, те, заради чого вони виникають. Однак такий підхід видається дещо абстрактним і не дає можливості сконцентрувати увагу

на конкретних особливостях досліджуваного явища. Між тим, важливість визначення об'єкта будь-якої соціальної діяльності обумовлюється тим, що саме його конкретизація дозволяє окреслити межі такої діяльності й виокремити коло правовідносин, що складаються у зв'язку з її здійсненням.

Проблема визначення об'єкта посилюється ще й тим, що в тлумачних словниках ця категорія визначається як явище чи предмет, на який спрямовується будь-яка діяльність [1, с. 845], тобто в одному зі своїх значень вона є тотожною поняттю «предмет». Таке ототожнення зустрічається і в роботах деяких науковців [2]. Отже слід указати на різницю між цими двома поняттями, яка виражається в глибині та широті їх змісту, що в деяких випадках має принципове значення. Наприклад, об'єктами профілактичної діяльності Національної поліції можуть виступати дії та поведінка суб'єктів правовідносин, а також різні процеси політико-правового характеру (поведінка підлітків, осіб, схильних до вчинення правопорушень та ін.), тоді як предметом такої діяльності є конкретні матеріальні та нематеріальні блага й цінності (матеріальне благополуччя осіб, які опинились у скрутних життєвих умовах, рівень їх доходу тощо).

Отже, на підставі наукового аналізу поняття «об'єкт» спробуємо визначити його онтологічну сутність стосовно профілактичної діяльності Національної поліції України.

Так, на думку В. В. Молдована та Л. І. Чулінди, об'єкти правовідносин – це матеріальні або нематеріальні блага, заради одержання, передання або використання яких виникають права й обов'язки учасників правовідносин [3, с. 104]. Це визначення кореспондує з думкою іншого науковця – М. В. Цвіка про те, що об'єкти правовідносин пов'язані з правами й обов'язками суб'єктів правовідносин, із можливістю користуватися та розпоряджатися будь-чим. Вони обумовлюються певним способом поведінки й дозволяють претендувати на певні за характером дії інших осіб [4, с. 407]. Тобто науковці цілком справедливо звертають увагу на нерозривний взаємний суб'єктно-об'єктний зв'язок, який показує, що для того, щоб мати можливість впливати на об'єкт правовідносин, суб'єкт має володіти достатнім рівнем повноважень у цій сфері – мати відповідний рівень правосуб'єктності.

В. К. Шкарупа об'єктом адміністративно-правових відносин називає особливий вид суспільних відносин, що втілюють у собі характер діяльності окремих суб'єктів права, юридичні

наслідки їх поведінки та певні правові інтереси, у т. ч. майнового чи немайнового характеру та ін. [5, с. 26]. Однак, на нашу думку, такий підхід є не зовсім правильним. Зокрема, визначаючи об'єкт як вид правовідносин, науковець наділяє його всіма атрибутами правовідносин – суб'єктом, об'єктом і змістом. У підсумку виявлятиметься, що будь-який «об'єкт» має свій власний «об'єкт», що в принципі не має сенсу.

Більш вузького підходу дотримуються Д. М. Овсянко та інші науковці, які стверджують, що об'єктом адміністративно-управлінських відносин слід вважати діяльність людей та їх об'єднань щодо реалізації у сфері виконавчої влади своїх прав та обов'язків, їх свідомовольову поведінку [6, с. 15]. Між тим, зводити об'єкт адміністративно-правових відносин лише до діяльності осіб не варто, адже під вплив управлінських правовідносин підпадають і інші політико-правові явища – поведінка зазначених осіб, управлінські процеси тощо.

Цікавою видається дворівнева концепція Є. В. Курінного, який вважає, що внутрішня будова об'єкта адміністративно-правових відносин характеризується неоднорідною конструкцією, в якій структурно присутні головна та допоміжна частини. При цьому допоміжна частина пов'язана з поведінкою суб'єктів зазначених відносин, а головний рівень складають узагальнені потреби й інтереси, що вже мають адміністративно-правову регламентацію та реалізуються за допомогою відповідних норм [7, с. 14].

Застосовуючи метод дедукції та рухаючись від загального до конкретного, слід погодитись із твердженням О. М. Ключова, який зазначає, що профілактика правопорушень – це особливий вид соціального управління, що має за мету зниження інтенсивності процесів детермінації правопорушень, нейтралізацію дії її причин та умов для обмеження правопорушень до соціально прийняттого рівня [8, с. 99]. Отже, говорячи про профілактичну діяльність як особливий вид державного управління, необхідно зважати на поняття «об'єкт управління».

Ю. О. Тихомиров вважає, що існують різні рівні та види об'єктів як систем, що вимагають управління [9, с. 106–107]. Що ж стосується самої дефініції, то традиційно об'єктом управління визнається система, яка підпорядковується владній волі суб'єкта управління й виконує його рішення, тобто система, якою управляють [10, с. 239]. Погоджуючись із цим визначенням, необхідно додатково з'ясувати співвідношення об'єкта й предмета управління.

У філософській та правовій літературі деякі науковці зазначають, що між об'єктом і предметом пізнання немає різниці або що на емпіричному рівні наукового пізнання немає потреби розрізняти об'єкт і предмет [2]. Однак, як зазначалося вище, в окремих випадках така різниця існує.

В. В. Шилов, досліджуючи профілактичну діяльність органів прокуратури, до об'єктів такої діяльності відносить фізичних та юридичних осіб, умови й фактори суспільного життя, що розцінюються чи можуть бути розцінені як криміногенні фактори. Предмет профілактики органів прокуратури, на думку вченого, – це певна конкретизована частина об'єкта профілактичної діяльності, на яку звертаються профілактичні заходи; це ті його (об'єкта) конкретні умови, обставини та фактори, на перетворення яких спрямовано відповідні профілактичні заходи, що вживаються органами прокуратури в порядку, межах та обсягах, що відповідають їх правовому статусу [11, с. 430].

Таким чином, об'єкт і предмет профілактичної діяльності співвідносяться як загальне та конкретне: об'єкт – це система дій і поведінки різноманітних суб'єктів, умови їх життя, а також інші політико-правові явища, на які впливають профілактичні заходи; предмет, на відміну від об'єкта, відрізняється більшою конкретністю та являє собою більш вузьку систему, на яку спрямований управлінський профілактичний вплив.

Стаття 5 законопроекту «Про профілактику правопорушень» називається «Об'єкти профілактики правопорушень». У ній зазначено, що дія цього Закону поширюється на: громадян України, осіб без громадянства, а також іноземців, за винятком дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України й міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, користуються імунітетом від кримінальної та адміністративної юрисдикції; криміногенні чинники правопорушень; осіб із криміногенними схильностями, а також юридичних осіб стосовно дотримання ними вимог законодавства щодо охорони державного і колективного майна; мікросередовище, яке сприяє формуванню особи з криміногенними схильностями [12].

Виходячи з вищезазначеного, а також на підставі аналізу положень закону України «Про Національну поліцію» [13], до об'єктів профілактичної діяльності Національної поліції доцільно віднести:

– публічну безпеку та порядок, права й свободи людини й громадянина, інших осіб, діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування та їх посадових осіб щодо забезпечення публічної безпеки та порядку;

– дії та поведінку осіб, схильних до девіантної поведінки, умови та способи їх життя, матеріальне благополуччя цих осіб, процес їх соціалізації, працевлаштування;

– причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів та правопорушень, процес усунення негативних наслідків учинюваних правопорушень;

– дії органів поліції щодо розробки програм, концепції та планування діяльності у сфері попередження вчинення правопорушень і злочинів, процес участі органів поліції у спільних з іншими правоохоронними органами заходах, спрямованих на профілактику правопорушень;

– дії органів поліції щодо патрулювання вулиць та інших публічних місць із метою попередження вчинення правопорушень тощо.

Отже, об'єкт профілактичної діяльності Національної поліції України – це сукупність дій, процесів та інших явищ суспільного життя, на

які впливають заходи та повноваження органів поліції, спрямовані на попередження вчинення правопорушень або попередження чи зменшення їх негативних наслідків, зниження рівня правопорушень у державі та в окремих регіонах і забезпечення високого рівня публічної безпеки та порядку.

На підставі здійсненого в цій статті науково-правового аналізу можемо зробити **висновок**, що онтологічна сутність об'єкта профілактичної діяльності Національної поліції України полягає в такому: по-перше, він окреслює межі профілактичної діяльності органів поліції; по-друге, він обумовлюється системою повноважень Національної поліції у сфері профілактики правопорушень та охоплює лише ті дії, поведінку та інші процеси, на які органи поліції уповноважені впливати.

Виходячи з того, що чинний Закон України «Про Національну поліцію» не визначає об'єкти профілактичної діяльності Національної поліції та не регламентує межі такої діяльності, вважаємо, що **напрямок подальших наукових досліджень** у цій сфері має стати розробка пропозицій щодо внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства України.

Список бібліографічних посилань

1. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка/под ред. Н. Ф. Татьянченко. М.: Альта-Пресс, 2005. 1216 с.
2. Руденко О. В. До проблеми співвідношення об'єкта та предмета наукового пізнання // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2005». Ч. 2: матеріали доп. та виступів. Київ: Київ. ун-т. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Rudenko/tezi.htm> (дата звернення: 21.07.2016).
3. Молдован В. В., Чулінда Л. І. Правознавство: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Центр учб. літ., 2010. 184 с.
4. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти/М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
5. Адміністративне право України: посіб. для підготовки до іспитів/Г. Г. Забарний, Р. А. Калюжний, В. О. Терещук, В. К. Шкарупа. Київ: Вид. Паливода, 2001. 194 с.
6. Овсянко Д. М. Административное право в схемах и определениях : учеб. пособие. М.: Юристь, 2001. 77 с.
7. Курінний С. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 38 с.
8. Ключев О. М. Форми та методи профілактичної діяльності органів внутрішніх справ на місцевому рівні // Форум права. 2007. № 1. С. 99–103. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2007_1_19.pdf (дата звернення: 21.07.2016).
9. Тихомиров Ю. А. Публичное право: учебник. М.: БЕК, 1995. 496 с.
10. Державне управління: підручник: у 2 т./Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. Київ; Дніпропетровськ: НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
11. Шилов В. В. Щодо сутності об'єкта та предмета профілактичної діяльності органів прокуратури // Форум права. 2014. № 3. С. 427–431. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_72.pdf (дата звернення: 21.07.2016).
12. Про профілактику правопорушень: проект закону України від 29.12.2009 // Судова влада України: офіц. веб-портал. 30.12.2009. URL: <http://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358> (дата звернення: 21.07.2016).
13. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

Надійшла до редколегії 22.07.2016

ФЕЛИК В. И. ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЪЕКТА ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Исследованы понятие и сущность объекта профилактической деятельности Национальной полиции Украины. На основе анализа различных научных концепций сформулировано авторское определение понятия объекта профилактической деятельности Национальной полиции, выявлено соотношение объекта и предмета профилактической деятельности Национальной полиции, охарактеризована сущность объекта профилактической деятельности полиции.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины, профилактическая деятельность, онтологическая характеристика, объект деятельности, предмет деятельности, объект управления.

FELYK V. I. ONTOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE OBJECT OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The concept and essence of the object of preventive activities of the National Police of Ukraine have been researched. It has been established that the object and the matter of preventive activities correspond as general and specific: the object – is a system of actions and behavior of various subjects, their living conditions, and other political and legal phenomena affected by preventive measures; the subject, unlike the object is more specific and is a more narrow system that is affected by managerial preventive impact.

The object of preventive activities of the National Police of Ukraine has been defined as a set of actions, processes and other phenomena of social life, influenced by the events and powers of the police, aimed at preventing offenses or prevention or reduction of their negative effects, the decline of crime rate in the country and in some regions, as well as ensuring a high level of public safety and order.

The author includes to the objects of preventive activities of the National Police: public safety and order, rights and freedoms of man and citizen, other persons, activities of state authorities and local self-governments and their officials to ensure public safety and order; actions and behavior of people prone to deviant behavior, conditions and the way of life, material well-being of these people, the process of their socialization, employment; causes and conditions that assist to the commission of crimes and offenses, the process of eliminating negative effects of the committed offenses; actions of the police concerning the elaboration of programs, concept and planning of the activities for the prevention of offenses and crimes' commission, the process of involvement of the police in common activities with other law enforcement agencies aimed at preventing crimes; actions of the police to patrol the streets and other public places in order to prevent the commission of offenses, etc.

It has been determined that the ontological essence of the object of preventive activities of the National Police of Ukraine is as follows: first, it outlines the boundaries of police preventive activities; secondly, it is conditioned by the system of authorities of the National Police in the area of crime prevention and includes only those actions, behavior and other processes, on which the police is authorized to affect.

Keywords: National Police of Ukraine, preventive activities, ontological characteristics, object of activities, matter of activities, object of management.

КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

К. Ю. МЕЛЬНИК,*доктор юридичних наук, професор,**завідувач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 (кримінальної поліції)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8960-0234>*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕВЕДЕНЬ НА ІНШУ РОБОТУ В УКРАЇНІ

Розглянуто теоретичні проблеми, пов'язані з розумінням категорії «переведення на іншу роботу». Дано власне визначення відповідного терміна. Проведено дослідження норм національного законодавства, що регламентують переведення на іншу роботу різних категорій працівників. Зроблено висновок про відсутність у загальному трудовому законодавстві й спеціальному в сфері проходження служби у Національній поліції України однакового підходу національного законодавця до розуміння переведення та переміщення. Дано науково обґрунтовані рекомендації з удосконалення відповідного національного законодавства.

Ключові слова: *переведення, переміщення, трудова функція, місце роботи, робоче місце, посада, поліція.*

Melnyk, K.Y. (2016), "Some problems of legal regulation of transfers to another job in Ukraine" ["Деякі проблеми правового регулювання переведення на іншу роботу в Україні"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 99–103.

Постановка проблеми. Проблематика правового регулювання переведень на іншу роботу була завжди й залишається надважливою, оскільки в цьому явищі наразі реалізується принцип свободи трудового договору та принцип заборони примусової праці. Це обумовлює великий інтерес до цієї проблематики серед науковців у галузі трудового права.

Стан дослідження. За різних часів проблеми правового регулювання переведень на іншу роботу були предметом досліджень цілої низки вчених-трудоваків, серед яких М. Г. Александров, П. А. Бущенко, В. С. Венедіктов, Л. Я. Гінцбург, Г. С. Гончарова, В. В. Жернаков, С. О. Іванов, М. І. Іншин, М. П. Карпушин, Р. З. Лівшиц, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, К. Ю. Мельник, В. І. Нікітінський, О. С. Пашков, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, В. Г. Ротань, О. В. Смирнов, В. М. Толкунова, Н. М. Хуторян, О. П. Циндякіна, Г. І. Чанишева, А. М. Юшко, О. М. Ярошенко та ін.

Метою статті є формування власної позиції щодо категорії «переведення на іншу роботу» та надання пропозицій з удосконалення відповідного національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Одразу відзначу, що в науці трудового права відсутнє одностайне розуміння категорії «переведення на іншу роботу». Так, В. І. Нікітінський визна-

чав переведення на іншу роботу як переміщення на роботу, не обумовлену трудовим договором [1, с. 341]. На думку О. С. Пашкова, переведення на іншу роботу – це зміна характеру й місця роботи, встановлених трудовим договором [2, с. 276]. О. Д. Зайкін розглядав переведення на іншу роботу як зміну однієї з необхідних умов трудового договору (про трудову функцію, місце роботи, оплату праці) або інших істотних умов праці [3, с. 226]. П. І. Жигалкін та П. А. Бущенко під таким переведенням розуміють будь-яку зміну умов трудового договору або зміну істотних умов праці [4, с. 163]. Г. С. Гончарова вказує на те, що це переведення завжди передбачає усунення з попередньої роботи з одночасним переходом на іншу роботу. Це означає, що працівник продовжує працювати, але або за іншою спеціальністю (посадою), або за тією ж спеціальністю, але на іншому підприємстві, розміщеному як у цій, так і в іншій місцевості [5, с. 18]. На думку П. Д. Пилипенка, переведенням на іншу роботу вважається лише зміна спеціальності, кваліфікації чи посади [6, с. 213].

К. М. Гусов та В. М. Толкунова вважають переведення на іншу роботу формою зміни трудового договору, коли змінюються або трудова функція працівника, або місце роботи, або оплата й режим праці, або інші істотні умови

договору [7, с. 212–213]. Р. З. Лівшиць та Б. М. Чубайс до поняття переведення на іншу роботу включають зміну не тільки безпосередньо обговорених сторонами умов трудового договору, але й умов праці, встановлених трудовим законодавством, колективним договором, угодою, локальними актами [8, с. 35].

О. П. Циндяйкіна під переведенням на іншу роботу розуміє доручення працівнику роботи, яка не відповідає його спеціальності, кваліфікації, посаді, або роботи, під час виконання якої змінюються розмір заробітної плати, пільги, переваги або інші істотні умови праці, обумовлені під час укладення трудового договору (контракту), а також зміну місця роботи, направлення працівника на постійну роботу в іншу організацію або в іншу місцевість [9, с. 15]. На думку А. М. Юшко, під переведенням на іншу роботу слід розуміти таку зміну умов трудового договору: а) зміну місця роботи (підприємства або його відокремленого підрозділу, розміщеного у певній місцевості (населеному пункті) й наділеного трудовою правосуб'єктністю, або місцевості, хоча б разом з підприємством, з яким укладено трудовий договір); б) зміну трудової функції (доручення працівникові роботи, яка не відповідає його спеціальності, кваліфікації, посаді, обумовленій під час укладення трудового договору, або покладення на нього завдань та обов'язків, не передбачених посадовою інструкцією, хоча б і в межах тієї ж спеціальності) [10, с. 70].

Такий стан справ у науці трудового права обумовлюється передусім тим, що чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) не закріплює визначення зазначеного терміна. Частина 1 ст. 32 КЗпП містить лише таку норму: «Переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації, а також переведення на роботу на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість, хоча б разом з підприємством, установою, організацією, допускається тільки за згодою працівника, за винятком випадків, передбачених у статті 33 цього Кодексу, та в інших випадках, передбачених законодавством» [11].

Узагалі ж переведенню на іншу роботу присвячено три статті КЗпП, які входять у гл. III «Трудовий договір». Так, ст. 32 КЗпП регулює постійні переведення та відмежовує їх від переміщення працівника, ст. 33 КЗпП – тимчасове переведення працівника на іншу роботу, ст. 34 КЗпП – тимчасове переведення на іншу роботу в разі простою.

Тут необхідно звернути увагу і на положення п. 31 постанови Пленуму Верховного Суду

України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 06.11.1992 № 9, де передбачено, що переведенням на іншу роботу вважається доручення працівникові роботи, що не відповідає спеціальності, кваліфікації чи посаді, визначеній трудовим договором.

Традиційно в юридичній літературі категорії «спеціальність», «кваліфікація» та «посада» охоплюються одним терміном «трудова функція». Спеціальність – це сукупність набутих шляхом спеціальної підготовки та досвіду роботи знань, умінь і навичок, необхідних для виконання певного виду трудової діяльності в межах даної професії. Кваліфікація – це рівень підготовленості, майстерності, ступінь готовності до виконання праці за певною спеціальністю чи посадою, що визначається розрядом, класом чи іншими атестаційними категоріями. Посада – це визначена структурою та штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативно-правовими актами коло службових повноважень [12, с. 154–155].

В юридичній літературі була висловлена точка зору, що для переведення є необхідними рух, переміщення разом з істотними змінами трудового договору, умов праці [5, с. 21–22; 13, с. 20]. Однак слід погодитися з П. Д. Пилипенком, який указує на те, що цей термін не можна сприймати буквально та розуміти як фактичне переведення працівника від виконуваної ним роботи до виконання якоїсь іншої роботи, бо переважно в разі переведення на іншу роботу працівника нікуди не переводять. Він може залишатися на своєму ж робочому місці, і лише нові функції, які йому доручають виконувати, засвідчують факт переведення на іншу роботу [6, с. 212].

Виходячи з вищезазначеного, сьогодні під переведенням на іншу роботу слід розуміти зміну умов трудового договору про місце роботи та/або трудову функцію.

В юридичній літературі переведення класифікуються за наступними підставами: 1) залежно від строку переведення – постійні та тимчасові; 2) залежно від місця переведення – переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, переведення на роботу на інше підприємство в тій же місцевості, переведення в іншу місцевість, хоча б разом з підприємством; 3) залежно від ініціатора переведення – переведення з ініціативи працівника, переведення з ініціативи роботодавця, переведення за ініціативою осіб, що не є стороною трудового договору [12, с. 174].

За загальним правилом, переведення на іншу роботу може здійснюватись за наявності взаємної волі сторін трудового договору. Це загально правило закріплене в ч. 1 ст. 32 КЗпП та ч. 1 ст. 33 КЗпП, відповідно до яких переведення на іншу роботу допускається тільки за згодою працівника. Норма про отримання згоди працівника обумовлюється тим, що, як правило, ініціатива щодо переведення працівника виходить від роботодавця.

У трудовому законодавстві передбачаються також випадки, коли роботодавець вправі без згоди працівника перевести його на іншу роботу. Це дозволяється, якщо переведення є тимчасовим (строком до одного місяця), робота, на яку його переводять, не протипоказана працівникові за станом здоров'я та за наявності до того ж причин екстраординарного характеру – відвернення або ліквідація наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей (ч. 2 ст. 33 КЗпП). Однак у зазначених випадках забороняється тимчасове переведення на іншу роботу без їх згоди вагітних жінок, жінок, які мають дитину-інваліда або дитину віком до шести років, а також осіб віком до вісімнадцяти років (ч. 3 ст. 33 КЗпП).

В юридичній літературі справедливо висловлюється думка щодо необхідності посилення юридичних гарантій у контексті ч. 2 ст. 33 КЗпП. Зокрема, пропонується допускати таке переведення без згоди працівника лише після оголошення на тій або іншій території надзвичайного стану [14, с. 231]. Рекомендується чітко закріпити в законодавстві право працівника оскаржити таке переведення й вимагати компенсації у випадку незаконного переведення без його згоди, а профспілки мають здійснювати активний громадський контроль за переведеннями без згоди працівника [15, с. 7]. Доводиться необхідність передбачити в разі тимчасового переведення працівника на іншу роботу повідомлення первинної профспілкової організації, членом якої є працівник, про здійснення такого заходу [16, с. 183].

У випадку, коли ініціатором переведення виступає працівник, це розцінюється як прохання про переведення, яке роботодавець вправі, але не зобов'язаний задовольнити. Водночас трудове законодавство встановлює випадки, коли роботодавець зобов'язаний задовольнити прохання працівника на переведення. Наприклад, він повинен на вимогу

працівника, який потребує за станом здоров'я надання легшої роботи, перевести його на таку роботу відповідно до медичного висновку тимчасово або без обмеження строку (ч. 1 ст. 170 КЗпП). Схоже правило встановлюється для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 178 КЗпП) [17, с. 254].

Ініціатива щодо переведення може виходити і від осіб, що не є стороною трудового договору (медичні установи, батьки неповнолітнього працівника тощо).

Слід звернути увагу на те, що в окремих актах національного законодавства застосовуються інші підходи до регламентації переведень, ніж у КЗпП. Так, закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII (далі – Закон) містить розділ VII «Загальні засади проходження служби в поліції», в якому міститься ст. 65 «Переміщення поліцейських в органах, закладах та установах поліції».

Вже з аналізу змісту ч. 1 ст. 65 Закону можна зробити висновок про відсутність однакового підходу національного законодавця до розуміння переведення й переміщення у загальному трудовому законодавстві та спеціальному законодавстві у сфері проходження служби в Національній поліції. Так, частина 1 ст. 65 Закону передбачає, що переміщення поліцейських здійснюється: 1) на вищу посаду – у порядку просування по службі; 2) на рівнозначні посади: для більш ефективної служби, виходячи з інтересів служби; за ініціативою поліцейського; у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням реорганізації; у разі необхідності проведення кадрової заміни в місцевостях з особливими природними, географічними, геологічними, кліматичними, екологічними умовами; за станом здоров'я – на підставі рішення медичної комісії; з меншим обсягом роботи з урахуванням професійних і особистих якостей – на підставі висновку атестації; у разі звільнення з посади на підставі рішення місцевої ради про прийняття резолюції недовіри; 3) на посади, нижчі ніж та, на якій перебував поліцейський: у зв'язку зі скороченням штатів або реорганізацією в разі неможливості призначення на рівнозначну посаду; за станом здоров'я – на підставі рішення медичної комісії; через службову невідповідність – на підставі висновку атестації з урахуванням професійних і особистих якостей; за ініціативою поліцейського; як виконання накладеного дисциплінарного стягнення – звільнення з посади відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України; у разі звільнення з посади на підставі

рішення місцевої ради про прийняття резолюції недовіри; 4) у зв'язку із зарахуванням на навчання до вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання, який здійснює підготовку поліцейських, на денну форму навчання, а також у разі призначення на посаду після закінчення навчання [18].

Як було доведено вище, під переведенням сьогодні слід розуміти зміни таких умов трудового договору, як про трудова функція (спеціальність, кваліфікація, посада) та місце роботи. Розуміння переміщення ґрунтується на нормі ч. 2 ст. 32 КЗпП, відповідно до якої не вважається переведенням на іншу роботу й не потребує згоди працівника переміщення його на тому ж підприємстві, в установі чи організації на інше робоче місце або в іншій структурний підрозділ у тій само місцевості, доручення роботи на іншому механізмі або агрегаті в межах спеціальності, кваліфікації чи посади, обумовленої трудовим договором.

В юридичній літературі відзначається, що переміщення, яке не потребує згоди працівника, матиме місце тоді, коли в трудовому договорі не буде зазначено конкретний підрозділ та/або конкретне робоче місце. Якщо у трудовому договорі під час визначення місця роботи працівника буде вказано відповідний структурний підрозділ підприємства, то доручення працівнику роботи в іншому підрозділі буде не переміщенням, а переведенням, яке потребуватиме згоди працівника. Те ж саме стосується і робочого місця. Наприклад, якщо у трудовому договорі буде вказана марка та номерний знак автомобіля, на якому працюватиме особа, то доручення їй роботи на іншому автомобілі слід вважати також переведенням, що потребує згоди працівника [19, с. 27].

Вважаю, що національне законодавство повинно встановлювати однакові підходи до розуміння власного категоріального апарату. З огляду на вищезазначене слід констатувати, що передбачене у ч. 1 ст. 65 Закону переміщення поліцейських є, по суті, переведенням

поліцейських, оскільки при цьому змінюється їхня посада.

Аналіз усього змісту ст. 65 Закону, яка складається з одинадцяти частин, також свідчить про невідповідність змісту статті її назві, безсистемність викладення нормативного матеріалу у статті та відсутність установлених загальним трудовим законодавством гарантій у цій сфері. Так, виходячи з назви статті, у ній мають висвітлюватися питання, пов'язані виключно з переміщенням поліцейських, однак у її межах, з огляду на відповідні термінологічні конструкції, містяться норми про призначення на посади, переміщення та переведення поліцейських. Крім цього, зазначена стаття не передбачає такої важливої гарантії прав працівника в разі його переведення, як обов'язковість отримання його згоди на переведення.

Виходячи з вищезазначеного, пропоную, поперше, викласти назву ст. 65 закону України «Про Національну поліцію» наступним чином «Переведення та переміщення поліцейських». По-друге, є необхідність привести зміст цієї статті у відповідність до норм Кодексу законів про працю України щодо правил застосування переведень та переміщень, а також гарантій прав працівників у разі їх запровадження.

Також слід звернути увагу на ч. 3 ст. 11 закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 р. № 3721-ХІІ, яка передбачає таку норму: «Переведення працівника похилого віку і працівника передпенсійного віку з одного робочого місця на інше не допускається без його згоди, якщо при цьому змінюються істотні умови праці» [20].

Вважаю, що в цьому випадку національний законодавець мав на увазі категорію «переміщення», а не «переведення», оскільки, поперше, остання і так передбачає необхідність отримання згоди працівника, по-друге, в разі зміни робочого місця відбувається переміщення, а не переведення.

Список бібліографічних посилань

1. Трудовое право: энцикл. слов./редкол.: С. А. Иванов (гл. ред) и др. 3-е изд. М.: Сов. энцикл., 1969. 592 с.
2. Советское трудовое право: учебник/под ред. А. С. Пашкова, О. В. Смирнова. М.: Юрид. лит., 1988. 608 с.
3. Советское трудовое право: учебник/под ред. Б. К. Бегичева, А. Д. Зайкина. 2-е изд. М.: Юрид. лит., 1985. 552 с.
4. Жигалкин П. И., Бущенко П. А. Некоторые вопросы совершенствования законодательства о переводах на другую работу // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства: крат. тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф. 21–23 нояб. 1978 г. Харьков: Харьков. юрид. ин-т, 1978. С. 162–164.
5. Гончарова Г. С. Переводы и перемещения в судебной практике. Харьков: Вища шк., 1982. 168 с.
6. Трудове право України: навч. посіб. для студентів юрид. спец. ВНЗ/П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, В. Я. Козак та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. Київ: Ін Юре, 2003. 536 с.

7. Гусов К. Н., Толкунова В. Н. Трудовое право России: учебник. М. : Проспект, 2003. 496 с.
8. Лившиц Р. З., Чубайс Б. М. Трудовой договор/отв. ред. Ю. П. Орловский. М.: Наука, 1986. 174 с.
9. Циндяйкина Е. П. Изменение трудового договора: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. М., 2000. 25 с.
10. Юшко А. М. Переведення на іншу роботу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2002. 194 с.
11. Кодекс законів про працю України: закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 07.09.2016).
12. Мельник К. Ю. Трудове право України: підручник. Харків: Діса плюс, 2014. 480 с.
13. Безуглая Я. И. Правовые средства борьбы с текучестью кадров. Киев: Знання, 1984. 48 с.
14. Мельник К. Ю., Гоц В. Я. Окремі проблеми укладання та зміни трудового договору. *Право і Безпека*. 2012. № 4 (46). С. 228–232. URL: <http://pb.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=21406> (дата звернення: 07.09.2016).
15. Яцкевич І. І. Окремі юридичні гарантії трудових прав працівника у процесі виконання трудового договору: науково-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 1 (11). С. 1–15.
16. Мельник К. Ю., Бабенко А. О. Проблеми юридичних гарантій трудових прав працівників при укладенні, зміні та розірванні трудового договору: монографія. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 240 с.
17. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів: монографія. Харків: Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 360 с.
18. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 07.09.2016).
19. Мельник К. Ю. Правове регулювання переведень і переміщень поліцейських в Україні // Актуальні проблеми соціального права: матеріали всеукр. кругл. столу, присвяч. 40-річчю каф. соціал. права (1 квіт. 2016 р.). Львів: Каф. соціал. права Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка; Укр. центр соціал.-прав. дослідж., 2016. С. 25–28.
20. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: закон України від 16.12.1993 № 3721-XII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12> (дата звернення: 07.09.2016).

Надійшла до редколегії 14.09.2016

МЕЛЬНИК К. Ю. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕВОДОВ НА ДРУГУЮ РАБОТУ В УКРАИНЕ

Рассмотрены теоретические проблемы, связанные с пониманием категории «перевод на другую работу». Предложено собственное определение соответствующего термина. Проведено исследование норм национального законодательства, регламентирующих переводы на другую работу разных категорий работников. Сделан вывод об отсутствии в общем трудовом законодательстве и специальном в сфере прохождения службы в Национальной полиции Украины одинакового подхода национального законодателя к пониманию перевода и перемещения. Даны научно обоснованные рекомендации по усовершенствованию соответствующего национального законодательства.

Ключевые слова: перевод, перемещение, трудовая функция, место работы, рабочее место, должность, полиция.

MELNYK K. Y. SOME PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF TRANSFERS TO ANOTHER JOB IN UKRAINE

The theoretical issues related to understanding the category of “transfer to another job” have been studied. The author’s definition of the relevant term has been provided. According to it we should refer transfer to another job as the change of conditions of the employment contract about the place of employment and/or work function.

The norms of national legislation regulating the transfer to another job of different categories of employees have been studied. The author has made a conclusion about the lack of a single approach of the national legislator to understand the transfer and movement within general labor legislation as well as in special one in part of serving within the National Police of Ukraine. Scientifically grounded recommendations to improve relevant national legislation have been provided. In particular, the author has offered the title of the Art. 65 of the Law of Ukraine “On the National Police” to present as follows: “The transfer and Movement of Police Officers”.

Also, the author has grounded the necessity to bring the content of this Article in compliance with the Labor Code of Ukraine concerning the rules of implementing transfers and movements, as well as guarantees of employees’ rights in case of their implementation.

Keywords: transfer, movement, labor function, place of employment, work space, position, police.

УДК [351.74:328.185](477)

Н. В. ШИНКАРЕНКО,*ад'юнкту Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4519-879X>*

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто та проаналізовано основні причини виникнення корупції в органах Національної поліції України. Зазначено, що ці причини умовно можна поділити на об'єктивні (зовнішні) та суб'єктивні (внутрішні). На підставі аналізу наукових підходів, зроблено висновок, що головними причинами корупції в органах Національної поліції України є неналежне грошове забезпечення працівників, відсутність жорсткого соціально-правового контролю за діяльністю посадових осіб та їх відповідальністю, наявність значних залишків старої командно-адміністративної системи як надмірно великого управлінського апарату, низький рівень освіти та правової культури посадових осіб.

Ключові слова: *корупція, причини виникнення корупції, Національна поліція України, рівень корупції, вчинення корупційних діянь.*

Shinkarenko, N.V. (2016), "The causes of corruption within the National Police of Ukraine" ["Prychyny vynyknennia koruptsii v orhanakh Natsionalnoi politsii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 104–107.

Постановка проблеми. Для України останнім часом є характерним реформування правоохоронної системи, яка після проведення реформи повинне буде відповідати вимогам правової, демократичної держави. У липні 2015 року почав функціонувати новий державний правоохоронний орган – Національна поліція України.

Але незважаючи на реформування, корупція в органах поліції має свої прояви, й остаточно усунути це негативне явище не вдалося. Відсутність у поліцейських мотивації, технічного обладнання та цілісності в правоохоронній системі не дозволяє викоренити корупцію. Про це заявила голова Національної поліції Хатія Деканоїдзе у зверненні до правоохоронців [1].

Зважаючи на те, що на сьогодні однозначних та універсальних пояснень причин поширення корупції немає, а також на те, що корупція стала невід'ємною частиною більшості сфер життєдіяльності громадянського суспільства в Україні, існує необхідність проаналізувати це проблемне питання.

Стан дослідження. Дослідження причин виникнення корупції в органах поліції здійснювалось у наукових роботах багатьох фахівців, зокрема С. М. Алфьорова, М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, А. І. Берлача, К. І. Беякова, В. М. Гарашука, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, І. А. Дьоміна, О. Г. Кальмана, Т. О. Коломосець, А. Т. Комзюка, Н. П. Матюхіної, М. І. Мельника, О. М. Музичука, Є. В. Невмержицького, В. І. Олефіра, В. П. Петкова, О. Ю. Синявської, Є. Скулиша, О. В. Ткаченко, М. М. Тищенко та ін. У цих дослідженнях були розкриті окремі

теоретичні та практичні питання сутності й причин виникнення корупції в органах поліції, але існує об'єктивна потреба комплексного наукового пошуку в указаних напрямках.

Метою статті є визначення й аналіз причин та особливостей виникнення корупції в органах Національної поліції України. Також необхідно систематизувати та скласти класифікацію причин виникнення корупції в органах поліції, провести порівняльний аналіз причин виникнення корупційних проявів в органах Національної поліції України та ОВС (оскільки у 2015 році відбулося реформування ОВС, а причини корупції фактично залишилися такими ж само).

Виклад основного матеріалу. Поширення корупції в органах поліції насамперед пояснюється тим, що ці органи – найбільше правоохоронне відомство, сфера діяльності якого є достатньо широкою та пов'язаною зі здійсненням контролю за дотриманням правил у різних сферах суспільного життя, де порушуються права та свободи громадян. Причини й умови, які зумовлюють корупційні прояви серед працівників поліції, тісно пов'язані з тими, які є характерними для всіх категорій працівників державного апарату, а саме високий рівень впливу поліцейських на різні сфери суспільного життя згідно з чинним законодавством, низький рівень заробітної плати й соціальної захищеності, впевненість посадових осіб Національної поліції України у непокараності. Найбільша шкода від цього явища полягає у тому, що воно негативно позначається на довірі суспільства до поліції [2, с. 156].

Якщо узагальнити й систематизувати причини виникнення корупції, то в загальному вигляді можна сформулювати таку класифікацію:

- соціально-економічні причини;
- політичні причини;
- організаційно-інституціональні або бюрократичні причини;
- правові причини;
- транснаціональні причини;
- морально-психологічні фактори.

Особливими причинами існування корупції в органах поліції є такі, що зумовлюють корупцію саме в цьому органі державної служби. Такі причини слід поділити на об'єктивні (їх ще можна назвати зовнішніми) та суб'єктивні (відповідно, це внутрішні причини).

Об'єктивні пов'язуються зі специфікою професійної діяльності, відсутністю належної організації виконання працівником своїх службових обов'язків, несприятливими умовами несення служби тощо.

Суб'єктивними є чинники, безпосередньо зумовлені рівнем розвитку та виховання особистості працівника поліції, зокрема до таких чинників належать:

- відсутність уявлення про належну та гідну поведінку працівників поліції;
- недостатня розвиненість морально-ділових якостей;
- здатність піддаватися негативним впливам з боку колег, які вчиняють корупційні дії;
- відсутність принципів позицій щодо чесного та відповідального несення служби;
- відсутність вольових якостей;
- бажання бути «своїм» у супереч власним установкам тощо.

До об'єктивних чинників О. В. Ткаченко пропонує додати чинник, пов'язаний із недотриманням принципу невідворотності покарання тих осіб, які вчинили такі діяння, а також відсутність адекватного юридичного покарання за вчинення правопорушень з ознаками корупції, його відповідності ступеню завданої шкоди державі, громадянам та органам внутрішніх справ [3, с. 50].

Варто зазначити, що причини виникнення корупції науковці неодноразово досліджували на прикладі ОВС. Зважаючи на те, що на цей момент для правоохоронної системи України характерне реформування і ОВС реформовано в Національну поліцію України, необхідно проаналізувати також наукові підходи до визначення причин корупції, які були вироблені раніше.

Вказували, що значна частина осіб, які працевлаштовуються в ОВС, визначально сприймає свою роботу насамперед як засіб збагачення

через отримання державно-владних повноважень і можливостей застосування примусу. Такий підхід до діяльності в ОВС значно відрізняється від розвинутого в західних країнах. Наприклад, у резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо основних принципів етики поліцейської служби вказується: «Поліцейський повинен виконувати визначені законом обов'язки, які закон покладає на нього через завдання захисту своїх співгромадян і суспільства проти насильства, крадіжок та інших дій, які завдають шкоди... Завдання поліцейського і його обов'язок – поважати закон і підтримувати його» (ст. 1), «Особливо він [поліцейський] повинен всіляко уникати усіх видів корупції. Визначення поняття корупції не існує, але кожний поліцейський знає, де вона починається. Уникнення хабарів і корупції є особливо важливим, адже, якщо корупція існує у поліції, то вона рано чи пізно пошириться й на іншу частину суспільства» [4, с. 23].

Окрім зазначених причин корупції в ОВС, ще одним визначальним чинником, що сприяє розповсюдженню корумпованості в цій державній структурі, є неналежне грошове забезпечення працівників ОВС. Із цього приводу деякі вчені звертають увагу на відсутність прямого зв'язку між заробітною платою та діяльністю працівника: оскільки потреби людини є безмежними і вони завжди зростають швидше за її прибутки, тому жодна заробітна плата не зможе задовольнити постійно зростаючі потреби людини [5, с. 59–60; 6].

Як зазначає С. Роуз-Екерман, з огляду на те, що державні службовці мало заохочені рівнем офіційної заробітної плати, хабарі впливають на них як стимуляційні бонуси [7, с. 8].

Проведене О. В. Ткаченко наукове дисертаційне дослідження із застосуванням методу опитування та анкетування працівників ОВС щодо причин та передумов корупції довело, що грошове забезпечення та наявність соціальних гарантій у працівників міліції є одним із ключових факторів, які можуть утримувати їх від вчинення правопорушень з ознаками корупції [3, с. 57].

О. В. Ткаченко зробив цілком обґрунтований та слушний висновок: «Вплив заробітної плати на зменшення рівня корупції можливий за умови запровадження (або існування) додаткових заходів, якими можуть бути: підвищення рівня юридичної відповідальності за подібні правопорушення, встановлення громадського контролю за діяльністю органів внутрішніх справ, прозорі процедури прийняття рішень посадовими особами, повної реалізації

соціальних гарантій (належне медичне обслуговування, соціальне страхування, навчання дітей у відомчих навчальних закладах), які передбачені співробітникам ОВС, зростання матеріального забезпечення із збільшенням терміну служби в ОВС, належного рівня пенсійного забезпечення, а також встановлення ризиків позбавлення цих благ та переваг у випадку притягнення до відповідальності за корупційні діяння» [3, с. 58].

Ще однією причиною корупції в правоохоронній системі є низький рівень освіти, що, ймовірно, далеко не в останню чергу стосується рядового складу органів поліції. Крім психологічно-морального фактору, причина полягає, мабуть, усе ж таки в рівні економічного розвитку певної країни. Високий рівень освіти суспільства призводить до більш високої моральності та, як наслідок до нетерпимості корупційних проявів як аморальної поведінки. Крім того, освічене суспільство має відповідні знання про свої права та обов'язки, тобто має високий рівень правової культури.

Як зазначив О. Кришневич, «слідчий має не тільки вміти користуватися повновладними повноваженнями, а й бути людиною високої культури, володіти знаннями з етики людських стосунків, бути витриманим і комунікабельним, сприйнятливим до потреб інших, враховувати психічні особливості людей. Слідчий повинен постійно пам'ятати, що людина, наділена владою, завжди на виду, що будь-яка його дія, слово оцінюються особливою мірою» [8, с. 36]. Хоча ця теза стосується слідчих, можна вважати, що вона стосується всіх працівників поліції. Таким чином, на державну службу слід приймати лише особливо морально стійких осіб із достатньо розвиненими духовними, моральними й етичними якостями. Відсутність таких якостей у кандидата на посаду поліцейського є одним із суттєвих чинників учинення правопорушень, насамперед корупційних.

Як вважають М. Камлик і Є. Невмержицький, значною мірою корупцію стимулює наявність істотних залишків старої командно-адміністративної системи як надмірно великого управлінського апарату з необґрунтовано широкими повноваженнями, зокрема розпорядчо-дозвільного змісту, та переважання в ньому, передусім за рахунок керівних посад, службовців старої генерації з консервативною психологією, які не сприймають потреби демократичних перетворень [9, с. 62].

Серед причин корупції в Україні часто згадується так званий «бюрократичний апарат». До певної міри це твердження не суперечить

дійсності. Сприятливі умови для корупції виникають там, де відбувається завищення ролі регулюючих органів і втручання державних бюрократичних органів у економіку [10]. Якщо уряд запроваджує велику кількість правил та інструкцій, державні посадові особи отримують більше можливостей для використання їх у своїх інтересах або для їх порушення.

Фактором, який значно впливає на рівень корупції, є якість правової системи держави, особливо забезпечення нею можливості затримання та належного покарання за вчинення корумпованих діянь. Правовий фактор, у свою чергу, безпосередньо пов'язується з існуванням ефективних антикорупційних законів, які, наприклад, регулюють питання конфлікту інтересів чи фінансування виборчої кампанії. Нарешті, ефективність законів залежить від надійності правоохоронних органів і судів та їх спроможності протидіяти корупції. Без забезпечення цих умов корупція має тенденцію до швидкого розповсюдження.

Можна назвати не один десяток чинників, що зумовлюють поширення корупційної діяльності в країні та низьку ефективність заходів протидії. Але, на думку О. Кальмана, існує один чинник, який і забезпечує прояви всіх інших. Це – відсутність жорсткого соціально-правового контролю за діяльністю посадових осіб та їх відповідальністю в умовах демократизації суспільного життя й переходу до ринкових відносин [11, с. 149].

Висновки. Причинами корупції в системі органів Національної поліції України можна визначити такі:

- терпляче ставлення громадськості до існування корупції та сприяння її розвитку;
- відсутність належного механізму здійснення ротатії кадрів;
- відсутність жорсткого соціально-правового контролю за діяльністю посадових осіб та їх відповідальністю;
- низький рівень оплати праці посадових осіб поліції та надання їм соціальних послуг;
- низький рівень освіти та правової культури посадових осіб та ін.

Недосконала кадрова політика обумовлює потрапляння до органів Національної поліції України осіб, які за своїми психологічними якостями не відповідають моделі правоохоронця правової, демократичної та соціальної держави.

Зважаючи на те, що корупційні прояви знижують авторитет держави в цілому та довіру до органів державної влади, завдають шкоди функціонуванню державного апарату, обмежують конституційні права й свободи людини та

громадянина, порушують принципи верховенства права та встановлений порядок здійснення повноважень посадовими та службовими особами органів державної влади, руйнують

моральні та суспільні цінності й дискредитують державу на міжнародному рівні, причини виникнення корупції необхідно аналізувати комплексно.

Список бібліографічних посилань

1. Деканоїдзе назвала причини корупції у поліції // Gazeta.ua: сайт. 21.06.2016. URL: http://gazeta.ua/articles/politics/_dekanoidze-nazvala-prichini-korupciyi-u-policiyi/705875 (дата звернення: 03.09.2016).
2. Мосякіна О. А. Удосконалення механізмів державного управління для подолання корупційних проявів в органах внутрішніх справ України. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління»*. 2014. № 2 (11). С. 155–160.
3. Ткаченко О. В. Адміністративно-правові засади протидії корупції в органах внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 208 с.
4. Алфьоров С. М. Причини корупції в ОВС, що зумовлені специфікою органу // Форум права. 2011. № 1. С. 21–26. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_5.pdf (дата звернення: 05.09.2016).
5. Мейтус В. Ю. Коррупция. Экономический и информационный анализ. Киев: Нора-принт, 2003. 257 с.
6. Гаврилов М. В. Моделирование в антикоррупционной политике. *Правоведение*. 2006. № 2. С. 74–85.
7. Роуз-Екертман С. Корупція та урядування: причини, наслідки та зміни/пер. С. Кокізіук, Р. Ткачук. Київ: К.І.С., 2004. 296 с.
8. Кришневич О. В. Розв'язання конфліктів у слідчій діяльності. *Практична психологія та соціальна робота*. 2001. № 5. С. 36–39.
9. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. Київ: Знання, 1998. 179 с.
10. Яковлев А. Организованная преступность и переход к рыночным отношениям. *Советское государство и право*. 1990. № 2. С. 84–87.
11. Кальман О. Г. Місце і значення соціально-правового контролю в системі заходів протидії корупції в Україні // Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність = Liability of Public Officials for Corruption: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. семінару. Харків : НЮА ім. Ярослава Мудрого; Харків. центр по вивченню організованої злочинності спільно з Амер. ун-том у Вашингтоні; Ін-т вивчення проблем злочинності Акад. прав. наук України, 2003. С. 148–151.

Надійшла до редколегії 24.09.2016

ШИНКАРЕНКО Н. В. ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КОРРУПЦИИ В ОРГАНАХ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Рассмотрены и проанализированы основные причины возникновения коррупции в органах Национальной полиции Украины. Отмечено, что эти причины условно можно поделить на объективные (внешние) и субъективные (внутренние). На основании анализа научных подходов сделан вывод, что основными причинами коррупции в органах Национальной полиции Украины являются ненадлежащее денежное обеспечение работников, отсутствие жёсткого социально-правового контроля за деятельностью должностных лиц и их ответственностью, наличие значительных остатков старой командно-административной системы как чрезмерно большого управленческого аппарата, низкий уровень образования и правовой культуры должностных лиц.

Ключевые слова: коррупция, причины возникновения коррупции, Национальная полиция Украины, уровень коррупции, совершение коррупционных действий.

SHINKARENKO N. V. THE CAUSES OF CORRUPTION WITHIN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The author of the article has studied and analyzed the main causes of corruption within the National Police of Ukraine. It has been noted that the causes can be conditionally divided into objective (external) and subjective (internal). The objective ones are associated with the specifics of professional activity, lack of proper organization of fulfilling the duties by an officer, unfavorable conditions of service, etc. Subjective causes are factors directly caused by the level of development and education of the police officers.

The author has presented own vision of the causes of corruption's origin within state authorities. The author has concluded that the main causes of corruption in the system of the National Police of Ukraine are: patient attitude of public to the existence of corruption, lack of proper mechanism of rotation of personnel, lack of proper social and legal control over the activities of officials and their responsibility. The factors that contribute to the occurrence of corruption in the National Police of Ukraine also include: low salaries of police officers and provision of social services to them, poor education level and legal culture of officials, etc. The main causes of corruption in the National Police of Ukraine also include the presence of significant remnants of the old command and administrative system as an excessively huge administrative apparatus.

Keywords: corruption, causes of corruption's origin, the National Police of Ukraine, level of corruption, commission of corrupt acts.

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.65/68

К. О. НЕЧАЄВА,
юристка MBH Advocates

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВІДУМЕРЛОСТІ СПАДЩИНИ

Досліджено питання визначення відумерлості спадщини. Виокремлено три підходи, що склались в юридичній науці щодо визначення поняття відумерлості спадщини. Запропоновано виокремлювати два поняття: «відумерлість спадщини» та «відумерле майно».

Ключові слова: *відумерла спадщина, відумерло майно, право власності, безхазяйне майно.*

Nechaeva, K.O. (2016), "To the problem of determining the category of escheated heritage" ["Do problemy vyznachennia katehorii vidumerlosti spadshchyny"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 108–112.

Постановка проблеми. Інститут відумерлості має винятково важливе значення для цивільного обігу, адже він націлений на усунення безсуб'єктності у спадщині, що полягає в максимальному збереженні тих прав та обов'язків, які належали померлому, могли б перейти до його спадкоємців, але через їх відсутність мають бути перенесені на спеціально уповноваженого суб'єкта [1, с. 246]. Незважаючи на важливість цієї правової категорії, у ст. 1277 ЦК України не встановлено чітке визначення цього поняття, а лише стверджується, що у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [2]. Отже, цивільним законодавством України визначено процедуру визнання спадщини відумерлою без трактування цього терміна, тому таке положення законодавства потребує окремого наукового обговорення та уточнення.

Стан дослідження. В юридичній науці питання відумерлості спадщини розглядалось у працях С. С. Бичкової, О. Є. Кухарєва, О. В. Розгон, Є. О. Рябоконя, Н. Б. Солтис, але незважаючи на висновки науковців, термін «відумерлість спадщини» лишається нерозкритим відповідно до практичних потреб. Наявне законодавче та наукове положення стосовно термінологічного визначення відумерлості спадщини потребує окремого вирішення.

Мега статті – на підставі аналізу законодавства та здобутків юридичної науки запропонувати авторське поняття відумерлості спадщини.

Виклад основного матеріалу. Проблема визначення терміна «відумерла спадщина» існує в науці з моменту виокремлення цієї дефініції у правових джерелах. Крім того, дискусія посилювалась у зв'язку із запровадженням терміна «відумерлість спадщини» замість поширеного «виморочне майно». Під час дослідження цього терміна ми приєднуємось до позиції О. П. Печоного, який у книзі «Спадкове право» використовував термін «виморочне майно», описуючи «відумерлість спадщини» [3, с. 253]. Виходячи з цього, ми будуватимемо поняття «відумерлість спадщини», спираючись на позиції науковців як щодо виморочного майна, так і щодо відумерлості спадщини.

В юридичній науці України стосовно поняття відумерлої спадщини склались наступні точки зору. На думку Ю. О. Заїки, відумерла спадщина – це специфічна підстава набуття майна померлого особливим суб'єктом – територіальною громадою, яка не має права відмовитися від спадщини за жодних обставин [4, с. 137]. Звернемо увагу, що дослідник підкреслює, що територіальна громада не може відмовитися від такої власності. У неможливості відмови від власності має прояв обов'язок з набуття у комунальну власність певних об'єктів. Отже, на думку Ю. О. Заїки, головна особливість відумерлої спадщини полягає в тому, що виникнення права власності на відумерле майно є обов'язком, а не правом суб'єкта. Таке положення не належить до розуміння спадкових прав, від яких суб'єкт може відмовитися.

Згідно із ч. 1, 3, 4 ст. 1277 ЦК України у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови

від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [2]. Із цього випливає, що територіальна громада не має права відмовитися від спадщини, оскільки прийняття останньої є її обов'язком. Наявність у територіальної громади певних обов'язків не викликає сумнівів. Це твердження можна обґрунтувати тим, що територіально громада є учасником цивільних правовідносин. Визнання територіальних громад учасниками цивільних відносин обумовлюється здійсненням територіальної автономії та місцевого самоврядування.

Варто звернути увагу, що виконання обов'язку може відбуватись у формі активної дії (виконання дій) та пасивної дії (утримання від дії). Законодавець щодо відумерлої спадщини встановлює активний обов'язок органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини у вигляді подання до суду заяви про визнання спадщини відумерлою. Тому у п. 5 ст. 1277 ЦК України встановлено, що спадщина, не прийнята спадкоємцями, охороняється до визнання її відумерлою відповідно до ст. 1283 ЦК України [2]. Отже, існує певний строк між відкриттям спадщини та визнанням її відумерлою.

Однак іноді суди України керуються правилом, що законодавством держава позбавлена права відмови від прийняття відумерлої спадщини, й остання стає державною власністю автоматично з дня відкриття спадщини. Це, зокрема, було визначено в рішенні Центрального районного суду м. Миколаєва від 20 липня 2016 р. у справі № 490/3071/16-ц [5]. Зустрічаються наукові позиції і з іншим розумінням. Наприклад, М. С. Абраменков та П. В. Чугунов стверджують, що набуте державою виморочне майно визнається таким, що їй належить з дня відкриття спадщини, навіть якщо для отримання виморочного майна не вимагалось б прийняття спадщини. Перехід майна до держави відбувається без особливого акта прийняття спадщини. Дослідники вказують, що фактом переходу майна у власність держави слід вважати закінчення часу, необхідного для прийняття спадщини спадкоємцями за заповітом і спадкоємцями за законом усіх черг. Цим фактом переходу спадкового майна до держави надається зворотна сила: моментом спадкового правонаступництва є день відкриття спадщини [6, с. 15]. Зазначене твердження є дискусійним.

Зовсім інше трактування обов'язку територіальної громади щодо прийняття відумерлої спадщини надано колегією суддів судової палати

у цивільних справах Апеляційного суду Дніпропетровської області у справі № 200/14818/13-ц. Колегія суддів встановила, що не має юридичного значення нездійснення реєстрації права комунальної власності територіальної громади м. Дніпропетровська на майно, визнане відумерлою спадщиною після смерті громадянина, у зв'язку з тим, що орган місцевого самоврядування згідно з чинним законодавством був позбавлений права відмовитись від прийняття відумерлої спадщини, а тому вважається спадкоємцем всіх прав та обов'язків спадкодавця з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою, і неотримання відповідачем свідоцтва про право на відумерле майно, так само як і ухиляння від отримання необхідних документів, не може бути підставою для відмови у задоволенні вимог кредиторів [7]. Із таким висновком можна повністю погодитися. Крім того, згідно з листом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 заяву про визнання спадщини відумерлою не можуть складати вимоги позовного характеру, зокрема вимоги про передачу спадкового майна у власність територіальної громади. Суди повинні враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК суд лише визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування у передбачених законом випадках [8]. Аналізуючи судову практику, можна виявити, що обов'язок органів місцевого самоврядування щодо подання до суду заяви про визнання спадщини відумерлою має активну форму, тому територіальна громада вважається спадкоємцем усіх прав та обов'язків спадкодавця з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою.

На думку М. В. Котухової, під виморочним майном слід розуміти майнову масу, що переходить у порядку спадкування за законом до держави у разі відсутності інших бажаючих прийняти спадщину гідних спадкоємців як за заповітом, так і за законом [9, с. 7]. Наведене визначення не відрізняється оригінальністю, адже в ньому міститься важлива ознака, що відумерла спадщина – це майнова маса, тобто майно та майнові права, які успадковуються. Таким чином, статус відумерлого майна поширюється на чітко визначене майно та майнові права, які повинні вказуватись у відповідному судовому рішенні щодо визнання спадщини відумерлою.

Під час дослідження поняття відумерлості спадщини Н. Б. Солтис, як і інші науковці, також підкреслює, що як таке поняття «від-

умерла спадщина» не визначено законодавчо. Стаття 1277 ЦК України лише встановлює механізм переходу спадщини до визначеного суб'єкта – територіальної громади. Дослідниця вказує, що цей перехід є відмінним від прийняття спадщини способом набуття права власності, та визначає, що під поняттям «відумерла спадщина» слід розуміти процедуру набуття права власності територіальною громадою на майно, яке не було успадковане спадкоємцями [10, с. 237, 239]. На думку Н. Б. Солтис, відумерлість майна – це система дій (процедура) з виникнення права власності у територіальній громаді щодо майна, стосовно якого не виявлені спадкоємці як за заповітом, так і за законом, або у разі усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття. Ця думка Н. Б. Солтис потребує підтримки, оскільки можна простежити певний механізм дій суб'єкта – територіальної громади щодо отримання власності на відумерле майно. Наприклад, до цієї процедури варто віднести такі дії: виявлення такого майна, охорона та управління ним, звернення до суду для визнання спадщини відумерлою та встановлення суб'єктів прав на неї (після спливу одного року з дня відкриття спадщини), прийняття відумерлого майна на баланс відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Таким чином, можна виокремлювати дві категорії: відумерле майно та відумерла спадщина. Відумерле майно – це майно та майнові права, щодо яких застосовується порядок (процедура) відумерлості спадщини. Відумерлість спадщини – процес (система дій) переходу майна та майнових прав із безсуб'єктивним зв'язком до територіальної громади у порядку, передбаченому законодавством. Пропонуючи цю категорію, відзначимо, що майно з безсуб'єктивним зв'язком нами визначено через аналіз правового статусу об'єкта права. Зокрема, В. І. Сенчішев зазначає, що з позиції права важливою є не сама річ як сукупність фізичних і хімічних характеристик, а правове значення, що надається цьому об'єкту в силу позитивного права, що й реалізується у суб'єктивних правах та обов'язках [11, с. 294]. З урахуванням цього зазначимо, що правовий статус об'єкта охоплює не лише його матеріальні характеристики, а й наявність суб'єктивних прав та обов'язків, що можуть виникати стосовно нього, отже між об'єктом та суб'єктом може виникати суб'єктивний зв'язок, який відбивається на правовому статусі об'єкта у вигляді суб'єктивної можливості суб'єкта здійснювати

певні права стосовно об'єкта, що перебуває в пасивному стані. Відумерлість спадщини є необхідною умовою збереження фактичного правового зв'язку між об'єктом правовідносин та суб'єктом, визначеним законом. Отже, суб'єктивний зв'язок – це елемент правового статусу об'єкта прав, що існує у формі суб'єктивної можливості суб'єкта здійснювати певні права стосовно об'єкта, зокрема правомочності. При цьому об'єкт прав містить для потенційного суб'єкта-володільця певні можливості здійснення суб'єктивних прав у вигляді суб'єктивного зв'язку.

Окремо зауважимо, що відумерлість спадщини може розглядатися як широке поняття, що охоплює статус майна з безсуб'єктивним зв'язком власності та процес визнання й прийняття спадщини територіальною громадою. У вузькому розумінні відумерлість спадщини – це процес переходу відумерлого майна у власність територіальної громади.

Окремо звернемо увагу і на таке поширене наукове твердження, що відумерлість спадщини не є категорією спадкового права. Представником цієї позиції, зокрема, є Л. Б. Жук. Його погляд зводиться до того, що визнання спадщини відумерлою та набуття прав на неї відповідною територіальною громадою є самостійною правовою підставою набуття права власності, що відрізняється як від спадкування за заповітом, так і від спадкування за законом [12, с. 189]. Із цього випливає, що відумерлість спадщини є різновидом набуття права власності. Із цим важко сперечатися, оскільки саме відумерлість спадщини є процесом, метою якого є перехід майна, щодо якого існує відумерлий суб'єктивний зв'язок власності, до територіальної громади.

Висновки. Указані наукові позиції та міркування щодо відумерлості спадщини дозволяють стверджувати, що в науці сформувалися три підходи до трактування цієї категорії: відумерлість спадщини як різновид спадкування, як процес переходу майна до територіальної громади та як різновид набуття права власності. Із цього випливає, що в юридичній науці не існує єдиного погляду на відумерлість спадщини, що породжує значну кількість науково-практичних дискусійних питань, які потребують окремого дослідження.

Необхідно виокремлювати дві взаємопов'язані категорії: «відумерле майно» та «відумерлість спадщини». Відумерлість спадщини може розглядатися як широке поняття, що охоплює статус майна з безсуб'єктивним зв'язком власності та процес визнання й прийняття спадщини до територіальної громади. У вузькому розумінні

відумерлість спадщини – це процес переходу відумерлого майна у власність територіальної громади. Відумерлість спадщини ґрунтується на логіко-правових зв'язках щодо суб'єкта, а не об'єкта. Об'єкт, безумовно, не відмирає, а відмирає саме суб'єктний зв'язок щодо цього майна.

Установлено, що до характеристик відумерлості спадщини варто віднести: наявність активного обов'язку територіальної громади щодо її

прийняття; те, що встановлення статусу відумерлого майна настає з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою; те, що територіальна громада може бути визнана спадкоємцем щодо відумерлого майна з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою; універсальність правонаступництва за обов'язками спадкодавця; наявність певного строку між відкриттям спадщини та визнанням спадщини відумерлою.

Список бібліографічних посилань

1. Заїка Ю. О., Солтис Н. Б., Проценко В. В., Рябоконь Є. О. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження): монографія/відп. ред. В. В. Луць; НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2015. 248 с.
2. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 16.09.2016).
3. Печений О. П. Наследственное право: практ. комент. к Гражд. кодексу Украины. Харьков: Фактор, 2012. 368 с.
4. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. 2-ге вид. Київ: КНТ, 2007. 288с.
5. Рішення Центрального районного суду м. Миколаєва у справі № 490/3071/16-ц від 20.07.2016 // Єдиний державний реєстр судових рішень. офіц. веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59355247> (дата звернення: 16.09.2016).
6. Абраменков М. С., Чугунов П. В. Правовое регулирование перехода выморочного имущества в порядке наследования: теоретические и практические вопросы. *Наследственное право*. 2010. № 1. С. 10–20.
7. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області у справі № 200/14818/13-ц від 10.02.2015 // Єдиний державний реєстр судових рішень. офіц. веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42636741> (дата звернення: 16.09.2016).
8. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримін. справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13> (дата звернення: 16.09.2016).
9. Котухова М. В. Гражданско-правовое регулирование отношений с вымороченным имуществом в наследственном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2007. 25 с.
10. Солтис Н. Б. Набуття територіальною громадою права власності на житло, визнане відумерлим // Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах : зб. наук. пр./НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; за ред. О. Д. Крупчана, О. О. Первомайського. Київ: Редакція журн. «Право України», 2013. С. 235–254.
11. Гражданское право: учебник: в 2 т. Т. 1/Дюжева О. А., Ем В. С., Зенин И. А. и др.; отв. ред. Суханов Е. А. 2-е изд., перераб. и доп. М.: БЕК, 1998. 816 с.
12. Жук Л. Б. Правовий статус територіальної громади в контексті особливостей правової природи та процедури визнання спадщини відумерлою // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного права (Матвєєвські цивілістичні читання): матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листоп. 2011 р.). Київ: Алерта, 2012. С. 188–190.

Надійшла до редколегії 19.09.2016

НЕЧАЕВА К. А. К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАТЕГОРИИ ВЫМОРОЧНОСТИ НАСЛЕДСТВА

Исследован вопрос определения вымороченности наследства. Выделены три подхода в отношении определения понятия вымороченности наследства, которые сложились в юридической науке. Предложено выделять два понятия: «вымороченность наследства» и «вымороченное имущество».

Ключевые слова: вымороченное наследство, вымороченное имущество, право собственности, бесхозное имущество.

NECHAIEVA K. O. TO THE PROBLEM OF DETERMINING THE CATEGORY OF ESCHEATED HERITAGE

It has been indicated that the civil legislation of Ukraine determines the procedure for recognition of heritage as escheated without an interpretation of this term, and such provisions of legislation require a separate scientific discussion and clarification. Thus the objective of this article was to suggest the author's concept of escheated heritage based on the analysis of legislation and achievements of jurisprudence.

It has been established that there are three approaches to the interpretation of the category of escheated heritage within the science: escheated heritage as a kind of inheritance, as the process of transition of property to the local community and as a form of ownership.

The author has proved the necessity to separate the two interrelated categories: "escheat property" and "escheated heritage". Escheat property – is the property, property rights, where the procedure of escheated heritage is applied.

Escheated heritage can be viewed as a broad concept covering the status of property with the subjectless relation of property and the process of recognition and adoption of heritage to the local community. In the narrow sense escheated heritage – is a process of transition of escheat property to the ownership of the local community. Escheated heritage is based on logical and legal relations on the subject, but not the object. The object does not definitely perish, but it is subjective relation to this property that is perished.

It has been established that the characteristics of escheated heritage should include: existence of an active duty of the territorial community for its adoption; the fact that the establishment of the status of escheat property begins from the date, when the decision on acknowledgment the heritage as escheated comes into force; the fact that the local community can be recognized as heir to escheat property from the date, when the decision on acknowledgment the heritage as escheated comes into force; by the universal succession duties of an ancestor; a certain period of time between the commencement of succession and recognition of heritage as escheated.

Keywords: *escheated heritage, escheat property, ownership, ownerless property.*

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922

В. І. БАРКО,

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

В. П. ОСТАПОВИЧ,

*кандидат юридичних наук,
начальник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ);*

В. В. БАРКО,

*кандидат педагогічних наук,
науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)*

ВИМОГИ ДО КЕРІВНИКА ЯК ДО СУБ'ЄКТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід організації та здійснення підготовки керівників поліцейських підрозділів до роботи щодо збереження психологічного здоров'я, результатом якої мають бути високий рівень мотивації професійної діяльності поліцейських, формування здатності успішно протидіяти стресовим чинникам, конфліктам та іншим факторам ризику й розвиток професійно важливих індивідуально-психологічних якостей. Наведено критерії оцінювання рівня сформованості готовності керівника поліції до збереження психологічного здоров'я працівників поліції, а також перелік вимог, що висуваються до поліцейських управлінців як до суб'єктів збереження психологічного здоров'я поліцейських.

Ключові слова: поліція, керівник, психологічне здоров'я, мотивація, стрес, конфлікт, критерії готовності.

Barko, V.I., Ostapovich, V.P. and Barko, V.V. (2016), "Requirements for a manager as for the subject of preserving mental health of police officers of the National Police of Ukraine" ["Vymohy do kerivnyka yak do subiekta zberezhennia psykholohichnoho zdorovia politseiskyykh Natsionalnoi politsii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 113–120.

Постановка проблеми. Відповідно до закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. метою діяльності Національної поліції України є реалізація державної політики у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, захист об'єктів права власності, протидія злочинності, охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Національна поліція України побудована за зразком поліції передових західноєвропейських країн; поліцейські виконують службові завдання у тісній взаємодії з населенням, діють на основі неухильного дотримання законності, прав людини та громадянина.

Службова діяльність поліцейських традиційно належить до складних видів професійної діяльності, вона супроводжується значними пси-

хофізіологічними й фізичними навантаженнями на працівників, багатьма чинниками ризику для їх життя та здоров'я, характеризується стресогенністю та необхідністю протидіяти кримінальному оточенню, застосовувати заходи фізичного впливу, зброю, спеціальні засоби тощо. Дослідження свідчать про те, що складні умови роботи поліцейських нерідко призводять до порушення здоров'я та появи психологічних проблем [1; 2, с. 202; 3, с. 160; 4, р. 124].

Відповідно до формулювання Всесвітньої організації охорони здоров'я людське здоров'я – це не просто відсутність хвороби, а повне фізичне, душевне та соціальне благополуччя. Психологічне здоров'я є головною складовою душевного благополуччя та забезпечується на різних, але взаємозалежних рівнях функціонування, воно пов'язане з особистістю людини й

може бути порушене домінуванням негативних рис характеру, дефектами в моральній сфері, неправильним вибором ціннісних орієнтацій тощо. Психологічне здоров'я зазнає впливу з боку різних соціальних зв'язків, серед іншого родини, спілкування, дозвілля, релігійних та інших організацій. Воно є підґрунтям повноцінного розвитку людини.

Сучасна наука розмежовує сфери психічного та психологічного здоров'я. Психологічне здоров'я сьогодні розглядається як динамічна сукупність психічних властивостей особистості, що забезпечують гармонію між потребами індивіда та суспільства й виступають передумовою орієнтації індивіда на виконання свого життєвого завдання. Психологічне здоров'я є вищим рівнем прояву здоров'я психічного, воно визначається ціннісно-смісловим змістом розвитку особистості. Очевидно, що психологічно здоровою може бути тільки людина, яка є здоровою психічно.

Особлива роль у збереженні психологічного здоров'я підлеглих належить керівнику поліцейського підрозділу. Саме він чинить безпосередній вплив на особистість працівника, на весь колектив і на соціально-психологічні процеси, які у ньому виникають. У зв'язку з цим зростають вимоги до загальної й професійної підготовки керівників поліції та їх управлінських якостей, від яких залежать збереження життя та здоров'я особового складу. Саме від керівника залежить мотивація професійної діяльності поліцейських, формування здатності успішно протидіяти стресовим чинникам, конфліктам та напрацьовано власного досвіду щодо підготовки керівників до збереження психологічного здоров'я поліцейських, тому метою статті є розкриття можливих напрямів покращання підготовки керівників підрозділів Національної поліції України як суб'єктів збереження такого здоров'я.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з вивченням психічного здоров'я людини та шляхів його збереження, тривалий час викликають інтерес у дослідників. Найбільшу увагу цій темі приділяли представники медичних наук (медичної психології, патопсихології, психіатрії, психотерапії). У дослідженнях переважно йдеться про нервові й психічні захворювання, відхилення у функціонуванні психічних процесів та особистісному розвитку людини, органічні синдроми й розлади тощо. Проблема вивчення ролі керівника у забезпеченні психологічного здоров'я працівників правоохоронних органів залишається недостатньо теоретично й методично роз-

робленою. Наразі існує нагальна потреба у пошуку шляхів збереження психологічного здоров'я працівників поліції з урахуванням складних умов їх діяльності. Якщо проблеми, пов'язані з їх фізичним здоров'ям у цілому, знаходять своє вирішення, то питання, пов'язані зі збереженням психологічного здоров'я, навіть не завжди усвідомлюються керівництвом, їх вирішення часто має фрагментарний, несистемний характер.

Серед широкого спектру питань, що потребують свого вирішення, не розробленими залишаються питання, які стосуються аналізу психологічних аспектів діяльності керівника поліцейського підрозділу як суб'єкта впливу на психологічне здоров'я підлеглих; виявлення й обґрунтування критеріїв і показників готовності керівника до збереження психологічного здоров'я поліцейських; експериментального вивчення діяльності керівників у ролі суб'єктів збереження психологічного здоров'я поліцейських; виявлення вимог до керівників, а також чинників та умов ефективного збереження психологічного здоров'я працівників поліції, розробки відповідних рекомендацій для керівників та поліцейських щодо збереження власного психологічного здоров'я тощо.

Вивчення теорії та практики психологічної підготовки керівників поліції до збереження психологічного здоров'я поліцейських показало, що розробки цих питань займалися насамперед зарубіжні науковці (Б. Г. Бовін, М. І. Мягких, В. Є. Петров, П. Мучинські, М. Свон, Р. Чарльз, М. Мескон, С. Алдвін, С. Мадді та інші). Вітчизняні дослідники системи МВС приділяли значну увагу питанням організації та проведення психологічної підготовки керівників міліції. Можна виокремити як найбільш відомі посібники й рекомендації, підготовлені такими авторами, як О. М. Бандурка, О. В. Бойко, О. В. Землянська, В. О. Криволапчук, І. В. Клименко, один зі співавторів цієї статті В. І. Барко та інші, де висвітлюються проблеми управління персоналом органів внутрішніх справ, стилів керівництва, впровадження сучасних психотехнологій у систему професійної підготовки особового складу, використання проєктивних психодіагностичних методів з метою вивчення особистості правоохоронців, формування прихильності до здорового способу життя тощо. Проте питання ролі керівника у справі збереження психологічного здоров'я підлеглих поліцейських залишаються малодослідженими.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення питань щодо ролі та вимог до керівника як до суб'єкта збереження психологічного

здоров'я поліцейських варто звернутись до досвіду роботи поліції зарубіжних країн. Багатьма дослідниками відзначається, що керівник поліцейського підрозділу має чітко усвідомлювати, що від його дій, поведінки та діяльності значною мірою залежить рівень душевного благополуччя підлеглого особового складу, а отже і його психологічне здоров'я. Кожен керівник повинен відповідати певним нормам (правилам), що висуваються до нього як до посадової особи, яка несе персональну відповідальність за збереження психологічного здоров'я підлеглих. Керівник, перш за все, не повинен бути суб'єктом негативного впливу на душевне благополуччя людей (завдавати їм шкоди, принижувати гідність, виявляти брутальність, невміло контролювати та критикувати, виявляти несправедливість тощо). Також він повинен наглядати, щоб підлеглі не виступали один відносно одного у схожій ролі, та створювати сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі [2, с. 56; 5, с. 410; 6, с. 4].

Саме керівник має виступати в ролі активного суб'єкта збереження психологічного здоров'я підлеглих, для чого він повинен мати відповідну психологічну готовність до такої діяльності. Вітчизняні й зарубіжні фахівці у переважній більшості дотримуються думки про те, що така готовність складається з чотирьох основних компонентів – мотиваційного (сукупності мотивів, адекватних цілям та завданням збереження психологічного здоров'я поліцейських), когнітивного (сукупності знань, необхідних для збереження психологічного здоров'я поліцейських), операціонального (сукупності умінь та навичок практичного вирішення завдань по збереженню психологічного здоров'я поліцейських) та особистісного (системи особистісних характеристик керівника, які впливають на результативність збереження психологічного здоров'я підлеглого особового складу) [7, с. 80].

Зважаючи на сказане, керівник поліцейського підрозділу, перш за все, не повинен мати жодних особистісних деструкцій. До цих деструкцій, на думку дослідників, належать такі психічні утворення, які породжують бар'єри в спілкуванні з іншими людьми, ускладнюють реалізацію власних потреб і цілей керівника як індивідуальності. Керівник поліцейського підрозділу повинен бути сильною особистістю з глибоким самоусвідомленням, яка керує власним емоційним станом і поведінкою. Дослідники також відзначають, що керівник має бути врівноваженою особистістю, здатною успішно вирішувати свої особисті проблеми й проблеми

організації, він повинен позбутися внутрішньої суперечливості. Для збереження психологічного здоров'я підлеглого особового складу керівнику мають бути властиві такі риси, як внутрішній спокій, рішучість, відкритість, ввічливість, відсутність метушливості, гнучкість розуму й послідовність поведінки. Водночас керівнику не повинні бути властиві імпульсивність, роздратованість, нестриманість, агресивність, авторитарність, зорієнтованість на самого себе й власні інтереси [8, с. 33; 9, с. 260; 10, р. 49].

У багатьох наукових джерелах наголошується на тому, що у процесі профпідготовки майбутніх керівників необхідно навчати адекватно визначати особисті психічні стани, в яких можуть перебувати його підлеглі в різних ситуаціях службової діяльності, знаходити причини виникнення непорозумінь у процесі міжособистісного спілкування з іншими людьми та виявляти джерела стереотипних деструктивних тенденцій поведінки, які не сприяють оптимальному професійному спілкуванню. Керівники повинні зважати на те, що серед підлеглих можуть бути поліцейські, схильні до девіантної поведінки та професійної деформації. Окрім цього, у випадках сильних нервово-психічних перевантажень у деяких працівників (у першу чергу тих, хто характеризується слабкістю нервових процесів) можуть розвиватися певні психічні розлади [3, с. 112; 4, р. 288]. Із метою попередження виникнення нервово-психічної нестійкості керівник повинен знати причини й ознаки останньої. Причинами виникнення нервово-психічної нестійкості у поліцейських можуть бути різні психогенні фактори. До головних із них належать такі: а) невдачі на службі та в особистому житті; б) часті ситуації службової діяльності, які сприймаються як небезпечні для життя та здоров'я; в) хронічна втома й конфлікти з колегами; г) низька професійна компетентність, г) сімейні психотравмуючі чинники; д) шкідливі звички (куріння, вживання спиртних напоїв, наркотичних і токсичних речовин); е) схильність до брехні [11, с. 56].

Ознаками нервово-психічної нестійкості поліцейського можуть бути такі: а) поява втоми навіть під час звичайного службового навантаження; б) зниження загальної активності працівника; в) послаблення та погіршення пам'яті; г) соматичні симптоми (головний біль, болі у попереку або області серця, погіршення чи втрата апетиту, загальне погане самопочуття тощо); г) загальмованість мислительних процесів; д) поява негативних емоцій (роздратування, гнів, агресія, поганий настрій); е) зниження самоконтролю за власними діями.

Керівникам рекомендується звернути увагу на легкозбудливих, запальних і конфліктних поліцейських, а також на відлюдькуватих, образливих, надмірно боязливих та сором'язливих. Треба також виявляти осіб, що демонструють зарозумілість, зверхність, намагаються будь-що виділитися серед оточуючих чи навпаки – стали об'єктом жартів і насмішок, здійснюють безглузді вчинки й мають неадекватні прояви у поведінці. Знання основ психологічного здоров'я підлеглого особового складу, причин його порушень та шляхів збереження дозволить керівнику попереджати виникнення нервово-психічної нестійкості у поліцейських та вживати адекватних дій і заходів у складних службових та життєвих ситуаціях [4, р. 158].

Лонгітюдне психодіагностичне дослідження, проведене зарубіжними науковцями (Л. М. Собчик, 2005), у процесі якого вивчались практично здорові особи без психічної патології, показало високу прогностичну значущість чинників, які виявляють провідні особистісні тенденції для визначення можливого типу невротичної дезадаптації працівників ще задовго до впливу стресових факторів службової діяльності. Таке дослідження є цінним для розробки методів управління станом людей у критичних та екстремальних ситуаціях і створення умов для мінімізації нервово-психічних зривів. У процесі дослідження виокремлено психодіагностичні критерії для визначення трьох основних непсихотичних типів дезадаптації, а саме невротичної, психопатичної та психосоматичної. При цьому встановлено, що всі психогенно спровоковані чи пов'язані з надлишковим емоційним напруженням межові психічні розлади мають спільне етіогенетичне коріння й тісно поєднуються з базисними особистісними властивостями людини [9, с. 311].

Керівникам важливо враховувати доведений у психології факт про те, що відмінності у проявах дезадаптації значною мірою визначаються базисним типом реагування особистості. Так, невротичні розлади формуються на підґрунті домінування в структурі особистості конституціональних гіпостенічних рис. При цьому такі незначні відхилення, як невротичний надконтроль, песимістичність, підвищена тривожність та інтровертованість можуть загострюватися під впливом несприятливої ситуації й трансформуватися у серйозніші хворобливі варіанти дезадаптації – іпохондричність, депресивні прояви, нав'язливі фобії та реакції на кшталт ескейпа (психологічної втечі й уникнення соціальної активності).

Навпаки, поведінкові реакції, властиві психопатичним збудливим особам, виникають на ґрунті гіпертимного (стенічного) типу характеру. При цьому деякі «вкраплення» в загальну структуру гіпертимного типу реагування таких акцентуєваних рис, як ригідність, відлюдькуватість, імпульсивність або екзальтованість в екстремальних ситуаціях службової діяльності поліцейського можуть посилюватись та утворювати стійкий патерн експлозивної, експансивно-шизоїдної, агресивно-неконформної або емоційно нестійкої поведінки, тобто перетворюватись на різноманітні відтінки хворобливих психопатичних варіантів гіпертимного складу особистості.

За даними психодіагностичних досліджень, існують два такі типи реагування (гіпостенічний і гіперстенічний), які відрізняються головним чином варіантами спрямованості агресії: а) інтропунітивний варіант, за якого агресія пов'язується з відчуттям невдоволеності, дискомфортом і спрямовується людиною на саму себе (це спостерігається в разі неврозу); б) екстрапунітивний варіант, коли агресія спрямовується на близьке оточення і проявляється у вигляді соціальної дезадаптації, властивій психопатичним особистостям. Ці провідні типи реагування, або тенденції поведінки можуть супроводжуватися різними комплексами додаткових характеристик, проте гіпостенічний (невротичний) тип реагування завжди відрізняється переважанням гальмівних реакцій (за типом втечі або ступору), а гіперстенічний (психопатичний) – переважанням збудливих рис [9, с. 315].

Фахівці відзначають, що особливе місце належить так званому істеричному неврозу, який важко відрізнити від істеричних психопатій через те, що істерична особистість належить до змішаного типу реагування. Про це свідчить виявлене поєднання різноспрямованих і суперечливих тенденцій, які проявляються в істеричній особистості з однаковою силою. Ця суперечність виникає в результаті зіткнення сильних (спонтанних та ригідних) і слабких (тривожних та емотивних) характеристик; таке конфліктне поєднання індивідуально-типологічних властивостей нерідко призводить до численних соматичних розладів. Вивчення різноманітних соматичних захворювань, які виникають на ґрунті надлишкового емоційного напруження й належить до психосоматичних розладів, виявило домінування змішаного типу реагування у хворих на астму, виразку шлунка, гіпертонію, нейродерматози та ішемічну хворобу міокарда. Аналіз психодіагностичних даних показав, що

у таких хворих у відповідь на несприятливу ситуацію розвиваються стани, для яких характерне взаємне блокування як невротичного, так і гіперстенічного типу реагування, саме тому агресивні захисні тенденції не можуть бути відреаговані по жодному з емоційних вивідних каналів – ані за екстрапунітивним, ані за інтропунітивним. Цим самим створюється підвищений рівень емоційного напруження, за якого проявляються біологічні відхилення та соматичні захворювання [4, р. 215; 9, с. 317].

Отже, керівникам підрозділів поліції й психологам важливо враховувати той психологічний факт, що наростання ознак дезадаптації прямо залежить від провідних особистісних тенденцій кожного поліцейського. Базисні особистісні властивості є прогностично значимими чинниками, які можуть указати на найбільш імовірний шлях поведінки працівника, можливий варіант дезадаптації й навіть можливий клінічний синдром за умови негативного впливу особливих умов службової діяльності. Численні дослідження дозволили дійти висновку про те, що навіть вкрай важкі ситуації службової діяльності та життя, тяжкі психотравми, які у більшості осіб викликають типову депресивну симптоматику, у сильних особистостей із стеничним типом реагування можуть супроводжуватись стеничними проявами: оптимізмом, підвищенням самооцінки та самоствердження, активною й агресивною поведінкою.

Власні дослідження показали, що у відповідності до загальної структури психологічної готовності до діяльності можна виділити декілька критеріїв оцінювання рівня готовності керівника до збереження психологічного здоров'я підлеглих.

Першим критерієм є когнітивний, який відображає якість знань керівника про сутність і природу психологічного здоров'я людини, чинники та причини його погіршення, методи й засоби психодіагностики базисних рис особистості, від яких залежить здатність витримувати стресові навантаження та негативні фактори службової діяльності.

Другим критерієм можна назвати мотиваційний, який конкретизується у бажанні керівника піклуватися про підлеглих, зберігати їх стан фізичного та психологічного здоров'я, допомагати їм у складних життєвих і службових ситуаціях. Показником мотиваційного критерію є також прагнення керівника надавати особистий приклад здорового способу життя й надихати підлеглих на правильні дії; інтерес керівника до особистості своїх працівників та їх уподобань, пізнавальний інтерес до вивчення

питань загальної психології, медичної та юридичної психології, психологічної діагностики тощо.

Третім критерієм готовності є операціональний, в якому відображуються практичні вміння керівника поліцейського підрозділу щодо збереження психологічного здоров'я поліцейських. Показниками сформованості цього критерію є вміння спостерігати за поведінкою та станом здоров'я підлеглих, визначати за зовнішніми ознаками прояви сили, слабкості, лабільності та врівноваженості нервової системи людини, особливості темпераменту й характеру, помічати прояви акцентуацій характеру й ознаки нервово-психічної дезадаптації, встановлювати за допомогою психодіагностичних методів особливості пізнавальних процесів, здібностей та емоційно-вольової сфери особистості поліцейських свого підрозділу, надавати підлеглим психологічну допомогу в складних ситуаціях тощо.

Четвертим критерієм є особистісний, який відображає спроможність керівника берегти стан психологічного здоров'я поліцейських. Він конкретизується у здатностях управлінця до емпатійного розуміння підлеглих, лідерства та референтності, можливості впливати на людей і переконувати їх. Важливими показниками особистісного критерію також є загальний та емоційний інтелект керівника, такі його риси, як активність, наполегливість, екстравертованість, енергійність, дисциплінованість, чесність, справедливість, гуманність, гнучкість і здатність до демократичного та ситуаційного стилів керівництва.

Важливою умовою підвищення ефективності діяльності керівника щодо збереження психологічного здоров'я поліцейських є наявність у нього почуття відповідальності за результати своєї діяльності. Знання й поведінка керівника певною мірою впливають на психіку підлеглих. Кожне його слово, кожна дія критично оцінюються підлеглими й через різні канали інформації стають відомими більшості членів колективу. Керівник повинен з розумінням ставитись до своїх підлеглих, поважати їх особистість, сприймати їх недоліки та успіхи, як свої. Крім цього, він повинен проявляти постійну турботу про них, покращувати умови їх праці та побуту.

Виступаючи в ролі суб'єкта збереження психічного здоров'я підлеглих поліцейський керівник повинен знати, як саме вирішувалися й вирішуються складні питання іншими керівниками. Систематизація й вивчення досвіду колег з метою своєчасного їх використання –

важлива умова наукової організації праці керівника. Суттєва роль тут належить вміню та бажанню керівника радитись із фахівцями, такими як психологи, психіатри, медичні працівники та більш досвідчені керівники.

Розглядаючи вимоги до керівника як суб'єкта збереження психологічного здоров'я своїх підлеглих, треба виокремити питання про характерні для нього стилі керівництва, які відображають стійку сукупність особистісних і соціально-психологічних характеристик керівника, за допомогою яких реалізуються методи впливу на колектив підрозділу. Результати досліджень свідчать про те, що більшість керівників, особливо з невеликим досвідом управлінської діяльності, надають перевагу авторитарним стилям керівництва. Останні підвищують тривожність підлеглою особового складу, спричиняють виникнення сильних переживань і негативних емоційних станів, таких як пригніченість, смуток, невпевненість у собі, образа тощо. Цілком очевидно, що це не сприяє збереженню психологічного здоров'я поліцейських. Керівникам поліцейських підрозділів слід відходити від авторитарних управлінських стилів, надаючи перевагу демократичному, який сприяє збереженню душевного благополуччя особового складу. Однак, реалізуючи демократичний стиль, керівник повинен уміти здійснювати контроль за процесом і результатом несення служби підлеглими. Окрім фіксування недоліків у процесі контролю, важливо помічати й відзначати якісно виконану роботу. Керівнику треба враховувати, що здійснення контролю є справою делікатною; необхідно отримувати перевірену інформацію, уникати зверхності й зневаги до поліцейських. Контроль підкреслює значущість діяльності, сприяє визнанню її результатів і мотивує прагнення до якісної роботи, сприяє задоволенню потреби працівника у визнанні та повазі. Він має бути постійним, планомірним і цілеспрямованим процесом. Епізодичний контроль є небезпечним для психологічного здоров'я підлеглою особового складу оскільки викликає у підлеглих стан розслаблення, а іноді тривожності. Керівники повинні чітко усвідомлювати, що: а) контроль – це не реакція на інцидент чи подію; б) тотальний контроль не мотивує діяльність підлеглих; в) прихований контроль викликає напруження у колективі й не сприяє успішності діяльності; г) підозрілість керівника свідчить про його невпевненість у собі.

Ураховуючи думку дослідників, а також результати власного дослідження, ми уточнили й узагальнили перелік вимог до керівника, до-

тримання яких сприятиме збереженню психологічного здоров'я підлеглою особового складу. Це:

1. Повага й гуманістичне ставлення до підлеглих; керівник має бути вимогливим, наполегливим, навіть жорстким, проте обов'язково справедливим і гуманним, він повинен поважати особистість кожного підлеглою, цінити його знання та досвід;

2. Врахування керівником індивідуально-психологічних особливостей кожного підлеглою; керівник має знати й вивчати інтереси та потреби працівника, його темпераменті, характерологічні, емоційно-вольові особливості та здібності;

3. Увага до позитивних зрушень у роботі чи в поведінці підлеглою, своєчасне оцінювання й заохочення працівників поліції, розкриття перспектив професійного зростання;

4. Обережне використання критики і покарань підлеглих; критика має відбуватись вічна-віч, а заохочення – при всіх;

5. Переважне використання колегіального, а за необхідності – ситуаційного стилю керівництва, надання підлеглим самостійності в діяльності, делегування власних повноважень;

6. Організація колективної (командної) роботи працівників поліцейського підрозділу, рольовий розподіл функцій кожного працівника;

7. Створення умов для професійного й особистісного розвитку кожного працівника поліції;

8. Вміння попереджати та залагоджувати конфлікти у підрозділі, підтримувати сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі;

9. Здатність бути лідером і референтною особистістю, навчати й виховувати підлеглих власним прикладом, виступати в ролі наставника;

10. Особисте дотримання здорового способу життя та підтримка вимог здорового способу життя в колективі підрозділу, заохочення занять спортом, роз'яснення впливу шкідливих звичок на здоров'я поліцейських.

Висновки. Таким чином, психологічне здоров'я особистості є необхідною умовою її ефективної діяльності загалом і професійної зокрема. Різномісний і тривалий вплив несприятливих соціальних, психологічних, економічних та інших чинників нерідко зумовлює виникнення в працівників поліції високого нервово-психічного напруження. Це викликає різноманітні негативні прояви в їхній поведінці та психіці, відчуття душевного дискомфорту, появу негативних психічних станів, іноді – межових нервово-психічних розладів. Відповідальні завдання, які виконують працівники поліції висувають підвищені вимоги до стану їх фізичного та

психологічного здоров'я; через специфіку діяльності працівник поліції з вадами психологічного здоров'я не може бути достатньо надійним під час виконання службових завдань. Дотримання керівниками поліцейських підроз-

ділів розглянутих у статті вимог сприятиме збереженню психологічного здоров'я поліцейських та суттєвому підвищенню ефективності їх професійної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Бобкова И. Е. Психологическое сопровождение профессионального развития руководителей структурных подразделений территориальных органов внутренних дел на начальном этапе управленческой карьеры. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 2 (57). С. 27–30.
2. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб.: Алетейя, 2000. 296 с.
3. Чарльз М. Т. Современное состояние и перспективы профессиональной подготовки сотрудников полиции (милиции) США и России. СПб.: Алетейя, 2000. 268 с.
4. Aldwin C. M. Stress, coping, and development: An Integrative Perspective. 2-nd ed. N.Y.: Guilford, 2007. 432 p.
5. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер. с англ. М.: Дело, 1992. 702 с.
6. Федотов А. Ю. Системно-структурный подход в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2015. № 1 (60). С. 3–6.
7. Криволапчук В. О., Слівінський В. Р., Кірієнко Л. А., Кушнар'єв С. В. Психологічне забезпечення працівників МВС та військовослужбовців Національної гвардії – учасників антитерористичної операції. Київ: ДНДІ МВС України, 2016. 124 с.
8. Литвинова Г. А. Социально-психологическое обеспечение деятельности полиции Баварии (Германия). *Юридическая психология*. 2010. № 3. С. 32–36.
9. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности. – М.: ИПП-ИСП, 2000. 382 с.
10. Maddi S., Khoshaba D. M., Jensen K., Carter E., Lu J. L., Harvey R. H. Hardiness training for high risk undergraduates. *NACADA Journal*. 2002. № 22. P. 45–55.
11. Поляков А. В. Психологическое сопровождение сотрудников полиции. *Ученые записки СПбГИПСР*. 2014. Т. 22, вып. 2. С. 53–57.

Надійшла до редколегії 07.09.2016

БАРКО В. И., ОСТАПОВИЧ В. П., БАРКО В. В. ТРЕБОВАНИЯ К РУКОВОДИТЕЛЮ КАК СУБЪЕКТУ СОХРАНЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ПОЛИЦЕЙСКИХ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Проанализирован отечественный и зарубежный опыт организации и осуществления подготовки руководителей полицейских подразделений, результатом которой должны стать высокий уровень мотивации профессиональной деятельности полицейских, формирование способности успешно противодействовать стрессовым факторам, конфликтам и другим факторам риска и развитие профессионально важных индивидуально-психологических качеств. Представлены критерии оценки уровня сформированности готовности руководителя полиции к сохранению психологического здоровья сотрудников, приведён перечень требований, которые выдвигаются к полицейским управленцам как к субъектам сохранения психологического здоровья полицейских.

Ключевые слова: полиция, руководитель, психологическое здоровье, мотивация, стресс, конфликт, критерии готовности.

BARKO V. I., OSTAPOVICH V. P., BARKO V. V. REQUIREMENTS FOR A MANAGER AS FOR THE SUBJECT OF PRESERVING MENTAL HEALTH OF POLICE OFFICERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The authors have analyzed the domestic and international experience of organizing and implementing the training of police units' managers to work for preserving mental health. The result of this analysis should be a high level of motivation of police officers' professional activities, forming the ability to counteract successfully stress factors, conflicts and other risk factors, as well as the development of professionally important individual and psychological features. The author of the article consider psychological health as a dynamic set of mental traits of a personality that ensure harmony between the needs of an individual and society and are preconditions for individual's guidance to perform the vital tasks. The authors provide evaluation criteria of formation of readiness of a police manager to preserve the mental health of police officers, as well as a list of requirements that are raised for police managers as for the subjects of preserving mental health of police officers. The main of them include: respect and humanistic attitude towards subordinates; taking into account individual and psychological features of each subordinate; attention to positive changes in the work or behavior

of subordinates, timely evaluation and promotion of police officers; grounded criticism and punishment of subordinates; prior use of collegial, and if necessary – situational managing style, providing independence to the subordinate activities; organization of collective (team) work of police officers; creating conditions for professional and personal improvement of police officers; the ability to prevent and settle conflicts within the department, to maintain favorable social and psychological climate; the ability to be a leader and reference person, to train and educate subordinates by own example; personal healthy way of life and support of the requirements of a healthy lifestyle within the department. Compliance with the considered in the article requirements by the police managers contributes to preserving mental health of police officers and improvement of their professional activities.

Keywords: *police, manager, mental health, motivation, stress, conflict, preparedness criteria.*

УДК 159.9:35

Ю. Ю. БОЙКО-БУЗИЛЬ,

кандидат психологічних наук, доцент,

докторант кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

Д. В. ШВЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, перший проректор

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

УПРАВЛІНСЬКЕ РІШЕННЯ ЯК ПРОДУКТ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ

Здійснено психологічний аналіз сутності та представлено авторське бачення поняття управлінського рішення. Виокремлено особливості управлінського рішення та розкрито класифікацію управлінських рішень за категоріями. Зроблено акцент на різновидах прийняття управлінських рішень. Підкреслено необхідність та важливість управлінського рішення як продукту професійної управлінської діяльності керівної ланки органів і підрозділів МВС України.

Ключові слова: *управлінське рішення, професійна управлінська діяльність, керівники, органи і підрозділи МВС України.*

Boiko-Buzyl, Y.Y. and Shvets, D.V. (2016), "Administrative decisions as a product of the activities of the managers of agencies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" ["Upravlinske rishennia yak produkt diialnosti kerivnyki orhaniv i pidrozdiliv MVS Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 120–125.

Постановка проблеми. Прийняття управлінських рішень в системі МВС України посідає провідне місце серед усіх напрямів професійної діяльності всього кадрового апарату управління. Саме в розробці, прийнятті, реалізації та контролі виконання рішення полягає основна функція діяльності управління. Кожна система управління складається з двох обов'язкових та взаємообумовлених елементів, а саме з об'єкта управління (ким/чим управляють, керована підсистема) та суб'єкта управління (хто керує, керуюча підсистема). Зв'язки між елементами системи управління та умови їх функціонування визначають обов'язковість прийняття управлінського рішення як продукту професійної управлінської діяльності керівників органів і підрозділів МВС України, оскільки необхідність прийняття рішення пронизує все, що робить керівник. Тому розуміння психології управлінського рішення надзвичайно важливе

для досягнення успіху, професіоналізму та майстерності в мистецтві управління.

Стан дослідження. Обрана нами проблематика порушувалась у працях Ю. Александрова, О. Бандурки, В. Барка, С. Віхляєва, О. Воробійова, О. Герасімова, О. Грушина, Я. Кондратьєва, В. Магазаника, Н. Малої, А. Огороднікова, М. Орлів, І. Сидякіна Е. Смірнова, Ю. Тихомірова, В. Федяй, Є. Яськова та ін. У роботах науковців розкрито дефініції, вимоги до управлінських рішень, класифікаційні характеристики, методологію процесу підготовки, прийняття та реалізації. Однак багатий досвід науковців не достатньо вичерпує міру дослідження психологічних особливостей управлінських рішень керівного складу органів і підрозділів МВС України.

Мета статті полягає в теоретико-прикладному обґрунтуванні змісту, характеристикі психологічних сутнісних ознак і визначенні

класифікації управлінських рішень як продукту професійної управлінської діяльності керівного складу органів і підрозділів МВС України.

Виклад основного матеріалу. Видатний психолог академік Є. Клімов у своїх наукових розробках неодноразово звертав увагу на те, що кожна діяльність має продукт – усе те, що виходить у процесі або при завершенні якої-небудь діяльності. Це може бути річ, інформація або процес, ефект, стан якоїсь системи [1, с. 48], а, в ситуації здійснення професійної управлінської діяльності керівним складом органів і підрозділів МВС України – управлінське рішення.

Найчастіше рішення є безпосереднім результатом розумової діяльності, отже кожна людина у своєму житті приймає рішення. Доцільно сказати, що життя людини – це череда рішень, які вона приймає. Кожне рішення – це вибір з низки варіантів. Щодня кожна людина робить вибір не один раз, від простих побутових рішень до таких, що впливають на все її подальше життя. Однак лише посадові особи в рамках функціональних обов'язків приймають управлінські рішення, які ще називають рішеннями керівників.

Управлінські рішення – квінтесенція управлінської роботи. Діяльність керівника – постійне продукування управлінських рішень [2, с. 2]. Управлінське рішення приймається керуючою системою для цілеспрямованого впливу на керовану систему, який забезпечує отримання відповідних результатів для досягнення визначеної мети. Здатність і вміння правильно ухвалювати рішення становлять компетентність керівника [3, с. 20].

Науковці О. Герасімов, О. Грушин, І. Сидякін, опираючись на дослідження Ю. Тихомирова, зазначають, що управлінське рішення є свідомим актом, підготовленим на основі аналізу та оцінки різних варіантів, прийнятим у встановленому порядку, що має директивне значення, містить постановку цілей та обґрунтування засобів їх досягнення та організуючої діяльності суб'єктів і об'єктів управління [4, с. 4].

У свою чергу, О. Воробйов указує, що управлінське рішення – це відповідна команда управління, яка приймається для певного впливу на керовану систему, причому цей вплив завжди носить організаційний характер [5, с. 10].

М. Орлів переконує, що управлінське рішення є результатом вибору суб'єктом управління найкращої альтернативи, спрямованої на розв'язання управлінської проблеми, де основна мета – забезпечення координуючого впливу на об'єкт управління для досягнення цілей організації [6, с. 10].

За А. Огородніковим, управлінське рішення – це свідомий акт суб'єкта управління, пов'язаний з вибором цілі, дій, шляхів, способів та засобів її досягнення [7, ч. I, с. 49].

На думку Е. Смірнова, управлінське рішення – це творча, вольова дія суб'єкта управління на основі знання об'єктивних законів функціонування керованої системи та аналізу інформації про її функціонування, що містить вибір цілі, програми та способів діяльності щодо вирішення проблеми або зміни цілі. Управлінське рішення становить основу процесу управління [8, с. 10].

Науковці Н. Мала та І. Процик указують, що управлінське рішення є результатом розумово-психологічної, творчої діяльності керівника, продуктом управлінської праці, а його прийняття – це процес, котрий зумовлює появу цього продукту. Вироблення раціональних рішень є сферою управлінського мистецтва, оскільки полягає у виборі правильних методів і прийомів, які у конкретній ситуації мають найбільший потенціал впливу. Прийняття рішень є найголовнішим оцінювальним критерієм здібностей, умінь і навичок керівника. Від їх зумовленості значною мірою залежать результати діяльності організації [9, с. 345].

Враховуючи вище подані дефініції, стає зрозумілим, що кожне визначення управлінського рішення обумовлено його авторським баченням. Ми вважаємо, що управлінське рішення – це свідомо-творчий акт керівника, який здійснюється в рамках його посадових повноважень та компетенцій, базується на всебічному аналізі ситуації та оцінці можливих варіантів, прийнятий у встановленому порядку, має директивний характер впливу на об'єкт управління і спрямований на ефективне досягнення або необхідну зміну поставлених цілей та завдань.

В управлінському рішенні беруть участь розум, почуття, воля, знання, навички та інші психологічні особливості. За своїми змістовими характеристиками управлінське рішення є не просто вольовим або інтелектуальним актом, а є цілісною та особистісною дією, в якій виявляються і спрямованість особистості, і її характер, темперамент, здібності та професіоналізм. За часовими характеристиками – це процесуальний, розгорнутий у часі акт із характерними психологічними етапами [10, с. 20–21]. Там, де сміливість, надійність, ризики виступають атрибутами прийняття управлінського рішення, реалізації управлінських функцій, вони супроводжують процес управління незалежно від етапу управлінської діяльності [11, с. 111].

Зокрема, Р. Зараковський та В. Магазанник виділяють три етапи у процесі прийняття управлінського рішення: 1) інтенціональний, пов'язаний з усвідомленням і переживанням ситуації невизначеності; 2) операціональний (інформаційна підготовка рішення), спрямований на зменшення невизначеності вибору і пошук критеріїв оптимізації вибору; 3) санкціонуючий, пов'язаний з формуванням упевненості в завершенні інформаційної підготовки рішення. Автори припускають, що для кожного етапу існують свої показники складності: для першого – чисельне вираження невизначеності і значущості рішень; для другого – довжина алфавіту сигналів, обсяг оперативного запам'ятовування, величина потенціалів і узагальненість енграм; для третього – характер і сила переживань, складність «зважування» імовірностей досягнення мети [12, с. 65].

Науковці Н. Мала, І. Процик [9, с. 349–350] пропонують тривимірну модель прийняття управлінського рішення, яка просторово відображає взаємозалежність трьох аспектів, де: вісь X – досвідний аспект, який базується на судженнях, знаннях, навичках, здобутих у житті та засвоєних або випробуваних на практиці керівником; вісь Y – логічний аспект, що передбачає правильність і поміркованість доказів, роздумів, закономірностей; вісь Z – інтуїтивний аспект, що виявляється у неусвідомленому почутті, яке наштовхує на правильні дії. Відповідно до цієї моделі автори виокремлюють сім основних різновидів управлінського рішення:

1) стратегічне управлінське рішення, яке є запорукою кваліфікованого вирішення проблеми і передбачає аналіз її сильних та слабких сторін. Прийняття стратегічних управлінських рішень властиве керівникам, які спираються на власний досвід, логіку та інтуїцію, вони вирішують проблему на основі попереднього ретельного вивчення й аналізу умов її виконання. Ці управлінські рішення приймає вище керівництво організації після всебічного аналізу відповідної інформації;

2) адаптивне управлінське рішення спирається на вміння, знання, компетентність, набутий досвід керівника, результат від прийнятих ним раніше рішень. Керівники, котрі приймають адаптивні управлінські рішення, мають сформульовану модель, яка виникла внаслідок попередніх напрацювань і дає змогу спрогнозувати результат альтернативних варіантів вибору в цій ситуації. Спираючись на здоровий глузд, управлінець обирає альтернативу, яка принесла успіх у минулому. Проте це не гарантує, що відібраний варіант рішення буде ефективним;

3) ризиковані управлінські рішення приймаються в умовах невизначеності, коли неможливо оцінити ймовірність оптимальних шляхів для досягнення бажаних результатів. Ці рішення приймаються за обставин, які швидко змінюються. Ризиковані управлінські рішення характерні для керівників, у яких побудова гіпотез переважає над їх аналізом та синтезом;

4) інертні управлінські рішення, які поєднують два суперечливі чинники – логіку та інтуїцію, є результатом дуже невпевненого та обережного пошуку альтернатив. Керівники, які генерують інертні управлінські рішення, зважають альтернативи, виявляють негативні наслідки, ризик, оцінюють їх імовірність і важливість, спираючись на логіку та інтуїцію;

5) врівноважені управлінські рішення, які характеризуються ретельністю оцінювання всіх варіантів, результатом послідовних кроків, сприяють вирішенню проблеми. Керівник, приймаючи врівноважені управлінські рішення, вибирає таку альтернативу, яка мінімізує потенційні ризики та негативні наслідки;

6) раціональні управлінські рішення базуються на аналітичному процесі вибору альтернатив та залежні від досвіду керівника. Керівники приймають раціональні управлінські рішення, коли результат кожної альтернативи може бути вірогідно та надійно передбачений;

7) інтуїтивні управлінські рішення базуються на основі чуття людини, передбачення, вгадування, без логічного обґрунтування. Прийняття інтуїтивних управлінських рішень властиве керівникам, які генерують ідеї, проте вони не гарантують уникнення помилок й ефективність результатів.

Загалом управлінські рішення можуть бути класифіковані різними способами, ґрунтуючись на загальних і конкретно-специфічних підходах до їх розробки, реалізації та оцінки. Це доцільно здійснювати з метою підвищення якості та ефективності управлінського рішення та за такими категоріями [2, с. 14–16; 3, с. 22–24; 5, с. 11–12; 13, с. 137; 14, с. 114–115; 15, с. 91–92; 16, с. 35]: за функціонально-управлінським змістом – планові, організаційні, контролюючі, прогнозуючі; за характером – економічні, соціально-психологічні, адміністративні, технологічні; за значенням – керівні, нормативно-організаційні, оперативно-розпорядчі; за ієрархічним рівнем прийняття – першого, другого, третього, четвертого тощо рівнів управління; за юридичними властивостями – нормативні, загальнозначущі, індивідуальні, змішаного характеру; за спрямованістю впливу – зовнішні, внутрішні; за рівнем централізації – централізовані,

децентралізовані, комбіновані; за масштабом – стратегічні, оперативні; за обсягом вирішуваних питань – загальні, приватні, локальні; за ступенем складності – складні, середньої складності, прості; за особливістю розв’язуваних завдань – програмовані, непрограмовані; за організаційним статусом – конкретні, орієнтуючі; за цілеспрямованістю – стратегічні, тактичні, оперативні; за місцем у рамках управлінського циклу – основні, додаткові; за кількістю цілей – одноцільові, багаточільові; за причинами виникнення – ситуаційні, ініціативні, заплановані, за приписом; за зв’язком між прийнятим рішенням та результатом його здійснення – детерміновані, недетерміновані, невизначені; за характером впливу – оперативно-розпорядчі, нормативно-організаційні, господарсько-забезпечуючі; за обов’язковістю виконання – імперативні, рекомендаційні; за механізмом обґрунтування – інтуїтивні, досвідні, раціональні, аналітичні, імпульсивні, інертні; за суб’єктом прийняття – одноосібні, колегіальні, колективні; за психологічними особливостями суб’єкта управління – врівноважені, імпульсивні, інертні, ризиковані, обережні; за колом осіб (подій), на які вони поширюються, – індивідуальні та нормативні; за методами розробки – формалізовані, неформалізовані; за ступенем новизни – рутинні, стандартні, нестандартні, творчі, інноваційні; за тривалістю дії – довгострокові, поточні, оперативні; за рівнем директивності – тверді, спрямовальні, гнучкі, нормативні; за частотою повторення – випадкові, періодично повторювані, неперіодично повторювані; за наслідками впливу – негативні, нейтральні, позитивні; за формами вираження – письмові, усні. Класифікація управлінських рішень надає можливість системно розкрити специфіку управлінської діяльності.

До речі, В. Колпаков зазначає, що управлінське рішення – це вольовий акт особи, яка приймає рішення, оформлений у вигляді документа [17, с. 22]. Тому доцільно виділити форми розробки управлінських рішень керівників органів і підрозділів МВС України, які конкретизуються в формах їх реалізації. До форм розробки управлінських рішень відносять: наказ, доручення, довідку, лист, протокол, план, звіт,

подання, атестаційний лист, припис. Відповідно до форм реалізації управлінських рішень належать: ділова бесіда, переконання, особистий приклад, роз’яснення, примушення, повчання, повідомлення, навчання, порада, нарада, засідання.

Приймаючи рішення, керівник повинен враховувати вимоги, які висуваються до управлінських рішень: законність, науковість, компетентність, одноосібність, оперативність, директивність, точність, несуперечність, комплексність, адресність.

На процес прийняття управлінських рішень впливають об’єктивні та суб’єктивні фактори [5, с. 9]. До об’єктивних обмежень належать наявність певних сил і засобів, технічна оснащеність, кількість і якість наявної інформації, матеріальні ресурси. До суб’єктивних факторів належать: досвід керівника, який приймає рішення, його здібність і вміння швидко та правильно орієнтуватися в обставинах і ситуаціях, що склалися, професійна майстерність, знання. Головне, до чого має прагнути суб’єкт управління під час вироблення управлінського рішення, – це звести до мінімуму негативний вплив суб’єктивного елемента, фактора. Ми вважаємо за доцільне доповнити вказані фактори наявністю ефективної комунікації та психологічного контакту між керівником та підпорядкованим особовим складом, здатністю керівника до творчого пошуку та почуття виправданого ризику.

Висновки. Управлінське рішення відіграє важливу роль у професійній діяльності керівників органів і підрозділів МВС України, оскільки його результативність визначає ефективність їхнього функціонування та подальшої роботи. Науковці відзначають, що кваліметрія ефективності управлінського рішення може бути теоретична або фактична. Теоретична оцінка ефективності управлінського рішення базується на обґрунтованому виборі альтернативи його реалізації, відповідно фактична – на результатах його реалізації. Принагідно перспективи подальших розвідок вбачаємо в розробці рекомендацій для продуктивного прийняття управлінських рішень керівним складом МВС України.

Список бібліографічних посилань

1. Климов Е. А. Пути в профессионализм (психологический взгляд): учеб. пособие. М.: МПСИ; Флинта, 2003. 320 с.
2. Петруня Ю. Є., Говоруха В. Б., Літовченко Б. В. Прийняття управлінських рішень: навч. посіб./за ред. Ю. Є. Петруні. 2-ге вид. Київ: Центр учб. літ., 2011. 216 с.
3. Мала Н. Т. Управлінські рішення: класифікація та процес прийняття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 605. С. 20–24.
4. Герасимов А. П., Грушин А. Н., Сидякин И. П. Принятие управленческих решений в ОВС: лекция. М.: Акад. МВД СССР, 4-й фак., 1984. 27 с.

5. Воробьев О. В. Подготовка и принятие управленческих решений в ОВД: лекция. Киев: КВШ МВД СССР, 1976. 30 с.
6. Орлів М. С. Підготовка і прийняття управлінських рішень: навч.-метод. матеріали. Київ: НАДУ, 2013. 40 с.
7. Огородников А. А. Альбом схем по основам управления в ОВС: метод. пособие в 2 ч. Л.: ВПУ им. 60-летия ВЛКСМ МВД СССР, 1987. Ч. 1. 83 с.; Ч. 2. 63 с.
8. Смирнов Э. А. Разработка управленческих решений: учеб. для вузов. М.: Юнити-Дана, 2002. 271 с.
9. Мала Н. Т., Процик І. С. Мистецтво прийняття управлінського рішення. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2010. Вип. 20.14. С. 345–351.
10. Кондратьев Я. Ю. Головні проблеми та перспективи використання психологічних знань в діяльності керівників ОВС. Київ: НАВСУ, 2000. 24 с.
11. Крысова Е. В. Феномен качества управления в свете философии Т. Котарбинского. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2013. № 10, ч. 1. С. 110–112. URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2013_10-1_26.pdf (дата звернення: 24.09.2016).
12. Зараковский Г. М., Магазанник В. Д. Психологические критерии сложности процесса принятия решения человеком-оператором // *Методология инженерной психологии, психологии труда и управления/отв. ред. Б. Ф. Ломов, В. Ф. Венда*. М.: Наука, 1981. С. 63–78.
13. Александров Ю. В. Характеристика і класифікація управлінських рішень, що приймаються у системі ОВС України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2013. № 1046, вип. 51. С. 135–141.
14. Бандурка О. М. Основи управління в ОВС України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків: Основа, 1996. 398 с.
15. Бесчастный В. Н., Лефтеров В. А., Литвинова Г. А. Психология эффективного руководителя ОВД: науч.-практ. пособие. Донецк: Донец. юрид. ин-т МВД при ДонНУ, 2005. 192 с.
16. Лисюченко В. П., Доценко О. С., Ольховик П. В. Управління у сфері правоохоронної діяльності: навч. посіб.; альбом схем. Київ: Вид. Паливода А. В., 2005. 112 с.
17. Колпаков В. М. Теория и практика принятия управленческих решений: учеб. пособие. 2-е изд. Киев: МАУП, 2004. 504 с.

Надійшла до редколегії 27.09.2016

**БОЙКО-БУЗЫЛЬ Ю. Ю., ШВЕЦ Д. В. УПРАВЛЕНЧЕСКОЕ РЕШЕНИЕ
КАК ПРОДУКТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОРГАНОВ
И ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ МВД УКРАИНЫ**

Осуществлен психологический анализ сущности и представлено авторское видение понятия управленческого решения. Выделены особенности управленческого решения и раскрыта классификация управленческих решений по категориям. Сделан акцент на разновидностях принятия управленческих решений. Подчёркнута необходимость и важность управленческого решения как продукта профессиональной управленческой деятельности руководящего звена органов и подразделений МВД Украины.

Ключевые слова: управленческое решение, профессиональная управленческая деятельность, руководители, органы и подразделения МВД Украины.

**BOIKO-BUZYL Y. Y., SHVETS D. V. ADMINISTRATIVE DECISIONS AS A PRODUCT
OF THE ACTIVITIES OF THE MANAGERS OF AGENCIES AND UNITS
OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE**

It has been stressed that taking administrative decisions within the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine take a leading position among all areas of professional activities of all personnel of the managing system and is the product of professional managing activities of the leading staff of agencies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Only officials within their functional duties take administrative decisions, which are called as decisions of managers. Administrative decisions – are the quintessence of managerial work.

It has been noted that the activities of managers – are permanent production of administrative decisions. Each definition of administrative decisions is due to its author's vision. According to the authors point of view, administrative decision – is a deliberately-creative act of a manager, which is realized in the frames of his official duties and competencies, based on a comprehensive analysis of the situation and assessment of possible options, adopted in the prescribed manner, has a prescriptive nature of impact on the management object, aimed on the effectively achievement and necessary changes of the set objectives and tasks.

Classification of administrative decisions gives an opportunity to reveal the specifics of management activities and can be implemented in different ways, based on general and specific approaches to their elaboration, implementation and evaluation. There are forms of elaborating administrative decisions that are specified in the forms of their implementation. In case of making administrative decisions a manager should consider the following requirements: legality; scientific character; competence; individual nature; efficiency, directivity; precision; consistency; complexity; targeted orientation.

It has been concluded that administrative decisions play an important role within professional activities of the managers of agencies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as their effectiveness determines the efficiency of their operation and further work.

Keywords: *administrative decision, professional management activities, managers, agencies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.*

УДК 159.92

І. В. ВОРОБЙОВА,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України НДЦ службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0325-7744>;

С. О. ЛАРІОНОВ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3027-8535>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Здійснено теоретичний огляд проблеми десоціалізації особистості в підлітковому віці. Проаналізовано закономірності та механізми нормативного психічного розвитку в підлітковому віці, провідні мотиви й інтереси підлітків. Розкрито зміст понять «соціалізація» та «десоціалізація», механізми й закономірності соціалізації та її дефектів у підлітковому віці. Проаналізовано закордонні та вітчизняні теорії десоціалізації підлітків.

Ключові слова: *соціалізація, десоціалізація, підлітки, дорослішання.*

Vorobyova, I.V. and Larionov, S.O. (2016), "Psychological aspects of the de-socialization of personality in the age of adolescence" ["Psykhologichni aspekty desotsializatsii osobystosti v pidlitkovomu vitsi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 125–129.

Постановка проблеми. Підлітковий віковий період традиційно є широким полем досліджень у галузі юридичної психології, адже саме тоді поведінка людини стає прямо пов'язаною з правом, може бути оцінена з позицій закону та породжувати правові наслідки.

Поряд із процесами навчання та виховання, які є основою формування особистості на ранніх етапах її розвитку, в підлітковому віці головну роль відіграє процес соціалізації – входження людини в суспільство. Починається цей процес у родині, продовжується в навчальних і трудових колективах під впливом низки інститутів соціалізації (освіти, науки, політики, релігії тощо).

Однак у сучасних умовах спостерігається незадовільне функціонування більшості інститутів соціалізації, завданням яких є залучення підлітків до суспільного життя та культури. Основний тягар покладено державою на інститут освіти, а відповідальність за позашкільну активність підлітків перекладено на сім'ї, які не в змозі самотійно її організувати. Внаслідок

цього частина населення підліткового віку характеризується різноманітними дефектами соціалізації, що ускладнює інтеграцію в суспільство, зумовлює поведінкові відхилення, в тому числі протиправну поведінку.

Стан дослідження. У сучасній юридичній психології накопичено достатню кількість наукових знань про механізми й закономірності процесу соціалізації підлітка та його порушення (Г. М. Андреева, Л. М. Балабанова, О. М. Бандурка, О. В. Землянська, І. С. Кон, Г. С. Костюк, А. Є. Лічко, С. Д. Максименко та ін.).

Тому **метою** статті є узагальнення результатів досліджень у площині проблеми причин і механізмів десоціалізації підлітків.

Виклад основного матеріалу. Дієздатність, яка в юридичній науці трактується як готовність до здійснення розумних вчинків, що становлять права й обов'язки фізичної особи, у психології своїм підґрунтям має дорослість. Вона характеризує ступінь готовності особистості до життя в суспільстві дорослих як рівноправного учасника та є центральним психологічним новоутворенням

підліткового віку (Д. Б. Ельконін, Л. І. Божович, Л. С. Виготський та ін.).

У процесі дорослішання спочатку формуються суб'єктивні елементи, або почуття дорослості, яке поки що не відповідає об'єктивній дійсності:

1) ставлення до себе не як до дитини, а як до дорослого: формування особистісних кордонів, прагнення відмежувати певні сфери свого життя від впливу дорослих; формування власної лінії поведінки, яка не спирається на схвалення чи несхвалення оточуючих;

2) прагнення такого ставлення до себе з боку оточуючих: поява потреб у довірі, повазі, визнанні самостійності.

Елементи об'єктивної дорослості підлітка прослідковуються через його ставлення до різних сторін дійсності – навчання, праці, батьків та однолітків тощо. Вони, на думку Л. Ф. Обухової, проявляються в чотирьох основних сферах: 1) інтелектуальній (самостійність у засвоєнні знань і самоосвіті); 2) соціально-моральній (допомога іншим, відстоювання власних поглядів, відповідність поведінки власним морально-етичним уявленням); 3) у взаєминах з особами своєї та протилежної статі й формах проведення дозвілля; 4) у зовнішності, поведінці, мовленні [1, с. 379–390].

Деякі дослідники (В. В. Столін, С. А. Белічева, А. Є. Лічко) виявили пріоритетні інтереси підлітків, які виступають джерелом їх активності: 1) егоцентризм, інтерес до рефлексії власної особистості; 2) прагнення до вольових зусиль, протидії, подолання, що проявляється в боротьбі проти авторитетів, хуліганстві, непокорі тощо; 3) прагнення до романтичного, невідомого, героїчного. Ці інтереси нерідко надмірно загострюються, з'являються «симптоми розвитку» підліткового віку, описані Д. Б. Ельконіним [2, с. 270–279], до яких належать труднощі у взаєминах із дорослими (негативізм, упертість, толерантність до оцінювання, недовіра), що призводять до дистанціювання від батьків та інших дорослих. Спочатку це спроби окреслити «суверенний простір» (особистий щоденник, захист власної кімнати, комп'ютера тощо), потім – пошук однодумців, спільне проведення часу в компаніях однолітків.

У концепції Д. Б. Ельконіна особливості психічного розвитку в підлітковому віці зумовлені провідною діяльністю попереднього періоду – навчальною. Відбувається переорієнтація спрямованості від зовнішньої до внутрішньої, підліток починає вивчати себе так само, як до цього він вивчав шкільні предмети. Перед ним постає важливе питання: «Хто я?», яке відбиває розвиток самоідентичності та вирішення

якого можливе тільки у процесі зіткнення з дійсністю [2, с. 270–279]. У процесі взаємодії з однолітками у підлітка формується самосвідомість, адже розуміння того «Хто я?» та «Який я?» можливо лише під час порівняння себе з іншими, виокремлення того, ким підліток точно не являється. Тобто «територією соціалізації» підлітків є групи їх найближчого оточення.

Поняття соціалізації розроблене в 40–50-ті роки ХХ ст. в західній соціальній психології (Д. Доллард, А. Бандура, А. Парк, О. Брім та ін.). Джерела та сутність соціалізації визначалися дослідниками в межах теоретичних концепцій, яким вони віддавали перевагу: як процес та наслідок соціального навчання (біхевіоризм); як результат соціальної взаємодії (символічний інтеракціонізм); як розвиток Я-концепції, самоактуалізації (гуманістична школа). Із 1970-х років у вітчизняній психології з'явилися праці, присвячені процесу соціалізації (Б. Г. Ананьєв, В. С. Мерлін, І. С. Кон, Є. С. Кузьмін, Б. Д. Паригін та ін.). У них він визначався як процес засвоєння особистістю соціальних норм та цінностей, входження в соціальне середовище, засвоєння ролей і функцій, які виконує за своїми попередниками кожний індивід протягом всієї історії свого формування та розвитку [3, с. 18].

Аналіз теоретичних концепцій соціалізації був здійснений С. А. Белічевою, яка вказує, що вже з 1980-х років зміст цього поняття був розширений за рахунок зворотних зв'язків, тобто людина не тільки засвоює соціальні норми та цінності, а й активно відтворює суспільні відносини. Із тих часів поняття та зміст соціалізації суттєво не змінився. С. А. Белічева описує і відмінності соціалізації від виховання:

– відносна стихійність, неорганізованість цього процесу, що зумовлено не завжди цілеспрямованим впливом середовища, який важко врахувати та регулювати;

– мимовільне засвоєння соціальних норм і цінностей, яке відбувається в результаті активної діяльності та спілкування індивіда, його взаємодії з найближчим оточенням;

– зростаюча разом із процесом дорослішання самостійність індивіда відносно вибору соціальних цінностей та орієнтирів, кола спілкування й референтної групи [3, с. 19].

Основним завданням соціалізації є переведення соціальних норм, санкцій, рольових приписів із зовнішнього плану у внутрішній – у форму внутрішніх поведінкових регуляторів. У цьому контексті розвиток самосвідомості та саморегуляції поведінки добре описано в теорії В. О. Ядова, який розробив диспозиційну концепцію регуляції соціальної поведінки. За цієї концепцією регуляція поведінки людини залежить

від ієрархії потреб та ієрархії ситуацій, в яких ці потреби реалізуються. Залежно від цього виокремлюються чотири рівні диспозицій:

- елементарні фіксовані установки, які виражають готовність до задоволення вітальних потреб у простих «предметних» ситуаціях;
- соціальні фіксовані установки, які формуються в малих групах на основі потреби у спілкуванні та виражають ставлення особистості до соціальних об'єктів;
- базові соціальні установки, які проявляються в конкретних видах діяльності та виражають ставлення до них;
- ціннісні орієнтації, які виражають ставлення людини до цілей життєдіяльності та засобів їх досягнення і визначаються загальними умовами існування суспільства [4].

Таким чином, розвиток регуляції поведінки людини у підлітковому віці характеризується зростанням усвідомленості, збільшенням ролі когнітивних чинників (ціннісних орієнтацій, ідеалів, переконань), на противагу неусвідомленим чинникам, які домінують у дитинстві (фіксовані установки). Відбувається це під впливом механізмів соціалізації.

За аналогією з концепцією внутрішньої регуляції поведінки В. О. Ядова, де рівні диспозицій виділені на основі ступеня усвідомленості та впливу суспільства й групи, С. А. Белічева пропонує розглядати рівні соціально-психологічної регуляції процесу соціалізації, на яких діють різні механізми, що забезпечують її змістовну сторону:

- неусвідомлюваний (частково-усвідомлюваний), на якому з раннього дитинства діють механізми навіювання, психологічного зараження, ідентифікації та наслідування;
- усвідомлюваний: референтна група, престиж, авторитет і популярність, групові очікування (експектації) [3, с. 23–24].

Функціональну сторону соціалізації забезпечують деякі соціально-психологічні фактори:

- групи, які утворюють найближче оточення людини, виступаючи як носії різноманітних групових норм і цінностей та являючи собою систему зовнішньої поведінкової регуляції (інститути соціалізації);
- соціально-психологічні впливи середовища, які безпосередньо сприяють інтеріоризації зовнішніх групових норм і цінностей (механізми соціалізації);
- види активної взаємодії індивіда та середовища, які виражаються у формі діяльнісно-опосередкованих, формуючись на основі провідної діяльності та взаємовідносин індивіда з найближчим оточенням (способи соціалізації).

Викривлення процесу соціалізації в підлітковому віці призводить до соціально-психологічної дезадаптації, поглиблюється від стадії шкільної дезадаптації (педагогічна занедбаність) до стадії соціальної занедбаності (бродяжництво, аморальна поведінка, алкоголізм тощо) [3, с. 32].

У вітчизняній юридичній психології прийнято вважати, що в процесі десоціалізації підлітків головну роль відіграє сім'я, а не суспільство чи інші мікрогрупи (Б. М. Алмазов, М. І. Буянов, С. А. Белічева та ін.), що, ймовірно, пов'язано з особливостями культури. Так, П. Г. Зеленков описує модель правової соціалізації особистості, де на першому рівні відбувається засвоєння норм моралі у вигляді імперативу індивідуальної свідомості, тобто формування системи цінностей, і відбувається це в сім'ї. Він вважає, що при порушенні на цьому рівні прогноз подальшої соціалізації сумнівний [5].

Серед теорій, які пояснюють причини та механізм процесу десоціалізації підлітків, у західній кримінальній психології найбільш вживаною є теорія диференціальної асоціації, висунута Е. Сатерлендом (1947) [6, р. 132–145]. Вона певним чином пов'язана з теорією соціального навчання А. Бандури, відображаючи ідеї про те, що: 1) люди постійно навчаються, в тому числі тому, як поводитись; 2) люди обирають форми поведінки, які гарантують максимальне підкріплення.

Із семи постулатів теорії диференціальної асоціації в контексті десоціалізації підлітків важливими є три:

1) ненормативна поведінка (аморальна, девіантна, асоціальна, злочинна тощо) за своїм психологічним змістом нічим не відрізняється від соціально-схвалюваної, підліток навчається поганому внаслідок звичайного навчання;

2) навчання підлітків ненормативній поведінці включає сприйняття деформованих систем цінностей, умінь і звичок під впливом соціального оточення, імітації, схвалення їх оточуючими. Крім того, підліток може бачити безпосередню перевагу ненормативної поведінки інших людей через те, що її результати, як правило, більш швидкі та потребують менше зусиль;

3) підліток навчається ненормативній поведінці не тому, що він такий, а внаслідок того, що взірці такої поведінки частіше потрапляють йому на очі, під час зміни оточення змінюється і поведінка підлітків.

В аспекті вказаної теорії стає зрозуміло, що основними причинами десоціалізації підлітків можна вважати особливості їх соціального

оточення: загального (вплив ЗМІ, Інтернету тощо) та найближчого (система цінностей, прийнята в сім'ї та референтній групі).

Наслідком і проявом дезадаптації підлітків є відчуження від соціально-корисних зв'язків, тобто десоціалізація, яка лежить в основі асоціальної та девіантної поведінки [7, р. 14–20].

Проявами й одночасно наслідками десоціалізації в підлітковому віці, на думку І. Л. Первової, є:

- 1) несформованість позитивно орієнтованих професійних та життєвих намірів і планів;
- 2) негативне ставлення до навчальної та професійної діяльності;
- 3) несформованість сфери соціально-корисних інтересів і прагнень;
- 4) неадекватне ставлення до педагогічних та управлінських впливів;
- 5) неспроможність критично, відповідно до норм поведінки та моралі оцінювати вчинки інших людей;
- 6) дефіцит самокритики та навичок самоаналізу;
- 7) нездатність до емпатії;
- 8) несамостійність, конформність, неспроможність долати труднощі;
- 9) відсутність культури поведінки та зовнішнього вигляду;
- 10) наявність поганих звичок [8, с. 118–120].

Узагальнюючи результати досліджень (С. А. Белічева, В. Г. Бочкарьова, А. Є. Лічко, Д. І. Фельдштейн та ін.), слід окреслити притаманні їм психологічні особливості:

– не поділяють цінності творчості, пізнання, активної життєвої позиції, прийняті в суспільстві. Спостерігаються випадки явного заперечення цих цінностей або замаскованого, під час якого зовнішнє схвалення та декларація їх важливості не поєднуються із впливом цих цінностей на регуляцію реальної поведінки («слухаю, але не слухаюсь»);

– на перше місце ставлять цінності матеріального достатку та щасливого сімейного життя, при цьому або переконані в тому, що реалізація та досягнення цих цінностей для них особисто недоступні, або не мають уявлень про те, що необхідно робити для реалізації цих цінностей як життєвих цілей. У цьому випадку висока бажаність цінностей та їх фактична недосяжність приводять до напруженості, внутрішнього конфлікту, який прагне до розрядки в найбільш простих та емоційно насичених (девіантних, асоціальних тощо) формах поведінки;

– схильні заперечувати цінність освіти і мають сформовані пояснювальні схеми для такого заперечення, які базуються на конкретних «вирваних із контексту» життєвих прикладах («Василь не вчився ні дня, а має машину та квартиру»). При цьому такі підлітки характеризуються шаблонністю, конкретністю мислення, тобто не мають пояснень щодо того, чому тільки деякі «Василі» багаті та успішні;

– переконані у відсутності життєвої перспективи, заперечують можливість досягти чогось в житті за рахунок власних сил і потенціалу. Такі підлітки переживають почуття власної непотрібності та самотності, навіть за наявності сім'ї та референтної групи перебувають на фактичному (втечі з дому, прогули занять тощо) або емоційно відстороненому рівні;

– ідентифікують себе принаймні з одним із батьків, який є більш життєво-неуспішним, вважають, що повторюють певною мірою його життєвий шлях. Як правило, проектується життєвий шлях того з батьків, який демонструє більше емоційне відсторонення або фактично відсутній у житті підлітка;

– мають деформації потребово-мотиваційної сфери (орієнтовані на задоволення примітивних потреб), більш розвинену процесуальну мотивацію (орієнтовані на задоволення більше, ніж на результат діяльності), характеризуються викривленими інтересами або взагалі їх відсутністю. Такі підлітки прагнуть до незалежності, свободи, але не можуть пояснити, навіщо вона їм потрібна. У термінах Е. Фрома це прагнення до «свободи від ...» (батьків, школи, обмежень, очікувань тощо), що має наслідком самотність і відчуження та притаманно людям з авторитарним, конформістським або деструктивним типами характеру.

Нормою розвитку в підлітковому віці є випереджене формування цінностей («чого хочуть?») над особистісними смислами («навіщо мені це потрібно?»), тобто підлітки добре знають чого хочуть, але ще не розуміють, навіщо їм це потрібно. У таких умовах розвиток людини відбувається завжди під зовнішнім впливом, в першу чергу, впливом авторитету, значущих оточуючих, які виступають прикладами для наслідування. Тому у **висновку** слід зазначити, що ядро проблеми десоціалізації підлітків лежить не у площині особистості самих підлітків, а в тому, наскільки десоціалізованим є саме українське суспільство.

Список бібліографічних посилань

1. Обухова Л. Ф. Возрастная психология: учебник. М.: Юрайт; МГППУ, 2011. 460 с.
2. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1989. 560 с.

3. Беличева С. А. Основы превентивной психологии. М.: Академия, 2001. 160 с.
4. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии/под ред. Е. В. Шороховой. М.: Наука, 1975. С. 89–105.
5. Зеленков П. Г. Правовое сознание в процессах социализации и десоциализации личности. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2006. № 23, т. 5. С. 37–42.
6. Gaylord M. S., Galliher J. F. *The Criminology of Edwin Sutherland*. New Brunswick; London: Transaction Publishers, 1988. 184 p.
7. Palmer S., Humphrey J. *Deviant Behavior: Patterns, Source and Control*. N.Y.: Plenum Press, 1999. 128 p.
8. Первова И. Л. Асоциальное поведение несовершеннолетних: социально-типологический анализ: дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04. СПб., 2000. 340 с.

Надійшла до редколегії 24.09.2016

ВОРОБЬЁВА И. В., ЛАРИОНОВ С. А. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕСОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Осуществлён теоретический обзор проблемы десоциализации личности в подростковом возрасте. Проанализированы закономерности и механизмы нормативного психического развития в подростковом возрасте, доминирующие мотивы и интересы подростков. Раскрыты содержание понятий «социализация» и «десоциализация», механизмы и закономерности социализации и её дефектов в подростковом возрасте. Проанализированы зарубежные и отечественные теории десоциализации подростков.

Ключевые слова: социализация, десоциализация, подростки, взросление.

VOROBYOVA I. V., LARIONOV S. O. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE DE-SOCIALIZATION OF PERSONALITY IN THE AGE OF ADOLESCENCE

Theoretical overview of the problem of the de-socialization of personality in the age of adolescence has been implemented. The patterns and mechanisms of normative mental development in the age of adolescence, the dominant motives and interests of youngsters have been analyzed. It has been demonstrated that the key psychological process of the age of adolescence is growing-up, which is to overcome the inconsistencies between the existing mental and behavioral abilities of an individual and the requirements of the “adult” society. Most indicative objective elements of growing-up are attitudes of a minor to various aspects of reality; they are formed on the basis of the subjective experience of adulthood.

It has been demonstrated that the development of personality in the age of adolescence occurs as far-ther – as the less under the influence of the processes of learning and education, and as more under the influence of the socialization process, in small groups of communication. Mechanisms and patterns of this process have been demonstrated.

The content of the notion of the de-socialization, its mechanisms and patterns in the age of adolescence have been revealed. The generalization of the results of experimental studies, presented in the scientific psychological literature, allowed to present features of the de-socialized minor and an indicative list of his psychological characteristics.

Keywords: socialization, de-socialization, youngsters, growing-up.

УДК 159.9:378.635.174-057.87

Д. М. КИСЛИНСЬКА,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5834-383X>

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ РЕГУЛЯТОРІВ ПОВЕДІНКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ В УМОВАХ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Розглянуто особливості формування ціннісних регуляторів поведінки правоохоронців на етапі фахової підготовки. Виокремлено та розкрито сутність чотирьох основних функцій ціннісних орієнтацій особистості: визначення мети, мотивування, оцінювання та саморегуляції активності людини. Підкреслено значення періоду навчання у вищому навчальному закладі для розвитку ціннісно-сміслових структур особистості.

Виокремлено, проаналізовано та надано змістовну характеристику чотирьом основним етапам формування ціннісних регуляторів поведінки майбутніх правоохоронців. Розкрито сутність засобів організації процесу формування системи ціннісних орієнтацій майбутніх правоохоронців на етапі професійної підготовки.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, регулятори поведінки, етапи формування ціннісних регуляторів поведінки, майбутні правоохоронці, фахова підготовка.

Kislinskaya, D.M. (2016), "The formation of the behavioral values of the future law-enforcement officers during the professional training" ["Formuvannya tsinnisnykh rehulatoriv povedinky maibutnikh pravookhorontsiv v umovakh fakhovoi pidhotovky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 129–133.

Постановка проблеми. В умовах системного реформування, модернізації та покращення ефективності професійної діяльності працівників правоохоронної системи суттєвого значення набуває професійна підготовка висококваліфікованого персоналу для органів і підрозділів поліції. Характерною ознакою будь-яких трансформацій як у суспільстві, так і в державних системах є дестабілізація, руйнація системи цінностей, збільшення чинників професійного та соціального стресу, розбіжність між запитами і наявними умовами життєдіяльності тощо. Учені наголошують, що чим динамічнішими є соціально-економічні перетворення в суспільстві, тим сильніше змінюються ціннісні орієнтації, тим більш суперечливим і менш прогнозованим стає процес їх формування [1; 2].

Усі зазначені ознаки вимагають нового підходу до процесу професійного становлення особистості правоохоронця та обумовлюють нагальну потребу у формуванні системи ціннісних орієнтацій і переконань майбутніх правоохоронців, що буде визначальною мірою впливати на якість розв'язання ними професійних завдань та організацію стратегій власного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представниками різних наукових течій активно ведеться пошук визначення ролі й структури ціннісних орієнтацій. Ціннісно-смилова сфера особистості як складна ієрархічна та динамічна структура стала предметом досліджень психологів на заході (М. Вебер, Е. Дюркгейм, А. Маслоу, Р. Мертон, Т. Парсонс, М. Рокіч, Е. Фромм та ін.) і на пострадянському просторі (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, Ф. Басін, О. Леонтьєв, Д. Леонтьєв, М. Лапін, А. Здравомислов та ін.). Активно розробляється ця проблематика і в Україні (М. Боришевський, П. Ігнатенко, Т. Кириленко, В. Клименко, С. Максименко, І. Маноха, В. Роменець, Т. Титаренко, В. Циба, Т. Яценко та ін.).

Багато вчених (І. Бех, Т. Бутківська, Н. Логвінова, Л. Ломако, О. Светличний, О. Сухомлинська, О. Фанталова, А. Фролова, Т. Вілюжаніна, В. Крижко, О. Мешко, Ю. Пелех, Г. Радчук, Н. Ткачова та ін.) досліджують особливості становлення ціннісних орієнтацій у процесі навчання студентів.

Метою статті є розгляд основних напрямків формування ціннісних регуляторів поведінки

майбутніх правоохоронців в умовах фахової підготовки у виші.

Виклад основного матеріалу. Ціннісні орієнтації – це найважливіші елементи структури особистості, що формуються в процесі засвоєння соціального досвіду та проявляються в цілях, ідеалах, переконаннях, уявленнях. Вони є фактором регуляції поведінки та взаємовідносин людини [3, с. 748]. Як стверджують деякі вчені (Ф. Є. Василюк, Д. О. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, М. С. Яницький), система розвинених ціннісних орієнтацій – це ознака зрілості особистості, показник міри її соціальності і того, що можна очікувати від індивіда.

Теоретичний аналіз досліджень проблеми ціннісних орієнтацій особистості дозволив виділити чотири її основні функції:

1) визначення мети – цінності орієнтують людину серед об'єктів навколишнього світу, тобто не тільки регулюють, а й направляють дії [4, с. 132]; визначають життєву перспективу, «вектор» розвитку особистості та виконують одночасно функції усвідомлення картини майбутнього, регулювання поведінки і визначення її мети [2, с. 56];

2) мотивування – цінності є вибірковою системою спрямованості інтересів і потреб особистості, джерелом мотивів, тобто найважливішим психологічним органом саморозвитку й особистісного зростання, визначаючи одночасно його напрямок і способи його здійснення [5, с. 97];

3) оцінювання – ціннісні орієнтації викликають певне емоційне ставлення особистості до різних сторін і явищ життя на основі особистого досвіду, що виражається у визначенні значимості об'єкта, усвідомлення особистістю свого ставлення до суспільства, самого себе, навколишньої дійсності [1; 5].

4) саморегуляція активності людини – ціннісні орієнтації функціонують не лише як способи раціоналізації поведінки, а й як підсвідомі структури, що визначають спрямованість волі, уваги та інтелекту [5, с. 158]. Ціннісні орієнтації забезпечують саморегуляцію діяльності людини, яка полягає в її здатності свідомо вирішувати поставлені завдання [2; 5].

Враховуючи викладене, можемо стверджувати, що усвідомлені цінності суб'єктивно готові до реалізації шляхом їх використання в

соціально орієнтованій діяльності, яка здійснюється за допомогою спеціальних умінь, прийомів і навичок. Оскільки ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку індивіда, в ході виконання ним соціальних ролей, їх розвитку буде сприяти спрямований соціальний вплив такими інститутами, як сім'я, школа, вищий навчальний заклад, а в умовах сьогодення не слід виключати і вагомий вплив ЗМІ, реклами та інтернету.

Період навчання у ВНЗ є надзвичайно значущим для розвитку особистості. Вищий навчальний заклад здійснює істотний вплив на формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді, виконуючи функцію трансляції цінностей і залучаючи особистість до цінностей соціуму та культури майбутньої професії, допомагає присвоїти їх. Перед викладачами вищої школи постає завдання створити цілісний освітній простір, сприятливий для формування у студентів системи ціннісних орієнтацій, що визначає спрямованість особистості в цілому. Професійний розвиток передбачає рух особистості у професійному просторі, що залежить від закономірностей психічного розвитку та відбувається в певних соціокультурних умовах. Професійне середовище відіграє значну роль у формуванні професіонала-фахівця [6, с. 163].

Викладач-фахівець є представником професійно-культурного шару та носієм спеціальних знань, умінь і навичок із певним особистим світоглядом, життєвими установками та цінностями, який не тільки транслює знання, а й безпосередньо впливає на особисте становлення студентів.

Система цінностей, на думку В. Г. Афанасьєва, – це представлена в ідеальній формі стратегія поведінки. Роль ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони детермінують як особистісну, так і професійну поведінку, забезпечуючи зміст і спрямованість діяльності [7, с. 245–250]. У процесі діяльності проявляються, закріплюються, перевіряються та коректуються ціннісно-сміслові орієнтації особистості. При цьому процес формування ціннісних орієнтацій та діяльність впливають один на одного. Так, з одного боку, протягом навчання у ВНЗ відношення до освітньо-професійного середовища формується на основі системи особистісних ціннісних орієнтацій, а з іншого – навчання та діяльність впливають на систему ціннісно-сміслових орієнтацій особистості.

У майбутніх правоохоронців формування системи ціннісних орієнтацій відбувається поетапно та співвідноситься з періодами навчання у виші. Нами було виокремлено кілька етапів.

Перший етап – переоцінка цінностей і переконань, якими керувалась особистість до цього, – співпадає з першим курсом навчання. Відбувається адаптація майбутніх правоохоронців до нових умов життя, навчання і несення служби. Курсанти виробляють навички та уміння, необхідні для навчання у відомчому навчальному закладі зі статутним розпорядком дня, знайомляться з реаліями майбутньої професії. Участь у навчально-професійній діяльності змінює вимоги, що пред'являють викладачі до курсантів. З'являється система прав та обов'язків, дотримання яких є невід'ємною частиною навчання у профільному вузі правоохоронної структури. На першому курсі навчання як необхідні домінують дисциплінованість, організованість, відповідальність. Саме ці якості особистості курсантів активно впливають на адаптацію першокурсників до навчання у вузі та забезпечують її успішність. Як підкреслюють дослідники [1; 8; 9], на формування особистісних цінностей курсантів впливають різні види навчальної діяльності, серед яких необхідно виокремити науково-дослідну, навчальну практику, несення служби, встановлення міжособистісних відносин як із членами групи, так і з представниками інших спеціальностей. Внаслідок цього першокурсники входять у професійну спільноту, в них розвиваються загальні індивідуальні здібності та розширюються соціальні зв'язки. Ціннісні орієнтації поєднують у собі функції знання, цілепокладання, регуляції поведінки та набувають для людини особистісного сенсу, що стає основою діяльності.

Другий етап – інтеріоризація, присвоєння цінностей – другий курс навчання. Маючи певний досвід навчання у ВНЗ системи МВС, другокурсники вже більш упевнено несуть службу, їх характер загартувався, поведінка стала більш відповідальною та самостійною. У структурі особистості курсантів другого року навчання домінуючу позицію займають пізнавальна активність, самостійність, ініціативність, комунікативність. У процесі міжособистісної взаємодії здійснюється обмін ціннісними орієнтаціями із членами групи. Приділення уваги розвитку комунікативних та інтелектуально-вольових компонентів особистості може позитивно вплинути на формування ціннісних регуляторів поведінки майбутніх правоохоронців [8, с. 134–138].

Третій етап – особистісні зміни на основі нових ціннісних орієнтацій – третій курс навчання. Спостерігаються значні та якісні зміни в поглядах, переконаннях і поведінці третьокурсників. Формується більшість професійно важливих рис характеру, вмінь і навичок, розвивається

впевненість у власних силах і можливостях, творчий пошук, організаторські здібності тощо. На третьому курсі збільшується кількість профільних предметів, навчальна практика після другого курсу висвітлює різні боки обраної професії, що сприяє переосмисленню особистого уявлення про обраний напрямок професійної діяльності. Іноді реалії та уявлення не узгоджуються у свідомості курсанта, що призводить до кризи третього курсу, тобто в цей період здійснюється переоцінка цінностей як професійного, так і особистого рівнів. Однак потім це призводить до усвідомлення себе, свого місця в обраній професії та бажання знайти особистісну модель професійного розвитку.

Четвертий етап – діяльність щодо вибудовування власної ієрархії цінностей – четвертий курс навчання. Курсанти демонструють певний рівень соціальної зрілості особистості, стійкі мотиви та готовність до професійної діяльності. Результатом цього етапу стає домінування наявності практичного досвіду в процесі формування себе як професіонала та становлення професійної самосвідомості й особистісної зрілості. Система ціннісних орієнтацій складається протягом діяльності й засвоєння сутності суспільних цінностей та інтеріоризації їх в особисті. У цей час особистісна система цінностей вибудовується в певну індивідуальну ієрархію, яка виступає регулятором поведінки та діяльності.

Умовами формування ціннісних орієнтацій у майбутніх правоохоронців визначають такі: розуміння причин і умов, за яких об'єктивні цінності курсантів стають суб'єктивно значи-

мими, стійкими життєвими орієнтирами особистості, її ціннісними орієнтаціями; підготовка науково-педагогічного складу до процесу формування ціннісних орієнтацій у майбутніх правоохоронців; усвідомлення курсантами цінностей соціуму, культури й майбутньої професійної діяльності; соціально-орієнтована діяльність курсантів.

Ефективними засобами організації процесу формування системи ціннісних орієнтацій майбутніх правоохоронців на етапі професійної підготовки є: надання інформації про майбутню професію, що дозволить сформувати адекватний тип мотивації до правоохоронної діяльності; активізація діяльності з використанням інтерактивних методів навчання; розвиток творчого підходу у вирішенні складних професійних завдань; засвоєння змісту основних видів професійної діяльності; отримання спеціальних знань, умінь і навичок; розвиток професійно важливих якостей; включення механізмів особистісного розвитку (самопізнання, рефлексія); створення підтримуючого середовища.

Висновки. Таким чином, саме пошук шляхів формування ціннісних орієнтацій майбутніх правоохоронців допоможе процесу становлення нової формації фахівців-правоохоронців, здатних після здобуття освіти ефективно виконувати професійні завдання.

Перспективним, на наш погляд, є розробка й упровадження теоретичної та практичної моделі формування та розвитку ціннісно-сміслових регуляторів поведінки правоохоронців протягом навчання.

Список бібліографічних посилань

1. Журавлева Н. А. Динамика ценностных ориентаций личности в условиях социально-экономических изменений: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. М., 2002. 228 с.
2. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. 204 с.
3. Новейший психологический словарь/под общ. ред. В. Б. Шапаря. Ростов н/Д: Феникс, 2005. 808 с.
4. Наумова Н. Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. М.: Наука, 1996. 200 с.
5. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности. М.: Политиздат, 1986. 222 с.
6. Мілорадова Н. Е. Простір професійного розвитку як невід'ємна складова професіогенезу особистості. *Право і Безпека*. 2015. № 4 (59). С. 160–165.
7. Афанасьев В. Г. Системность и общество. М.: Политиздат, 1980. 368 с.
8. Ихсанова Д. Т. Развитие ценностных ориентаций студентов в процессе адаптации к обучению в высшем учебном заведении: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05, 19.00.07. Алматы, 2010. 27 с.
9. Сабирова Р. Ш. Исследование динамики самосознания личности студентов современного вуза: автореф. дис. ... д-ра психол. наук. Алматы, 1997. 24 с.

Надійшла до редколегії 14.09.2016

КИСЛИНСКАЯ Д. М. ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНЫХ РЕГУЛЯТОРОВ ПОВЕДЕНИЯ БУДУЩИХ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Рассмотрены особенности формирования ценностных регуляторов поведения правоохранителей на этапе профессиональной подготовки. Выделена и раскрыта сущность четырёх основных функций ценностных ориентаций личности: определения цели, мотивации, оценки и

саморегуляції активності людини. Підкреслено значення періода навчання в вищому навчальному закладі для розвитку ціннісно-смыслових структур особистості.

Виділено, проаналізовано і дано змістову характеристику чотирьом основним етапам формування ціннісних регуляторів поведінки майбутніх правоохоронців. Розкрито сутність засобів організації процесу формування системи ціннісних орієнтацій майбутніх правоохоронців на етапі професійної підготовки.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, регулятори поведінки, етапи формування ціннісних регуляторів поведінки, майбутні правоохоронці, спеціальна підготовка.

KISLINSKAYA D. M. THE FORMATION OF THE BEHAVIORAL VALUES OF THE FUTURE LAW-ENFORCEMENT OFFICERS DURING THE PROFESSIONAL TRAINING

The author considers the place of the life values in terms of behavior determination. Life values are the most important elements of the personality structure, which are formed during the process of gaining a social experience. They are revealed in the aims and beliefs of a personality. The author underlines that the life values determine the contents and the type of activity.

The life values are revealed, fixed and corrected during the life activity of a person.

The following was done: the features of the life values formation during the professional training were investigated; four main functions of the life values of a personality were determined: goal determination, motivation, self-esteem and self-regulation.

The meaning of studying in the higher educational establishment for the life values development is underlined. The author analyzed and characterized four main stages life values formation.

Also, the author investigated the tools for the life values formation process. The author claims that the system of life values is considered as the most important component of the personality structure.

Keywords: life values, behavioral regulators, stages of life-values formation, future law-enforcement officers, special training.

УДК 159.9

К. В. КУДАР,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1925-6431>

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ У СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІСЛЯ ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Описано особливості саморегуляції поведінки співробітників правоохоронних органів, які виконували службово-бойові завдання в нетипових умовах. Проаналізовано поняття «саморегуляція», мету саморегуляції поведінки та критерії її ефективності. Проведено порівняльний аналіз показників саморегуляції співробітників підрозділів Національної поліції та Національної гвардії України. Визначено сильні й слабкі сторони регуляторних здібностей учасників дослідження, надано рекомендації щодо вдосконалення саморегуляції.

Ключові слова: службово-бойова діяльність, саморегуляція поведінки, нетипові умови службової діяльності, саморегуляція поведінки, правоохоронці, стиль саморегуляції поведінки.

Kudar, K.V. (2016), "Features of the self-adjustment behavior of law enforcement officers after the fulfillment of duty and military activities" ["Osoblyvosti samorehuliatii povedinky u spivrobotnykiv pravookhoronnykh orhaniv pislia vykonannia sluzhbovo-boiovoi diialnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 133–139.

Постановка проблеми. На сьогодні Україна переживає складний період. Події на сході висувають нові виклики працівникам правоохоронних органів. Співробітники правоохоронних органів ротаційно несуть службу в умовах, наближених до бойових, а потім у мирних умовах (після повернення додому). Ситуації, подібні до бойових, вимагають від керівників і рядових службовців швидкості ухвалення рі-

шень, оперативності дій та ефективності досягнення мети. Співробітник правоохоронних органів стає суб'єктом, який має певні військові навички та технічні здібності.

Слід зазначити, що наявна тактична й стратегічна підготовка, необхідна для діяльності службовців правоохоронних органів у нетипових умовах, не передбачає достатню психологічну підготовку, яка допомогла б не лише

працювати спільно в роті, а й навчитися регулювати свою особисту поведінку, щоб не тільки вміти гармонійно влитися в колектив, згуртуватися для спільної мети, але і мати гарне власне самопочуття й індивідуальну стійкість до стресу та мінімізувати негативні наслідки роботи в згубній обстановці для психологічного та фізичного здоров'я.

Після виконання службових обов'язків у нетипових умовах у співробітника ОВС часто змінюється картина світу, йому важко усвідомити й асимілювати отриманий досвід в умовах мирного життя, а проблеми з регулюванням власної поведінки лише посилюють цю ситуацію. Після служби у нетипових умовах у співробітника правоохоронних органів виникають проблеми з приводу повернення на службу в мирній обстановці. Стрес, внутрішнє напруження, пригнічені негативні емоції, страх, прояви симптомів посттравматичного стресового розладу тощо – все це проявляється, коли службовець опиняється у звичайних умовах життя. Психологи на етапі адаптації до мирного життя можуть допомогти щодо вдосконалення навичок саморегуляції поведінки.

Проведене дослідження є безумовно актуальним, оскільки співробітники правоохоронних органів продовжують службу в небезпечних умовах. Особлива його значущість зумовлена відсутністю єдиної програми психологічної підготовки, супроводу та післяротатійної допомоги співробітникам правоохоронних органів.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблема саморегуляції поведінки службовців правоохоронної системи в умовах впливу екстремальних факторів була розглянута в роботах Л. Ф. Алексеевої, В. І. Лебедева, І. М. Конопльової, Ю. С. Калягіна, Л. А. Геляхової, В. І. Соичнева, І. В. Соичневої, В. А. Рогачова, С. Г. Колесова, О. В. Плотко, Т. О. Славнової, Роя Баумейстера (Roy F. Baumeister), Брендона Шмайхеля (Brandon J. Schmeichel), Кетлін Вохс (Kathleen D. Vohs), Карла Крокарса (Carl B. Klockars), Сані Кутняк Івкович (Sanja Kutnjak Ivkovic), Мередіт Хаберфельд (Meredith R. Haberfeld) та ін.

Здатність до саморегуляції психічних станів обумовлює успішність і безпечність службової діяльності озброєного співробітника, його адаптивність до різних життєвих ситуацій, адекватність поведінки в них, а також здатність до когнітивного оцінювання можливих екстремальних ситуацій і вироблення відповідних стратегій поведінки; здатність до емоційно-вольової саморегуляції в стресових ситуаціях та екстремальних умовах [1, с. 5], тобто в ситуаціях, до яких людина не адаптована і не готова діяти в таких умовах [2, с. 53].

Саморегуляція поведінки – системне, багаторівневе утворення, функціонально присутнє на різних рівнях аналізу психічного, що проявляється протягом усієї людської життєдіяльності. Саморегуляція являє собою системно організований процес внутрішньої психічної активності людини з ініціації, побудови, підтримки та управління різними видами й формами довільної активності, вона безпосередньо реалізує досягнення прийнятих людиною цілей [3, с. 42]. Володіння навичками довільної саморегуляції свідчить про можливість і вміння усвідомлювати свої цілі, будувати систему дій, спрямованих на досягнення цих цілей, моделювати умови навколишньої дійсності для оптимального вирішення своїх проблем, контролювати, коригувати програму дії залежно від ситуацій, які складаються, що говорить про високий рівень пластичності людини, пристосованості, адаптованості до навколишньої дійсності [1, с. 5].

Метою саморегуляції є досягнення норми, нормального функціонального стану. Це досягається здійсненням двох рівнів: гомеостатичного (адаптивного типу; розуміння психічної саморегуляції як функції психіки) і на рівні, коли ініціатива діяльності походить від самого суб'єкта (вищий рівень; розуміння психічної саморегуляції як засобу, методу регулювання психіки) [4, с. 131].

Критерієм ефективності саморегуляції В. І. Моросанова вважає розвиненість ланок структури усвідомленої саморегуляції. До індивідуально-типових, або стильових особливостей саморегуляції, автор відносить два рівні ланок регуляції:

1) індивідуальні особливості регуляторних процесів, що реалізують основні ланки системи саморегулювання, таких як планування, моделювання, програмування й оцінювання результатів; основні лінії індивідуальних відмінностей полягають у диференційованій розвиненості цих процесів або в розбіжностях індивідуального «профілю» регуляції;

2) стильові особливості, які характеризують функціонування всіх ланок системи саморегуляції й одночасно є регуляторно-особистісними якостями (наприклад, самостійність, надійність, гнучкість, ініціативність); останні можуть бути як передумовами створення стилю регуляції завдяки їх системному характеру, так і новоутвореннями в процесі його формування [3, с. 43].

Про наявність феномена загального стилю регуляції можна говорити лише в тому випадку, коли індивідуальна структура та характерні для цієї людини особливості регуляції мають

тенденцію стійко проявлятися в різних життєвих ситуаціях за довільної організації людиною різноманітних видів своєї діяльності та поведінки й управління ними [5, с. 19].

Метою статті є порівняльний аналіз особливостей саморегуляції поведінки співробітників правоохоронних органів, підрозділу Національної поліції України та підрозділу Національної гвардії України, які виконували службово-бойову діяльність у нетипових умовах, а саме під час проведення антитерористичної операції (АТО) на сході України.

Виклад основного матеріалу. Було здійснено дослідження особливостей саморегуляції поведінки співробітників правоохоронних органів після службово-бойової діяльності. Досліджувані є співробітниками підрозділу Національної поліції України, а саме батальйону патрульної служби поліції особливого призначення «Харків» (надалі – БПСПОП «Харків») – 20 осіб віком від 22 до 43 років і військової час-

тини Національної гвардії України – 41 особа віком від 21 до 50 років. Середній стаж трудової діяльності в ОВС у групі «Харків» становить 15,2 року, а середній вік – 36,5 року. Середній вік у вибірці, яку склали службовці Національної гвардії, – 32,7 року, при цьому середній стаж роботи в Національній гвардії – 11,8 року. Дослідження проводилося в ДУ «Територіальне медичне об'єднання МВС по Харківській області» в рамках щорічної психіатричної диспансеризації, а також за окремими зверненнями співробітників, які проходили службу в небезпечних умовах.

В емпіричному дослідженні був використаний опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової. Методика дозволяє діагностувати такі показники саморегуляції: планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, а також показники розвитку регуляторно-особистісних властивостей – гнучкості та самостійності [6].

Таблиця 1

Особливості саморегуляції поведінки співробітників Національної поліції та Національної гвардії України після виконання службово-бойових завдань

Показники саморегуляції поведінки	БПСПОП «Харків»		Військова частина		U	P
	\bar{x}_{cp}	σ	\bar{x}_{cp}	σ		
Планування	8,19	1,85	7,33	1,73	274	0,494
Моделювання	6,92	0,89	7,36	1,48	305	0,899
Програмування	7,38	2,18	6,93	1,26	304	0,884
Оцінювання результатів	7,46	1	7,04	1,18	257,5	0,321
Гнучкість	6,88	1,41	6,81	1,56	259	0,338
Самостійність	2,62	2,2	4,32	2,07	253,5	0,298
Загальний рівень саморегуляції	36,96	7,6	34,46	4,09	172	0,013*

* – $p \leq 0,05$

Стандартне відхилення від середнього балу за всіма шкалами, крім загального рівня саморегуляції, коливається в межах від 0,89 до 2,2 бала, тому можна говорити про однорідність вибірки; практично всі досліджувані схожі між собою за рівнем прояву показників саморегуляції. Стандартне відхилення від середнього балу за показником загального рівня саморегуляції становить 4,09–7,6, що є досить значним розкидом; попри схожість проявів усіх одиничних показників, досліджувані відрізняються за загальним ступенем вираженості кожного з них.

У вибірці такі показники саморегуляції поведінки, як планування, моделювання та оцінювання результатів мають високий рівень прояву. Високий показник за шкалою «Планування» вказує на сформованість потреби в усвідомленому плануванні діяльності, в цьому випадку плани є досить деталізованими, реалі-

стичними, ієрархічними та стійкими, а цілі діяльності висуваються самостійно. Загалом це свідчить про те, що досліджуваним легко дається планування як короткострокових дій, так і далеких планів на майбутнє. Службово-бойові умови вимагають не тільки швидкості й оперативності реакцій, але й уміння спланувати порядок дій заздалегідь, необхідного для досягнення кінцевої мети. На місці служби в умовах, наближених до бойових, може передбачатися кілька паралельних варіантів перебігу подій, тому важливо вміння планувати, виходячи не лише з однієї можливої версії, але з огляду на можливість різного розвитку подій. Однак варто зауважити, що, говорячи про високий рівень планування в професійній діяльності, співробітники правоохоронних органів скаржаться на складності планування в звичайному, повсякденному, сімейному житті, такі є

плани досить короткостроковими, обмеженими чіткими часовими рамками.

Високий рівень показників за шкалою «Моделювання» характеризує здатність досліджуваних виділяти значущі умови досягнення цілей як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому; така здатність реалізується відповідно до програм дій планів діяльності, а також відповідно до одержуваних результатів прийнятих цілей. Таким чином, у цьому випадку абсолютно недоречним є фантазування, адже моделювання ситуацій і подій ґрунтується на реальних фактах і закономірностях, тобто на чіткому зв'язку з адекватною оцінкою реальності.

Високий рівень показника «Оцінювання результатів» свідчить про розвиненість та адекватність самооцінки, добру сформованість і стійкість суб'єктивних критеріїв оцінювання результатів. Досліджувані вміють адекватно оцінити гнучко адаптуючись до змін умов, як сам факт неузгодженості отриманих результатів з метою діяльності, так і причини, що призвели до нього.

Серед показників саморегуляції поведінки найгірше у досліджуваних був розвинений такий показник саморегуляції, як «Самостійність». Вони в середньому мають низький рівень самостійності, є залежними від думок та оцінок оточення. Плани й програми їхніх дій розробляються несамоостійно, за відсутності сторонньої допомоги у них неминуче виникають регуляторні збої. Співробітник правоохоронних органів, вступаючи на службу, частково відмовляється від своєї незалежності. Щоб рота мала успіх у своїй службово-бойовій діяльності, важливо вміти працювати згуртовано, дружно, виконуючи всі вказівки командувача. Уміючи пожертвувати своєю самостійністю, співробітник натомість отримує не тільки успіх у бойових досягненнях разом зі своєю командою, але з часом набуває почуття єднання зі своїми бойовими товаришами, а також коман-

диром. У такому стані, до того ж пов'язаному з постійним стресом, важко зрозуміти, де саме в плануванні, моделюванні й оцінюванні результатів завершуються власна думка й рішення, а де вони перетікають у думки колег і командира, адже, служачи в умовах, наближених до бойових, щоб зберегти своє життя, важливо все планувати й виконувати обачливо та згуртовано.

Це пояснює той факт, що, повертаючись додому, в мирну обстановку, досліджуваний скаржиться на неможливість самостійного планування та моделювання ситуації, адже, отримуючи можливість діяти самостійно та незалежно, співробітник не вміє цього робити, не отримуючи сторонніх команд і чітких вказівок. Також досліджуваним стає важко реалізувати той потенціал, який у службово-бойовій ситуації з них міг «втягнути» командир; співробітникам стає важко будувати й планувати своє подальше життя.

Загальний рівень саморегуляції по всій вибірці є високим і становить 35,3 бала. Досліджувані з високим показником загального рівня саморегуляції адекватно реагують на зміну умов і є гнучкими; висування та досягнення мети у них є значною мірою усвідомленим. Маючи високу мотивацію досягнення, ця вибірка здатна формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, які заважають досягненню мети.

У дослідженні була виявлена статистично значуща відмінність за показником загального рівня саморегуляції: він виявився вищим у групі підрозділу Національної поліції БПСПОП «Харків» (36,96 балів; $p=0,013^*$; $p\leq 0,05$). Така розбіжність насамперед пов'язується з тим, що середній вік та стаж роботи у правоохоронних органах України був вищим саме в підрозділі БПСПОП «Харків», а, як відомо, досвід та належна підготовка відіграють значну роль як у рівні саморегуляції особи, так, відповідно, й у рівні її адаптації до нетипових умов.

Рис. 1. Вираженість ланок саморегуляції поведінки співробітників підрозділу Національної поліції БПСПОП «Харків»

Співробітники БПСПОП «Харків» у середньому відрізняються високими показниками за шкалами «Планування» й «Оцінювання результатів», середніми показниками за шкалами «Моделювання», «Програмування» та «Гнуч-

кість», низьким показником за шкалою «Самостійність». Показник загального рівня саморегуляції становить 36,96 бала, що є вищим, ніж середній показник по всій сукупній вибірці.

Рис. 2. Вираженість ланок саморегуляції поведінки службовців військової частини Національної гвардії України

Під час дослідження службовців військової частини Національної гвардії України опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» виявив у цій групі високі показники за шкалами «Планування», «Моделювання» й «Оцінювання результатів», середні показники за шкалою «Програмування» та «Гнучкість», низький показник за шкалою «Самостійність». Загальний рівень саморегуляції службовців військової частини Національної гвардії України становив 34,5 бала, що є нижче, ніж у підрозділі Національної поліції.

Висновки і перспективи подальших розвідок у досліджуваному напрямку. Дослідження особливостей саморегуляції поведінки у співробітників правоохоронних органів після здійснення службово-бойової діяльності виявило високі показники за шкалами «Планування», «Моделювання» й «Оцінювання результатів», середні – за шкалами «Програмування» та «Гнучкість», низькі показники за шкалою «Самостійність». Ці результати свідчать про те, що досліджувані є відмінними «командними гравцями», в умовах наявності чіткого керівництва командира вони можуть демонструвати хороші результати, проте умови самостійності та незалежності в професійній діяльності співробітників ОВС підрозділів Національної поліції БПСПОП «Харків» і військової частини Національної гвардії України є руйнівними стресовими факторами. У цілому вибірка

отримала високу оцінку загального рівня саморегуляції поведінки, що, навіть маючи певні недоліки в одному з показників саморегуляції поведінки, наприклад у рівні самостійності, завдяки високій мотивації досягнення та наявності шановного командира, досліджувані здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволить компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, які перешкоджають досягненню мети.

Хоча співробітники БПСПОП «Харків» і мають менше показників саморегуляції, які були оцінені найвищою мірою, проте бали за показниками розподілилися більш рівномірно й гармонійно по всіх шкалах, при цьому самостійність все ж таки оцінюється трохи нижче, ніж у службовців військової частини Національної гвардії України. Загальний рівень саморегуляції поведінки є вищими у підрозділі БПСПОП «Харків». За результатами дослідження помітно, що службовці Нацгвардії мають не тільки кращу психологічну підготовку, але і більшу впевненість у своїй діяльності.

Результати цього дослідження можуть бути використані для підготовки до професійної діяльності в нетипових умовах, для психодіагностики й психокорекції поведінки по закінченню службово-бойової діяльності, в роботі штатного психолога підрозділів ОВС тощо.

Хоча більшість досліджуваних обіймають рядові посади, треба звернути увагу на важливий

показник саморегуляції поведінки – самостійність, який у будь-якому випадку стане в нагоді в майбутньому просуванні кар'єрними сходами й отриманні керівних посад, які означають уміння брати на себе велику відповідальність. Також вироблення критичності до чужих думок і порад є важливим у повсякденному житті, коли вже немає необхідності в сильній згуртованості команди, яка, в свою чергу, диктується

необхідністю бути разом і виконувати накази командира в інтересах виживання. Не варто забувати, що, крім професійної діяльності, співробітник ОВС має особисте життя, а по поверненню в звичайні буденні умови у працівників ОВС за відсутності сторонньої допомоги (в регуляції поведінки) неминуче виникають регуляторні збої.

Список бібліографічних посилань

1. Коноплева И. Н., Калягин Ю. С. Саморегуляция психических состояний как элемент психологической готовности к деятельности в экстремальных условиях. *Психология и право*. 2011. № 4. 12 с. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2011/n4/49298.shtml> (дата звернення: 12.09.2016).
2. Маришук В. Л., Евдокимов В. И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. СПб.: Сентябрь, 2001. 260 с.
3. Злоказов К. В., Куликов В. Б. Проблема деструктивного поведения сотрудников ОВД. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2007. № 3. С. 41–44.
4. Геляхова Л. А. Устойчивость сотрудников ОВД к экстремальным ситуациям служебной деятельности. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 2. С. 130–132.
5. Конопкин О. А., Моросанова В. И. Стилевые особенности саморегуляции деятельности. *Вопросы психологии*. 1989. № 5. С. 18–26.
6. Моросанова В. И. Опросник «Стиль саморегуляции поведения» // Psylab: энцикл. психодиагностики. URL: http://psylab.info/Опросник_«Стиль_саморегуляции_поведения» (дата звернення: 13.09.2016).

Надійшла до редколегії 17.09.2016

КУДАРЬ К. В. ОСОБЕННОСТИ САМОРЕГУЛЯЦИИ ПОВЕДЕНИЯ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ПОСЛЕ ВЫПОЛНЕНИЯ СЛУЖЕБНО-БОЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Описаны особенности саморегуляции поведения сотрудников правоохранительных органов, которые выполняли служебно-боевые задания в нетипичных условиях. Проанализированы понятие «саморегуляция», цель саморегуляции поведения и критерии её эффективности. Проведён сравнительный анализ показателей саморегуляции сотрудников подразделений Национальной полиции и Национальной гвардии Украины. Определены сильные и слабые стороны регуляторных способностей испытуемых, даны рекомендации по совершенствованию саморегуляции.

Ключевые слова: служебно-боевая деятельность, саморегуляция поведения, нетипичные условия служебной деятельности, саморегуляция поведения, сотрудник правоохранительных органов, стиль саморегуляции поведения.

KUDAR K. V. FEATURES OF THE SELF-ADJUSTMENT BEHAVIOR OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AFTER THE FULFILLMENT OF DUTY AND MILITARY ACTIVITIES

Fulfillment of duty and military tasks is emotionally intense, and so it often leads to a state of mental stress and various stress and regulatory disorders and reduces the effectiveness of law enforcement officers' activities. Self-adjustment is inherent to any living organism; it is a fundamental feature that provides accessories, preservation and development of different forms of life and success in general and their interaction with the world. In terms of fulfilling duties within emergencies, this property is a priority in mental activity of police officer, because both efficiency and success of military tasks and individual well-being and stress of the subject depend on the self-adjustment of behavior.

The nature of self-adjustment of the officers of the National Police and the National Guard of Ukraine has been researched. The research methodology – is the questionnaire “The Style of Self-Regulation of Behavior” by V. I. Morosanova. It has been revealed that the most developed links of self-adjustment in the sampling is “Planning”, “Modeling” and “Evaluation of Results”; less developed are “Programming” and “Flexibility”; the indicator “Independence” was practically not developed.

Although the officers of the Battalion of patrol police of special purpose “Kharkiv” have fewer indicators of self-regulation, which were highly estimated, but points according to the indicators were distributed more evenly and perfectly on all the scales; while independence is still estimated slightly lower than officers of the military unit of the National Guard of Ukraine have.

Statistical significance of differences between the groups of the Battalion of patrol police of special purpose “Kharkiv” and the military unit of the National Guard of Ukraine under the overall level of

self-control's indicator ($P=0,013$; $p\leq 0,05$) has been found out; it is higher within the first group. In both groups, there is a low-level indicator of the self-adjustment of "Independence".

Keywords: *duty and military activities, self-adjustment of behavior, atypical conditions of duty activities, law enforcement officers, style of the behavior's self-adjustment.*

УДК [159.9:351.74](477)

А. В. НЕЖУТА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7528-0252>;

Т. П. ТОМАН,

слухач магістратури кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ ПРАВООХОРОНЦЯМИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Вивчено проблему переживання стресу правоохоронцями на різних етапах професіоналізації. Виявлено ступінь схильності правоохоронців до стресу, визначено рівень професійного стресу та ступінь стресостійкості у правоохоронців на різних етапах професійного становлення.

Ключові слова: *професійне становлення, стрес, правоохоронні органи, професійна адаптація, професійне вигорання.*

Nezhuta, A.V. and Toman, T.P. (2016), "Features of experiencing stress by law enforcement officers at different stages of professionalization" ["Osoblyvosti perezhivannia stresu pravookhorontsiamy na riznykh etapakh profesionalizatsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 139–142.

Постановка проблеми. Стрес – це корисна для організму реакція, яка виникла в ході еволюції людини та сприяє оптимальній адаптації її до мінливих умов життя. Однак сильні та багаторазово повторювані дії стресорів можуть призвести до різноманітних негативних наслідків, на яких фіксують свою увагу багато дослідників [1; 2].

Сьогодні проблема переживання стресу набула особливої актуальності, а вміння справлятися з ним перетворюється на загальну потребу. У нашому суспільстві існує багато різноманітних професій, у тому числі ті, де виконання професійних обов'язків відбувається в екстремальних умовах, які призводять до стресового стану людини. Особливо це стосується військових і працівників МВС. Професійна діяльність працівників органів внутрішніх справ здійснюється в досить складних умовах: агресивне комунікативне середовище, дефіцит робочого часу, висока відповідальність за результати діяльності, виникнення різного роду екстремальних ситуацій. Крім того, здійснення професійної діяльності працівниками поліції відбувається на тлі нестабільної політичної, економічної та соціальної ситуації в країні, тому виникає потреба в ретельному вивченні про-

блеми переживання стресу правоохоронцями на різних етапах професіоналізації.

Стан дослідження. Уперше поняття «стрес» почав використовувати Г. Сельє. Він створив концепцію стресу, розробив когнітивну теорію емоцій і подолання стресу [3]. Багато вчених вивчають цей феномен у взаємодії з пізнанням, емоціями та дією (Дж. Еверілл, П. Фресс, Р. Кан). У межах когнітивного підходу стрес вивчав А. Ейнштейн, а М. Горовиць розробив інформаційну концепцію стресу. У межах психосоціального підходу стрес досліджували Р. Грін і Б. Вілсон. Багато зарубіжних дослідників звертали увагу на наслідки стресу, викликані виробничою діяльністю (Дж. Гілтон, С. Палмер, Т. Пікеринг) [1].

На пострадянському просторі деякі вчені пов'язували поняття стресу з поняттям напруження (В. О. Ганзен, В. М. Мясіщев); стрес як процес, що призводить до психічних відхилень, розглядали Л. М. Аболін та Т. І. Аболіна; у контексті емоцій стрес вивчали Г. Г. Аракелов [4], Г. І. Кассиль, О. І. Медведєв, Н. М. Русалова, В. В. Суворова; психологічні особливості людини у стресових ситуаціях досліджували В. О. Бодров, О. М. Вейн, Л. В. Куликов, К. В. Судаков; феномен стресу в міжособистісних

стосунках людей вивчав Л. О. Китаєв-Смик [5]; особливості переживання людиною стресів в екстремальних умовах досліджували М. М. Решетніков, Ю. А. Баранов, А. П. Мухін, С. В. Чермянін [1].

З метою вивчення особливостей переживання стресу у правоохоронців на різних етапах професіоналізації нами було проведено дослідження, об'єктом якого став стрес, а предметом – особливості переживання стресу правоохоронцями на різних етапах професіоналізації.

Для реалізації мети дослідження були поставлені такі завдання:

1) виявити ступінь схильності правоохоронців до стресу на різних етапах професіоналізації;

2) визначити рівень професійного стресу у правоохоронців на різних етапах професійного становлення;

3) визначити ступінь стресостійкості правоохоронців на різних етапах професіоналізації.

Для проведення психологічного дослідження були використані такі методики:

1) методика виявлення ступеня схильності до стресів (Є. О. Тарасов);

2) тест на професійний стрес (Т. Д. Азарних, І. М. Тиртишніков);

3) методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації (Т. Холмса і Р. Прає).

У дослідженні взяли участь 60 правоохоронців, які були поділені на дві групи. Перша група – 30 правоохоронців, які мали стаж роботи в МВС від 1 до 5 років. Друга група –

30 курсантів курсів початкової підготовки, які мали стаж роботи від 1 до 3 місяців.

Достовірність отриманих результатів забезпечувалася методом математичної статистики кутового перетворення Р. Фішера.

Результати дослідження.

За допомогою Методики виявлення ступеня схильності стресових впливів Є. О. Тарасова ми виявили ступінь схильності до стресів правоохоронців на різних етапах професіоналізації (див. табл. 1).

Згідно з критерієм Р. Фішера між правоохоронцями, які мають стаж роботи від року до п'яти, та курсантами курсів початкової підготовки виявлено значущі розбіжності за двома ступенями. Показник низького ступеня у правоохоронців, які мають стаж роботи від року до п'яти, дорівнював 33,3 %, у курсантів курсів початкової підготовки – 63,3 %, ϕ емпр = 2,33, $p < 0,01$. Це свідчить про те, що професійна діяльність курсантів проходить більша в умовах навчання, де вони набувають знань та вмінь, які намагаються реалізувати на практиці, де можуть переживати стрес. За середнім ступенем показник серед правоохоронців зі стажем роботи дорівнював 66,7 %, у курсантів курсів початкової підготовки – 36,7 %, ϕ емпр = 2,36, $p < 0,01$. Тобто професійне життя правоохоронців більш напружене, що пов'язано з реальними екстремальними ситуаціями; вони страждають від стресів через невіддале виконання службового завдання, через великий обсяг складної роботи в умовах дефіциту інформації та часу.

Таблиця 1

Показники ступеня схильності правоохоронців до стресів ($M \pm m$)

Ступінь	Правоохоронці, які мають стаж роботи від року до п'яти	Курсанти курсів початкової підготовки	ϕ	P
Низький	33,3 %	63,3 %	2,33	$p < 0,01$
Середній	66,7 %	36,7 %	2,36	$p < 0,01$
Пороговий	–	–	–	–
Високий	–	–	–	–

За результатами дослідження можемо стверджувати, що стаж професійної діяльності правоохоронців значно впливає на схильність до стресів, зокрема зі збільшенням стажу роботи збільшується схильність, що невдовзі може призвести до професійного вигорання особистості та, як наслідок, до погіршення як фізичного, так і психічного здоров'я. Однак потрібно

вказати, що молоді фахівці зі стажем роботи до 5 років знаходяться у процесі професійної адаптації, яка впливає на продуктивність діяльності, успішність виконання завдань.

2. За допомогою тесту на професійний стрес Т. Д. Азарних та І. М. Тиртишнікова ми визначили рівень професійного стресу у правоохоронців (див. табл. 2).

Таблиця 2

Показники професійного стресу правоохоронців

Рівень	Правоохоронці, які мають стаж роботи від року до п'яти	Курсанти курсів початкової підготовки	φ	P
Низький	26,7 %	90 %	5,47	p<0,01
Помірний	73,3 %	10 %	5,47	p<0,01
Середній	–	–	–	–
Високий	–	–	–	–

Згідно з критерієм Р. Фішера між правоохоронцями, які мають стаж роботи від року до п'яти, та курсантами курсів початкової підготовки спостерігаються значущі розбіжності по двох рівнях. У правоохоронців, які мають стаж роботи від року до п'яти показник низького рівня становив 26 %, у курсантів – 90 %, ϕ емпр = 5,47, $p < 0,01$, тобто для них стрес не є проблемою. На помірному рівні також були виявлені певні відмінності. Як показало дослідження, показник помірного рівня серед правоохоронців зі стажом роботи становив 73,3 %, а у курсантів курсів початкової підготовки – 10 % ϕ емпр = 5,47, $p < 0,01$. Тобто можна стверджувати, що для правоохоронців зі стажом роботи від року до п'яти нормально мати помірний рівень професійного стресу, тому що це свідчить про вміння контролювати свою поведінку, свої емоції, організувати себе під час

виконання завдань. Все це свідчить про те, що молоді правоохоронці успішно проходять етап професійної адаптації. Що ж стосується курсантів, то для них стрес поки що не є проблемою у професійному житті, тому що вони знаходяться лише в умовах навчання.

Отже, правоохоронці зі стажом роботи до 5 років мають більш виражені показники професійного стресу, і це свідчить про те, що ступінь переживання стресу в них залежить від стажу професійної діяльності та умов виконання професійних завдань. А тривале перебування у стресових станах та екстремальних ситуаціях згодом може призвести до професійного вигорання.

3. Використовуючи методіку визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге, ми визначили ступінь стресостійкості правоохоронців на різних етапах професіоналізації (див. табл. 3).

Таблиця 3

Показники стресостійкості правоохоронців

Ступінь	Правоохоронці, які мають стаж роботи від року до п'яти	Курсанти курсів початкової підготовки	φ	P
Великий	36,7 %	66,7 %	2,36 %	p<0,01
Високий	33,3 %	20 %	1,177 %	–
Пороговий	30 %	13,3 %	1,59 %	–
Низький	–	–	–	–

Згідно з критерієм Р. Фішера між правоохоронцями які мають стаж роботи від року до п'яти, та курсантами курсів початкової підготовки є певні великі відмінності. Серед правоохоронців, які мають стаж роботи від року до п'яти, показник великого ступеня склав 36,7 %, у курсантів першочергового навчання – 66,7 %, ϕ емпр = 2,36, $p < 0,01$. Отже, для курсантів характерний мінімальний ступінь стресового навантаження, умови їх діяльності, незалежно від її спрямованості та характеру, менш стресогенні, ніж у правоохоронців зі стажом роботи до 5 років. Тобто можна стверджувати, що курсанти курсів початкової підготовки мають менше стресове навантаження, яке залежить від умов виконання завдань.

Отже, отримані дані свідчать, що в курсантів курсів початкової підготовки вища стресостійкість, ніж у правоохоронців зі стажом роботи від року до п'яти. Це свідчить про те, що зі збільшенням професійного стажу ступінь стресостійкості знижується, що в майбутньому може призвести до професійного вигорання та професійної деформації.

Висновки. В ході аналізу сучасного стану проблеми вивчення особливостей переживання стресу правоохоронцями на різних етапах професіоналізації стало зрозуміло, що стаж професійної діяльності значною мірою впливає на схильність до стресів, особливості переживання стресу й узагалі на стресостійкість. Зокрема, зі збільшенням стажу роботи правоохоронця

збільшується його схильність до стресів. Правоохоронці зі стажем роботи від року до п'яти мають більшу схильність до стресів, ніж курсанти, це пов'язано перш за все, з виконанням службових обов'язків та екстремальними умовами діяльності. Молоді фахівці зі стажем роботи від року до п'яти мають помірний рівень професійного стресу. Для курсантів курсів початкової підготовки стрес поки що не є проблемою у професійному житті. Щодо стресостійкості, то у курсантів більша стресостійкість,

ніж у правоохоронців зі стажем роботи. Це пов'язано з тим, що правоохоронці, стаж роботи яких від 1 до 5 років, мають недостатній обсяг професійного досвіду, знаходяться у процесі професійної адаптації, яка впливає на ефективність виконання службових обов'язків, виконують завдання в екстремальних умовах. Тривале перебування у стресовому стані згодом може призвести до професійного вигорання та, як наслідок, до погіршення як фізичного, так і психічного здоров'я.

Список бібліографічних посилань

1. Мелоян А. Е. Особливості прояву копінг-поведінки підлітків у стресових ситуаціях // Соціум. Наука. Культура: міжнар. наук. інтернет-конф./ТОВ «ТК МЕГАНОМ». URL: <http://intkonf.org/kand-psihol-n-meloyan-ae-osoblivosti-proyavu-koping-povedinki-pidlitkiv-u-stresovih-situatsiyah> (дата звернення: 19.06.2016).
2. Куликов Л. В. Личностный фактор в преодолении стресса // Актуальные проблемы психологической теории и практики/под ред. А. А. Крылова. СПб., 1995. С. 92–99. (Экспериментальная и прикладная психология; Вып. 14).
3. Селье Г. Стресс без дистресса. М.: Прогресс, 1982. 128 с.
4. Аракелов Г. Г. Стресс и его механизмы. *Вестник Московского университета. Серия 14: Психология.* 1995. № 4. С. 45–54.
5. Китаев-Смык Л. А. Психология стресса. Психологическая антропология стресса. М.: Академ. проект, 2009. 943 с.

Надійшла до редколегії 16.09.2016

НЕЖУТА А. В., ТОМАН Т. П. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕЖИВАНИЯ СТРЕССА ПРАВООХРАНИТЕЛЯМИ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИИ

Изучены проблемы переживания стресса правоохранителями на разных этапах профессионализации. Выявлена степень склонности правоохранителей к стрессу, определены уровень профессионального стресса и степень стрессоустойчивости у правоохранителей на разных этапах профессионального становления.

Ключевые слова: профессиональное становление, стресс, правоохранительные органы, профессиональная адаптация, профессиональное выгорание.

NEZHUTA A. V., TOMAN T. P. FEATURES OF EXPERIENCING STRESS BY LAW ENFORCEMENT OFFICERS AT DIFFERENT STAGES OF PROFESSIONALIZATION

In order to study the features of experiencing stress by law enforcement officers at different stages of professionalization, the author has conducted psychological research. While conducting this research the author has used the following methods: 1) method of identifying the degree of susceptibility to stress (Tarasov); 2) test for professional stress (Azarnykh, Tyrtshnikov); 3) method of determining the stress and social adaptation (Holmes and Pare).

Analyzing the current state of the problem became clear and that is that law enforcement officers with the experience from 1 to 5 years are more prone to stress than the cadets of initial training courses. This is due to the performance of official duties and of extreme conditions of activities. As for the stress, the stress of cadets is higher than of law enforcement officers. This is due to the fact that law enforcement officers have insufficient professional experience, are in the process of professional adaptation, which affects the efficiency of their duties, fulfill the tasks in extreme conditions. Long-term stress condition may later lead to professional burnout and, consequently, to the deterioration of both physical and mental health.

The stated psychological research is important for practical psychology. Methods that have been used in the research are advisable to use during professional and psychological selection of candidates for training at the Universities within the system of the Ministry of Internal Affairs and to serve within the police; educational and professional adaptation of cadets and police officers to service activities; professional and psychological training of law enforcement officers, who move to another position within the system of the Ministry of Internal Affairs; professional and psychological training of law enforcement officers to perform their duties.

Keywords: professional development, stress, law enforcement agencies, professional adaptation, professional burnout.

УДК 343.825

Т. Б. НИКОЛАЄНКО,*кандидат юридичних наук, доцент,**докторант Національної академії Державної прикордонної служби України**імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В ПРОЦЕСІ ТРИМАННЯ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ БАТАЛЬЙОНІ

Проаналізовано нормативно-правове регулювання окремих питань організації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями в процесі тримання в дисциплінарному батальйоні. Констатовано доцільність удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства в частині впровадження нормативно-правових актів регулювання цієї діяльності щодо засуджених до позбавлення волі з урахуванням специфіки відбування покарання засудженими військовослужбовцями у виді тримання в дисциплінарному батальйоні.

Ключові слова: соціально-виховна робота, засуджені військовослужбовці, дисциплінарний батальйон, індивідуальна робота, правове виховання, виправлення.

Nikolaienko, T.B. (2016), "Some issues of organizing social and educational work with the military convicted in the process of holding them in a penal battalion" ["Okremi pytannia orhanizatsii sotsialno-vykhovnoi roboty iz zasudzhenymy viiskovosluzhbovtsiamy v protsesi trymannia v dystsyplinamomu batalioni"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 143–149.

Постановка проблеми. Реформа Державної пенітенціарної служби України, яка на сьогодні є одним із головних завдань Мін'юсту України на 2016 рік, вимагає приведення низки національних норм і правил у відповідність до європейських і загальновизнаних міжнародних стандартів будівництва та управління державою. Важливе значення має зміна стандартів функціонування установ виконання покарань, які, як зазначила перший заступник міністра юстиції Наталія Севостьянова, існували ще як радянська спадщина чи навіть спадщина Російської імперії. Курс України, взятий на інтеграцію до Європейського Союзу, потребує негайної трансформації та модернізації багатьох аспектів кримінально-виконавчої системи. Одними з основних елементів реформування є демілітаризація системи виконання покарань та гуманізація пенітенціарної системи. Зміни спрямовано також і на демократизацію, справедливість, диференціацію та індивідуалізацію виховного впливу на засуджених. Саме міжнародні правила визначають мету впливу на засуджених із забезпеченням умов утримання, які не порушують гідність людини, надають ув'язненим можливість займатися змістовною діяльністю та впроваджують відповідні програми, які готують їх до повернення в суспільство [1]. Першими кроками стало ухвалення низки законів, концепцій, наказів і положень щодо організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими та наближення умов відбування покарання до міжнародних

стандартів і практики її реалізації в європейських країнах [2; 3]. Але значна кількість питань залишається не вирішеною, що робить їх актуальними. Зокрема, соціально-виховна робота, яка організовується та проводиться із засудженими військовослужбовцями до тримання в дисциплінарному батальйоні, перебуває у відчуженому стані, а нормативна база – на обмеженому рівні. Насамперед це пов'язано з тим, що дисциплінарний батальйон як військова частина, що забезпечує виконання покарання стосовно засуджених військовослужбовців, підпорядковується Міністерству оборони України та керується у своїй діяльності насамперед нормами вказаного міністерства, які обмежують питання регулювання відбування покарання в дисциплінарному батальйоні нормативними документами щодо проходження військової служби військовослужбовцями, тоді як законодавець, визначаючи регулювання питань виконання та відбування покарання, тримання в дисциплінарному батальйоні як вид виконання покарання в більшості випадків утрачає з уваги. Таким чином, питання відбування покарання засудженими військовослужбовцями у виді тримання в дисциплінарному батальйоні з регулюванням особливостей соціально-виховної роботи із засудженими залишаються недостатньо вивченими.

Стан дослідження. Питання організації соціально-виховної роботи із засудженими, як ми вже зазначали, перебувають у стадії активного реформування державної пенітенціарної служби

в цілому та соціально-виховної й психологічної роботи із засудженими зокрема. Вони неодноразово ставали і предметом дослідження науковців, таких як Р. В. Алієв, І. Г. Богатирьов, О. Л. Караман, І. О. Колб, О. В. Михайленко, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк та ін., але їх результати здебільшого стосувалися питань соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі чи з категорією таких засуджених, як неповнолітні та жінки. Коло проблем щодо соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями, які тримаються в дисциплінарному батальйоні, на жаль, висвітлювалися лише вченими Російської Федерації В. В. Букреєвим, В. В. Сивовим, А. А. Толкаченком, О. І. Шиловим та ін. У зв'язку з цим, через серйозну прогалину в аспектах організації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями, які тримаються в дисциплінарному батальйоні, доцільно ці аспекти дослідити та окреслити проблемні питання щодо шляхів їх вирішення.

Таким чином, **метою** статті є дослідження окремих питань організації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями в процесі із тримання в дисциплінарному батальйоні з визначенням теоретичних проблем їх виникнення та шляхів вирішення.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених військовослужбовців є соціально-виховна робота. Її організація та проведення здійснюються командуванням дисциплінарного батальйону. Заступник командира дисциплінарного батальйону по роботі з особовим складом безпосередньо відповідає за організацію, планування й методичне забезпечення цієї роботи, якість та ефективність її проведення та спрямовує останню на зосередження формування у засуджених вірності Вітчизні, військовому обов'язку, зміцненню військової дисципліни та запобіганню вчиненню правопорушень.

На протигагу іншим основним засобам виправлення та ресоціалізації соціально-виховна робота із засудженими військовослужбовцями перебуває на більш нижньому щаблі нормативно-правового регулювання.

Відбуваючи покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, засуджені військовослужбовці піддаються соціально-виховній роботі відповідно до норм кримінально-виконавчого законодавства та положень нормативно-правових актів Міноборони України. Останні визначають обов'язковість її організації та проведення як складової частини проходження військової служби.

Система заходів соціально-виховної роботи стосовно військовослужбовців спрямовується на формування й розвиток у воїнів професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, забезпечення високої бойової та мобілізаційної готовності органів управління, з'єднань і частин, зміцнення військової дисципліни, правопорядку, згуртування військових колективів [4]. Але їх реалізацію визначено стосовно військовослужбовців, які не перебувають у статусі засуджених осіб. Саме не засуджені військовослужбовці обов'язково залучаються до організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та військово-соціальних заходів, зміст яких передбачає формування та розвиток у військовослужбовців почуття громадянської свідомості, відповідальності, високої духовної культури та моральних якостей, почуття патріотизму, сумлінного ставлення до виконання покладених на них обов'язків, прагнення до самовдосконалення як громадянина-патріота та воїна-професіонала в межах планових заходів з виховної, гуманітарної, інформаційної, бойової та мобілізаційної готовності й бойової підготовки [5, ст. 72].

Соціально-виховна робота із категорією військовослужбовців, що перебувають у статусі засудженої особи, переслідує завдання не лише формування у них вірності Вітчизні й військовому обов'язку, зміцненню військової дисципліни як першочергового обов'язку військовослужбовця, а й запобігання вчиненню ними правопорушень як кінцевого результату досягнення мети покарання засобами кримінально-правового впливу та виправлення засуджених.

Соціально-виховна робота як комплекс індивідуальних та групових заходів здійснюється у різних формах, визначених кримінально-виконавчим законодавством та законодавством, що регулює порядок проходження військової служби. Єдності поглядів щодо цілісності підходів до концептуального визначення виховання захисника Батьківщини та особи військовослужбовця, який тимчасово перебуває у статусі засудженого, на сьогодні немає. Так, ст. 79 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) та розділ IX Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні (далі – Інструкції), затвердженій наказом Міноборони України від 18.05.2015 № 215, окреслюють загальні питання організації та проведення соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями

з урахуванням психологічних особливостей, рівня освіти та віросповідання засуджених і відповідно до вимог КВК. Що стосується останніх, не зовсім зрозуміло, які саме вимоги КВК можуть використовуватися до засуджених військовослужбовців, які, перебуваючи у статусі засудженої особи, є військовослужбовцями та відбувають покарання не в установах виконання покарань, а у військовій частині.

Щодо військовослужбовця, який перебуває у статусі засудженої особи, чинним КВК надається можливість реалізовувати соціально-виховну роботу відповідно до нормативно-правових актів Міноборони. Як головний орган, що здійснює загальне керівництво дисциплінарним батальйоном, Міністерство оборони України регламентувало соціально-виховну роботу щодо засуджених військовослужбовців єдиним документом, затвердженим власним наказом – Інструкцією з розділом IX «Соціально-виховна робота із засудженими військовослужбовцями». Її положення більшою мірою дублюють норму ст. 79 КВК щодо регулювання соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями. Питання основних напрямків, форм і методів соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями та методичних рекомендацій щодо її організації залишаються відкритими.

Повертаючись до положень КВК, яких слід дотримуватись під час проведення соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями, зупинимося на таких питаннях.

Як нами зазначалося раніше [6, с. 227, 231], дисциплінарний батальйон як військова частина, призначена для забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців до тримання у дисциплінарному батальйоні, має свій режим, пов'язаний з ізоляцією засуджених та роздільним їх триманням. Для досягнення ефективності виконання покарання та мети виправлення особи автор пропонує віднести тримання в дисциплінарному батальйоні до групи виконання покарань, пов'язаних із позбавлення волі, за їх спільною ознакою – ізоляцією. Така трансформація сприятиме більш чіткій реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства щодо порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань, пов'язаних із позбавленням волі (ізоляцією), та спільному застосуванню норм КВК у цій частині. Відповідним чином це відобразиться і на регулюванні норм соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями.

Попри такий стан нормативного регулювання організації та проведення соціально-

виховної роботи, її реалізація в дисциплінарному батальйоні все ж таки відбувається. Відповідно до абз. 2 п. 3 розділу IX Інструкції проведення соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями здійснюється з урахуванням їх психологічних особливостей, рівня освіти та віросповідання. Відповідальність за організацію й планування, методичне забезпечення, якість та ефективність її проведення покладається на заступника командира дисциплінарного батальйону по роботі з особовим складом (за сприяння органів місцевого самоврядування та громадських організацій). Ці питання у лівій частці покладено на заступника командира дисциплінарного батальйону по роботі з особовим складом, адже саме він під час прибуття та прийому засуджених військовослужбовців вивчає їх документи, проводить бесіди та направляє останніх для відбуття покарання. Здебільшого його зусилля стосуються вивчення даних стосовно складу сім'ї засудженого, його освіти, роду занять до призову або прийому на військову службу, посади, яку той обіймав до засудження, скарг, побажань та інших питань, що можуть вплинути на його виправлення [7, абз. 3 п. 3 розд. III]. Але для ефективної організації та здійснення карально-виховного впливу на засуджених потрібно їх диференціація з точки зору психолого-педагогічної класифікації з глибоким та всебічним вивченням особи засудженого. Залучення фахівців соціально-виховної та психологічної служб на цьому етапі сприятиме вивченню поведінки засуджених, глибини їх антисуспільної спрямованості й рівня їх соціальної та педагогічної занедбаності, обранню доцільних заходів виховного впливу з можливим прогнозуванням очікуваних результатів та наданням пропозицій щодо розподілу засуджених у сектори безпеки з відповідними умовами тримання.

Як і будь-яка особистість злочинця, особистість засудженого військовослужбовця формується під впливом навколишньої дійсності й виступає її продуктом. Його психічний склад являє собою суб'єктивне сприйняття ним середовища, активність якого внутрішньо зумовлює психічні прояви та діяльність, у тому числі і протиправну. Військовослужбовець як член конкретної соціальної системи – військової служби – є носієм соціально-типових рис із її специфічними відносинами, рівнем власної правосвідомості та впливом внутрішньовійськових чинників. Великі фізичні, моральні та психологічні навантаження, підвищена вимогливість щодо сумлінного ставлення та виконання вимог Конституції, законів України,

військових статутів, Військової присяги, функціональних та службових обов'язків, а також його особиста відповідальність позначаються на його поведінці та впливають на формування відповідної соціальної спрямованості. Вивчення особливостей соціально-типових рис має вміло поєднуватись з аналізом глибини анти-суспільної спрямованості особи, рівня її соціальної та педагогічної занедбаності, задатків до лідерства й інших якостей із визначенням ступеня їх виразності. Саме за результатами такого дослідження стає можливим найбільш оптимальне обрання найефективніших заходів виховного характеру, прогнозування варіантів поведінки засудженого військовослужбовця, контролю за його діяльністю та поведінкою з боку соціально-виховної та психологічної служб і командування частини, координації дій учасників виховного процесу та, найголовніше, визначення секторів безпеки під час направлення засуджених військовослужбовців у такі сектори з відповідними умовами тримання. Для перебування осіб в одному взводі мають враховуватися сумісність їх морально-психологічних характеристик та відсутність негативного впливу з боку інших осіб. Не можна утримувати в одному місці агресивних, роздратованих, таких, що характеризуються морально-психологічною нестійкістю, здатністю до провокаційних дій, осіб із підвищеним ступенем соціально-моральної та педагогічної занедбаності з особами протилежної морально-психологічної характеристики.

На результативність такої діяльності впливають компетентність і високий професіоналізм працівників соціально-виховної та психологічної служб в галузі педагогіки, психології й конфліктології. Їх знання повинні грамотно балансувати з особливостями проходження військової служби та специфікою відбування покарання військовослужбовцями у виді тримання в дисциплінарному батальйоні. Тому у штаті дисциплінарного батальйону необхідні кваліфіковані фахівці із зазначеними знаннями, вміннями та навичками, залучення яких на стадії прийняття засуджених військовослужбовців сприятиме ефективності проведення вторинної класифікації та подальшій соціально-виховній роботі щодо виправлення засуджених.

Виховна робота проводиться із засудженими військовослужбовцями в дисциплінарному батальйоні у таких формах, як заняття з гуманітарної підготовки, інформування, правове виховання і роз'яснення вимог та останніх змін до законодавства, в тому числі пов'язаних зі злочинами, вчиненими засудженими військо-

вослужбовцями, індивідуальна робота, психологічна робота, читання лекцій, проведення бесід і доповідей із залученням необхідних цивільних спеціалістів, представників органів місцевого самоврядування, громадських організацій та волонтерів; читання газет, журналів і художньої літератури, перегляд телевізійних передач та тематичних відеофільмів, організація та участь у художній самодіяльності, спортивно-масовій роботі, випуск стінної газети тощо. Позитивно її підтримують і не ігнорують 90 % засуджених військовослужбовців. Проте здебільшого така діяльність визначається на рівні наукового дослідження декларативних норм чинного законодавства. Насамперед це обумовлюється особливістю дисциплінарного батальйону як військової частини, яка у своїй діяльності керується, перш за все, статутами, законами й нормативними документами щодо порядку проходження військової служби задля якісного виконання завдань з бойової підготовки, підвищення боєздатності, зміцнення єдиначальності, готовності до свідомого виконання положень Конституції України та законів України, Військової присяги, вимог військових статутів Збройних сил України, інших нормативно-правових актів і наказів командирів (начальників), а лише потім – кримінально-виконавчим законодавством щодо відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні для досягнення мети *виправлення* засуджених військовослужбовців.

Реформування Державної кримінально-виконавчої служби України зумовлює переорієнтування соціально-виховної роботи на першочерговість досягнення мети виправлення засуджених. Шляхами досягнення цієї мети визначено впровадження науково обґрунтованих методик і програм психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого, засобів корекції його поведінки, а також спеціалізованих методик та рекомендацій щодо форм і методів впливу на засуджених [2]. Їх реалізація результативно здійснюється щодо засуджених до позбавлення волі. Урегулювання низкою нормативних документів сприяє необхідності їх впровадження і стосовно засуджених військовослужбовців [8]. Це зайвий раз підтверджує необхідність комплексного підходу до реалізації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями з використанням норм виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі (ізоляцією).

Проте будь-який із заходів виховної роботи приречений на провал, якщо його не поєднувати з індивідуальним підходом та видами

індивідуальної роботи. Індивідуальний підхід визначає засоби та способи виправного впливу, які слід застосувати до кожного окремо взятого засудженого. Її результати безпосередньо пов'язані з урахуванням особистісних особливостей засудженого, виду, характеру та ступеня тяжкості вчиненого злочину, строку призначеного покарання, віку, освіти особи, строку перебування на військовій службі, її виду, порядку проходження військової служби (у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом), військового звання, роду військ і військового формування, де особа перебувала на військовій службі до призначення покарання, перебування в зоні АТО, військово-професійної підготовки, типології особистості засудженого, соціально-моральної та педагогічної занедбаності тощо. Ефективність підходу може досягатись у разі ґрунтовного, всебічного вивчення особистості засудженого на високому професійному рівні, що визначається базовою передумовою індивідуалізації карального та виправного впливу на соціально-моральну перебудову особистості [9, с. 25]. Допомогою в досягненні позитивних результатів виховання є наявність розроблених та впроваджених науково обґрунтованих методик і програм психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого, засобів корекції його поведінки, а також спеціалізованих методик та рекомендацій щодо форм і методів впливу на засуджених за допомогою програм диференційованого виховного впливу [2].

Як ми вже зазначали, на стадії прийому засудженого військовослужбовця до дисциплінарного батальйону залучення працівника соціально-виправної та психологічної служби для вторинної класифікації засуджених є необхідним і для визначення індивідуальної роботи, для подальшого детального дослідження особи засудженого та обрання доцільних індивідуальних виховних заходів на підставі індивідуальних програм соціально-психологічної роботи. Це, зокрема, виявлення індивідуальних особливостей засудженого з його позитивними та негативними сформованими моральними якостями, виявлення специфіки характеру, можливостей керувати емоціями в складних ситуаціях службово-бойового чи особистого характеру та приймати адекватні рішення, а також моральних вад, що підлягають викорененню; аналіз життєвих обставин, які сприяли вчиненню особою злочину, мікросередовища проживання, спілкування та проходження служби; подальша індивідуальна корекція поведінки та прагнення особи до виправлення.

Окрім того, слід урахувати і соціально-політичну ситуацію, яка існує на сьогодні в державі, зокрема загострення ситуації в зоні АТО; збільшення кількості злочинів, учинених військовослужбовцями, призваними на військову службу за мобілізацією; послаблення військової дисципліни серед різних категорій військовослужбовців, які впливають на психологічний стан осіб (неврівноваженість, стресовість, надмірність бурхливих переживань та реакцій, відчай, емоційне напруження, невмотивованість проходження військової служби, загострене почуттям справедливості, пригніченість тощо) на обрання адекватних засобів та методів виправного впливу.

У період відбування покарання вагому роль у соціально-виховній роботі відіграє правове виховання. Воно впливає на формування у засуджених військовослужбовців навичок правової культури, поваги до закону, прагнення до неухильного та чіткого виконання його вимог, порушення яких стало причиною тримання їх у дисциплінарному батальйоні. Застосування різних форм правового виховання (читання лекцій з основ правознавства, проведення інформування з питань кримінальної та інших видів юридичної відповідальності, останніх змін до чинного законодавства, вечорів питань-відповідей на правові теми, перегляду тематичних відеофільмів, доведення до відома інформації щодо рішень судів стосовно військовослужбовців) повинно здійснюватися з урахуванням рівня соціально-культурного розвитку засуджених, їх правової обізнаності та педагогічної занедбаності. Але мета правової роботи – це не надання знань у галузі права, а стимулювання у засуджених бажання повернутись до законослухняного способу життя з дотриманням правових основ службової діяльності, військової доктрини, законів і положень у військовій сфері. Саме це і є пріоритетним обов'язком кожного військовослужбовця.

Проте анкетування засуджених показало, що основні питання з правового виховання, які є актуальними для засуджених військовослужбовців, – це державні гарантії соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Особливо гостро це відчувається у військовослужбовців, які безпосередньо перебували в зоні АТО, та тих, що не використали чи не змогли використати визначені законодавством права та пільги у зв'язку з недостатністю рівня правової підготовки.

Крім того, необхідність проведення правової підготовки визначається низьким її рівнем серед засуджених, 70 % яких визначили її як

обставину, що вплинула на вчинення ними протиправних діянь. Хоча Статут внутрішньої служби Збройних Сил України визначає відповідальність кожного військовослужбовця за вчинення ним протиправного діяння, більшість військовослужбовців не орієнтується в нормах права стосовно дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності щодо військовослужбовців [5, ст. 26]. Тому, організовуючи правове виховання засуджених військовослужбовців, доцільно ретельно вивчити їх особові справи стосовно кваліфікації діянь, їх соціального становища, наявності в них пільг та переваг залежно від правового статусу, а також стосовно рівня правової підготовки, наявності нагальних проблемних питань правового характеру, які необхідно вирішити чи щодо яких надати кваліфіковану юридичну допомогу, з подальшим плануванням переліку заходів правового виховання серед засуджених із залученням штатного юриста частини, а в разі необхідності й представників інших структурних підрозділів – військової прокуратури (прокурорів), навчальних закладів (наукових працівників), практиків, представників адвокатури (адвокатів) тощо.

З аналізу соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями дисциплінарного батальйону можна зробити такі **висновки**.

Для ефективної реалізації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями необхідно на етапі прийняття їх до дисциплінарного батальйону залучити фахівців соціально-виховної та психологічної служб. Їх діяльність сприятиме фаховому визначенню

особистісних характеристик засуджених та обранню доцільних заходів виховного впливу, прогнозуванню очікуваних результатів та наданню пропозицій щодо розподілу засуджених у сектори безпеки з відповідними умовами тримання.

Під час проведення індивідуальної роботи із засудженими доцільно враховувати особливості соціально-типових рис особистості та планувати індивідуальні виховні заходи на підставі індивідуальних програм соціально-психологічної роботи.

У межах комплексного підходу до реалізації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями й переорієнтування першочерговості досягнення мети – виправлення засуджених необхідно впроваджувати науково обґрунтовані методики та програми психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого, засобів корекції поведінки, а також спеціалізованих методик і рекомендацій щодо форм і методів впливу на засуджених до позбавлення волі як виду покарання, пов'язаного із триманням у дисциплінарному батальйоні спільною ознакою – ізоляцією.

Під час організації правового виховання треба стимулювати у засуджених бажання повернутись до законослухняного способу життя з дотриманням правових основ службової діяльності, військової доктрини, законів та положень у військовій сфері. Досягти результату можна шляхом ретельного вивчення особових справи засуджених, визначення наявних пільг і переваг, рівня правової підготовки та проблемних питань, що потребують нагального вирішення, подальшим плануванням переліку заходів.

Список бібліографічних посилань

1. Європейські пенітенціарні правила: Рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць [Ради Європи]: прийм. 11.01.2006 на 952-й зустрічі Заступників Міністрів // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 23.05.2016).
2. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: указ Президента України від 08.11.2012 № 631/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 87. Ст. 3531.
3. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: наказ М-ва юстиції України від 04.11.2013 № 2300/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 89. Ст. 3297.
4. Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України: указ Президента України від 04.09.1998 № 981/98 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981/98> (дата звернення: 23.05.2016).
5. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: закон України від 24.03.1999 № 548-XIV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14> (дата звернення: 23.05.2016).
6. Ніколаєнко Т. Б. Окремі питання нормативного регулювання режиму виконання та відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні. *Правова держава*. Одеса, 2016. Вип. 21. С. 226–233.
7. Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказом М-ва оборони України від 18.05.2015 № 215 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0691-15> (дата звернення: 23.05.2016).

8. Збірник нормативних документів і методичних рекомендацій з питань організації виховної та соціально-психологічної роботи серед осіб, засуджених до позбавлення волі/уклад.: С. Скоков, Ю. Олійник, О. Янчук. Київ: Леся, 2002. 312 с.

9. Высотина Л. А. Педагогические основы процесса исправления и перевоспитания осужденных в ИТУ. М. : Юрид. лит., 1977. 200 с.

Надійшла до редколегії 01.06.2016

НИКОЛАЕНКО Т. Б. ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С ОСУЖДЁННЫМИ ВОЕННОСЛУЖАЩИМИ В ПРОЦЕССЕ СОДЕРЖАНИЯ В ДИСЦИПЛИНАРНОМ БАТАЛЬОНЕ

Проанализировано нормативно-правовое регулирование отдельных вопросов организации социально-воспитательной работы с осуждёнными военнослужащими в процессе содержания в дисциплинарном батальоне. Констатирована целесообразность усовершенствования действующего уголовно-исполнительного законодательства в части внедрения нормативно-правовых актов регулирования этой деятельности относительно осуждённых к лишению свободы с учётом специфики отбывания наказания военнослужащими в виде содержания в дисциплинарном батальоне.

Ключевые слова: *социально-воспитательная работа, осуждённые военнослужащие, дисциплинарный батальон, индивидуальная работа, правовое воспитание, исправление.*

NIKOLAENKO T. B. SOME ISSUES OF ORGANIZING SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH THE MILITARY CONVICTED IN THE PROCESS OF HOLDING THEM IN A PENAL BATTALION

The article is focused on some issues of organizing social and educational work with the military convicted in the process of holding them in a penal battalion with determining theoretical problems of their emergence and their solutions.

Analyzing the current penal legislation, the author pays attention to the dualism of the regulation of social and educational work with the military convicted by the norms of the Ministry of Defense of Ukraine and provisions of the penal legislation, which require unity of approaches to conceptual definition of the education of the Motherland defenders – a military man and the person who temporarily has the status of a convicted – a military convicted. One of the first steps of a comprehensive approach to its implementation is the reorientation of the goal achievement of social and educational work with the military convicted for their rehabilitation. The ways of achieving this goal are the following: the implementation of scientifically based methods and programs of psychological and pedagogical studying the convicted personality, means of behaviour's correction, as well as specialized techniques and recommendations concerning the forms and methods of influence on sentenced persons as a form of punishment associated with detention in a penal battalion as a special feature – isolation.

The effective realisation of this work, in the author's opinion, will be influenced by the involvement of specialists in social and educational, psychological services at the stage of the military convicted admission to a penal battalion for a professional definition of their personalities characteristics, choosing the appropriate educational measures, forecasting expected results and providing the propositions concerning the allocation of the convicted in the security sectors with the relevant detention conditions.

While organizing legal education as a form of social and educational work concerning the stimulation the desire to law-abiding lifestyle with the observance of legal basis of service activities, military doctrine, laws and regulations in the military sphere among the military convicted, the author draws special attention to the expediency of careful study of the convicted personal files, determining their existing benefits and advantages, the level of legal training, issues to be urgently resolved with the following planning the list of activities and the achievement of positive result of their implementation.

Keywords: *social and educational work, military convicted, penal battalion, individual work, legal education, rehabilitation.*

УДК 159.9:351.743

Г. В. ПОПОВА,*кандидат психологічних наук, доцент,**професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами**Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»***ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ПРІОРИТЕТІВ ПРАВООХОРОНЦІВ**

Наведено результати дослідження гендерних особливостей життєвих пріоритетів та їх емоційного сприйняття правоохоронцями. Показано, що як у жінок, так і в чоловіків є розбіжності між декларованим, усвідомлюваним уявленням щодо власних життєвих пріоритетів та емоційним ставленням до них.

У жінок витісняється традиційна дилема «робота чи сім'я», у чоловіків витісняється орієнтація на більш гуманні цінності в порівнянні з традиційно-силовими. Такі розбіжності між свідомо декларованим та емоційним підсвідомим ставленням до вказаних цінностей можуть викликати особистісні кризові стани, що, у свою чергу, може негативно впливати на виконання службових обов'язків.

Ключові слова: *гендерні особливості, життєві пріоритети, емоційне сприйняття цінностей, правоохоронці.*

Popova, H.V. (2016), "Gender characteristics of the life priorities of the law-enforcement officers" ["Hendemi osoblyvosti zhyttievukh priorytetiv pravookhorontsiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 150–154.

Постановка проблеми. Реформування правоохоронної сфери в Україні потребує залучення нових кадрів, серед яких багато жінок. Як до чоловіків, так і до жінок у цій сфері професійної діяльності висунуто вимоги до певних якостей особистості, а саме до пріоритетів особистості.

Однією з центральних серед властивостей особистості, що формують для неї цілісну картину світу, є її соціальна спрямованість, що визначається як стійка система життєвих пріоритетів. З одного боку, соціальна спрямованість особистості виявляється в домінуючих мотивах, інтересах, прагненнях і переконаннях, ставленні людини до себе й до інших. З другого боку, соціальна спрямованість особистості визначає соціальне обличчя особистості, її справжнє ставлення до дійсності, до різних її проявів, оцінку відношень до різних подій суспільства. Саме ієрархія цінностей як відображення життєвих пріоритетів особистості визначає її соціальну активність.

Проблема ціннісних пріоритетів є однією з найважливіших у сучасній психологічній науці, оскільки система ціннісних відношень, смислова сфера особистості справляють опосередкований вплив на всі сфери життєдіяльності людини, упорядковують її погляди, відносини і детермінують її дії та вчинки. Руйнування ціннісної основи неминуче призводить до кризи, вихід з якої можливий тільки шляхом знаходження нових цінностей та побудови їх нової ієрархії.

На нашу думку, важливо своєчасно діагностувати наявні ціннісні орієнтири правоохоронців для запобігання виникненню деструктивної

кризи моральності та правосвідомості, падінню цінності людського життя, екзистенційному вакууму. Особливо це стосується жінок, які працюють у правоохоронній сфері. За останній час у силових структурах з'явилась велика кількість працівників-жінок, які традиційно відрізняються за життєвими пріоритетами від працівників-чоловіків. Практичний сенс вивчення ціннісних орієнтацій працівників органів внутрішніх справ полягає в тому, що така інформація може бути корисною для проведення адресної психопрофілактичної роботи з приводу балансу професійного та особистого життя.

Стан дослідження. Проблемою вивчення цінностей у вітчизняній та зарубіжній психології займалися багато вчених, зокрема К. А. Абульханова-Славська, Д. А. Леонт'єв, Ф. Є. Василюк, В. А. Ядов, Д. Н. Узнадзе, С. Л. Рубінштейн, Л. С. Виготський, В. Франкл, А. Адлер, А. Маслоу, Е. Еріксон, Е. Фромм та інші. Цінності вивчалися як один із факторів формування смислоутворюючої активності та смислу життя в цілому. Формування ціннісних орієнтацій особистості розглядалося авторами у нерозривному зв'язку з комплексом основних потреб людини, з формуванням її ціннісних відношень, у тому числі відповідно до гендерних ролей [1].

Вчені констатують, що історично склалося так, що практично в будь-якій культурі чоловіки та жінки виконують різну роботу, в усьому світі робочі місця поділені за статевою ознакою. Розподілення праці на підставі гендеру починається рано, ще з дитинства. Чоловічі та

жіночі заняття з часом змінюються через технологічні, екологічні чи політичні зміни. Однак незмінним залишається те, що чоловікам і жінкам доручають різні завдання. Поведінка чоловіків і жінок детермінована традиційними гендерними ролями та ідеалами, представники обох статей очікують соціального схвалення за поведінку, яка відповідає традиційним гендерним ролям [1; 2].

Метою нашого дослідження було виявлення гендерних особливостей пріоритетів життєвих цінностей та емоційного ставлення до них у працівників органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. В сучасному суспільному житті спостерігається явище маскулізації жінок та фемінізації чоловіків. За останні роки збільшується кількість жінок – працівників поліції, незважаючи на те, що довгі роки ця сфера діяльності була традиційно чоловічою. У зв'язку з тим постає питання: як впливає на особистість жінок, а саме на ціннісні структури особистості, праця в маскулінній організації; як жінка сприймає оточення та буде важливі відносини у своєму житті.

Автором було проведено дослідження життєвих пріоритетів правоохоронців, а саме гендерних особливостей вибору пріоритетних життєвих цінностей у певних сферах життєдіяльності та емоційного ставлення до деяких запропонованих цінностей. В дослідженні брали участь працівники райвідділів м. Харкова: 28 чоловіків віком від 23 до 36 років та 26 жінок віком від 22 до 30 років.

Дослідження складалося з двох етапів. На першому етапі проведено опитування «Морфологічний тест життєвих цінностей» (далі – МТЖЦ) [3]. В опитуванні досліджуваним було запропоновано цінності різноспрямованих груп: морально-духовні та егоїстично-престижні (прагматичні). До перших належать: саморозвиток, духовна задоволеність, креативність та активні

соціальні контакти, що відображають морально-ділову спрямованість. Відповідно, до другої підгрупи цінностей належать: престиж, досягнення, матеріальне становище, зберігання індивідуальності. Вони, у свою чергу, відображають егоїстично-престижну спрямованість особистості.

На другому етапі здійснювалося вивчення емоційного сприйняття досліджуваними життєвих цінностей за допомогою «Колірного тесту ставлень» О. М. Еткінда – компактного невербального діагностичного методу, що відображає неусвідомлюваний рівень ставлення людини до понять [4]. Дослідження емоційного ставлення базується на припущенні про те, що істотні характеристики невербальних компонентів ставлень до значущих інших людей чи понять та до самого себе відображаються в колірних асоціаціях. Колірна сенсорика, у свою чергу, пов'язана з емоційним життям особистості [5]. Стимульним матеріалом виступали вісім стандартних колірних еталонів, запропонованих М. Люшером. Досліджуваним було запропоновано 9 цінностей (Я, друзі, сім'я, начальник, робота, життєві досягнення, освіта, фізична активність, відпочинок), до яких вони мали обрати колір, що, на їх відчуття, найбільше відповідає певному поняттю. Діагностика емоційного ставлення відбувалась за двома критеріями: змістовим (обраний до поняття колір має певне змістове навантаження) та ранговим (місце обраного до поняття кольору відносно розкладки кольорів за перевагою).

Для статистичного аналізу отриманих результатів були застосовані методи математичної обробки, а саме критерій ϕ (кутового перетворення Фішера) [5].

Результати дослідження наведені в таблицях 1 і 2. Під час дослідження життєвих цінностей були виявлені деякі гендерні відмінності пріоритетів ціннісно-сміслової сфери правоохоронців (див. табл. 1).

Таблиця 1

Пріоритети сфер життєдіяльності жінок- та чоловіків-правоохоронців (у %)

Сфери життєдіяльності, термінальні цінності	Високі показники		Середні показники		Низькі показники	
	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч
Сфера професійного життя	49,5*	16,3	40,1	69,5	10,5	14,2
Сфера навчання, підвищення кваліфікації	20,5	17,2	68,3	57,3	12,2	26,5
Сфера сімейного життя	49,5	36,2	51,2	54,1	0,3	10,6
Сфера суспільного життя	19,3	36,2	51,2	48,7	30,5	16,1
Сфера захоплень	0,3*	36,2	68,3*	34,1	32,4	30,5
Сфера фізичної активності	0,3**	51,2	58,3	44,5	39,4**	5,3

Примітки:

* – відмінності достовірні ($p \leq 0,05$); ** – відмінності достовірні ($p \leq 0,01$).

Так, жінки, які працюють в органах внутрішніх справ, мають більш прагматичну спрямованість (егоїстично-престижну), ніж чоловіки, які характеризуються гуманістичною спрямованістю. Сфера професійного життя декларується жінками як більш вагома в порівнянні з чоловіками. Жінки –працівники ОВС багато свого часу приділяють роботі та вважають, що професійна діяльність є головним змістом життя людини. Відповідно до прагматичної спрямованості у цих жінок може спостерігатися тенденція до самодостатності, байдужість до оцінки з боку інших, пригніченість творчих здібностей, стереотипність у поведінці та діяльності. Може спостерігатися нерішучість у спілкуванні з незнайомими людьми, недовіра до оточуючих, небажання бути відкритими. Вони прагнуть до незалежності від інших людей. Для них важливо зберігати неповторність і своєрідність власної особистості, поглядів, переконань, свого стилю життя.

У процесі дослідження були виявлені цінності чоловіків-правоохоронців, що усвідомлено ними декларуються. Чоловіки віддають перевагу сфері захоплень та фізичній активності. Прагнуть до самовдосконалення, вважають, що потенційні можливості людини майже необмежені і в першу чергу в житті необхідно добитися найбільш повної їх реалізації. Виявлено

прагнення до отримання морального задоволення у всіх сферах життя. Чоловіки прагнуть уникати будь-яких стереотипів та намагаються урізноманітнити своє життя. Найціннішим у їхньому житті є можливість спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми. Вони мають потребу в соціальному схваленні.

Як відомо, людина може не усвідомлювати свої дійсні цінності або ховати їх, створюючи таку собі «бутафорію ціннісних відношень». Тому для вивчення «реальних» ціннісних відношень, емоційного ставлення до запропонованих цінностей було проведено проективну методику «Колірний тест ставлень».

У таблиці 2 відображені типи колірних асоціацій до запропонованих понять у жінок- та чоловіків-правоохоронців. Під типом асоціацій розуміється відношення обраного до поняття кольору та рангової позиції, яку цей колір посідає в стандартній розкладці колірних еталонів. Так, колірні еталони під № 1 – темно-синій, № 2 – синьо-зелений, № 3 – помаранчево-червоний, № 4 – жовтий – позначаються знаком «+», а колірні еталони під № 7 – чорний, № 0 – сірий, № 5 – фіолетовий, № 6 – коричневий – знаком «-». Іншим знаком позначається рангова позиція цього кольору: з 1 по 4 позиції – знаком «+»; із 4 по 8 – знаком «-».

Таблиця 2

Типи колірних асоціацій серед жінок- та чоловіків-правоохоронців (у %)

Цінності	++		+-		-+		--	
	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч
Я	30*	70	20	28	30**	1	20*	1
Друзі	69	70	1	10	10	1	20	19
Родина	90**	30	1**	50	1	10	8	10
Керівник	10	5	20	5	1	20	59	70
Освіта	50	30	1*	20	30	30	19	20
Досягнення	39	40	40*	10	20	40	1	10
Праця	10	20	30	10	10	35	50	35
Фізична активність	40	50	1	10	20	5	39	35
Відпочинок	30	40	29	25	1	15	40	20

Примітки:

* – відмінності достовірні ($p \leq 0,05$);

** – відмінності достовірні ($p \leq 0,01$).

За результатами дослідження було виявлено, що обстежені жінки більш негативно сприймають власне «Я», ніж чоловіки. На відміну від чоловіків практично всі жінки позитивно ставляться до поняття «родина». Можливо, це зумовлено тим, що у чоловіків це поняття фрустровано і, як наслідок, емоційно негативно сприймається. Також на відміну від жінок у

чоловіків фрустровано прагнення до освіти та підвищення рівня своєї кваліфікації. У жінок спостерігається фрустрація відносно поняття «досягнення», тобто вони не відчувають можливостей просування по службі.

У чоловіків спостерігається більш позитивне ставлення до поняття «Я», ніж у жінок. Так, 70 % досліджуваних чоловіків мають позитивне

ставлення до поняття «Я», і лише 30 % жінок мають позитивне ставлення до поняття «Я» ($p \leq 0,05$). Та 20 % досліджуваних жінок мають повністю негативне ставлення до поняття «Я», тобто негативно сприймають себе. У 30 % жінок спостерігається компенсаторне ставлення до поняття «Я», та лише в 1 % чоловіків спостерігається таке ставлення до себе ($p \leq 0,01$). На підставі цього можна зробити висновок про те, що жінки – працівники ОВС більш негативно ставляться до себе, ніж чоловіки. Можливо, вони відчують дискомфорт і неспроможність саморозвинути у даних соціальних та професійних умовах.

Щодо поняття «родина» спостерігаються досить істотні відмінності. Так, більшість жінок (90 %) повністю позитивно ставляться до своєї родини та виносять її на перший план, тобто для них потреби, пов'язані з родиною, є актуальними й мусять задовольнятися. Та лише третина обстежуваних чоловіків позитивно ставляться до цього поняття й виносять його на перший план ($p \leq 0,01$). У половини обстежуваних чоловіків спостерігаються фрустраційні тенденції відносно поняття «родина»: родина як цінність – вагома, але немає можливості реалізувати всі потреби, пов'язані з цим поняттям ($p \leq 0,01$).

Відмінності у ставленні до поняття «освіта» спостерігаються в тому, що 20 % чоловіків до поняття «освіта» ставляться емоційно позитивно, але не можуть реалізувати цю цінність, тобто спостерігається фрустрація щодо цього поняття, в той час коли тільки 1 % жінок до поняття «освіта» ставляться таким чином ($p \leq 0,05$). Тобто чоловіки прагнуть до підвищення рівня своєї кваліфікації, проте через якісь обставини (наприклад, брак часу, існування більш вагомих пріоритетів) не можуть реалізувати це прагнення. Тоді як жінки і прагнуть, і можуть реалізувати це прагнення.

Емоційно позитивне ставлення, однак усунуто на останнє місце в ієрархії цінностей, спостерігається щодо поняття «досягнення» у жінок – 40 %, а в чоловіків – лише 10 %. Можна стверджувати, що жінки більш прихильні досягати поставлених цілей і таким чином реалізовувати свої прагнення, але чомусь відхиляють їх на другий план відносно інших життєвих цінностей ($p \leq 0,05$).

Співпадають у жінок і в чоловіків емоційне ставлення до поняття «професійна діяльність».

У більшості спостерігається емоційне негативне ставлення до цієї сфери життєдіяльності на неусвідомлюваному рівні.

До поняття «фізична активність» як чоловіки, так і жінки на неусвідомлюваному рівні ставляться невизначено, амбівалентно.

Висновки. Серед декларованих цінностей чоловіки-правоохоронці мають більш різноманітні пріоритети, ніж жінки.

Хоча жінки – працівники ОВС і вказують свідомо на певну цінність професійного життя, але емоційно позитивніше ставляться до сфери сімейного життя, до спілкування з друзями та до власного престижу. Для більшості обстежених нами жінок сім'я на рівні емоційних потреб є найважливішою сферою життя. Це співпадає зі змістом традиційної гендерної ролі жінки. В маскулінній організації, якою є поліція, цінність сім'ї традиційно нижча за цінність роботи. Таким чином, у жінок-правоохоронців констатуються певні протиріччя між декларованими цінностями та їх емоційним сприйняттям. Для жінок-правоохоронців традиційна дилема «робота чи сім'я» є достатньо гострою, хоча вона витісняється.

Чоловіки – працівники ОВС декларують цінність сфери фізичної активності як засобу ефективного виконання своїх службових обов'язків, а на неусвідомленому рівні емоційно позитивніше ставляться до освіти як засобу підвищення кваліфікації та просування по службі. Тобто чоловіки також свідомо орієнтуються на традиційні маскулінні цінності всупереч емоційним потребам.

Таким чином, ті цінності, які декларують обстежені чоловіки та жінки, на свідомому рівні не співпадають з емоційним ставленням до них. Такі розбіжності між свідомо декларованим та емоційним підсвідомим ставленням до вказаних цінностей можуть викликати особистісні кризові стани, що, у свою чергу, може негативно впливати на виконання службових обов'язків.

Життєві пріоритети необхідно вивчати для діагностики наявного стану правоохоронців, що дає підстави для обґрунтованого проведення психокорекційної роботи та для надання керівникам рекомендацій щодо ефективного управління підрозділами органів внутрішніх справ, враховуючи цінність як джерело мотивації.

Список бібліографічних посилань

1. Бубнова С. С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система. *Психологический журнал*. 1999. № 5. С. 38–44.

2. Ступакова О. В. Гендерні особливості ставлення працівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ до соціально-професійного оточення: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2011. 20 с.
3. Сопов В. Ф., Карпушина Л. В. Морфологический тест жизненных ценностей: руководство по применению: метод. пособие. Самара: Изд-во СамИКП СНЦ РАН, 2002. 56 с.
4. Бажин Е. Ф., Эткин А. М. Цветовой тест отношений (ЦТО). Л., 1985. 18 с.
5. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. СПб.: Речь, 2004. 350 с.

Надійшла до редколегії 16.09.2016

ПОПОВА Г. В. ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕННЫХ ПРИОРИТЕТОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ

Приведены результаты исследования гендерных особенностей жизненных приоритетов и их эмоционального восприятия правоохранителями. Показано, что как у женщин, так и у мужчин есть расхождения между декларируемым представлением относительно собственных жизненных приоритетов и эмоциональным отношением к ним. У женщин вытесняется традиционная дилемма «работа или семья», у мужчин вытесняется ориентация на более гуманные ценности по сравнению с традиционно-силовыми. Такие расхождения между сознательно декларируемым и эмоциональным подсознательным отношением к указанным ценностям могут вызвать кризисные состояния, что, в свою очередь, может негативно влиять на выполнение служебных обязанностей.

Ключевые слова: *гендерные особенности, жизненные приоритеты, эмоциональное восприятие ценностей, правоохранители.*

POPOVA H. V. GENDER CHARACTERISTICS OF THE LIFE PRIORITIES OF THE LAW-ENFORCEMENT OFFICERS

The paper contains the results of the research of gender characteristics of the life priorities of the law-enforcement officers. The paper proves the difference between the claimed attitude and real emotional attitude towards the personal life priorities.

Comparing to men, women give more value to the professional life. Women pay the major part of their time to the professional life, considering it to be the main sense of life for a human being. They strive for independence. The most important for them is to save the ingenuity of their personality, views, beliefs and the lifestyle.

Men give their preference to the following: physical activity, self-development, moral satisfaction in all life aspects. Men try to avoid stereotypes. Most of all they value the opportunity to interact and communicate with other people. Thus, comparing to women, men's declared priorities are more varied. The traditional dilemma «work or family» is repressed for women. Men repress the more humanistic values. The values which are declared on the conscious level do not coincide with the emotional attitude to them for both men and women. Such discrepancies may cause personality crises, which may influence the job performance.

Keywords: *gender characteristics, life priorities, emotional perception values, law-enforcement officers.*

УДК 159.925

С. В. ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

МЕТОДИ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Для повноцінного розвитку соціального інтелекту особистості потрібні певним чином організоване набуття людиною соціального досвіду й інтенсивна практика взаємодій. Метою роботи було узагальнення соціально-психологічних та психолого-педагогічних методів, які впливають на розвиток здібностей соціального інтелекту спеціалістів професій типу «людина – людина». Наведено структуру соціально-психологічного тренінгу, який, на думку автора, є провідним у вдосконаленні здібностей соціального інтелекту в юнацькому віці та дорослої людини.

Ключові слова: *соціальний інтелект, спілкування, методи розвитку соціального інтелекту, соціально-психологічний тренінг.*

Kharchenko, S.V. (2016), "Methods of Developing Abilities of the Social Intellect in the Process of Professional Training" ["Metody rozvytku zdibnosti sotsialnoho intelektu v protsesi fakhovoi pidhotovky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 154–159.

Постановка проблеми. Ефективному функціонуванню суб'єкта в різноманітних сферах діяльності сприяє розвинутий соціальний інтелект. Соціальний інтелект регулює міжособистісне спілкування, забезпечує отримання та обробку максимуму інформації про поведінку людей, розуміння мови невербального спілкування, формулювання швидких і точних думок про інших людей та соціальні групи, дозволяє успішно прогнозувати їх реакції в певних умовах тощо. Вчені вважають, що соціальний інтелект є чинником вдалого пристосування до різноманітних соціальних груп, успішної адаптації молодих спеціалістів на ринку праці та будови кар'єри, ресурсом інноваційної діяльності тощо.

Стан дослідження. Соціальний інтелект формується впродовж усієї соціалізації людини. Найчастіше сенситивними періодами щодо розвитку здібностей соціального інтелекту автори називають дошкільний, молодший шкільний та підлітковий вік. Вченими напрацьовані певні методи розвитку соціального інтелекту, починаючи з дошкільного віку (І. Ю. Ісаєва, О. В. Макаров, А. А. Мельник, Е. Ю. Нікітіна, О. В. Шилова, Т. С. Цибуленкова та ін.), але в цілому психолого-педагогічні умови в навчальних закладах не передбачають спеціальної, цілеспрямованої роботи щодо розвитку здібностей соціального інтелекту дітей.

Професійна підготовка у ВНЗ спеціалістів низки спеціальностей (журналістів, менеджерів, провізорів, психологів, соціальних працівників, вчителів тощо), на думку вчених, повинна включати заходи розвитку саме соціального інтелекту. Психологи та педагоги пропонують загальні (наприклад, «Психологія і педагогіка», «Психологія управління») та спеціальні навчальні дисципліни («Проблеми міжособистісного спілкування», «Соціальний інтелект фахівця соціальної роботи і шляхи його розвитку»), які спрямовані на вдосконалення соціального інтелекту студентів (Г. П. Геранюшкіна, Г. В. Ожубко, М. Л. Тарасенко, Т. Ю. Коровіна, О. Ю. Павлова). Найбільшу увагу розвитку здібностей соціального інтелекту особистості покликано приділяти на етапі фахової підготовки, особливо під час підготовки спеціалістів із психології, соціальної роботи, педагогіки тощо (І. Ф. Баширов, А. В. Берклунд, Г. П. Геранюшкіна, Н. В. Дегтярьова, О. Є. Козлова, М. О. Лукічева, Л. О. Ляховець, Г. В. Ожубко, С. В. Руденко).

Метою статті є узагальнення соціально-психологічних та психолого-педагогічних методів, які впливають на розвиток здібностей соціального інтелекту спеціалістів професій типу «людина – людина», в тому числі й на етапі післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу. Науковець Н. В. Дегтярьова запропонувала методіку педагогічного супроводу розвитку соціального інтелекту бакалаврів психолого-педагогічного напрямку із внесенням змін у зміст низки навчальних дисциплін («Соціально-активне навчання», «Психологія поведінки», «Психодіагностика»), а також у процес педагогічної практики [1]. Як методи навчання автором були вибрані особистісно-орієнтовані підходи, проблемні ситуації, моделювання, соціальні ролі, методика аналізу рефлексії психолого-педагогічних ситуацій. Педагогічна практика, на думку Н. В. Дегтярьової, дозволяє студентам конструювати і програвати в реальному навчальному процесі професійні педагогічні ситуації, в яких реалізуються всі функції соціального інтелекту педагога.

У свою чергу, І. Ф. Башировим визначені певні психологічні умови розвитку соціального інтелекту психолога військової частини в умовах професійної діяльності і професійного навчання: цілеспрямоване варіювання досвіду соціально-ролевої поведінки на основі розширення інформаційної моделі діяльності; забезпечення суб'єктної включеності в ситуації професійної діяльності, взаємодії та підвищення особистої відповідальності за результати діяльності, що сприяє збагаченню емоційно-особистісних аспектів ролевої поведінки й досвіду в умовах професійного спілкування і взаємодії з визначними фахівцями у професії; забезпечення випереджаючого самовизначення фахівця в цілях, умовах, засобах і критеріях оцінки своєї діяльності [2].

На думку Л. О. Ляховець [3], технологія конструктивного розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів складається з таких етапів:

- 1) отримання нової інформації про себе та особливості власної взаємодії з іншими людьми;
- 2) усвідомлення та аналіз уявлень про себе та свою поведінку;
- 3) оволодіння новими формами пізнання поведінки та регулювання міжособистісної взаємодії;

4) закріплення позитивного досвіду в умовних, а пізніше – в реальних ситуаціях взаємодії (наприклад, у період активної психологічної практики);

5) набуття досвіду інтерпретації змісту ситуацій спільної діяльності та вибору відповідних стратегій поведінки.

Науковцями А. С. Гільяно та О. Ю. Ромашиною [4] були розроблені рекомендації педагогам-психологам із розвитку в молоді соціальної компетентності та підвищення ефективності соціальних контактів:

1. Комплекс ролевих ігор і повчальних соціальних ситуацій, спрямованих на розвиток соціальної компетентності, які забезпечують продуктивний розвиток соціальної компетентності за допомогою формування різних соціально-ролевих компетенцій.

2. Моделювання і проектування молодими людьми контексту соціального життя у формі ролево-ігрових проєктів або ролевих ситуаційних ігор; проєкт – це реалістичний задум, план про бажане майбутнє, що містить в собі раціональне обґрунтування про конкретні причини існування).

3. Використати мотиваційні стимули, які спонукають молодь опанувати способи соціально-орієнтованих дій і вчинків (самоутвердження в групі, корекція власної самооцінки; реалізація творчих, організаторських та інших здібностей). Усі мотиваційні стимули особистісно-орієнтовані і, якщо грамотно використані психологом, сприятимуть молодим людям опанувати актуальні для них в тій або іншій ігровій ситуації способи соціально-орієнтованих дій і вчинків.

4. Влаштувати перегляд і спільне обговорення фільмів у групі, що сприятиме:

- озвитку психологічної компетентності шляхом знайомства з різними соціальними типажми та взаємодії з ними, спостерігаючи за розвитком сюжету;

- звитку емоційної сфери: учасники вчаться емпатії, починають усвідомлювати власні почуття й емоційні стани партнера по спілкуванню;

- вчати навичок вирішення проблем: робота з фільмом дозволяє учасникам побачити, що існує безліч різних способів вирішення проблем, розширити їх поведінковий репертуар;

- імати стрес: перегляд фільму та його аналіз дозволяють зняти емоційну напругу, а також навчають навичок релаксації та вміння спонтанно виражати свої почуття;

- звивати здатність до самоаналізу: на основі переглянутого матеріалу під час спільного обговорення учасники звертаються до власно-

го досвіду, вчаться рефлексії, усвідомлення власних почуттів і поведінки, що приводить до розвитку самосвідомості.

5. Розробити й реалізувати програму тренінгу, спрямовану на формування позитивної Я-концепції особистості, на розвиток у молоді впевненості в собі, своїх силах, своєму потенціалі.

На нашу думку, найбільш вдалою формою для вдосконалення здібностей соціального інтелекту в юнацькому віці та дорослої людини (наприклад, необхідність вдосконалення складових соціального інтелекту досить часто виникає у керівників різного рівня тощо) є соціально-психологічний тренінг. Соціально-психологічний тренінг необхідно активно впроваджувати в процес фахової підготовки спеціалістів професій «людина – людина». Репертуар розроблених вправ та ігор соціально-психологічного тренінгу досить широкий, що дозволяє варіювати їх у роботі тренера за потребами та умовами проведення (див., напр., [5–8]). Обсяг статті не дозволяє викласти структуру та повний конспект проведення соціально-психологічного тренінгу, проте слід наголосити на тих складових, які необхідно включати в нього:

- формування спеціальних знань з психології функціонування суб'єкта в групі;

- розвинення здібностей конструювати міжособистісний простір;

- розвинення здібностей адекватно сприймати емоційні реакції підлеглих та використовувати емоційні засоби для впливу на них;

- розвинення здібностей правильно розуміти мотиви оточуючих та коригувати їхню поведінку з метою більш ефективного вирішення професійних завдань;

- розвинення здібностей отримувати й надавати зворотний зв'язок.

На нашу думку, для формування знань щодо функціонування суб'єкта в групі необхідно приділити увагу темам «Динаміка існування малої групи», «Групові феномени», «Соціальні стереотипи», «Комунікативна діяльність» тощо.

Слід зазначити, що міжособистісна взаємодія вимагає конструювання, формування міжособистісного простору, процес якого передбачає:

1) вибір позиції відносно іншого, прилаштування до позицій один одного, «перевірку їх на міцність»;

2) чітке визначення просторових і тимчасових меж ситуації взаємодії, за межами яких вибрана позиція стає недоречною;

3) оформлення зайнятої позиції за допомогою використання вербальних і невербальних засобів комунікації.

Рекомендовані тренінгові вправи для розвитку навичок конструювання, формування міжособистісного простору: «Сліпий і поводир», «Восьминіг», «Подарунок», «Атоми» й інші.

Можуть бути використані ролеві ігри, коли необхідно домогтися чогось від іншого, кому дається інструкція, що йому не слід піддаватися на маніпуляції, лестощі, залякування, умовляння тощо. Це можуть бути ігри «Іноземець», «Запрошення», «Магазин», «Займи гроші», «Чарівник», «Секретар» та інші [6].

Загальновідомо, що інформація в спілкуванні передається не лише словами, але й безліччю інших засобів, серед яких: жести, міміка, пози, одяг, зачіска тощо. Невербальні повідомлення в ситуації міжособистісної взаємодії можуть бути закодовані за допомогою:

1) виразних рухів тіла – так званої експресивної поведінки особистості (міміка, жести, пози тощо);

2) звукового оформлення мови (висоти, гучності, швидкості, ритмічності тощо);

3) певним чином організованого мікросередовища, що оточує людину (тобто того простору, який суб'єкт може контролювати або змінювати: від обстановки кабінету до відстані, на якій він вважає за краще говорити зі співрозмовником);

4) використання матеріальних предметів, що мають символічне значення (наприклад, букета до дня народження).

Рекомендовані нами тренінгові вправи для розвитку навичок невербального спілкування: «Похід», «Дзеркало», «Конкурс акторської майстерності», «Вимовляння фраз із різними інтонаціями», «Баня» й інші [6; 8].

Емоції, ставлення до них і способи їх вираження – істотна частина стилю спілкування людини. У міжособистісному спілкуванні емоції та почуття стають знаками, сенс яких важливо розуміти. У процесі спілкування можливі спотворення, неточності або навіть повне нерозуміння змісту емоційних повідомлень, що передаються один одному. Іноді одна й та сама емоція може бути інтерпретована в різний спосіб. Недостатня або надмірна емоційна експресивність, її неадекватність умовам – одне з найважливіших джерел конфлікту в міжособистісних стосунках.

Рекомендовані тренінгові вправи для розвитку навичок емоційної виразності: «Поза по кругу», «Рухи», «Дзеркало і мавпа», «Емоції в різних ситуаціях», «Зображення заданого стану».

Ефективне вирішення мотиваційних завдань утруднюється тим, що мотивація як система мотивів певної людини не завжди зрзу-

міла і тим більше не завжди доступна для регуляції ззовні, особливо без використання маніпулятивних технік.

Для правильного розуміння мотивів оточуючих та коригування їхньої поведінки з метою більш ефективного вирішення професійних завдань можуть бути використані ігри «Апатія», «Розподіл заробітної платні», «Контракт», «Саботаж», «Машина» тощо [7].

Важливим аспектом комунікації є зворотний зв'язок. Зворотний зв'язок – це вербальні й невербальні повідомлення, які людина навмисно або ненавмисно посилає у відповідь на повідомлення іншого. Зворотний зв'язок може бути спонтанним та обдуманим або довільним. Якщо слова або дії викликають у співрозмовника небажану реакцію, виникає необхідність проконтролювати зворотний зв'язок.

Не можна не погодитися з наведеними Д. У. Джонсоном ознаками зворотного зв'язку, які сприяють розумінню і не викликають захисних реакцій у партнера:

– потрібно звертати увагу на поведінку партнера, а не на його особистість;

– варто будувати зворотний зв'язок більше на спостереженні, ніж на умовиводах;

– необхідно використовувати більше опис, ніж власну думку;

– варто відображати поведінку, яка стосується певної ситуації, «тут і зараз», а не поведінку «взагалі», «там» і «тоді»;

– потрібно намагатися вивчати різні можливості, а не виголошувати відповіді або рішення;

– потрібно висловлювати більшою мірою свої думки або інформацію, ніж поради;

– потрібно звертати увагу на цінність зворотного зв'язку для партнера, він не повинен бути «виходом зі становища» для того, хто його дає;

– зворотний зв'язок має містити ту кількість інформації, яку партнер може використати;

– необхідно враховувати чинники часу й місця так, щоб інформація партнером сприймалась у сприятливий час;

– зворотний зв'язок має відображати більше того, що сказано, ніж того, чому це сказано. Коли зворотний зв'язок відображає що, як, коли, де щодо сказаного, він ґрунтується на характеристиках, які ми спостерігаємо [5, с. 24–26].

Рекомендовані тренінгові вправи: «Довге прекрасне життя», «Спогад про першу зустріч», «Ніхто не знає це про мене», «Ти думаєш, що я». Може бути використана ролева гра «Хто і як буде поводитися в певній ситуації».

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для повноцінного розвитку соціального інтелекту особисто-

сті потрібні певним чином організоване набуття людиною соціального досвіду і практика соціальних взаємодій. Важливим завданням є пошук оптимальних форм соціального навчання й виявлення їх специфічних закономірностей. Метод соціально-психологічного тренінгу є провідним у вдосконаленні здібностей соціального інтелекту в юнацькому віці та дорослої людини. Проведення соціально-психологічного тренінгу необхідно спрямувати перш за все на формування спеціальних знань із психології функціонування суб'єкта в групі; розвинення здібностей конструювати міжособистісний про-

стір, адекватно сприймати емоційні реакції суб'єктів професійної діяльності та використовувати емоційні засоби для коректного впливу на них, правильно розуміти мотиви оточуючих та коригувати їхню поведінку з метою більш ефективного вирішення професійних завдань, отримувати та надавати зворотний зв'язок.

Доцільно впроваджувати у процес фахової підготовки спеціалістів професій «людина – людина», в тому числі й юридичних спеціальностей, соціально-психологічний тренінг з метою більш ефективної підготовки до виконання професійної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Дегтярева Н. В. Методика педагогического сопровождения развития социального интеллекта бакалавров психолого-педагогического направления // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения: сб. материалов XXIX Междунар. науч.-практ. конф./под общ. ред. С. С. Чернова. Новосибирск: СИБПРИНТ, 2013. С. 50–55.
2. Баширов И. Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. М., 2006. 23 с.
3. Ляховец Л. О. Особенности формирования социального интеллекта у майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Чернігів, 2009. 18 с.
4. Гильяно А. С., Ромашина Е. Ю. Неформальные молодежные организации и проблема социализации. *Известия ППТУ им. В. Г. Беллинского*. 2012. № 28. С. 1184–1187. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/neformalnye-molodezhnye-organizatsii-i-problema-sotsializatsii> (дата звернення: 13.09.2016).
5. Джонсон Д. У. Тренинг общения и развития: пер. с англ. М.: Прогресс, 2000. 248 с.
6. Сидоренко Е. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. СПб.: Речь, 2003. 208 с.
7. Сидоренко Е. В. Мотивационный тренинг. М.: Речь, 2005. 240 с.
8. Фопель К. Создание команды. Психологические игры и упражнения: пер. с нем. М.: Генезис, 2002. 400 с.

Надійшла до редколегії 15.09.2016

ХАРЧЕНКО С. В. МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ СПОСОБНОСТЕЙ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Для полноценного развития социального интеллекта личности необходимы определённым образом организованное приобретение человеком социального опыта и интенсивная практика взаимодействий. Целью работы было обобщение социально-психологических и психолого-педагогических методов, влияющих на развитие способностей социального интеллекта специалистов профессий типа «человек – человек». Приведена структура социально-психологического тренинга, который, по мнению автора, является ведущим в совершенствовании способностей социального интеллекта в юношеском возрасте и взрослого человека.

Ключевые слова: *социальный интеллект, общение, методы развития социального интеллекта, социально-психологический тренинг.*

KHARCHENKO S. V. METHODS OF DEVELOPING ABILITIES OF THE SOCIAL INTELLECT IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Social intellect is the basis of social cognition of a personality. For the full development of the individual's social intellect we need organized acquiring by a person of social experience in a certain way and intensive practice of interactions. The objective of the paper was a synthesis of social and psychological, psychological and pedagogical methods that affect the development of abilities of social intellect of specialists of the professions such as “human being – human being”. The author has provided methods of social intellect offered in the literature at the stage of professional training: personality-oriented approaches, problem situations, modeling, social roles, methods of analysis of the reflection of psychological and pedagogical situations, etc. and recommendations to teachers and psychologists in the sphere of the development social competence and efficiency of social contacts within the youth.

The author has outlined the structure of social and psychological training, which can be used to improve components of social intellect of the specialists in a wide range of professions such as “human being – human being”.

The author emphasizes on the need to incorporate such components while improving components of social intellect: formation of special knowledge of psychology of functioning of a subject in a group; developing skills to build interpersonal space; expansion of abilities to properly perceive emotional reactions of others and ethically and correctly to use emotional means to impact on them; developing the abilities to properly understand the motives of others and adjust their behavior in order to solve professional tasks more effectively; expansion of abilities to receive and provide the feedback. The author of the paper has indicated possible training exercises and role plays for this training. Features of effective feedback in the communication process have been provided.

The author emphasizes on the feasibility of implementing social and psychological training in the process of professional training of specialists of the professions of “human being – human being”, including the legal professions in order of more effective training for fulfilling professional activities.

Keywords: social intellect, communication, methods of development of social intellect, social and psychological training.

УДК 159.9

О. М. ЦІЛЬМАК,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

Одеського державного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2099-5968>

ГОЛОВНІ ОЗНАКИ ДРОМОМАНІЇ У ДІТЕЙ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ ДІАГНОСТИКИ ПРАЦІВНИКАМИ ВІДДІЛУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Вказано відмінності дромоманії від псевдодромоманії та від стійкої звички дитини до бродяжництва. Описано ознаки дромоманії – занепокоєння, патологічна імпульсивність або раптовість вчинку, безвідповідальність, зниження критичності до свого стану, байдужість до деталей, відсутність плану, відсутність мети мандрівки.

Надано чіткі рекомендації для працівників відділу (відділення) ювенальної превенції Національної поліції стосовно тактики дій з безпритульними та бездоглядними дітьми, які знаходяться на певному етапі розвитку психопатологічного синдрому – дромоманії. Підкреслено, що саме озброєння фахівців відділів (відділень) ювенальної превенції Національної поліції знаннями стосовно основних ознак та етапів дромоманії сприятиме профілактиці розвитку деструктивних і негативних явищ серед безпритульних та бездоглядних дітей, а також своєчасному вжиттю конкретних заходів для надання їм кваліфікованої психіатричної допомоги.

Ключові слова: дромоманія, псевдодромоманія, стійка звичка до бродяжництва, діти, бродяжництво, безпритульність, бездоглядність, ознаки, критерії, відділ (відділення) ювенальної превенції, Національна поліція.

Tsilmak, O.M. (2016), “The main features of children’s dromomania and the criteria of their diagnostics by the officers of juvenile prevention department of the National Police” [“Holovni oznaky dromomanii u ditei ta kryterii ikh diahnostryky pratsivnykamy viddilu yuvenalnoi preventsii Natsionalnoi politsii”], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 159–164.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України як правової держави спостерігається поширення такого негативного явища, як дитяче бродяжництво. Слід зазначити, що у ст. 2 закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [1] зазначено, що «безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім’ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання». Цей Закон визначає загальні засади соціального захисту безпритульних дітей та забезпечує

правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами.

Слід зазначити, що з явищем дитячого бродяжництва часто зустрічаються під час виконання професійних функцій працівники відділу (відділення) ювенальної превенції Національної поліції. Саме вони, здійснюючи рейди у відповідному районі, розшукують дітей, які зникли або які залишили сім’ї, навчально-

виховні заклади та спеціальні установи для дітей. Залежно від обставин працівники:

а) повертають дитину до місця постійного проживання, навчання або направляють до спеціальних установ для дітей у термін не більше восьми годин з моменту виявлення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади [2];

б) утримують і тримають дітей, які залишилися без опіки та піклування, у спеціально відведених для цього приміщеннях – на період до передачі їх законним представникам або до влаштування в установленому порядку, але не більше восьми годин [2];

в) у виняткових випадках примусово направляють психічно хвору дитину у психіатричний заклад, якщо вона «вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність» [3, ст. 14];

г) після встановлення особи дитини невідкладно сповіщають батьків або осіб, які їх замінюють, про адміністративне затримання дитини, а в разі вчинення кримінального правопорушення також інформують органи прокуратури [2]; про примусову госпіталізацію;

г) повідомляють органи опіки та піклування за місцем перебування дитини про відомий факт залишення її без опіки (піклування) батьків [2].

Необхідно підкреслити, що серед безпритульних можна зустріти дітей, які мають певні вади психіки, одним із симптомів яких є дромоманія (від грец. *δρόμος* – місце для бігу і *μανία* – манія, безумство, захоплення), або вагабондаж (від лат. *vagabundus* – мандрівний), або поріоманія (від грец. *πορεία* – мандрівка + манія). Тому працівники відділу (відділення) ювенальної превенції Національної поліції повинні бути компетентними з питань дромоманії та кваліфіковано виконувати свої професійні функції.

Стан дослідження. Правові, соціальні, психологічні й педагогічні питання дитячого бродяжництва розкриті у працях Ю. М. Антоняна, В. І. Барка, П. П. Блонського, В. О. Болотова, Л. М. Василевського, Л. С. Волинець, Л. С. Виготського, А. Б. Залкінда, А. Ф. Зелінського, А. С. Макаренка, С. Д. Максименка, В. С. Медведєва, А. М. Нечасєва, В. П. Казміренка, М. В. Костицького, В. І. Куфаєва, В. О. Татенка, С. І. Яковенка та інших.

Розлади потягів, що часто формуються в дитячому та підлітковому віці, які у підлітковому (особливо в пубертатному періоді) і до-

рослому віці супроводжуються девіантною поведінкою аж до делінквентних проявів, розкриті у працях Г. Є. Сухарева, В. В. Ковальова. Питанням порушення звичок і потягів присвячено багато наукових досліджень і публікацій, зокрема Л. П. Васильєва, М. Л. Цибульської, Р. Якобсона, З. Ш. Киштобаєва, Т. М. Кадирова, А. А. Ткаченка та ін.

Однак у наукових працях не знайшли свого відображення критерії діагностики працівниками відділу (відділення) ювенальної превенції Національної поліції головних ознак дромоманії у дітей. Тому це й буде метою нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що психіатри виокремлюють [4–7] ширшу дромоманію, псевдодромоманію та стійку звичку дитини до бродяжництва. Тому працівникові Національної поліції необхідно мати чіткі уявлення стосовно цих психічних явищ.

Отже, **псевдодромоманія** – це усвідомлена жадоба дітей знаходити нові враження, отримувати нові знання. Такі діти тікають від надмірного навантаження в школі, рутини, нудьги. Головною причиною псевдодромоманії є становлення у підлітка емоційної сфери. Найчастіше діти тікають з дому внаслідок романтичних спонукань або наслідуючи яскраві літературні приклади, героїв (кумирів) кінострічки чи літературного твору. Під час спілкування з такими дітьми працівник відділу (відділення) ювенальної превенції Національної поліції повинен саме з'ясувати мотиви втечі з дому (притулку). Якщо дитина із захопленням розповідає про місця, які вона відвідала, про те, що вона зустріла на своєму шляху, що побачила, про людей, які їй зустрілися, то все це свідчить про наявність у неї псевдодромоманії.

Псевдодромоманія виникає в емоційних, надмірно темпераментних і схильних до афективних реакцій дітей [7, с. 106]. Слід наголосити, що псевдодромоманія у дитини може перерости в стійку звичку бродяжництва.

Стійка звичка бродяжництва – це усвідомлена пристрасть дитини до бродяжництва, пристрасть до «вуличного» способу життя. При цьому в неї відсутні хворобливі нахили. Зокрема, В. П. Кащенко констатує, що пристрасть до бродяжництва розвивається іноді в ранньому дитинстві і починається з того, що дитина неодноразово після уроків не повертається додому і до ночі де-небудь бродить. Поступово бродяжництво стає звичкою з усіма супутніми йому явищами – жебракуванням, крадіжками тощо [8, с. 194].

Дромоманія – це один з варіантів розладу звичок і потягів контролю дитиною власних

імпульсивних спонукань. Розлади потягів розглядаються в «Міжнародному класифікаторі хвороб – 10» у розділі «Розлади звичок та потягів», саме дромоманія визначається кодом F63.8 у підрозділі «Інші розлади звичок та потягів».

На думку В. М. Блейхера та І. В. Крук, дромоманія – це патологічний стан психіки, коли у дитини виникає бажання «втєкти» з місця перебування, не маючи при цьому ніякого визначеного маршруту й мети [6, с. 161].

Отже, дромоманія – це патологічний стан психіки дитини, що виявляється в нестримному, непереборному, ірраціональному, хворобливо-потягу до: безцільного блукання, бродяжництва, постійної зміни місць, далеких мандрів.

Щира дромоманія спостерігається, головним чином, при таких психічних розладах, як [5; 7; 9] шизофренія, епілепсія, obsесивно-компульсивний розлад, психопатія, істерія, невроз нав'язливих станів, депресія та ін.

Причинами дромоманії можуть бути [5; 9] різні черепно-мозкові травми, забої або струси мозку; органічні ураження головного мозку, що викликані гострим порушенням кровообігу; хвороби інфекційної генези, онкологічна патологія, стресові стани, конфлікти.

Розпочинається дромоманія з 8–10 років, у деяких дітей – з 14–15. Найбільше до дромоманії схильні діти, в яких дуже добре розвинена фантазія [7, с. 106], які вразливі, недовірливі, чутливі, образливі [9].

Основними ознаками дромоманії є [5–7; 10]:

1) **занепокоєння** [5; 9] – дитина відчуває тривожність, нервові збудження;

2) **патологічна імпульсивність або раптовість вчинку** [5; 6; 9] – дитина може піти з дому (притулку) раптово та дуже швидко, припинивши розпочате заняття або прийом їжі; може одягнутися й піти, а може піти навіть у домашньому одязі;

3) **безвідповідальність** [5; 9] – дитина не здатна розуміти своїх обов'язків перед іншими людьми; ніякі цінності їй не зупиняють;

4) **зниження критичності до свого стану** [9] – дитина не усвідомлює (або неповною мірою усвідомлює) наслідки власного кроку. Вона без роздумів кидає своїх рідних та близьких, все, що їй потрібно, – це бродяжити. Вона відчуває нездоланне бажання змінити обстановку, поїхати будь-куди. У неї відмічається нездатність (або здатність неповною мірою) усвідомлювати значення власних дій та контролювати власні дії;

5) **байдужість до деталей** [5; 7; 9; 10] – дитина не продумує деталі своєї втечі, вона йде з дому (притулку), не беручи з собою гроші,

теплі речі, їжу, документи й інші необхідні речі, тобто вона абсолютно не підготовлена до «подорожі», це змушує її мерзнути, голодувати, збиватися з дороги;

6) **відсутність плану** [5; 7] – дитина йде з дому (притулку), нічого не плануючи. Вона просто може виїхати в невідомому напрямку, сівши в будь-який транспорт, може пересуватися автостопом;

7) **відсутність мети мандрівки** [5–7; 10] – дитина не має конкретної мети (куди вона йде, що хоче побачити), у неї просто виникає нездоланне, нестерпне й непереборне бажання змін, бажання втекти з дому, подорожувати. Нестерпна жадоба подорожувати або безцільно блукати доводить її до фізичного виснаження.

Отже, працівники відділу (відділення) ювенальної превенції Національної поліції, знайшовши безпритульну та бездоглядну дитину, за можливості повинні під час спілкування встановити:

1) чи була втеча з дому (притулку) спонтанною;

2) чи була втеча з дому (притулку) продуманою та завчасно підготовленою;

3) яка була мета мандрівки;

4) чи розуміє дитина свої обов'язки перед іншими людьми;

5) чи усвідомлює (або не усвідомлює, або неповною мірою усвідомлює) наслідки власного кроку.

Хотілось би підкреслити, що якщо втеча дитини з дому (притулку) була спонтанною, незапланованою, завчасно не підготовленою; якщо у дитини не було конкретної мети щодо подорожі; якщо дитина не усвідомлює, або неповною мірою усвідомлює наслідки власного кроку; якщо дитина називає багато географічних місць, де вона побувала, але при цьому не може описати пам'ятки відвідуваних місць, то це все може вказувати на дромоманію.

Однак, як зазначалося вище, спостерігається дромоманія при психічних захворюваннях, і тому залежно від його виду, глибини, етапу його протікання спілкування з безпритульною та бездоглядною дитиною може й не відбутися.

Слід також зазначити, що дромоманія, як психопатологічний стан, має також певні етапи свого розвитку, а саме:

1. Початковий етап – «реактивний» [6]. Дитина відчуває емоційний дискомфорт, нездатність пережити стрес або конфлікт, у неї настає тривога, занепокоєння, й вона раптово та несподівано тікає з дому.

На цьому етапі, коли емоційний дискомфорт у дитини проходить, вона повернеться

додому (через декілька годин або діб). Необхідно підкреслити, що усувається в дитини емоційний дискомфорт тільки під час подорожі. Після повернення дитини до місця проживання (додому, притулку) її підсвідомість «міцно фіксує «зручну» модель реагування на стрес у вигляді форми поведінки – втечі» [9].

На цьому етапі дуже складно некваліфікованим фахівцем визначити саме початок дромоманії, зазвичай втеча дитини з дому (притулку) трактується як «тяжкий підлітковий вік». Тому, якщо у дитини саме діагностувалися вищеописані ознаки початку психопатологічного стану – дромоманія, необхідно обов'язково звернутися до психіатра, бо тільки на підставі психіатричного обстеження та результатів МРТ головного мозку (під час епізоду дромоманії «виявляється підвищена активність у скроневих частках» [5]), можна підтвердити чи виключити зазначений психопатологічний стан. Слід підкреслити, що звернення до психіатра саме «на ранньому етапі розладу, дозволить повністю ліквідувати хворобливу пристрасть до бродяжництва» [9].

2) Основний етап – «закріплення патології» [9]. Випадки втечі дитини з дому (притулку) стають частішими, термін бродяжництва затягується. На цьому етапі формується аномальна звичка до бродяжництва, дитина стає нездатною протистояти своїм нав'язливим поривам до бродяжництва. При виникненні найменшої проблеми у свідомості дитини виникає непереборне, нав'язливе, настирливе бажання мандрувати. Дитина поступово стає нездатною протистояти своїм іраціональним хворобливим поривам. Після повернення додому (притулку) вона не може пояснити, де була, що бачила, куди їхала.

Необхідно підкреслити, що зазначений психопатологічний синдром носить прогресуючий характер, тому на цьому етапі розвитку психопатологічного синдрому – дромоманії – обов'язково треба звернутися до психіатра задля надання дитині психіатричної допомоги.

3) Заключний етап – «остаточне формування синдрому дромоманії» [9] або видужання. На цьому етапі мають місце три варіанти розвитку хворобливого стану.

Перший варіант – прояви дромоманії поступово згладжуються, дитина повертається до соціальноприйнятого способу життя. Зазначений варіант розвитку хворобливого стану можливий, якщо завчасно показати дитину психіатру та вона пройде психотерапевтичне лікування.

Другий варіант – прояви дромоманії «залежно від дефекту можуть повторюватися протя-

гом десятиліть» [10, с. 337]. Слід наголосити, що під час епізоду дромоманії дитина «не здатна критично оцінити свій стан, не може вплинути на хід власних думок та керувати власною поведінкою під час приступу» [9]. Під час епізоду дромоманії необхідно обов'язково звернутися до психіатра для надання особі кваліфікованої психіатричної допомоги.

Третій варіант – зазначений психопатологічний синдром набуває клінічного характеру, тобто дитина не здатна долати свою патологічну тягу до бродяжництва, вона не здатна контролювати власні дії під час чергової імпульсивної втечі. Цей етап характеризується немотивованим, нездоланим потягом до втечі та бродяжництва. Виникає цей потяг на тлі тузливо-подразливого настрою.

Слід наголосити, що відповідно до ст. 11-1 та 11-2 закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [2], ст. 16 Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87 [11], та ст. 10 Типового положення про притулок для дітей служби у справах дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 1997 р. № 565 [12], не підлягають розміщенню у притулках (або центрах соціально-психологічної реабілітації, соціально-реабілітаційному центрі) діти, які «психічно хворі з вираженими симптомами хвороби, психічно хворі, із симптомами хвороби в гострому періоді або в період загострення хронічних захворювань».

Тому, якщо у бездоглядної та безпритульної дитини визначається другий або третій етап розвитку синдрому «дромоманія» й вона «вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність» [3, ст. 14], працівник відділу (відділення) ювенальної превенції Національної поліції може самостійно прийняти рішення стосовно примусового направлення її до психіатричного закладу.

Отже, підбиваючи підсумок, хотілось би підкреслити, що озброєння працівників відділів (відділень) ювенальної превенції Національної поліції знаннями стосовно основних ознак та етапів дромоманії сприятиме профілактиці розвитку деструктивних і негативних явищ серед безпритульних і бездоглядних дітей, а також своєчасному вжиттю конкретних заходів для надання їм кваліфікованої психіатричної допомоги.

Список бібліографічних посилань

1. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: закон України від 02.06.2005 № 2623-IV // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (дата звернення: 23.07.2016)
2. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 23.07.2016).
3. Про психіатричну допомогу: закон України від 22.02.2000 № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143.
4. Толковый словарь психиатрических терминов // Академик: сайт. URL: <http://psychiatry.academic.ru> (дата звернення: 25.07.2016).
5. Проявления дромомании у детей и взрослых. Причины, симптомы и лечение // ONEVROZE. Все о психическом здоровье: сайт. URL: <http://onevroze.ru/proyavleniya-dromomanii-u-detej-i-vzroslyx-prichiny-simptomy-i-lecheni.html> (дата звернення: 25.07.2016)
6. Блейхер В. М., Крук И. В. Толковый словарь психиатрических терминов. URL: <http://litresp.ru/chitat/ru/K/kruk-inna-vadimovna/tolkovij-slovarj-psihiatricheskih-terminov/> (дата звернення: 25.07.2016).
7. Жабокрицький С. В., Чуприков А. П. Судова психіатрія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 176 с.
8. Кащенко В. П. Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков. М.: Академия, 2000. – 304 с.
9. Дромомания: причины, проявления, лечение патологической страсти к скитаниям // Фобия инфо: сайт. URL: <http://fobiya.info/dromomaniya> (дата звернення: 25.07.2016).
10. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста/В. В. Абраменкова, Н. Н. Авдеева, В. М. Башина и др.; под ред. С. Ю. Циркина. СПб.: Питер, 2004. 896 с.
11. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 87 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-п> (дата звернення: 25.07.2016)
12. Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 № 565 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-97-п> (дата звернення: 25.07.2016).

Надійшла до редколегії 01.08.2016

ЦИЛЬМАК А. Н. ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ ДРОМОМАНИИ У ДЕТЕЙ И КРИТЕРИИ ИХ ДИАГНОСТИКИ СОТРУДНИКАМИ ОТДЕЛА ЮВЕНАЛЬНОЙ ПРЕВЕНЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ

Указаны различия дромомании от псевдодромомании и от устойчивой привычки ребенка к бродяжничеству. Описаны признаки дромомании – беспокойство, патологическая импульсивность или внезапность поступка, безответственность, снижение критичности к своему состоянию, безразличие к деталям, отсутствие плана, отсутствие цели путешествия.

Описаны чёткие рекомендации для сотрудников отдела (отделения) ювенальной превенции Национальной полиции относительно тактики действий с беспризорными и безнадзорными детьми, которые находятся на определенном этапе развития психопатологического синдрома – дромомании. Подчёркнуто, что именно вооружение специалистов отделов (отделений) ювенальной превенции Национальной полиции знаниями относительно основных признаков и этапов дромомании будет способствовать профилактике развития деструктивных и негативных явлений среди беспризорных детей, а также своевременному принятию конкретных мер для оказания им квалифицированной психиатрической помощи.

Ключевые слова: *дромомания, псевдодромомания, устойчивая привычка к бродяжничеству, дети, бродяжничество, беспризорность, безнадзорность, признаки, критерии, отдел (отделение) ювенальной превенции, Национальная полиция.*

TSILMAK O. M. THE MAIN FEATURES OF CHILDREN'S DROMOMANIA AND THE CRITERIA OF THEIR DIAGNOSTICS BY THE OFFICERS OF JUVENILE PREVENTION DEPARTMENT OF THE NATIONAL POLICE

The author of the article has characterized precise differences between dromomania and pseudodromomania and the steady child's habit to vagabondism. Therefore, dromomania is a pathological state of the child's mind that is manifested in rampant, insurmountable, morbid willingness to purposeless straying, vagabondism, permanent change of places, distant journeys. Pseudodromomania – is a perceived children's wish to find new impressions, to get new knowledge. Stable habit to vagabondism is perceived child's passion to vagabondism and the passion to the «street» way of life.

The author has provided characteristics of the main features of children's dromomania such as: concern, pathological impetuosity or suddenness of action, irresponsibility, critically decline for own state, details indifference, plan lack, miss of travelling purpose. The author of the article has emphasized the fact that if the child's escape was spontaneous, unplanned, extemporaneous, the child didn't have a specific travelling purpose, does not understand or doesn't fully understand the consequences of own actions, the child calls a lot of geographical places where she (he) has been, but, meanwhile she (he) can't describe the monuments of the places she (he) has already been – all these details may point on dromomania. It has been also emphasized that the diagnostics of psychopathic syndrome – dromomania must be only on the grounds of examination and results of brain MRI.

The author of the article has described the stages of dromomania development, as a psychopathic state – reactive, pathology fixation, final dromomania syndrome formation or the convalescence. The author has provided the precise recommendations for the officers of juvenile prevention department of the National Police concerning the tactical actions with the homeless and neglect children, who are on the proper stage of psychopathic syndrome development – dromomania.

The author has emphasized that it is knowledge's armament of the specialists of juvenile prevention department of the National Police about the main dromomania features and stages will facilitate the prophylaxis of destructive and negative phenomenon development among the homeless and neglected children and also it will help to undertake the specific measures for providing them a skilled psychiatric assistance.

Keywords: *dromomania, pseudodromomania, steady habit to vagabondism, children, vagabondism, homeless, neglect, features, criteria, juvenile prevention department (division), National Police.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації в науковому журналі «Право і Безпека»

1. МОВИ ПУБЛІКАЦІЙ – українська, російська або англійська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список бібліографічних посилань та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором журналу або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – Університет), підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону). **Увага!** З метою розвитку наукометричних підходів у діяльності журналу та науковців, починаючи з № 3 (62) за 2016 рік **ЗМІНЕНО ПРАВИЛА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ**, зокрема **рекомендовано у відомостях про авторів публікацій подавати профілі вчених в ORCID** (*ці відомості підлягають опублікуванню*);

– анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають застосуванню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають українською, російською та англійською мовами, одна з яких є мовою публікації. Залежно від мови публікації подають звичайні та розширену анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мовою публікації подають звичайну та розширену анотації. Звичайну анотацію подають також російською мовою (коли мовою публікації є українська або англійська) або українською мовою (коли мовою публікації є російська).

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англійського написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ПОСИЛАНЬ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. **Увага!** У зв'язку з набранням чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», починаючи з № 3 (62) за 2016 рік ЗМІНЕНО ПРАВИЛА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ, зокрема **список посилань необхідно оформлювати у вигляді позатекстового списку бібліографічних посилань.** ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ за новими вимогами наведено на сайті видання за адресою: <http://pb.univd.edu.ua/?action=article&mid=23>.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування Г. Я. Ступницької, С. С. Тарасової,

М. В. Цветкової-Верніченко, П. О. Білоуса

Внесення правок, комп'ютерне верстання А. О. Зозулі, С. С. Тарасової, П. О. Білоуса

Переклад анотацій англійською Л. О. Осятинської

Дизайн обкладинки Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 13012-1896 ПР від 28.08.2007.

Підписано до друку 29.09.2016. Формат 60x84/8.

Ум. друк. арк. 19,6. Тираж 100 прим. Зам. № 2016-21.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:

Харківський національний університет внутрішніх справ

просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;

тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;

адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.